

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ve ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE
ARAP ORTADOĞUSU'NUN YERİ, ROLÜ VE İŞLEVİ

Doktora Tezi

Pırl OCAK

Ankara, 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ve ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE
ARAP ORTADOĞUSU'NUN YERİ, ROLÜ VE İŞLEVİ

Doktora Tezi

Pırlı OCAK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Çınar ÖZEN

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ve ULUSLARARASI EKONOMİK İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE
ARAP ORTADOĞUSU'NUN YERİ, ROLÜ VE İŞLEVİ**

Doktora Tezi

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Çınar ÖZEN**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Çınar ÖZEN
- 2- Prof. Dr. Erel TELLAL
- 3- Prof. Dr. Özlem TÜR
- 4- Prof. Dr. Çağrı ERHAN
- 5- Dr. Öğr. Üyesi Ferhat DURMAZ

Tez Savunması Tarihi

05.05.2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Çınar ÖZEN danışmanlığında hazırladığım **“Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Arap Ortadoğusu’nun Yeri, Rolü ve İşlevi (Ankara, 2025)”** adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

02.06.2025

Pırl OCAK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
TABLO ve ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
İTHAF	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI'NIN (ODGP) GELİŞİMİ

A. Erken Dönem.....	29
B. Soğuk Savaş Sonrası Dönem	54
C. ODGP – NATO İlişkisinin Kurumsallaşması.....	64
D. ODGP'nin Değerlendirilmesi	73

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Soğuk Savaş.....	82
B. Soğuk Savaş Sonrası	100
C. Avrupa Akdeniz Ortaklığı.....	113
D. 11 Eylül'den Arap Baharı'na.....	120
E. Akdeniz İçin Birlik.....	138

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Erken Cumhuriyet Dönemi.....	153
B. Demokrat Parti Dönemi	161
C. Çok Boyutlu Dış Politika Dönemi	170
D. Anavatan Partisi Dönemi	175
E. Ak Parti Dönemi	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARINDA
AYRIŞMA DÖNEMİ

A. Türkiye’nin Ortadoğu Politikasında Paradigma Değişimi	222
B. Türkiye’nin Ortadoğu Bölgesinde Hegemonya Arayışı	235
C. Arap Baharı ve Türkiye- AB Ayrışması	247
D. Gazze Gelişmeleri ve Türkiye-AB Ayrışmasının Derinleşmesi.....	283
SONUÇ	295
KAYNAKÇA.....	306
ÖZET	362
ABSTRACT	363

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABA	: Avrupa Birliği Antlaşması
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABİHA	: Avrupa Birliği'nin İşleyişı Hakkında Antlaşma
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AST	: Avrupa Savunma Topluluğu
AİB	: Akdeniz İçin Birlik
Ak Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	: Avrupa Komşuluk Politikası
ASİ	: Avrupa Siyasi İşbirliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
COREU	: Correspondance Européenne
der.	: Derleyen

DP	: Demokrat Parti
ECU	: European Currency Unit
EEAS	: European External Action Service
EUFOR	: European Union Stabilization Forces
EUMC	: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia
EUPOL	: European Union Police Mission
EURATOM	: European Atomic Energy Community
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GOKAP	: Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi
IKBY	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KAP	: Küresel Akdeniz Politikası
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MC	: Milletler Cemiyeti
MEDA	: Mediterranean Economic Development Area
NATO	: North Atlantic Treaty Organisation
ODGP	: Ortak Dış ve Güvenlik Politikası
OGSP	: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
OEEC	: Organisation for European Economic Co-operation
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfaları Arası
SACEUR	: Supreme Allied Commander Europe

SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakóltesi
SDP	: Alman Sosyal Demokrat Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UGK	: Ulusal Geçiş Konseyi
UNRWA	: United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East
YAP	: Yenilenmiş Akdeniz Politikası

TABLO ve ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablolar Listesi

Tablo 1: Batı Avrupa Ülkelerinde Müslüman Bir Komşu ya da Aile Üyesini Kabul Etme Oranı (%).....	137
Tablo 2: Türkiye'nin İran ile Dış Ticareti (2000–2005).....	193
Tablo 3: Türkiye'nin Irak ile Dış Ticareti (2000–2005).....	194
Tablo 4: Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticareti (2000–2005).....	194
Tablo 5: Medeniyetler İttifakı'nın Kuruluşundan İtibaren İttifak Güven Fonu'na Katkı Sağlayan İlk On Bağışçı	220
Tablo 6: Türkiye'nin Ortadoğu ile Ticareti (Milyar Dolar)	231

Şekiller Listesi

Şekil 1: 2004 G8 Zirvesi'nde Kabul Edilen Sınırlarıyla GOKAP Bölgesi.....	201
--	-----

GİRİŞ

Ortadoğu hem zengin enerji kaynakları hem de Avrupa, Asya ve Afrika'yı birbirine bağlayan stratejik konumu ve kültürel çeşitliliği ile dünya siyasetinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz kaynakları ile tüm küresel petrol rezervinin dörtte üçü Ortadoğu'da bulunmaktadır. Öte yandan, Avrupa Birliği (AB)'nin de dahil olduğu çeşitli dış güçlerin bölgesel hegemonya kurmaya çalıştığı jeopolitik bir alan olarak da her zaman önemli görülmüştür.

Bölge coğrafi yakınlığı, tarihi, ekonomik ve siyasi bağları nedeniyle AB için stratejik öneme sahiptir. Ortadoğu'ya olan ilginin temel nedenleri bölgeye yakınlık, bölgenin enerji kaynaklarına bağımlılık, ticari ilişkiler, Avrupalı firmaların bu bölgedeki yatırımları, bölgeden gelen yasadışı göçmenler ve işçiler, istikrarsızlığın yayılma tehdidi, bazı Avrupa devletlerinin eski sömürgeci olarak bölge ile ilişkileri olarak sıralanabilir. Bu unsurlar Avrupa ve Ortadoğu arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde önemli rol oynamış, Avrupa'nın bölgeye yaklaşımını etkilemiştir.

Avrupa ve Ortadoğu arasındaki ilişkiler uzun bir zaman dilimine yayılmış ve dönemsel değişimlerle süregelmiştir. Ortadoğu'daki siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar AB'yi hem ekonomik hem de güvenlik çıkarları açısından etkileme potansiyeline sahip olmuş, bölge aynı zamanda AB üye devletlerinin güvenliği ve çıkarları için ciddi tehditler oluşturan bir istikrarsızlık ve çatışma kaynağı olarak da değerlendirilmiştir. Ortadoğu'daki kronik sorunların doğurduğu istikrarsız durum, iç çatışmalar ve güvenlik tehditleri nedeniyle AB, kendi güvenliğini ve refahını da tehdit eden sorunlarla başa çıkmak için birtakım araçlar geliştirmiştir. Tezde iki taraf arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimi detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Benzer şekilde Ortadoğu jeopolitik, ekonomik, tarihi, kültürel ve güvenlikle ilgili faktörlerin bir araya gelmesiyle Türkiye açısından da büyük önem taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı olmasının yanı sıra, hem Doğu ile Batı arasındaki köprü işlevi hem de bölge halklarıyla sahip olduğu ortak tarihi birikim, Türkiye'nin bölge dinamiklerinden doğrudan etkilenmesine ve gelişmelere aktif biçimde katılmasına zemin hazırlamıştır. Bölge aynı zamanda Türkiye'nin güvenliği, enerji erişimi, ticaret ve yatırımları, sınır güvenliği, göç ve küresel konumu üzerindeki etkisi nedeniyle de Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Ortadoğu'daki gelişmeler, Türkiye'nin iç ve dış politikasında anında ve derinden yankılanmaktadır. AB ile ilişkilerini de aynı ölçüde etkilemiştir.

Başlıkta belirtildiği üzere Tezde analiz bölgesi olarak 'Arap Ortadoğusu' ele alınmıştır. Arap Ortadoğusu, Ortadoğu ve uluslararası ilişkiler çalışmalarında sık karşılaşılan bir kavram değildir. Bu bölge sadece Arap yarımadasından ibaret olmayıp; Mısır, Libya, Cezayir, Fas, Sudan gibi büyük Arap devletlerinin bulunduğu Kuzey Afrika bölgesini de içeren bir coğrafyayı ifade etmektedir.¹ Tezde İran ve Afganistan'ın içinde bulunduğu Arap olmayan Ortadoğu ile Arap nüfusun bulunduğu Ortadoğu bölgesi ayrımı yapılmış ve İran analiz kapsamı dışında bırakılmıştır. Zira hem AB ve Türkiye'nin İran ile ilişkilerini kimliksel bir bakışla analiz etmek doğru ve geçerli sonuçlar vermeyeceği, hem de Türkiye- AB ilişkilerinde Arap Ortadoğusu kadar etkili olmadığı için bu yönde bir yaklaşım belirlenmiştir.

Tezde 2002-2014 tarih aralığı incelemede esas alınmıştır. Dönemin tarihsel arka planına ayrıntılı olarak değinilmiştir zira bu tarihsel arka plan iyice analiz edilmeden Tezde anlatılmak istenen esas meselenin tam olarak kavranamayacağı düşünülmüştür. 2014 sonu itibarıyla bölgedeki siyasi krizler karşısında Türkiye, özellikle 2009 sonrası

¹ Fırat Purtaş, "Rusya ve Arap Ortadoğusu", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2008, s. 46. Bölgenin detaylı tanımı için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No: 340, 1972, s. 2.

uygulamaya başladığı kimlik ve söylem temelli dış politika ve yumuşak güç stratejisini bir kenara bırakarak, sert güç politikaları izlemeye başlamıştır. Dolayısıyla bu tarihte hem Davutoğlu'nun artık Dışişleri Bakanlığı olarak görev almayışı hem de bölgesel konjonktür sonucu dış politikanın yön değiştirmesi, Tezi bu yılla sınırlandırmamızın sebebi olmuştur.

Tez döneminde, Anadolu Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma, Uygulama ve Dokümantasyon Merkezi (ADOM) ile Konrad-Adanauer Vakfı'nın ortaklaşa düzenlediği “Orta Doğu'daki Gelişmelerin Işığında Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Perspektifi” Sempozyumu'na² katılım sağlanmıştır. Etkinlikte ele alınan konular yüksek lisans döneminde edinilen kazanımlarla harmanlanıp, Tezin konusu olabilecek şekilde değerlendirilmiştir. Akabinde Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nce (ATAUM) paydaş olunan, Konrad-Adanauer Vakfı Avrupa ve Uluslararası İşbirliği Birimi ile Avrupa Entegrasyonu Çalışma Grubu (AEI/ECSA Almanya) tarafından Avrupa Komisyonu fonuyla yürütülen Proje kapsamında, Mayıs 2014'te Chemnitz Teknik Üniversitesi'nde “Güney Akdeniz: Avrupa Dış ve Güvenlik Politikası İçin Zorlu Görev” başlıklı disiplinlerarası uluslararası konferansa katılım sağlanmıştır. AB'nin dış ve güvenlik politikası açısından Güney Akdeniz'deki zorlu görevlerin ele alındığı konferanstaki bildiriler proje çıktısı olarak hazırlanan *The Southern Mediterranean Challenges to the European Foreign and Security Policy* kitabında yer almıştır. Aynı kitapta “Turkey: Succeeded or Failed as a Role Model and Pillar of Stability in the Middle East?”³ başlıklı bölüm kaleme alınırken, Tezin konusu da esasen belirlenmiştir. Sonrasında Tez önerisinin onaylanmasını takiben literatür

² Sempozyum kitabı için bkz. Özgür Tonus (der.), *Orta Doğu'daki Gelişmelerin Işığında Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Perspektifi*, ADOM Yayınları, No: 2, 2013.

³ Çağrı Erhan, Pırl Ocak, Baran Kuşoğlu, “Turkey: Succeeded or Failed as a Role Model and Pillar of Stability in the Middle East?”, Beate Neuss, Antje Nötzold (der.), *The Southern Mediterranean Challenges to the European Foreign and Security Policy*, Nomos, 2015, ss. 199-219.

tarama ve veri toplama maksadıyla 3 ay süresince Oxford Üniversitesi St. Antony's College'da Prof. Philip Robins'in danışmanlığında araştırma yapılmıştır.

Bu süre zarfında gerek Oxford'da gerekse Londra'da hem akademide hem de bürokraside konunun önde gelen uzmanlarıyla (Gareth Winrow (Enerji Araştırmaları Enstitüsü, Oxford Üniversitesi), Bill Park (Savunma Çalışmaları Bölümü, King's College, Londra), Othon Anastasakis (Avrupa Çalışmaları Merkezi, St. Antony's College, Oxford Üniversitesi), Kalypso Nicolaidis (Avrupa Çalışmaları Merkezi, St. Antony's College, Oxford Üniversitesi), Eugene L. Rogan (Tarih Bölümü, St. Antony's College, Oxford Üniversitesi), Katerina Dalacoura (LSE), Fadih Hakura (Chatam House), Lord William Wallace (İngiliz Lordlar Kamarası Üyesi), Joan Ryan (İngiliz Avam Kamarası Milletvekili), Sir David Logan, İngiltere'nin Eski Türkiye Büyükelçisi gibi) Tezin konusuyla ilgili yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Tüm bu detaylı literatür taraması ve görüşmeler ufuk açıcı olmuş ve Tezin olgunlaşmasına katkı sağlamıştır.

Literatür taramasında Avrupa Birliği'nin Tez kapsamına giren konularla ilgili resmi belgeleri, Ortadoğu politikası ile ilgili resmi açıklamalar, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın konuyla ilgili resmi belgeleri ve AB Komisyonu'nun Türkiye İlerleme Raporları ile AB Parlamentosu'nun Türkiye Raporları gibi birincil kaynaklardan veri toplanmıştır. Bunların yanı sıra, Ortadoğu'ya yönelik politikaları teorik olarak analiz eden ve literatüre önemli katkı sağlamış eserlere, süreli yayınlarda çıkmış makalelere, konferans tebliğlerine, raporlara ve konuyla ilgili yazılmış yüksek lisans ve doktora tezleri gibi ikincil kaynaklara da veri toplanması aşamasında başvurulmuştur.

Türkiye'nin AB ile ilişkileri Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu politikası gelişmelerinden doğrudan etkilenmiştir. Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)-Avrupa Topluluğu (AT)- AB ile ilişkilerini Ortaklık Antlaşması ve tam üyelik başvurusunun getirdiği teknik ve siyasi gereklilikler ekseninde görmüş ve buna göre bir

tutum takınmıştır. Buna karşın Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde Ortadoğu politikası belirleyici olmaya başlamıştır. Tezin sorunsalı, bu bağlamda Türkiye- AB ilişkilerinde Ortadoğu politikası gelişmelerinin nasıl bir etki ve sonuç doğurduğunu analiz etmektir. Bir başka deyişle, Türkiye ve AB'nin Ortadoğu'daki yönelimlerini tartışmak ve bu bağlamda iki aktörün birbirleriyle olan ilişkilerinin Arap Ortadoğu'suyla olan ilişkilerine göre nasıl değiştiğini irdelemektir.

Tezin ana argümanı kimliksel bir argümandır. Türkiye-AB ilişkilerinde yapılan analizlerin önemli kısmı rasyonel seçim teorisine dayanmaktadır. Kimliksel analizler ise daha çok Türkiye'nin demokratikleşmesi ve iç siyaset bağlamında Avrupalılaşmasını analiz etmektedir. Türk dış politikasının kimliksel analizi üzerinde Türkiye- Avrupa Birliği ilişkilerinin zorlandığı tezi genelde ihmal edilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma Türkiye-AB ilişkileri yazınında ihmal edilen bu alana yönelmiştir. Türkiye'nin özellikle Ortadoğu politikası bu açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye Ortadoğu politikasında giderek AB'nin öncelikleriyle uyumlu olmayan bir kimliksel belirleyicilik esasında politika yönelimini belirlemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin AB politikası, yine Türkiye'nin Ortadoğu politikasıyla giderek büyük bir uyumsuzluk ortaya koymuştur. Bu durum Türkiye'nin AB ile ilişkilerini oldukça olumsuz etkilemiştir.

Tez, Türkiye- AB ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası siyasi krizini Ortadoğu politikası gelişmeleri ekseninde 'Türkiye ve AB'nin Ortadoğu ile ilişkilerindeki kimliksel farklılık' perspektifiyle tartışmayı hedeflemiştir. Başka bir ifadeyle, 'siyasi, ekonomik, toplumsal, jeopolitik ve stratejik yönleriyle Ortadoğu, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin şekillenmesinde ne kadar etkili bir faktördür' sorusuna cevap aranmıştır. Bunun yanı sıra Tezde, Türkiye ve AB ilişkilerinde Ortadoğu'nun rolü nedir, Türkiye'nin bölgeye yaklaşımı AB'yle ilişkilerini etkilemekte midir, AB Ortadoğu ile ilişkilerinde Türkiye'yi nasıl konumlandırmıştır, bu konum Tezin incelediği tarihler

arasında nasıl gelişmiş ve değişmiştir, Ortadoğu özelinde Türkiye'nin dış politikasındaki kimliksel dönüşüm nasıl gerçekleşmiştir, Türkiye Ortadoğu için bir rol model midir, Arap Baharı sırasında ve sonrasında bu rol modellikten bahsetmek mümkün müdür, Türkiye- AB ilişkilerinin geleceği ile ilgili, bölge özelinde, nasıl bir öngörüle bulunulabilir gibi araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmıştır.

Bu sorulara cevap ararken, 'Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin, önemli ölçüde Ortadoğu'da ve Akdeniz'de yaşanan gelişmelerle -iki yönlü olarak- şekillendiği' Tezin ana hipotezi olmuştur. İki aktörün Ortadoğu'daki öncelikleri örtüştüğü sürece bu durum Türkiye- AB ilişkilerine olumlu yansımıştır. Türkiye AB'den bağımsız ve AB'ninkinden ayrışan bir Ortadoğu politikası uygulamaya yöneldikçe ya da AB Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolünü Türkiye'nin önceliklerinden farklı tanımladıkça, bu durum Türkiye- AB ilişkilerine olumsuz etkide bulunmuştur. Tezin temeldeki iddiası Türkiye Ortadoğu politikasında AB'nin gereklerine uyum sağlamakta zorlanmış ve bu gelişmeler Türkiye- AB ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Tezin alt hipotezlerine göre, öncelikle Türkiye AB ile katılım stratejisine uygun bir şekilde ilişkilerini sürdürdüğü ve demokratik reform sürecine devam ettiği müddetçe Arap dünyası için önemli bir model, bir esin kaynağı, potansiyel bir aktör olmuştur. Türkiye yumuşak gücünü bölge ülkelerini geliştirmek için kullanmış; ancak bu durum Arap Baharıyla birlikte sekteye uğramıştır. Türkiye, AB ile farklılaşan dış politikası sebebiyle de bölge için rol model olmaktan büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Bir başka alt hipotez, Türkiye AB'nin komşuluk ilişkileriyle bölgede edinmeye çalıştığı yer için kilit bir role sahiptir ve güçlü ekonomisi, çok boyutlu dış politikası ve bölgeyle arasındaki kültürel ve tarihi yakınlıkla, AB'nin genişleme ve komşuluk politikasındaki hedeflerini gerçekleştirmesi bakımından vazgeçilmez bir ortaktır. Buna ek olarak, Türkiye- AB işbirliği bölgede karşılıklı ya da çok taraflı bir silahlı çatışmayı önleyecek, bölgesel barış ve istikrarı koruyacak uzun soluklu işlevsel bir güvenlik mekanizmasının

oluşmasına yardımcı olacaktır. Son olarak, AB ile Türkiye'nin bölgedeki ortak çıkarlarının karşılıklı olarak vurgulanması, istişarenin ve müşterek adımların sayısının artırılması Türkiye'nin AB'yle ilişkilerine ivme kazandıracaktır.

Tez teorik bir tez olmaktan ziyade tarihsel bakış açısıyla yazılmıştır. Diğer bir ifadeyle, teorik bir model kurup İnşacı (Konstrüktivist) kuramı sınamak için yazılmamış, yukarıda çizilen çerçeve içinde, Tezin sorunsalı İnşacı bakış açısıyla kimliksel pencereden kaleme alınmıştır. Dolayısıyla giriş bölümünde teorik önermeler, sonuç bölümünde de teorik çıkarımlar bulunmamaktadır. Ancak bu durum İnşacı Teori'nin Tezin Giriş Bölümünde detaylı bir şekilde analiz edilmesine engel teşkil etmemiştir.

Tez, Giriş Bölümü, Birinci Bölüm 'Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) Gelişimi', İkinci Bölüm 'Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikasının Tarihsel Gelişimi', Üçüncü Bölüm 'Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Tarihsel Gelişimi' son olarak Dördüncü Bölüm 'Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikalarında Ayrışma Dönemi' olacak şekilde dört bölüm ve alt başlıkları ile Sonuç Bölümü ve Kaynakçadan oluşmaktadır. İlk Bölümde ODGP'nin gelişimi erken dönem ve Soğuk Savaş sonrası dönem olmak üzere incelenmiştir. ODGP- NATO ilişkisinin kurumsallaşmasına değinildikten sonra ODGP'nin ideolojik ve kimliksel yönleri ile başarılı-başarısız yanları ve AB kimliğinin güvenlik üzerinden inşasına katkısı değerlendirilmiştir.

Sonraki bölümde, ilk bölümde ele alınan kurumsal yapılar çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Arap Ortadoğusu'nda nasıl bir aktör olarak ortaya çıktığı incelenmiş; AB'nin Ortadoğu politikasının tarihsel gelişimi dönemsel olarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda, AB dış politikasının oluşumunda bölgenin yeri ve Ortadoğu politikasının çeşitli boyutları ele alınmış, Soğuk Savaş ve ağırlıklı olarak Soğuk Savaş Sonrası dönemde

izlenen politikanın nasıl şekillendiği değerlendirilmiştir. AB'nin bölgeye yönelik politikaları Ortadoğu Barış Süreci, Avrupa Akdeniz Ortaklığı (*Euro-Mediterranean Partnership Programme*) diğer adıyla Barselona Süreci ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler bağlamında analiz edilmiştir. Yine aynı bölümde 11 Eylül'den Arap Baharına kadarki süreçte Akdeniz için Birlik Programı ele alınmıştır.

Üçüncü Bölümde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının tarihsel gelişimi Erken Cumhuriyet, Demokrat Parti, Çok Boyutlu Dış Politika, Anavatan Partisi ve Ak Parti Dönemi şeklinde dönemlere ayrılarak değerlendirilmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasındaki değişiklikleri ve nedenlerini, Tezin de esas meselesi olan AB ile ilişkilerin gelişimini ve AB adaylığının bu husustaki etkisini, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin Ortadoğu politikasına yansımalarını analiz edebilmek için Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelik tarihsel arka planına değinmek gerekmiştir. Dolayısıyla bu bölümün amacı, Türkiye ile Ortadoğu'daki devletler arasındaki bağlantıları inceleyebilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'ya ilişkin temel tarihsel referans noktalarını değerlendirmek olup, Türkiye'nin Ortadoğu politikası neydi, söz konusu politikasında ne gibi değişiklikler gözlemlendi, bu değişikliğin nedenleri nelerdi benzeri sorular cevaplanmaya çalışılmıştır. Zaman zaman önemli istisnalar olsa da Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımı İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 2009'a kadar Batılı müttefiklerinin takip ettikleri siyasetle büyük ölçüde örtüşmüştür. Hatta Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik önceliklerini Batı dünyasıyla ilişkilerini daha da geliştirmek ana hedefi üzerinden tanımlamayı yeğlemiştir. Dördüncü ve son bölümde Türkiye'nin Ortadoğu politikasında paradigma değişimi, bölgede hegemonya arayışı, Arap Baharı ve Türkiye- AB Ayrışması, Gazze Gelişmeleri ile söz konusu ayrışmanın derinleşmesi sırasıyla ele alınmıştır.

Arap Baharı Tezin bir diğer önemli odak noktasıdır. Her ne kadar Arap Baharı gelişmelerinin başlangıcında Türkiye ve AB'nin politikaları tamamlayıcılık gösteriyor

gibi ortaya çıksa da, kısa sürede büyük bir ayrışma yaşanmıştır. İlk işaretleri Irak'ın işgalinden itibaren ortaya çıksa da esasen Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olduğu 2009'dan itibaren söz konusu örtüşmenin yerini, öncelikle biçimsel ayrışmalar ve olgusal yorum farklılıkları, Arap Baharı'nın ortaya çıkış ve evrilme sürecinde ise giderek derinleşen bir karşılıklı yabancılaşma almıştır. Türkiye'nin 'yeni' ve 'özgün' dış politik ilkeleri, İsrail'le ilişkilerinin seyri, İran'la olan ilişkileri ve bölgedeki İslami hareketlere desteği Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve AB ülkelerinde kimi zaman 'eksen kayması' eleştirisine muhatap olmuş, Ortadoğu'daki tutumu Türkiye'nin AB ile ilişkilerine olumlu yönde katkı sağlayabilecek bir faktör olma niteliğini gittikçe yitirmeye başlamıştır.

AB açısından bakılacak olursa; Avrupa ve Ortadoğu ilişkilerinde özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen süreçte Arap- İsrail savaşları, Arap milliyetçiliğinin sömürgeci sisteme karşı çıkışlarıyla ilişkili buhranlar ve petrol krizleri dikkat çekmektedir. Ortadoğu'nun krizleri Avrupa siyasi işbirliği ve ABD ile ilişkiler bağlamında kritik bir role sahip olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra AT'nin (daha sonra AB) Ortadoğu'ya müdahil olma isteği artmış ve bölgeye yönelik ortak bir politika geliştirme çabaları yoğunluk kazanmıştır. AT'nin ekonomik temelli bir yapıdan daha somut bir siyasi birliğe evrilmesiyle birlikte, Ortadoğu'da daha etkin bir rol üstlenme isteği ve kapasitesi de artış göstermiştir. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (Barselona Süreci), Avrupa Komşuluk Politikası (AKP), Akdeniz için Birlik gibi projeler bunun bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında AB'de İslamofobi ve güvenlik endişeleri artmış, bu tehditleri izole etmek amacıyla bölge ülkeleriyle enerji ve ticaret ilişkilerini geliştirme eğilimine girilmiştir. Daha önce geliştirilmeye başlanan projeler özellikle 11 Eylül sonrasında terör, göç ve güvenlik gibi sorunlara ağırlık verecek şekilde kurgulanmıştır. 2003 Irak savaşı sırasında politik bir ayrışma yaşasa da, savaştan sonra

ABD'nin oluşturduğu Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi'ne (GOKAP) destek veren AB, Ortadoğu'nun dönüştürülmesini hedefleyen girişimlere köstek olmamıştır. Filistin-İsrail barış sürecinin başarıya ulaşmasına somut bir katkı sağlayamasa da, AB'nin İkinci İntifada ve 2006'daki Filistin Ulusal Konseyi seçimlerindeki aktif rolü, 'Ortadoğu Dörtlüsü'nün⁴ (*Quartet*) bir üyesi olma vasfını devam ettirmesini kolaylaştırmıştır.

Türkiye ise yıllar boyunca bölgeyle süregelen ilişkilerini özellikle Soğuk Savaş sonrasında geliştirmek ve iyileştirmek için birtakım çabalarda bulunmuştur. 2000'lerin başına kadar Ortadoğu politikasını, Batı bağlantısının daha da güçlenmesine hizmet edecek bir araç niteliğinde inşa etmiştir. Ortadoğu'yla ilişkilerini büyük ölçüde Batılı müttefiklerinin politikası ile aynı düzlemde tutmaya gayret göstermiştir. Bölgesel sorunların çözümünde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiş, çeşitli konularda çatışan tarafları bir araya getirip aralarında güven ilişkisi kurmaya çalışmıştır.

Ak Parti⁵'nin ilk dönemine de denk gelen 2000'ler itibariyle Türkiye'nin Ortadoğu'ya atfettiği anlam ve önem düzeyi giderek değişiklik arz etmeye başlamıştır. Müslüman ama Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organisation*- NATO) üyesi ve AB'ye aday bir ülke olarak, 11 Eylül sonrasında Medeniyetler İttifakı, AB- İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) buluşması, Dinlerarası Diyalog gibi girişimlere ön ayak olması, Ortadoğu'da olumlu yankı bulmuştur. Bu anlamda ara bulucu ve uzlaştırıcı tavırları dolayısıyla Türkiye bir dönem için bölgede güvenilir bir devlet (dürüst arabulucu) imajına sahip olmuştur. Ortadoğu için bir 'rol model' olarak önem kazanan ve yumuşak gücünü bölge ülkelerini geliştirmek için kullanan

⁴ 1991 yılındaki Madrid Konferansı'nın ardından Filistin-İsrail sorununda arabuluculuk yapmak için kurulan Ortadoğu Dörtlüsü'nde ABD, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Rusya yer almaktadır.

⁵ Ak Parti Tüzüğü Madde 1 ve 3' e göre Parti'nin resmi adı Adalet ve Kalkınma Partisi olup Parti'nin kısaltılmış adı "Ak Parti" şeklindedir. Tezde resmi kısaltma kullanılmıştır.

Türkiye'nin bu barışçıl ve tarafsız konumu Arap Baharı'nın ortaya çıkmasıyla sekteye uğramıştır.

Arap Baharı Türkiye'nin tarafsızlık, diplomatik araçlara başvurma, tüm devletlerle iyi ilişkiler içinde olma ve iletişim kurabilme, yumuşak güç olma gibi unsurları vurgulayan dış politikasını iyice zorlaştırmıştır. Dahası, Türkiye Arap Baharı'yla birlikte Ortadoğu'da AB'ninkinden farklı bir ilişki ağı kurmuş, kendine özgü muhataplarla çalışmış, AB'nin önde gelen üyelerininkinden bağımsız, bazen de epey farklı istikametlere yönelmiş bir siyaset yürütmüştür. Bu durum da bir bütün olarak Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik siyasetini, AB ile ilişkilerinde motive edici ve hızlandırıcı bir unsur olarak kullanma imkânını ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, söz konusu dönemde AB içinde Türkiye'nin üyeliğine olan itirazların artışı, AB ile ilişkilerin öncelikle 2007'den sonra dönemin Almanya Şansölyesi Merkel, Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy tarafından güdülen hasmane politikalar ve fasılların açılmayışı gibi nedenlerle ilerlemeyişi, Türkiye ile ilgili ağır eleştiriler içeren olumsuz İlerleme Raporlarının yayımlanışı gibi gelişmeler Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesindeki önemli etkenler olmuştur. Siyasi iktidarın AB üyeliğine bir alternatif olarak Ortadoğu ülkeleriyle daha yakın ilişkiler geliştirmeye çalıştığı izleniminin doğması, Brüksel'de 'Türkiye şüpheli'lerinin sayısını artırmıştır. Ortadoğu'daki siyasi çalkantılar ve artan güvenlik sorunları da AB'deki İslam ve Türkiye karşıtlığının artışına sebep olmuştur. Türkiye, AB ile farklılaşan dış politikası sebebiyle, bölge için rol model olmaktan büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Devamında Ak Parti'nin Avrupa Parlamentosu'nda Avrupa Halklar Partisi Grubu'ndan Avrupa Muhafazakarları ve Reformcuları İttifakı'na katılarak grup değiştirmesi, Erdoğan'ın 2009'dan tam beş sene sonra Ocak 2014'te Brüksel'i ziyaret etmesi bu sorunlu sürecin birer göstergesi olmuştur. Türkiye ilke olarak hükümet programlarında AB üyeliğini hep desteklemiş ve

sürdürmüş olsa da AB'ye bakış açısı özellikle Ak Parti'nin ikinci döneminden itibaren olumsuz yönde değişim göstermiştir.

Sonuç olarak Türkiye'nin AB ile ilişkileri iyi giderken de Ortadoğu politikası hep etkileşim içinde olmuştur. Hatta AB üyeliğini, Ortadoğu bölgesinde bir hamilik, laik ve AB üyesi bir ülke olarak söz sahibi bir rol model olacağını düşünerek istemiş ve desteklemiştir. AB ile ilişkiler güçlü olur ise Ortadoğu'da da güçlü olunacağı değerlendirilmiştir. Ancak, AB'ye üye olma hedefinden saptıkça, süreç uzayıp AB ile ilişkiler gerilip kırıldıkça Ortadoğu ile ilişkiler bir alternatif olarak görülmeye başlanmıştır. Artık hem AB hem de Ortadoğu ile paralel yürüyen olumlu bir ilişkiden ziyade çatışan ve birbirine alternatif olan bir ilişki söz konusu olmaya başlamıştır.

Belirtildiği üzere, Tezde uluslararası siyasal yapıları esasen sosyal ilişkiler temelinde açıklayan İnşacılık (Konstruktivizm) kuramsal bakış açısı temel alınmıştır. İnşacılık, uluslararası ilişkilerin analizinde normatif yapıların, kimliklerin ve söylemlerin belirleyici rolünü vurgulayarak, maddi unsurlara öncelik tanıyan pozitivist ana-akım teorilere eleştirel bir alternatif sunmaktadır.⁶ Bu kuramsal çerçeveye göre, uluslararası sistemin temel yapıları maddi değil, toplumsal niteliklidir ve bu yapılar devlet ve benzeri aktörlerin kimliklerini ve çıkar tanımlarını şekillendirmektedir. İnşacı yaklaşım kurallar, normlar ve fikirler gibi maddi olmayan, bir başka deyişle 'yumuşak' unsurların uluslararası siyasal süreçlerdeki etkisini analiz etme yönünde ortak bir araştırma alanı oluştururken; aynı zamanda kültür, kimlik, dil ve söylem gibi sosyo-kültürel faktörlere odaklanarak bu unsurların uluslararası ilişkiler disiplinindeki analitik konumunu güçlendirmektedir.⁷ İnşacılık yaklaşımı, kimlik, çıkar, devlet, norm, kurum ve beşeri aktörler gibi toplumsal yapıların sabit ve değişmez varlıklar olmadığını; aksine

⁶ Alexander E. Wendt, "Constructing International Politics", *International Security*, Vol: 20, No:1, 1995, s. 71.

⁷ Antje Wiener, "Constructivism: The Limits of Bridging Gaps", *Journal of International Relations and Development*, Vol: 6, No: 3, 2003, s. 260.

tarihsel ve sosyal etkileşimler yoluyla sürekli olarak dönüşen ve yeniden inşa edilen dinamik oluşumlar olduğunu ileri sürmektedir. Her ne kadar kimi görüşlerce klasik anlamda bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak nitelendirilmese de⁸, Tezin sorularına aranan cevapları karşılamada en uygun yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.

İlk olarak sosyoloji alanında ortaya çıkan İnşacılık, Nicholas Onuf tarafından kaleme alınan “A World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations” ve Friedrich W. Kratochwill’in “Rules, Norms and Decisions” başlıklı eserleri ile ilk kez uluslararası ilişkiler yaklaşımı içinde değerlendirilmiştir.⁹ İnşacı uluslararası ilişkiler teorisi ile özdeşleşen Alexander Wendt’in ise, teorinin temel eserleri sayılan “Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics” başlıklı makalesi 1992’de, “Social Theory of International Politics” kitabı ise 1999’da yayımlanmıştır.¹⁰ Bununla beraber, John Ruggie¹¹ ve Richard Ashley¹² de 1980’li yıllarda İnşacılığın kavramsal ve teorik gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Günümüzde İnşacılar arasında analiz düzeyi, benimsenen ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlar açısından farklılıklar olduğundan tek bir İnşacı bakış açısından bahsetmek mümkün olmasa da¹³ İnşacıların ortak varsayımları ontolojik açıdan ‘sosyal gerçekliğin

⁸ İnşacılığın uluslararası ilişkiler kuramları arasında yer alıp almadığıyla ilgili ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Bilhassa Soğuk Savaş’ın bitimiyle birlikte İnşacılık üzerindeki kuramsal tartışmalar giderek artış göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. John Gerard Ruggie, “What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and The Social Constructivist Challenge”, *International Organization*, Vol: 52, No: 4, 1988, ss. 870-880, Sezgin Kaya, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 3, 2008, ss. 83-114.

⁹ Nicholas Greenwood Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, 2012, Routledge, Friedrich W. Kratochwill, *Rules, Norms and Decisions*, Cambridge University Press, 1989.

¹⁰ Alexander E. Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Vol: 46, No: 2, 1992, ss. 391-426, Alexander E. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999.

¹¹ Ruggie, *ibid.*, ss. 855-885, John Gerard Ruggie, “International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order” *International Organization*, Vol: 36, No: 2, 1982, ss. 379-415.

¹² Richard K. Ashley, “The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics”, *Alternatives*, Vol: 12, No: 4, 1987, ss. 403-434, Richard K. Ashley, “Foreign Policy as Political Performance,” *International Studies Notes*, Vol: 13, No: 2, 1988, ss. 51-54.

¹³ Kaya, *ibid.*, s. 93.

inşası', epistemolojik açıdan ise 'bilginin sosyal inşası'dır.¹⁴ Bu bakımdan uluslararası ilişkiler sisteminin teorik alanında oldukça geniş bir yer tutmaktadır.

Sosyal İnşacı Teori, uluslararası ilişkileri bir toplumsal inşa süreci olarak ele almaktadır. Bu noktada, Sosyal İnşa Teorisine etki eden unsurlar aktörlerin kimlikleri, kültürleri ve normlardır. Bu unsurlar, dış politika aktörlerinin davranışlarını belirlemektedir. Sosyal İnşacılık, uluslararası ilişkilerde meydana gelen hadiseleri 'ne' oldukları üzerinden açıklamaz; bunun yerine bu olayların 'neden ve nasıl' olduklarını açıklamaya yönelir.¹⁵

Sosyal İnşacılık, 1985 sonrasında gelişim göstermiştir. Bu teori, psikoloji, felsefe, antropoloji ve sosyoloji gibi farklı sosyal bilim alanları içerisinde yer alan multi disiplinler bir yaklaşım olarak kabul edilirken Onuf'un daha önce belirtilen makalesi ile uluslararası ilişkiler alanına da dahil edilmiştir.¹⁶ Anthony Giddens'in teorilerinin Onuf'u etkilediği görülmektedir. Onuf, başlangıçta Giddens'in yapılanma (*structuration*) yaklaşımını¹⁷ kullanmıştır. Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerde aktörlerin kimliklerinin kendi menfaatleri üzerinde etkili olduğunu, bu menfaatlerin ise aktörlerin davranış normlarını ve değerlerini inşa ettiğini varsaymıştır. Bu nedenle, realizm ya da liberalizm tarafından ileri sürüldüğü şekliyle, uluslararası ilişkilerin değişmezliğinin bu teori ile eleştirildiği anlaşılmaktadır. Sosyal İnşacılık, uluslararası ilişkiler aktörlerinin davranış normlarının, bir toplumsal inşa süreci ile belirlendiğini savunmaktadır.¹⁸

¹⁴ Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol: 6, No: 2, 2000, s. 147.

¹⁵ Karin M. Fierke, "Constructivism", Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (der.), *International Relations Theories Discipline and Diversity*, Oxford University Press, 2013, ss. 187-204.

¹⁶ Onuf, ibid.

¹⁷ Engin Yıldırım, "Anthony Giddens'in Yapılanma Teorisi", *Bilgi, Cilt: 1, Sayı: 1*, 1999, ss. 25-44.

¹⁸ Sami Kiraz, "Sosyal İnşacılık Yaklaşımı", Mehmet Şahin, Osman Şen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Kripto Yayıncılık, 2014, s. 211.

Bilhassa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılma süreci içerisinde ön plana çıkan Sosyal İnşacılık Teorisi pozitivist teoriler ile önemli bir çatışma içerisinde olmuştur.¹⁹ 1980'li yıllarda, uluslararası ilişkilerde pozitivist teorilerin eksiklikleri görülmeye başlanmıştır. Bu teoriler uluslararası ilişkilere etki eden aktörlerin rasyonel varlıklar olduklarını varsaymaktadır. Bu nedenle, ampirik yöntemler kullanarak eylemleri ve sonuçları izah etmeye yönelmektedir. Buna mukabil, post-pozitivist dönemde artık ampirik yöntemler ele alınmamakta ve aktörler rasyonel varlıklar olarak kabul edilmemektedir. Bu aktörlerin davranışlarına etki eden ardıl unsurlar olarak kimlik, yapı, öznelerarasılık, kültür gibi unsurlara odaklanılmıştır.²⁰ Liberalizm ve realizm gibi rasyonel teoriler tarafından öngörülemeyen uluslararası hadiselerin -bilhassa SSCB'nin dağılması, iki Almanya'nın birleşmesi, dünyanın ABD'nin hegemonik yapısı içerisinde tek kutuplu olarak yeniden şekillenmesi vb.-vuku bulması neticesinde bu teorilerin geçerliliği sorgulanmaya başlamıştır. Uluslararası ilişkiler disiplini içinde nispeten yeni teoriler arasında sayılan Sosyal İnşacılık, Soğuk Savaş'ın son bulması ve diğer teorilerin yeni uluslararası sistemi açıklamada yetersiz oluşları sonucunda bu dönemde popülerlik kazanmış ve yeni uluslararası gelişmelerin yorumlanmasında farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur.²¹ Sosyal İnşacı Teorinin uluslararası ilişkilerin özellikle toplumsal niteliğine yaptığı vurgu ile disiplinde pozitivist yaklaşımlar ile post-pozitivist yaklaşımlar arasında bir 'orta yolu' temsil veya 'inşa' ettiği iddiası bu teorinin uluslararası ilişkiler disiplininde merkezi bir konum edinmiş olmasında etkili olmuştur. Zira Sosyal İnşacılara göre, eğer ampirik yöntemlerle uluslararası ilişkiler öngörülebilir olsaydı ve hadiseler verili kabul edilseydi, SSCB'nin dağılışı bu teoriler tarafından tahmin edilebilirdi. Diğer yandan bu

¹⁹ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşümü Anlamak", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, s. 777.

²⁰ Emanuel Adler, "Constructivism and International Relations", Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons (der.), *Handbook of International Relations*, SAGE Publications, 2005, s. 95, Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, s. 221.

²¹ Kaya, ibid., ss. 83-111.

teoriler sistemi yalnızca askeri güç, iktisadi güç gibi materyal unsurlar üzerinden izah etmekte olup, aktörlerin ‘neden’ ve ‘nasıl’ hareket ettiklerini izah etmekten uzaktır.²²

Sosyal İnşacı Teoride aktörler, öznelerarası ilişkilerde normlar, değerler, kimlikler paylaşmaktadır. Bu unsurlar, öznelerarası ilişkileri sürekli yeniden inşa etmektedirler. Bu nedenle devletlerin menfaatleri ve eylemleri sürekli değişkendir; sabit değildir. Adler bu noktada menfaatlerin belirlenmesinde değerlerin ve normların etkisi olup olmadığını araştırmıştır.²³ Sosyal İnşacılar, kimlik ve kültür gibi kavramları materyalist alanın dışında yorumlamışlardır. Wendt 1992 tarihli çalışmasında anarşinin devletler tarafından üretildiğini varsaymıştır. Uluslararası ilişkilerde bir otorite olmadığını, burada bir boşluk olmasının anarşi meydana getirdiğini, neticesinde devletler arasında bir rekabet ve güç mücadelesinin vuku bulduğunu iddia etmiştir.²⁴

Sosyal İnşacılık Teorisine etki eden ilk unsur ‘kimlik’tir. Kimlik genel anlamda toplumun ortak bilinci, tarihsel serüveni, ortak coğrafyası, değer yapısı, fikri ve kültürel unsurları üzerinden inşa edilmektedir. Bu bağlamda bireyin belirli bir gruba ait olmasını sağlamaktadır. Bireylerin hangi topluluğa ait olduklarını, benimsedikleri unsurları ve değerleri ön plana çıkarmaktadır.²⁵ Bireysel kimlik ya da grup kimliği genel olarak üzerine düşünülerek seçilen bir unsur değildir. Kimlik, bireyin ve toplumun değerlerine bir tehdidin olduğu hissedildiğinde farkındalığı oluşan bir unsurdur. Örneğin, kişinin dini aidiyetine yönelik bir tehdidin olduğu hissedildiğinde dini kimlik ön plana çıkmaktadır. Aynı husus, milli kimlik, cinsel kimlik gibi alanlarda kendisini

²² Robert Jackson, Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, 2006, s. 162.

²³ Adler, *ibid.*, s. 96, Michael Barnett, “Social Constructivism”, John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (der.), *The Globalizations of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press, 2008, s. 163.

²⁴ Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, ss. 391-426.

²⁵ Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, 1999, s. 74.

göstermektedir.²⁶ Kimlik Sosyal İnşacılık tarafından da kullanılmaktadır. Örneğin Wendt'e göre, uluslararası ilişkiler aktörlerinin davranışları güç gibi materyal unsurlar tarafından olduğu kadar kimlikler tarafından da belirlenmektedir.²⁷ İnşacılar açısından bu kavram toplumsal ilişkilerin devinimini ortaya koymakta, sürekli yeniden üretilen ve değiştirilebilen bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Kişi toplumla ilişkiye girdikçe, toplumun eylemleri ve davranışları bireyin kimliğini etkilemekte, bireyin ortaya koyduğu davranışlar da zamanla toplumda bir yansıma bulmakta ve toplumsal kimlikte bir değişim meydana gelebilmektedir. Dolayısıyla aktörler arasındaki bu etkileşim kimliği sürekli yenilemekte ve değiştirmektedir.²⁸

Toplumsal ve politik düzende iki ana kimlik unsuru bulunmaktadır. Bunlardan biri, kişinin belirli bir toplumsal gruba ait olmasını sağlayan etnik kimliktir. Etnik kimlik, bireyin ve grupların kendilerini diğerlerinden ayırıştırmasını sağlamaktadır.²⁹ Benzer şekilde, grupların kendilerini 'ötekilerden' ayırıştırması ve bir 'biz' çatısı altında birleşebilmesi için dini kimlik de kullanılabilir. Toplumların dışsal tehditler karşısında dini kimlikleri üzerinden hem ortak bulma hem de iç düzeni tesis etme eğiliminde olmaları muhtemeldir.³⁰ Bu durum devletler açısından da böyledir. Devletlerin bir kimliği vardır ve bu kimlik üzerinden davranışlarda bulunmaktadır. Yine aynı kimlik üzerinden devletler kendi menfaatlerini ve tercihlerini belirlemektedirler.³¹ Bu noktada Sosyal İnşacılar devlet kimliğine etki eden aktörleri incelemektedirler. Bu aktörlerin dahil oldukları sosyal çevre ve benimsedikleri

²⁶ Iver B. Neumann, "Avrupa Kimliği, AB Genişlemesi ve Entegrasyon/ Dışlama Bağıntısı", *Avrasya Dosyası Avrupa Birliği Özel*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1999, s.19.

²⁷ Wendt, *Social Theory of International Politics*, ss. 224-231.

²⁸ Polat S. Alpman, "Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2018, ss. 18-19.

²⁹ Celalettin Yanık, "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", *Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı: 20, 2013, s. 230.

³⁰ Nihal Kırkpınar Özsoy, Özge Kobak, "Yugoslavya'daki Kimlik Çatışmalarının Sosyal İnşacılık Teorisi Kapsamında İncelenmesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22, 2019, s. 216.

³¹ Evren Çelik Wiltse, "Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık", Evren Balta (der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler, İletişim Yayınları*, 2021, s. 159.

toplumsal kimlik inceleme konusudur. Aktörlerin fikri yapısı, ideolojileri, kimliklerini ve dolayısıyla menfaatlerini etkilerken sonuç olarak devletin davranışları da bundan payını almaktadır.³² Bu nedenle Sosyal İnşacılara göre kimlik değişkendir, kimliğe bağlı olarak oluşan menfaatler ve davranışlar da değişken hale gelmektedir.³³

Tezde AB'nin Ortadoğu'ya ilişkin yaklaşımı materyal çıkarlar, davranışlar üzerinden değil; ilgili aktörlerin değer ve normlarının şekillendirdiği siyasal kimlik ve sosyal etkileşimlerden doğan sosyal öğrenme çerçevesine açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte AB'nin bölge ile ilişkilerinde genellikle bir yumuşak güç³⁴ olmayı yeğlediği varsayımından hareketle analiz yapılmıştır. AB bir sivil, yumuşak ve normatif güç olarak insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü, demokrasi, piyasa ekonomisinin varlığı gibi norm ve değerlerini Ortadoğu'ya çeşitli projelerle yayarak bölge ülkeleri ile kapsamlı bir tür işbirliği ve ortaklık yoluyla bölgeye istikrar, barış ve refah getirmeye çalışmıştır. AB'nin dış politikası bu bağlamda yöneldiği siyasal aktörün kimliksel

³² Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev.) Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, Küre Yayınları, 2013, ss. 290-291.

³³ Merve Battal, "Konstruktivizm ve Kimlik: Türkiye'nin Bosna Hersek Savaşı Politikasının İncelenmesi", *TroyAcademy*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2021, s. 296.

³⁴ Uluslararası ilişkilerde güç farklı yazarlar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Joseph Nye yumuşak güç kavramını 1990'da tanımlamıştır. Bkz. Joseph Jr. Nye, *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*, 1990, Basic Books, ss. 188-197. Yazara göre gücün tanımlanmasında bir değişim söz konusudur. Güç daha az somut ve saldırgandır. Güç kavramına içkin bulunan baskının etkisi giderek azalmaktadır. Bunun yerine kültürel ve ideolojik cazibenin etkisi daha belirgin hale gelmektedir. Gerçekten de somut olmayan güç kaynakları (bilgi, enformasyon, karşılıklı bağımlılık gibi) daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle Nye, yumuşak güç kavramını "diğerlerini sizin istediğinizi isteme noktasına getirmeye yardım edebilecek olan dolaylı güç ya da ortaklık gücü" olarak tanımlamaktadır. Yumuşak güç, somut olmayan kaynakların cazibesi ve etkisi dolayısıyla diğerlerinin tercihlerini şekillendiren bir etmen olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Ibid. ss. 31-35. Yumuşak güç kavramının belirlenmesinden sonra, bu gücün, güç kavramının ikinci yönü olduğu ifade edilmiştir. Nye yumuşak gücün kaynaklarını sıralamıştır. Bunlar arasında siyasi değerler, dış politika ve kültür (edebiyat, sanat, eğitim ve halk kültürü gibi yüksek kültür unsurları) gibi esaslı faktörler bulunmaktadır. Bu noktada, ilgili ülkenin kültürünün global ölçekli değerlere sahip olması söz konusu ve bu değerleri de ön plana çıkarıyor ise, bu durumda ilgili ülke bu kültür dolayısıyla diğer ülkelerin tercihlerine etki edebilir. Bkz. Joseph Jr. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004, s.11. Dahası, yakın tarihli araştırmalar da ortaya koymaktadır ki yumuşak güç kaynakları hükümet, kültür, diplomasi, eğitim ve iş/inovasyon gibi alanlarda genişletilebilir. Bkz. J. McClory, "The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power", Report, Portland Communications, 2017, "<https://softpower30.com/wpcontent/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf> (Erişim tarihi: 20.6.2024). Kamu diplomasisi ve ulusun kendi markası (*nation branding*) da yumuşak güç araçları arasında değerlendirilmektedir. Yabancılar ile doğrudan iletişim ve bu yolla onların düşüncelerini etkileme bu kapsamda sayılmaktadır. Bkz. Eric C. Nisbet, Matthew C. Nisbet, Dietram A. Scheufele, James E. Shanahan, "Public Diplomacy, Television News, and Muslim Opinion", *The Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol: 9, No: 2, 2004, s. 14, 26.

dönüşümünü hedeflemektedir. Normatif güç uluslararası ilişkilerde normalleştirilebilirlik yeteneğine verilen isimdir. Kendi normlarını bu bağlamda teşvik etmeyi gerektirir. AB'yi AB yapan normlar demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve sosyal adalettir.³⁵ Arap Baharı sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda AB her ne kadar değişen bölge şartlarına ve söz konusu ülkelerin demokrasiye geçişine katkıda bulunacak birçok eylem planı kararı almış olsa da, bölgeye yönelik politikasında güvenlik unsuru ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu değişimde AB'nin kendi içinde yaşadığı ekonomik kriz de etkili olmuştur.

Benzer şekilde Türkiye de 2009'a kadar AB dış politikasıyla paralel olarak Ortadoğu'da yumuşak güç ve bir rol model olarak yer almıştır. Buna karşın Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelirken esas aldığı kimliksel ve sosyal belirleyiciler giderek AB'nin öngördüğünden farklılaşmıştır. Her ne kadar komşularla sıfır sorun politikası bir tür yumuşak güç politikası olsa da, Arap Baharı gelişmeleriyle birlikte Türkiye'nin yumuşak gücü giderek daha fazla din ve medeniyet üzerinden tanımlanmaya başlamıştır.

İnşacı Teori'nin bir başka unsuru olan 'siyasal kimlik' hususuna bakacak olursak; Tezin özellikle Dördüncü Bölümünde detaylıca ele alındığı şekliyle Ak Parti'nin siyasal kimliği ekseriyetle dış politikası ile etkileşim içerisine tanımlanmaktadır. Parti 2002 yılında iktidara geldiğinde AB üyelik sürecine ve AB politikalarına verdiği destek dikkat çekmektedir. Bu durum, Ak Parti'nin kurucularının taşıdığı İslamcılık ve Milli Görüş kimliğinden bir dönüşümü de temsil etmektedir.³⁶ Bu dönemde seküler devlet kurumları iktidarda iken, seküler seçmenin Ak Parti ile ilgili endişeleri bulunmaktadır.

³⁵ Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol: 40, No: 2, 2002, ss. 239-241.

³⁶ Hasret Dikici Bilgin, "Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the Akp and Refah", *Turkish Studies*, Vol: 9, No: 3, 2008, ss. 407-421.

1990'lı yıllarda Ak Parti'nin selefi Refah Partisi'nin Müslüman G-8³⁷'ini kurma fikirleri ve AB üyeliğine, “AB'nin memuru olmayız, AB de kim? AB kapısında beklerken kimliğimizin temel değerlerini kaybediyoruz”³⁸ şeklindeki iddiaları ile karşı çıkmaları karşısında Ak Parti, seçimi kazandıktan sonra seküler devlet kurumları nezdinde güven inşa edebilmek için AB ile uyumlu bir dış politika geliştirmiştir. Özellikle 2002-2007 yıllarını kapsayan ilk döneminde önemli AB reform paketlerini meclisten geçirmiştir. Bu uyum süreci Ak Parti'nin sadece İslamcı seleflerinden bir yönde ayrılmasını sağlamamış, seküler Türkiye'nin Batı ile uyumlu dış politika kimliğini benimsemeye devam etmesine de vesile olmuştur. Söz konusu uyum ideolojik ılımlılaştırma süreci olarak tanımlanmış, İslamcıların dünya görüşlerini genişletme ve ılımlılaştırma işlevi görmüştür.³⁹ Ak Parti'nin AB ile uyumlu dış politika stratejisi, yurt içinde de Türk seçmende partinin önceliklerinin İslami diriliş değil, ekonomik iyileşme olduğu yönünde bir algı oluşturmuştur. Zira AB üyeliğinin Türkiye için iktisadi ve yapısal reformlar için bir araç olacağı söylemi geliştirilmiştir.⁴⁰ Dönemin Ekonomi Bakanı Ali Babacan'ın aynı zamanda AB Bakanı olarak da atanarak çifte bir sorumluluk üstlenmesi, AB ve uluslararası finans kuruluşları ile iyi ilişkiler geliştirilmek istendiğinin de bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Böylece Ak Parti, İslamcılar'a ek

³⁷ G-8 kavramı “Sekizler Grubu-Group of Eight” ülkeleri anlamına gelmektedir. Bu kavram, 1975 yılında dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in Japonya, ABD, Almanya, Birleşik Krallık ve İtalya liderlerini güncel ekonomik sorunları tartışmak üzere Rambouillet'ye davet etmesiyle ortaya çıkmıştır. Grup, 1976'da Kanada'nın, 1998 yılında da Rusya Federasyonu'nun katılımıyla genişlemiş ve G-8 olarak anılmaya başlamıştır. Diğer birçok uluslararası örgütten farklı olarak, G-8'in belirli bir yapısı veya daimi bir yönetim organı yoktur; Başkanlığı üstlenen ülke yıllık G-8 Zirve toplantılarını düzenlemekte ve gündemlerini belirlemektedir. G-8 ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları, zirve toplantılarında temel güncel sorunları ele almakta, bu sorunların aşılması ve hedeflerini hayata geçirebilmek için devletlerin bireysel olarak ama işbirliği anlayışıyla alabilecekleri önlemler konusunda gayri-resmi anlaşmalara varmayı amaçlamaktadırlar. Yıl boyunca, zirvelerde alınan kararların devamı niteliğinde toplantılar düzenlenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “What is the G-8?”, <https://www.gov.uk/government/news/what-is-the-g8> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

³⁸ “Biz Tarihin En Şerefli Milletiyiz! AB Kim?” <https://www.facebook.com/refahist/videos/biz-tarihin-en-%C5%9Ferefli-milletiyiz-ab-kim/491861255091785/> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

³⁹ Jillian Schwedler, “Review Article: Can Islamists Become Moderates? Rethinking the Inclusion-Moderation Hypothesis”, *World Politics*, Vol: 63, No: 2, 2011, ss. 347-376.

⁴⁰ “Ak Parti 2002 Seçim Beyannamesi”, <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

olarak liberal ve muhafazakâr seçmenden de oy almayı başarak, oy oranlarını artırmıştır.⁴¹

Ak Parti'nin ikinci döneminde (2007-2011) iç politikada oy oranları artarken ve tek parti iktidarını tesis ederken aynı zamanda Türk Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bir müracaat neticesinde kapatma davası ile yüzleşmiştir. Dış politikada ise Ak Parti AB görüşmelerinde bir tıkanma ile karşılaşmıştır. Dolayısıyla parti dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun ifadesiyle “*Demokratikleşme ve kültürel bağlamdaki iç siyasi başarıları dış politika vizyonuna entegre etmek ve iç siyasi sahneye dış politika aktivizmini ve özgüveni geri enjekte etmek*” gibi çifte bir amaç gütmüştür.⁴² Bu bağlamda Ak Parti, uluslararası meselelerde tutarlı ve bütüncül bir yöntemsel strateji geliştirmiştir.⁴³

Bu dönemde parti geleneksel Türk dış politikasını yeniden tanımlamıştır. Bu noktada Ahmet Davutoğlu öncü rol oynamış ve dönemin dış politikası ‘komşularla sıfır sorun’ söylemi üzerine inşa edilmiştir.⁴⁴ Böylece Türkiye dünya politikasında merkezi bir aktör olarak öne çıkmıştır. Bu yeni dış politika sadece Türkiye’nin geleneksel Batı ittifaklarını devam ettirmesini değil, aynı zamanda Ortadoğu, Rusya ve Kafkasya ülkeleri ile daha yakın ilişkiler geliştirmesini amaçlamıştır.⁴⁵ Bilhassa Arap Ortadoğusu’nda, Türkiye’nin ‘demokratik ve Müslüman’ kimlikleri üzerinden öncü bir ülke olarak konumlandırılması amaçlanmıştır. Dış politikadaki bu değişim Türkiye’nin geleneksel savunmacı ve pasif konumundan bir ayrılışı ifade etmektedir. Ak Parti bu

⁴¹ Cem Başlevent, Hasan Kirmanoğlu, Burhan Şenatalar, “Party Preferences and Economic Voting in Turkey (Now That the Crisis Is Over)”, *Party Politics*, Vol: 15, No: 3, 2009, ss. 377-391, Burhanettin Duran, “Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi”, Burhanettin Duran, Kemal İnât, Mesut Özcan (der.), *Türk Dış Politikası Yıllığı*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2011, ss. 15-56.

⁴² Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy,” *Foreign Policy*, May 20, 2010, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_foreign_policy?page=full (Erişim tarihi: 20.6.2024).

⁴³ Esen Kirdiş, “The Role of Foreign Policy in Constructing the Party Identity of the Turkish Justice and Development Party (AKP)”, *Turkish Studies*, Vol: 16, No: 2, 2015, ss. 178-194.

⁴⁴ Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, ss. 77-96.

⁴⁵ Kirdiş, ibid., s. 184.

dönemde kendini ‘baskılanmış çoğunluğun temsilcisi’ olarak konumlandırmıştır.⁴⁶ Bu döneme kadar Türk seçmen siyasi liderlerini büyük devletlerin politikalarını uygulayan kimseler olarak görmekte iken, Ak Parti’nin bilhassa Filistin meselesi konusundaki öncü tutum takınma girişimleri onu halk nezdinde güçlendirmiştir.⁴⁷ Uluslararası güçlerin Filistin politikasını yüksesk sesle eleştirerek Türk seçmenine çevrenin bir temsilcisi olduğunu hissettirirken, dış politikada yumuşak güç olarak kültürel öğelere yaslanmaya başlamıştır.⁴⁸

Ak Parti’nin üçüncü döneminde (2011-2014) dış politikada tarih, kültür, değerler ve coğrafya üzerine vurgu yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Erdoğan’ın 2011 balkon konuşmasında, Ak Parti zaferinin İstanbul ve Sarayevo’da, İzmir ve Beyrut’ta, Diyarbakır ve Gazze’de baskılanmış çoğunlukların zaferi olduğuna vurgu yapması, dış politikada yaslandığı arka planı ifade etmesi açısından önemlidir.⁴⁹ Davutoğlu’nun, Türkiye’nin bölge için bir rol model olarak ele alınması gerektiğini zira yüz yıl öncesi ile karşılaştırıldığında demokratik ruh ve kurumsallaşma bakımından ciddi bir değişim olduğunu ve bu bağlamda Ak Parti’nin sadece seçmeni değil, toplumu ve ulusal sınırların ötesinde ortak bir kültürü temsil ettiğini ifade etmesi de benzer şekilde önemlidir. Böylece Ak Parti kendi toplumunu sınırları aşan bir şekilde tanımlamıştır. 2014 yerel seçimlerinde, seçim yerel sorunlara odaklanmasına karşın, Müslüman Kardeşler⁵⁰ liderleri Muhammed Mursi’nin devrilmesi üzerinden bir seçim siyaseti

⁴⁶ Ibid., s. 185.

⁴⁷ Şerif Mardin’in ‘Merkez- Çevre Kuramı’ ve Ak Parti üzerinden okunması hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Paul T. Levin, “Reflections on Şerif Mardin’s Center-Periphery Thesis”, *Turkish Studies*, Vol: 24, No: 3/4, 2023, ss. 617- 639, Şerif Mardin, “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, *Daedalus*, Vol: 102, No: 1, 1973, ss. 169-190.

⁴⁸ Dietrich Jung, “The Domestic Context of New Activism in Turkish Foreign Policy: Does Religion Matter?”, *International Journal*, Vol: 67, No: 1, 2012, ss. 23-38.

⁴⁹ “Erdoğan’ın Balkon Konuşması”, *Yeşil Gazete*, 2011, <https://yesilgazete.org/erdoganin-balkon-konusmasi-tam-metin/> (Erişim tarihi: 20.6.2024), Emel Parlar Dal, “The Transformation of Turkey’s Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?”, *Turkish Studies*, Vol: 13, No: 2, 2012, ss. 245-267.

⁵⁰ Ortadoğu’nun en eski İslamcı örgütlerinden biri olan ve İhvan (İhvan el Müslimin) olarak da bilinen Müslüman Kardeşler, ideolojisini Kuran öğretileriyle temellendirmiştir. 1928 yılında Mısır’da Hasan El Benna tarafından kurulan örgüt, siyasi aktivizmle İslami yardım işlerini bir arada yürüten modeliyle dünyanın dört bir yanında İslamcı hareketlere ilham vermiştir. Başlangıçta hedeflerini ‘İslami ahlakı ve

yürütülmesi de bunun bir işaretidir.⁵¹ Bu tarz bir kimlik siyaseti ülke içinde sosyo-politik bir kutuplaşma da üretmiştir. Suriye çatışmasının içselleştirilmesi ve artan sığınmacı sayısı, Reyhanlı bombalı saldırıları⁵² söz konusu bölünmeyi artırmıştır. Kutuplaşma bağlamında Müslüman Kardeşler karşıtı askeri darbe iç politikada bir metafor olarak yer almıştır. Ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) bu durumu, siyasal amaçlarla dinin kullanılmasının tehlikeli bir örneği olarak değerlendirmiştir.⁵³

Sosyal İnşa Teorisi kavramlarından bir diğeri de ‘çıkâr’ (*interest*) ya da ‘ulusal çıkâr’dır (*national interest*). Robert Osgood bu kavramı, “Yalnızca ulusun faydası için değer atfedilen devlet meselesi” olarak tanımlamaktadır.⁵⁴ Morgenthau ise “Bir ulusun kendi dış politikasını formüle ettiği bağlam içerisinde yer alan siyasal geleneği ve toplam kültürü” olarak ifade etmektedir.⁵⁵ Sosyal İnşa Teorisi bakımından ulusal çıkâr, güç ilişkilerinin arkasına gizlenmiş olduğu bir sosyal inşadır.⁵⁶

Güç ilişkilerini ortaya çıkarmak için Eleştirel İnşacılar ulusal çıkârı, bir devlet eyleminin meşrulaştırılması ve siyasal desteğin devşirilmesi amacıyla üretilen retorik bir araç olarak tanımlamaktadır. Sosyal İnşacılar rasyonel ve materyal bir esasta

hayır işlerini yaymak’ olarak açıklayan örgüt ilerleyen yıllarda, özellikle de Mısır’ın İngiliz sömürge yönetiminden ve Batı etkisinden kurtarılması sürecinde siyasallaşmıştır. En popüler sloganı “Çözüm İslam’da” olan örgüt demokratik prensipleri desteklediğini söylese de aynı zamanda şeriatla yönetilen bir devlet düzeni hedeflemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Müslüman Kardeşler: Mısır’da kurulan 91 yıllık İslami hareket”, BBC News Türkçe, 18 Haziran 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48107342> (Erişim tarihi: 20.6.2024).

⁵¹ Kirdiş, ibid., s. 178.

⁵² 11 Mayıs 2013’de Reyhanlı, Hatay’da düzenlenen iki ayrı bombalı terör saldırısı sonucunda 52 kişi ölmüş, 146 kişi yaralanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Türkiye’de Son Yıllarda Düzenlenen Büyük Saldırıları”, BBC News Türkçe, 23 Ekim 2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/clmgndprxg8o> (Erişim tarihi: 20.10.2024).

⁵³ “Güneri Civaoglu Günün Yorumu”, Milliyet, 6 Temmuz 2013, <https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/gunun-yorumu-5-temmuz-2013-video-3151421> (Erişim tarihi: 20.6.2024).

⁵⁴ Karl K. Schonberg, "Robert E. Osgood and the Origins of Social International Relations Theory," *International Journal* Vol: 64, No: 3, 2009, ss. 811-824, Robert Osgood, *Ideals and Self-Interest in America's Foreign Relations*, University of Chicago Press, 1953, s. 2.

⁵⁵ Hans J. Morgenthau, “The Primacy of the National Interest,” as part of the forum entitled “National Interest and Moral Principles in Foreign Policy,” *American Scholar*, Vol: 18, No: 2, 1949, ss. 207-212. <https://www.jstor.org/stable/41205156> (Erişim tarihi: 20.6.2024).

⁵⁶ Özer Çiftçi, *A Comparative Analysis of the National Interest Concept in Theories of International Relations*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2009, s. 108.

tanımlanan ulusal çıkar kavramını, can çekişmekte olan analitik bir kavram olarak değerlendirmektedir. Weber'e göre, devletin kilit bir karar alıcı haline gelmesi ile, İnşacılık kendi argümanları olan 'kimliklerin ve çıkarların her zaman iç içe olması' fikriyle çelişmektedir. Zira Wend tarafından ortaya konulan İnşacılık, devletleri kilit karar alıcılar haline getirir ve devletin kimliği ile mücadele etmek güçtür. Wendt'e göre, devletin politika yapıcı karakteri, işlevsel olarak devlet mitini korumaktadır. Uluslararası alanda tek siyasi karar alıcının devlet olmasının sonucu da uluslararası düzende bir anarşi yaşanmasıdır.⁵⁷

Diğer yandan, bu durum güç ilişkilerinin ulusal çıkar kavramının ardına gizlenmesiyle neticelenmektedir. Buna karşın ulusal çıkar kavramı da sosyal inşa sürecinin bir ürünüdür, bu nedenle devlet erkanı tarafından yorumlanmaya muhtaçtır. Yorumlama, ortak bir dil ile yapılır. Dolayısıyla ortak dil devlet yetkililerine ulusal çıkarın nasıl algılanması gerektiği konusunda yardımcı olur. Ulusal çıkar devlet erkanının uluslararası bağlamda anlaşılır kıldığı bir temsil sürecinin çıktısıdır. Bu temsil ilişkileri içerisinde devletin menfaatleri de şart koşulmaktadır. Karar vericiler, esasen ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket etmeseler de verdikleri kararların ulusal çıkarlar gereği olduğu yolunda bir söylem geliştirebilmektedirler.⁵⁸ Dolayısıyla ulusal çıkar inşası bitmiş ve sabit bir kavram değildir zira anlam, farklı dil unsurları ve söylemler vasıtasıyla geçici şekilde yaratılmakta, devlet erkanının temsili ile belirlenmekte ve sabitlenmektedir. Karar alıcılar, ulusal çıkarları inşa ederken, dış dünyada mevcut olan kültürel hammaddelelerden ve dilsel kaynaklardan yararlanırlar.⁵⁹

Weldes'e göre ulusal çıkarda ikinci kademedeki ideolojinin bireyleri öznelerle dönüştürmesi söz konusudur. Böylece aynı siyasal eğilimden olan bireylerin daha büyük

⁵⁷ Jutta Weldes, "Constructing National Interests", *European Journal of International Relations*, Vol: 2, No: 3, 1996, ss. 279-280, Robert Paul Resch, *Athusser and the Renewal of Marxist Social Theory*, University of California Press, 1992, ss. 210-211; Bülent Somay, *Tarihin Bilinçdışı: Popüler Kültür Üzerine Denemeler*, Metiş Yayınları, 2004, s. 123, Çiftçi, ibid., ss. 108-111.

⁵⁸ Weldes, ibid., 276, Resch, ibid., ss. 210-211, Somay, ibid., 123, Çiftçi, idem.

⁵⁹ Weldes, ibid., 276-77, Resch, idem., Somay, idem., Çiftçi, idem.

bir oyunun parçası oldukları inancıyla bu söylemi sahiplenmeleri ve savunmaları neticesinde, esasen ulusal çıkarın ne olduğunu onlara dikte eden karar alıcıların birey nesnesi haline gelmeleri söz konusu olur. Althuserci anlamda, özne, özgür iradesiyle davranan aktör olduğu gibi aynı zamanda kendisini yönetme hakkına sahip daha üstün bir otoritenin gücünü de kabul eder ki vatandaşlar bu noktada ulusal çıkarın ne olduğunu kendilerine dikte eden devlet aktörlerinin söylemini benimseyen kişiler olarak bu ikinci tipi oluşturmaktadırlar.⁶⁰

Özetle, İnşacı kuram çerçevesinde yürütülen dış politika analizleri devletlerin dış politika yönelimlerinin hem ulusal hem de uluslararası düzeydeki sosyo-kültürel dinamiklerin karşılıklı etkileşimiyle biçimlendiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, klasik dış politika çalışmalarının aksine, karar verici aktörlerin kendisinden çok, bu aktörlerin algılarını ve tercihlerini biçimlendiren toplumsal yapılara odaklanmaktadır.⁶¹ Bu bağlamda, kuramsal tartışma kimlik kavramına yönelmektedir zira kimlik, İnşacı kuramın merkezinde yer alan analitik bir odak noktasıdır. Bu kuramsal çerçevede dış politika analiz edilirken ‘nasıl’ sorusunun sorulabilmesi için dış politika davranışlarının önceden belirlenmiş ve sabit değil, toplumsal inşa süreçlerinin ürünü olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası ilişkiler alanında sosyal gerçekliğin inşa edilmiş bir yapıya sahip olduğu ön kabulü, hem kimliklerin hangi süreçler sonucu oluştuğunu hem de bu kimliklerin çıkar tanımları ve dış politika yönelimleri üzerindeki etkisini incelemeye zemin hazırlamaktadır.⁶²

Sonuç olarak, İnşacı kuram kimlik ve çıkarların sosyal yapılarca oluşturulduğunu ve zamanla dönüşüme uğrayabileceği belirtmiştir. Bu dönüşüm süreci, devletler arası ilişkilerin doğasını belirlemenin yanı sıra, söz konusu ilişkilerin çatışmacı mı yoksa

⁶⁰ Weldes, ibid., 277, Resch, idem., Somay, idem., Çiftçi, idem.

⁶¹ Birgül Demirtaş, “İnşacılık”, Şaban Kardaş, Ali Balcı (der.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, 2014.

⁶² Ibid.

işbirliğine dayalı mı olacağını da etkilemektedir.⁶³ Hemen tüm uluslararası ilişkiler yaklaşımları benzer siyasi kimlikleri paylaşan devletlerin birbirlerine karşı daha olumlu bir tutum geliştirme eğiliminde olduklarını ve bu durumun karşılıklı işbirliği ihtimalini artırdığını öngörmektedir.⁶⁴ Bu bağlamda Türkiye ve AB (her ne kadar bir devlet olmasa da; devlet gibi hareket eden uluslararası bir aktör olarak) Ortadoğu politikalarında ortak bir politika güttüklerinde ikili ilişkileri de bundan olumlu etkilenerken; bölgeyle ayrı ve birbiriyle uyumsuz ilişkilere girdikçe bu durum aralarındaki ortaklık ilişkisini de olumsuz etkilemektedir.

Tezin Birinci Bölümünde Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) gelişimi daha önce de belirtildiği üzere erken dönem ve Soğuk Savaş sonrası dönem olmak üzere incelenmiştir. Bölümde öncelikle Avrupa Birliği'nin kurumsal dönüşümüne ve ortak bir güvenlik ve dış politika inşa etme ihtiyacının ortaya çıkışına değinilmiştir zira bu oluşumun tarihsel arka planına değinmeden, üye devletlerin ve adayların dış politikalarındaki değişiklikleri anlamak ve ayrıca AB'nin Ortadoğu gibi belirli alanlardaki çıkar ve tutumları ile ortak dış politikasını analiz etmek güç olacaktır. Akabinde ODGP- NATO ilişkisinin kurumsallaşmasına değinildikten sonra, ODGP'nin ideolojik ve kimliksel yönleri ile başarılı ve başarısız yanları, AB kimliğinin güvenlik üzerinden inşasına katkısı bakımında değerlendirilmiştir.

⁶³ Wendt, "Constructing International Politics", s. 74.

⁶⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, "Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 11, 2007, s. 142.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKASI'NIN (ODGP) GELİŞİMİ

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Avrupa kıtası, tarihsel olarak bölünmüş devletlerden ve ideolojik olarak bölünmüş bloklardan, küresel rekabet sonucu ortaya çıkan birleşik bir ekonomik ve politik güç merkezine dönüşmüştür. Kıtanın dönüşümü, Avrupa'nın iç dinamikleri ve uluslararası sistemin dış dinamikleri arasındaki etki-tepki ilişkisinin sonucu çok aşamalı ve diyalektik bir süreçte gerçekleşmiştir.

Avrupalı devletlerin bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra kıtanın uluslararası arenadaki zayıf durumuna yanıt olarak savunmacı bir stratejik zihniyet ve tutum takınmıştır. Savaş bittiğinde, dünyanın güç merkezi artık Batı Avrupa olmaktan çıkarak, biri Atlantik'in diğer tarafında, ABD'de, diğeri ise kıtanın doğu kanadında SSCB'de toplanmıştır. Bu, dönemin kıta siyaseti için yeni bir durumdur. Söz konusu zafiyeti gidermek ve kıtayı yeniden güçlü kılmak için savaşların önlenmesi ve bunun güvence altına alınması için de ekonomi ve siyasetin uluslararası koordinasyonunun şart olduğu fikirleri ortaya atılmıştır. Burada temel saik Alman-Fransız rekabetini kontrol altına almak ve yeni bir savaşı önlemektir. Savaş ekipmanları için çok önemli birer hammadde olan kömür ve çeliğin kontrolünde işbirliği başka alanlara da sıçramış ve günümüz Avrupa Birliği'ne giden yol açılmıştır. Söz konusu dönüşüm sürecinde sadece kurumlar değil, işbirliği anlayışı da değişmiştir. Bu evrimsel süreçte ulusal ekonomilerden bölgesel ekonomik birliğe, ulusal egemenliğe dayalı siyasi yapılardan uluslarüstü siyasi kurumsallaşmaya ve kültürel homojenlikten çok kültürlü topluma geçiş gibi birçok paradigmatik değişiklik süreci yaşanmıştır.

Avrupa bütünleşmesi Avrupa'yı birleşik bir siyasi ve ekonomik aktör haline getirmek için gelişen bir sosyal ve ekonomik hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Devamında AB'nin güvenilir bir ortak dış politikaya sahip olması da gerekmiştir. Dolayısıyla söz konusu dönemde AB, bu rol için ortak bir dış politika oluşturmaya çalışmıştır. Avrupa Birliği'nin dış politika öncelikleri arasında, Ortadoğu coğrafyası da stratejik önem taşıyan bölgelerden biri olarak öne çıkmıştır.

Ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturmak 1960'lardan beri Avrupa'nın gündeminde bulunmaktadır ve konuyla ilgili gelişmeler özellikle 1999'dan sonra ivme kazanmıştır. Bununla birlikte, ulusal dış politikaların önceliğinin devam ettiği düşünülürse, ortak bir dış politika oluşturmak kolay değildir. Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasıyla ODGP oluşturma taahhüdü bulunmaktadır ancak dış politika entegrasyonunun iç entegrasyondan farklı olduğu birçok tarafça kabul edilmektedir. AB'nin 1990'lı yıllarda ortak bir dış politika oluşturmadaki başarısı veya başarısızlığı konusunda çeşitli ve farklı görüşler bulunmaktadır. AB'nin bunu gerçekleştirme kabiliyetinin sınırlı olduğu genel geçer görüş olsa da⁶⁵; Manners ve Whitman “Birlik’in yine de seçkin bir uluslararası kimlik sunarak Ortadoğu sahnesinde kendisini açıkça görünür kıldığını” öne sürmektedir.⁶⁶ Hem bu bölüm hem de daha sonraki bölümlerde incelenecek olan Avrupa'nın Ortadoğu bölgesine, özellikle Filistin-İsrail çatışmasına ve Arap Baharına yönelik politikası, AB'nin ortak bir dış politika oluşturma becerisinin analizi için ideal örnekler teşkil etmektedir.⁶⁷

⁶⁵ Mesut Özcan, *Harmonizing of Foreign Policy Turkey, the EU and the Middle East*, Ashgate, 2008, s. 60, Ian Davidson ve Philip H. Gordon, “Assessing European Foreign Policy”, *International Security*, Vol: 23, No: 2, 1998, ss. 184-186.

⁶⁶ Özcan, idem., Ian Manners ve Richard G. Whitman, “The ‘Difference Engine’: Constructing and Representing the International Identity of the European Union”, *European Journal of Public Policy* Vol: 10, No: 3, 2003, s. 382.

⁶⁷ Özcan, idem., Costanza Musu, “European Foreign Policy: A Collective Policy or a Policy of Converging Parallels?”, *European Foreign Affairs Review*, Vol: 8, No: 1, 2003, s. 35.

A. Erken Dönem

Bu bölümde Avrupa Birliği'nin dönüşüm süreci ile ortak bir güvenlik ve dış politika inşa etme ihtiyacının ortaya çıkışına kısaca değinilecektir. Zira bu yapının tarihsel arka planı ele alınmadan, üye ve aday devletlerin dış politikalarındaki değişimleri kavramak ve AB'nin Ortadoğu gibi belirli bölgelerdeki çıkarlarını, tutumlarını ve ortak dış politikasını sağlıklı bir şekilde analiz etmek güç olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa bütünleşmesi yolunda atılan adımlar, günümüze kadar çok önemli aşamalardan geçmiş ve bir siyasi birlik olma hedefine yaklaşmıştır. Bu hedefe ulaşmak için önemli unsurlardan biri de ortak bir dış politika ve güvenlik yapılanması olmuştur. AB'nin dönüşümü ve ortak bir güvenlik ve dış politika inşa etme girişimleri, sadece Soğuk Savaş sonrası dönemin konuları değildir ve dahası iç etkenler kadar dış etkenler tarafından da yönlendirilmiştir. Avrupa'da söz konusu politika arayışını tartışırken, uluslararası ilişkilerin genel atmosferini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu konudaki ilk girişimler Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmiştir ve Atlantik ötesi ilişkiler ile NATO, Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında ortak dış ve güvenlik politikasının gelişimini analiz ederken akılda tutulması gereken önemli faktörlerdir. Bu dış etkenlerin yanı sıra üye devletler arasında güvenlik konularındaki farklılıklar da süreçte önemli rol oynamıştır. Üye devletler arasındaki farklılıklar çeşitli bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Fransa gibi bazı üye devletler ortak dış politikanın oluşumunun arkasındaki itici güçken, Almanya ve Birleşik Krallık gibi diğer ülkeler farklı çıkar ve stratejik ilişkiler algıları nedeniyle daha az istekli olmuşlardır. Ortak bir dış ve güvenlik politikasının gelişimini etkileyen faktörler, bazı akademisyenler tarafından “meşruiyet arayışı, üye devletlerin çıkarları ve çevresel istikrar talebi” şeklinde üç başlık altında özetlenmektedir.⁶⁸ ODGP AB

⁶⁸ Michael Smith, “The Framing of European Foreign and Security Policy: Towards a Post-Modern Policy Framework?”, *Journal of European Public Policy* Vol: 10, No: 4, 2003, s. 566.

bütünleşme sürecindeki işbirliğinde en problemlı alanlardan biridir. Bunun temel sebebi farklı ulusal çıkarlara, farklı siyasi ilişkilere ve tarihsel geleneklere haiz üye devletlerin, dış politikayı kendi egemenliklerinin nişanesi olarak görmeleridir. Ancak belirtildiği üzere değişen konjonktürün getirdiği birtakım zorunluluklar sonucu bir politika birliğine duyulan ihtiyaç artmış ve pek çok farklılığa rağmen, bir ortak politika oluşturulması isteği AB zirvelerinde sıklıkla dile getirilmiştir.

ODGP'nin kökleri 1948 Brüksel Paktı'nda ve 1950'lerde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyelerinin siyasi ve ekonomik bir birlik kurma hedefi doğrultusunda anlaşmaya varma çabalarında yatmaktadır. AT'nin (daha sonra AB), NATO'ya benzer bir uluslararası örgüt oluşturmayı, olaylara AT sıfatıyla müdahil olmayı ve AB'nin genel güvenliğini tesis etmeyi amaçlayan çalışmaları, 50'lerde Avrupa Savunma Topluluğu (AST) kurma girişimi, AET, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (*European Atomic Energy Community*- EURATOM) ve Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ)'nin kurulması ile başlayıp, Fouchet Planları I ve II, Davignon, Lüksemburg, Kopenhag Raporlarıyla ve Genscher-Colombo girişimiyle geliştirilmiş, 90'larda Orta ve Doğu Avrupa'da komünizmin yıkılmasını takiben, Maastricht, Amsterdam Antlaşmaları, Köln ve Helsinki Zirveleri ve Nice Antlaşmasıyla gelişerek şekillenmiştir.⁶⁹ Her biri AB tarihinde önemli dönüm noktaları sayılabilecek bu gelişmeler bu bölümde incelenecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın ekonomik ve askeri kapasitesi ciddi ölçüde zayıflamış, altyapı büyük oranda tahrip olmuştur. Bu durum karşısında Batı Avrupa ülkeleri hem iç dinamikler hem de uluslararası gelişmeler ışığında iki temel

⁶⁹ Ramses A. Wessel, "The European Union's Foreign And Security Policy, A Legal Institutional Respective", Kluwer Law International, the Hauge, 2009, s.1. Her biri AB tarihinde önemli dönüm noktaları sayılabilecek gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Dedman, *The Origins and Development of the European Union, 1945-2008: A History of European Integration*, Routledge, 2010, Desmond Dinan, *Europe recast: A History of European Union*, Lynne Rienner Publishers, Inc, 2014, Georges-Henri Soutou, *Avrupa Birliği Tarihi: 1815'ten Günümüze*, Bilge Kültür Sanat, 2014.

stratejik seçenekle karşı karşıya kalmıştır. İlk seçenek, SSCB'den kaynaklanan tehdidi ve Almanya'nın yeniden güçlenme ihtimalini engellemek amacıyla bölgesel bir ittifak kurmak iken; diğer seçenek ABD'nin güvenlik yönelimlerini esas alan bir çizgide ilerleyerek, transatlantik ilişkilerin kurumsallaştırılması doğrultusunda hareket etmektir. Nihayetinde, savaş sonrası dönemde Batı Avrupa'daki başlıca aktörler bu iki yaklaşımı eşzamanlı şekilde benimseyerek dış politika tercihlerini şekillendirmişlerdir.⁷⁰ Zira İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransa ve Birleşik Krallık, en büyük tehdidin Almanya'dan geldiğini düşünmüş ve Almanya'yı Avrupa güvenlik sorunlarının merkezinde konumlandırmıştır. Bu bağlamda, 4 Mart 1947'de iki ülke arasında elli yıllık bir süreyi kapsayan Dunkirk Antlaşması⁷¹ imzalanmış ve Avrupa'daki ekonomik bütünleşme sürecine güvenlik boyutu da eklenmiştir. Savaş sonrası dönemde dostluk ve işbirliği temelinde hazırlanan bu anlaşma, Fransız Hükümeti'nin o dönemde halen potansiyel bir tehdit olarak gördüğü Almanya'nın yeni bir saldırganlık girişimini önlemeyi amaçlamıştır. Dunkirk Antlaşması, daha geniş kapsamlı bir gelişmenin temelini oluşturmuş ve bu çerçevede Fransa ile Birleşik Krallık, Almanya'dan kaynaklanabilecek herhangi bir tehdit durumunda birbirlerine yardım etmeyi taahhüt etmiştir.⁷²

Takip eden aylarda Batı ve Sovyet blokları arasındaki gerginlik giderek artmıştır. Ekim ayında yeni kurulan Kominform⁷³ ABD'nin Haziran 1947'de

⁷⁰ Haydar Efe, *Avrupa Birliği'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yaratma Çabaları ve Türkiye'ye Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 25.

⁷¹ "The Treaty of Dunkirk", The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe-29dbfc79be69/Resources#1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09_en&overlay (Erişim tarihi: 15.01.2025).

⁷² Muharrem Gürkaynak, *Avrupa'da Savunma ve Güvenlik*, Asil Yayın ve Dağıtım, 2004, s. 49.

⁷³ Kominform SSCB Komünist Partisi ve Doğu Avrupa ülkelerinin 5 Ekim 1947'de "Amerikan emperyalizminin bir aleti" olarak tanımladığı Marshall Planı'na karşıt bir girişim olarak; SSCB, Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Fransa, İtalya komünist partileri liderlerini bir araya getirerek kurduğu örgüttür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Kominform", <https://www.britannica.com/topic/Cominform> (Erişim tarihi: 15.01.2025).

Avrupa'nın yeniden inşası için duyurduğu Marshall Planı'nı⁷⁴ sert bir şekilde eleştirmiştir. Kominform yetkilileri, bu planın Avrupa'yı Amerika'ya bağımlı hale getireceğini savunarak hem SSCB hem de uydu ülkelerin Marshall Planı'ndan yardım almasını reddetmiştir. Batı Avrupa ülkeleri ise öncelikli olarak komünist genişlemeyi durdurmak amacıyla, Washington'ı beş yıl süren savaşın yıkıcı etkilerini yaşayan Batı demokrasilerine mali ve maddi destek sağlamaya ikna etmeye çalışmıştır.

Dönemin Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, 22 Ocak 1948 tarihli konuşmasında⁷⁵ Doğu Avrupa'daki gelişmeler karşısında “Batı Avrupa'nın özgür uluslarının daha yakın işbirliği yapması gerektiğini” ifade etmiş ve Dunkirk Antlaşması'ndan esinlenerek Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg ile de benzer anlaşmalar yapılması çağrısında bulunmuştur. Ayrıca, Dunkirk Antlaşması'nın bir model olarak değerlendirilmesini ve ABD'yi de kapsayacak şekilde ikili anlaşmalarla genişletilmesini önermiştir. Ancak Benelüks ülkeleri, Dunkirk Antlaşması'nı yetersiz bulmuş ve yeni anlaşmanın her türlü saldırıya karşı ortak bir savunma ittifakı içermesi gerektiğini vurgulamışlardır.⁷⁶

Bu sırada, 25 Şubat 1948'de Çekoslovakya'da komünistlerin zorla iktidarı ele geçirdiği Prag Darbesi uluslararası gerginliği ve Soğuk Savaş'ın oluşturduğu tehditleri iyice artırmıştır. ABD, yalnızca askeri konuları değil, daha kapsamlı bölgesel bir pakt tercih ettiğini duyurmuş ve bu doğrultuda müzakereler başlamıştır. Aynı dönemde, Birleşik Krallık Hükümeti, Fransa ve Benelüks ülkelerine dış saldırı durumunda karşılıklı bir savunma ittifakı planı sunmuştur. Doğu ve Batı bloklarının ayrışmasının

⁷⁴ Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 1996, s. 280, “Marshall Plan (1948)”, US Department of State Archive, <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan#:~:text=On%20April%203%2C%201948%2C%20President,economic%20infrastructure%20of%20postwar%20Europe> (Erişim tarihi: 07.03.2023).

⁷⁵ “Address Given by Ernest Bevin (22 January 1948)”, The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe-29dbfc79be69/Resources#7bc0ecbd-c50e-4035-8e36-ed70bfbfd204c_en&overlay (Erişim tarihi: 15.01.2025).

⁷⁶ Efe, *ibid.*, s. 26.

netleşmesiyle birlikte, Birleşik Krallık liderliğinde Batı Avrupa ülkeleri kendi aralarında ittifak kurma çabalarını hızlandırmıştır. Bu girişimlerin sonucunda, 17 Mart 1948’de Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve Belçika Brüksel Paktı’nı⁷⁷ imzalayarak, güvenlik ve savunma amaçlı ilk örgüt olan ve Brüksel Antlaşması Örgütü olarak da bilinen Batı Birliği Savunma Örgütü’nü kurmuşlardır.

Antlaşma, her ülkenin kendi ordusunu oluşturmasını ve Avrupa devletlerinin saldırılara karşı ortak bir şekilde hareket etmesini öngörmüştür. Antlaşmanın temel unsuru, herhangi bir üyenin silahlı saldırıya uğraması durumunda ortak hareket ederek bu üyeyi savunmayı taahhüt ettikleri ‘karşılıklı ortak savunma’ ilkesi üzerine yapılandırılmış olmasıdır. Taraflar, bu antlaşmayla ortak bir savunma sistemi kurmayı ve dördüncü madde uyarınca, üye ülkelerden birine yapılan saldırı durumunda diğerlerinin askeri ve diğer imkânlarla yardım edeceğini taahhüt etmiştir.⁷⁸ Bu yapısıyla Brüksel Antlaşması, savunma ve güvenlik alanında ortak bir Avrupa yaklaşımı başlatmayı amaçlamış, hava savunma mekanizmalarının entegre edilmesinden ortak bir komuta yapısının oluşturulmasına kadar birçok alanı içeren bir savunma planını hayata geçirmiştir. Bu antlaşma, sadece Almanya’dan değil, Avrupa’daki herhangi bir üye ülkeye yönelebilecek silahlı saldırılara karşı koruma sağlamayı hedeflemiştir. Aynı zamanda, Batı Avrupa Birliği (BAB) ve NATO gibi daha sonraki savunma yapılarına öncülük etmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu süreçte Danimarka, Norveç ve İsveç ise bir İskandinav savunma birliği kurma fikrini tartışmıştır. Finlandiya’nın deneyiminden feyz alan bu ülkeler, tarafsızlık statüleri konusunda görüş ayrılıklarına rağmen, olası Sovyet baskısına karşı kendilerini

⁷⁷ “Brussel Treaty 1948, Treaty of Economic, Social and Cultural Collobarration and Collective Self Defence”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe-29dbfc79be69/Resources#3467de5e-9802-4b65-8076-778bc7d164d3_en&overlay (Erişim tarihi: 15.01.2025).

⁷⁸ Ibid., 4. Madde’de “Yüksek Akit Taraflar”dan herhangi biri Avrupa’da bir silahlı saldırıya maruz kaldığında diğer Yüksek Akit Taraflar BM Antlaşması’nın 51. maddesi hükümlerine uygun olarak askeri ve diğer yardımları yapar.” denmektedir.

korumayı hedeflemişlerdir. Ayrıca, ABD'den saldırıları caydırmak için gerekli silahları sağlamasını talep etmeyi de düşünmüşlerdir. Ancak, 1949 yılında Amerikalıların tarafsız bir ittifakı silahlandırmayı kesin bir şekilde reddetmesiyle bu bölgesel plan herkes için başarısızlığa uğramıştır. Brüksel Antlaşması, Avrupa kıtasında bir savaşın yeniden patlak vermesini engellemek amacıyla bir güvenlik düzeni inşa etmeyi hedeflemiş ve bu çerçevede bütünleşmeyi teşvik eden bir yaklaşımı benimsemiştir.

Elli yıl yürürlükte kalması planlanan Brüksel Antlaşması, beş imzacı ülke arasında askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda işbirliğinin organize edilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, ortak bir karargâh işlevi gören Batı Birliği'nin Birleşik Askeri Yüksek Komutanlığı oluşturulmuştur. Ancak üye ülkelerin mevcut askeri kaynaklarının yetersizliği nedeniyle bu plan tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte, Brüksel Antlaşması, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (*Organisation for European Economic Co-operation* (OEEC) (Nisan 1948), NATO'nun (Nisan 1949), Avrupa Konseyi'nin (Mayıs 1949) ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) (Nisan 1951) kurulmasını sağlayan bir dizi antlaşmanın imzalanmasının ardından, kısa sürede genişletilmiş yetkilerini kaybetmiştir. Sonuç olarak, Brüksel Antlaşması gümrük birliği oluşturma hedefinde başarısız olmuş olsa da beş üye ülkenin ABD'den ekonomik ve askeri yardım alma konusundaki isteklerini ve pozisyonlarını güçlendirmiş, aynı zamanda Amerikalıların endişelerini bir ölçüde azaltmıştır.⁷⁹

1950 yılına gelindiğinde, Brüksel Paketi'nin imzacı devletleri ile Danimarka, Portekiz, İtalya, İzlanda, Norveç, ABD ve Kanada'nın katılımıyla NATO kurulmuş ve böylece Avrupa güvenliğine Atlantik boyutu eklenmiştir.⁸⁰ NATO'nun kurulmasıyla

⁷⁹ “Western Union”, The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe-29dbfc79be69> (Erişim tarihi: 15.01.2025).

⁸⁰ Burak Tangör, *Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Gelişimi*, Seçkin Yayınları, 2009, s. 17.

birlikte, Brüksel Antlaşması'nın savunma yetkileri NATO'ya devredilmiştir. Brüksel Antlaşması Örgütü Aralık 1950'de Avrupa'da NATO'nun yeni komuta yapısı olan Avrupa Müttefik Yüksek Komutanlığı (*Supreme Allied Commander Europe SACEUR*)⁸¹ oluşturulmasının ardından kendi yönetim yapısını devam ettirmeme kararı almıştır. Bu karar sonucu Örgüt, askeri organizasyon ve savunma işlevlerini kaybetmiştir. Bu tarihten itibaren, NATO, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar Avrupa'da güvenliği sağlamada tek örgüt olarak rol oynamıştır. Bu bağlamda, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın ilk temellerinin 1948 Brüksel Antlaşması ile atıldığı söylenebilir. Başlangıçta Almanya kaynaklı güvenlik tehditlerine karşı bir savunma önlemi olarak tasarlanan Brüksel Paktı, değişen tehdit algıları ve NATO'nun kurulmasıyla birlikte önemini yitirmiştir.⁸²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın güvenlik yapılanmasına yönelik çabalar kapsamındaki bir diğer önemli girişim, 1952'de kurulan AST'dir. Kore Savaşı'nın ardından Avrupa'da yeni bir savunma topluluğu kurulması gerekliliği konusundaki tartışmalar yoğunlaşmıştır. AST'nin ortaya çıkışı Avrupa'nın kurucu fikir babalarından Jean Monnet'nin büyük oranda katkıda bulunduğu ve dönemin Fransız Bakanlar Kurulu Başkanı René Pleven tarafından önerilmiş olan plana dayandırılmıştır. Pleven'in 24 Ekim 1950'de açıklanan planı⁸³ federalist tezlerin yönlendirdiği Avrupa bütünleşme mantığı içerisinde bir Avrupa ordusunun kurulmasını öngörmüştür. Fransız lider, bu projenin gerçekleşmesi için başta Birleşik Krallık olmak üzere Avrupa'nın tüm

⁸¹ Müttefik Harekât Komutanlığı (ACO), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) iki stratejik askeri komutanlığından biridir. Diğer komutanlık ise Virginia, Norfolk'taki Müttefik Dönüşüm Komutanlığı (ACT) 'dir. ACO, Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı (SACEUR) tarafından yönetilir ve İttifak'ın tüm askeri operasyonlarından sorumludur. Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargâhı veya SHAPE olarak bilinen komuta merkezi, Belçika'nın Mons yakınlarındaki Casteau'da yer almaktadır. ACO ve SACEUR'ün misyonu, sorumluluk alanındaki NATO üye ülkelerinin barışını, güvenliğini ve toprak bütünlüğünü korumaya katkıda bulunmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "SHAPE", <https://shape.nato.int/about> (Erişim tarihi:15.01.2025), "SACEUR", <https://www.eucom.mil/about-the-command/history-of-useucom/history-of-supreme-allied-commander-europe-saceur> (Erişim tarihi: 15.01.2025).

⁸² Çınar Özen, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Neofonksiyonalist Teori Çerçevesinde Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 86.

⁸³ "Text of the Pleven Plan", <https://www.fransamaltlingvongeusau.com/documents/dl2/h6/2.6.1.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2025).

özgür ülkelerini beraber çalışmaya davet etmiştir. Başlangıç kısmında hem Kore'ye asker gönderilmesi nedeniyle dünya barışına yapılan katkıya hem de NATO sayesinde Avrupa'da güvenlik alanında elde edilen benzersiz ilerlemeye vurgu yapılan planda özellikle üç nokta dikkat çekmektedir. Planda Avrupa ordusunun hangi temelde kurulacağı ve örgütlenme şekli belirtilmiş, ordunun strateji, örgütlenme ve teçhizat konularının Kuzey Atlantik Antlaşması'nın üyelere getirdiği yükümlülöklere uygun olması kararlaştırılmış ve Avrupa Savunma Bakanlığı makamı kurulması önerilmiştir. Yani bir başka deyişle Pleven Planı ile AST'nin oluşturulması öngörölmüştür.

Bu plan doğrultusunda hazırlanan AST Kurucu Antlaşması 27 Mayıs 1952'de Paris'te imzalanmış, NATO tarafından kabul edilmiş ve İtalya, Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg parlamentolarının onayına sunulmuştur. Batı Avrupa'nın özgür devletlerle işbirliği içerisinde her türlü saldırıya karşı savunulmasına ilişkin kararlılığın altı çizilen antlaşmada, mümkün olan en bütünleşik askeri yapılanmanın inşa edileceğine yönelik siyasi irade beyanı göze çarpmaktadır. Avrupa Savunma Topluluğu girişimi onay sürecine girdiğinde, Fransa, savunma alanında işbirliğini kurumsallaştıracak yeni bir yapının oluşturulması amacıyla; bir Bakanlar Konseyi, bir Adalet Divanı ve çift kanatlı bir parlamento içeren ve uzun vadede hem AST hem de AKÇT'yi bünyesinde toplaması öngörölen 'Avrupa Siyasi Topluluğu' adlı bir oluşumun hayata geçirilmesini önermiştir. Bu öneri diğör katılımcı devletler tarafından desteklenmiş; akabinde, Avrupa Savunma Topluluğu'na ilişkin kurucu belgenin hazırlanması görevi AKÇT Meclisi'ne verilmiştir. Meclis bünyesinde kurulan geçici bir komite tarafından hazırlanan belge, 10 Mart 1953 tarihinde oybirliğiyle onaylanmıştır.⁸⁴

⁸⁴ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği'nde Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası'nın Oluşumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 46.

AST Kurucu Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi için üye devletlerin parlamentolarından onay alınması beklenirken, Fransa'nın antlaşmayı reddetmesi nedeniyle AST girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. AST'nin kabulü için çok sayıda neden mevcut olmakla beraber, projenin ortaya konulmasını takip eden birkaç sene içerisinde proje önemini yitirmiş ve 'tarihi geçmiş' bir belge haline gelmiştir. 1954 yılının Ağustos ayında Fransız Parlamentosu'nda onaylanmamasının temelinde Fransa'nın ulusal kaygıları, yani Fransız iç politikasıyla ilgili olan nedenler (örneğin dönemin uluslararası ilişkiler ortamı içerisinde Fransa'nın AST'yi onaylaması SSCB ile ilişkileri açısından negatif sonuçlara yol açabilirdi. Bu sonuçlardan biri, Batı Avrupa'da kurulacak olan bu savunma sisteminin iki blok arasında gerilim yaratacak olmasıyla ilgiliydi) ve Fransız sınırlarının ötesinde gelişen -veya gelişmesi beklenen- dış gelişmelerle (örneğin dönemin ABD Başkanı Eisenhower'ın Dışişleri Bakanı J. F. Dulles AST örgütlenmesinin hayata geçirilmesi durumunda Amerikan yardımının katı bir şekilde yeniden değerlendirileceğini söyleyerek Fransız Hükümeti'ni tehdit etmiştir) bağlantılı olan nedenler bulunmaktadır.⁸⁵ Bir başka deyişle, Almanya'nın yeniden silahlanmasına duyulan tepki, Avrupa savunmasında Amerikan nükleer stratejisine dair yaşanan görüş ayrılıkları ve General De Gaulle'ün "Avrupa, Avrupalılar tarafından savunulmalıdır" yaklaşımı doğrultusunda Fransa'nın ulusal nükleer caydırıcılık politikasını öne çıkarması Avrupa Savunma Topluluğu projesinin ilerlemesini zorlaştırmıştır. Ayrıca, Fransa'nın muhalefetine karşın diğer taraf devletlerin baskısıyla AST-NATO ilişkisine dair antlaşmaya dahil edilen hükümler söz konusu projenin nihai olarak reddedilmesinde etkili olmuştur. Bunun yanı sıra, Almanya'nın Fransa ile eşit söz hakkına sahip olacağı bir uluslararası örgüt aracılığıyla savunma alanındaki egemenlik yetkilerini önemli ölçüde devretmesi, o dönemde Fransa'da güçlü bir konumda bulunan komünistler ve milliyetçiler için kabul edilebilir bir durum olarak

⁸⁵ Armağan Gözakman, "Avrupa Savunma Topluluğu'nun Reddi Üzerine Bir Analiz", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2014, ss. 6-19.

değerlendirilmemiştir. De Gaulle, Avrupa Ordusu'nun Fransız Ordusu'na son vereceğini ve Federal Almanya'nın yeniden silahlanmasına yol açacağını ifade etmiştir. Ayrıca, Fransız Ordusu'nun tarihsel olarak sahip olduğu değer ve prestijin bu orduyla ortaya çıktığını vurgulayarak, ordularından vazgeçmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, AST'nin Fransa'nın kıta dışındaki çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle Fransa'nın küresel rolü açısından da bir tehdit oluşturduğunu dile getirerek, bu yapının reddedilmesini sağlamıştır. Avrupa Siyasi Topluluğu projesi de AST Kurucu Antlaşması'nın girişimin kabul edilemez bir ulusal egemenlik kaybını beraberinde getireceğinden duyulan korku nedeniyle onaylanmayışıyla 1954'te başarısızlığa uğramış ve proje ortadan kalkmıştır. Avrupa'da ortak dış politika ve güvenlik meseleleri, uzun bir dönem boyunca siyasi gündemde anlamlı bir yer bulamamıştır.

Fransa'nın ABD ve Birleşik Krallık'ın kıta Avrupa'sı üzerindeki etkilerini azaltarak kendisini ana belirleyici güç haline getirmek ve Almanya'nın kontrolü dışında silahlanmasını engellemek amacıyla başlattığı AST girişiminin, kendi parlamentosu tarafından onaylanmaması nedeniyle başarısızlığa uğraması, önemli bir prestij kaybına yol açmıştır. Bu durum, Avrupa'nın entegrasyon çabalarının bir süreliğine durmasına neden olsa da birlik kurma çalışmaları devam etmiştir. Avrupa kolektif güvenliği konusunda belirleyici olma inisiyatifi Fransa'dan ABD ve Birleşik Krallık'a geçmiş ve Almanya Avrupa güvenlik sistemine dahil edilmiştir. 28 Eylül- 3 Ekim 1954 tarihleri arasında Londra'da gerçekleştirilen Londra Konferansı'nda⁸⁶ Brüksel Antlaşması'nı imzalayan ülkelerle birlikte ABD ve Kanada da yer almış, burada Avrupa'nın savunma ve güvenlik boyutları ele alınmıştır. Almanya'nın NATO kontrolünde silahlanması konusunun gündeme gelmesiyle Brüksel Antlaşması'nda değişiklik yapılması gereği

⁸⁶ “Signing of the Final Act of the Nine-Power Conference”, The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE)
https://www.cvce.eu/en/obj/signing_of_the_final_act_of_the_nine_power_conference_london_3_october_1954-en-4273a21e-f039-4679-9792-2a9a0b6d4910.html (Erişim tarihi: 15.01.2025).

doğmuş ve Konferans'ta Almanya'nın Avrupa savunmasına katılması yönünde karar alınmıştır. Bu karar doğrultusunda 20-22 Ekim 1954 tarihlerinde Paris'te bir araya gelen yedi ülke, Brüksel Antlaşması'nı değiştiren dört protokole imza atmıştır.⁸⁷ Böylece, 28 Ekim 1954 tarihinde imzalanan ve tüm üye devlet meclislerinde onaylanan Paris Anlaşmaları ile Batı Avrupa Birliği (BAB) kurulmuş ve 6 Mayıs 1955 tarihinde Londra'da çalışmalarına başlamıştır. Almanya'nın yeniden silahlanmasına imkân tanıyan Paris Antlaşması çerçevesinde, BAB aynı yıl içinde Federal Almanya ve İtalya'yı da kapsayarak genişlemiş ve böylece 1948'de kurulan beş üyeli Brüksel Paketi Örgütü- ya da Batı Birliği Savunma Örgütü, ortak bir Avrupa ordusu ve politik topluluk düşünceleri temelinde planlanmış olan AST ve Avrupa Siyasi Topluluğu'nun başarısızlıkla sonuçlanmalarından sonraki ilk ortak dış politika ve güvenlik girişimi olan, yedi üyeli BAB'a dönüşmüştür.⁸⁸

1954 ile 1973 yılları arasında BAB, Avrupa'nın siyasal ve güvenlik gündeminde çeşitli roller üstlenmiştir. Bu kapsamda, AET üyeliği öncesinde Birleşik Krallık ile Topluluk arasında koordinasyonu sağlama, Almanya'nın yeniden silahlanmasına yönelik belirlenen kriterlerin takibini yapma (BAB ile Almanya'nın sahip olacağı asker sayısına sınırlamalar getirilmiştir) ve Almanya'nın NATO sistemine entegrasyonu sürecine katkı sunma gibi işlevler üstlenmiştir.⁸⁹ Brüksel Antlaşması'nın hedeflerinden biri olan ortak savunma ile ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesinin yanı sıra, BAB aracılığıyla Avrupa entegrasyonunun ilerlemesine katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Brüksel Antlaşması Örgütü'ne bir Danışma Meclisi'nin dahil edilmesi de belgede hükme bağlanmıştır.⁹⁰ Ancak, Avrupalılar arasında BAB'in rolü konusunda

⁸⁷ "Protocol Modifying and Completing the Brussels Treaty", The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/obj/modified_brussels_treaty_paris_23_october_1954-en-7d182408-0ff6-432e-b793-0d1065ebe695.html (Erişim tarihi: 15.01.2025).

⁸⁸ Efe, ibid., ss. 35-39.

⁸⁹ Natalia Touzovskaia, "EU-NATO Relations: How Close to 'Strategic Partnership'?", *European Security*, Vol: 15, No: 3, 2006, s. 237.

⁹⁰ Efe, ibid., s. 38, Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Alfa Yayınları, 1997, s. 91.

yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlık ve muğlaklık, BAB'ı Soğuk Savaş döneminin büyük bir kısmında etkisiz hale getirmiştir. Ortak bir ordusunun olmaması ve NATO'nun kurumsal varlığıyla paralel biçimde tesis edilmesi, Batı Avrupa Birliği'nin kıtanın savunmasında belirleyici bir rol üstlenmesini engellemiştir. Bu dönemde güvenlikle ilgili görevlerin NATO'ya devredilmesiyle birlikte BAB, kısa bir süre için Avrupa bütünleşmesinin unsuru olma niteliğini yitirmiş ve Atlantik ilişkilerinin parçası olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik, sosyal ve kültürel fonksiyonları ise Avrupa Konseyi ve Avrupa Topluluğu'na üstlenilmeye başlanmış, böylece BAB Avrupa güvenlik mimarisi içerisinde ikincil ve sınırlı etki alanına sahip bir güvenlik organizasyonu haline gelmiştir.

BAB ABD'nin Avrupa savunmasını üstlenme sürecini hızlandıran bir etki yaratmıştır. Bir savunma ittifakı girişimi olarak 'Avrupa Güvenlik Kimliği' arayışlarına siyasi ve sosyal unsurları da dahil etmiştir. Bu noktada girişimin, kolektif güvenlik kavramından ziyade ortak güvenlik anlayışına daha yakın olduğu belirtilmelidir. Bu yıllarda Avrupa, savunma ve güvenliğini tamamen NATO'ya devretmiş gibi görünse de ABD'nin yakın müttefiki olan Birleşik Krallık'ın dışında kaldığı ve Avrupa bünyesinde kurulmuş olan bu savunma organizasyonu ortadan kaldırılmamış, tabir-i caizse 'rölantiye alınmış' ancak söz konusu dönem boyunca da tamamen işlevsiz kalmamıştır. Bu kuruluşun önemli çalışmaları arasında NATO çerçevesinde ancak Avrupa kontrolü altında Almanya'nın yeniden silahlandırılması; Almanya'nın NATO'ya katılması, Batı Avrupa ülkeleri arasında silah denetimi konusunda karşılıklı güvenin sağlanması, Fransa ile Almanya arasındaki sorunlu Saar Bölgesi'nin 1955 yılında Federal Almanya ile birleşme kararı almasının ardından sorunun çözülmesi ve Birleşik Krallık'ın AET ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabaları yer almaktadır. 1963 yılında Birleşik Krallık'ın üyelik müzakerelerinin sona ermesinden sonra BAB, ortak ekonomik ve siyasi meselelerin tartışılması için faydalı bir forum haline gelmiştir. 1973'ten sonra

BAB'ın faaliyetleri önemli ölçüde azalarak örgüt gölgede kalmıştır. BAB'ı canlandırma çabaları iki kutuplu dünya düzeni sona ermeden önce 1980'lerde başlamıştır.⁹¹

Ezcümle, Avrupa savunmasını amaçlayan örgütler, NATO dolayısıyla tam olarak işlevlerini gerektiği biçimde yerine getirememiştir, çünkü NATO Avrupa'da ayrı özerk bir savunma yapılanmasının gelişimine imkân tanımamıştır. Ancak akılda tutulmalıdır ki, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki karşıt bloğa ayrılan Avrupa'da, ABD'nin katılımı olmadan Batı Avrupa devletlerinin bir savunma örgütü kurmaları hem örgütün caydırıcılığını azaltacak, hem de savaştan darmadağın bir ekonomi ile çıkan bu devletleri altından kalkılmaz ekonomik yük altına sokacaktır. Brüksel Antlaşması Örgütü'nün -daha sonrasında BAB'ın- askeri ve komuta mekanizmasının NATO'ya devredilmesiyle Batı Avrupa devletleri ABD'nin güvenlik şemsiyesine girmiş böylece savunma harcamalarını etkin kullanma şansına kavuşmuştur.⁹²

AST'nin ve Avrupa Siyasi Topluluğu'nun kurulmasına yönelik girişimlerin başarısız olmasının ardından AKÇT ve BAB üyesi altı Batı Avrupa Devleti, Avrupa bütünleşmesini askeri bütünleşmeden önce ekonomik alt yapı entegrasyonu ile başlatma kararı almışlardır. Bu doğrultuda 1957'de Roma'da imzalanan AET'yi Kuran Antlaşma ve EURATOM'u kuran Antlaşma ile oluşturulan AET'de, dış politika, güvenlik politikası ve savunma ile ilgili konular Topluluk çerçevesi dışında bırakılmıştır. Bir başka deyişle, savunma ve güvenlik konularındaki işbirliği faaliyetlerini en azından bir süre için NATO çerçevesinde yürütme ve ekonomik aşamalardan başlayacak olan bölgesel bütünleşme kararı alınmıştır. Sadece anlaşmanın giriş bölümünde "Avrupa halkları arasında giderek daha güçlü bir birlik oluşturma" kararlılığı ifade edilmiştir.⁹³

⁹¹ Mesut Hakkı Caşın, Beril Dedeoğlu, "Yeni Avrupa Güvenlik Kimliğinde Stratejik Arayışlar", *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 4, 1999, s. 161.

⁹² Galym Zhussipbek, *Avrupa Güvenlik Ve Savunma Politikası'nın Gelişim Süreci Ve Sovyet Sonrası Coğrafya Güvenliğine Etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2008, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 39.

⁹³ "Treaty of Rome", https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome?&at_campaign=2024-

Bununla birlikte, ortak bir dış politika geliştirme çabaları sürdürülmüş ve 1959 yılında altı üye ülkenin dışişleri bakanları, AET politikalarını görüşmek üzere yılda üç kez bir araya gelme hususunda anlaşmaya varmışlardır.

Fransa'nın dış politika alanında bağımsız hareket etme yetisini kısıtlayacak bir uluslararası örgüt fikrine karşı çıkan De Gaulle, Topluluk'un kurumsal yapısını hükümetlerarası bir yaklaşıma doğru değiştirmeyi ve Avrupa'nın NATO ile ABD'den giderek daha bağımsız politikalar izlemesini sağlayacak bir siyasi işbirliği mekanizması önermiştir. Kasım 1959'da İtalya'da gerçekleştirilen üye devletlerin dışişleri bakanları toplantısında, AT üyesi ülkeler arasında işbirliğinin ekonomik konuların yanı sıra siyasi sorunlar ve savunma meselelerini de kapsamı gerektiğini öne sürmüştür. De Gaulle ayrıca, AT üyesi ülkelerin dışişleri bakanlarının uluslararası meseleleri tartışmak üzere düzenli olarak toplanmalarını ve bu toplantılara destek olmak amacıyla merkezi Paris'te bulunan bir sekreteryaya kurulmasını da önermiştir.⁹⁴

1960'ların başında De Gaulle yeniden aktif hale gelmiş ve uluslararası faaliyetlerini kısmen siyasi olarak bütünleşmiş bir Avrupa elde etmeye odaklanmıştır. Temmuz 1960'ta, Avrupa siyasi birliği hakkındaki görüşlerini dönemin Almanya Şansölyesi Adenauer ile görüşmüştür. De Gaulle'ün amacı, Devletler Avrupası'nı kurma amacıyla Avrupa Topluluklarını reforme etmektir. Bu amaçla, önerileri Bakanlar, üyelerin devlet veya hükümet başkanları ve üst düzey yetkililer arasında belirli siyasi, ekonomik, kültürel ve savunma konularını tartışmak üzere düzenli toplantılar içermiştir. Ayrıca, bu tür toplantıları desteklemek için ulusal parlamentoların üyelerinden oluşan

[AboutParliament&at_medium=Google_Ads&at_platform=Search&at_creation=DSA&at_goal=TR_G&at_advertiser=Webcomm&at_topic=Rome&at_location=IT&gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA7se8BhCAARIsAKnF3rwW6h1LJy6nB82vM0jSbey4ZTNK5N98Bo32e-iyB1KNxd8pQdljxP0aAmvBEALw_wcB](https://www.google.com/ads/search?medium=Google&platform=Search&creation=DSA&goal=TR_G&advertiser=Webcomm&topic=Rome&location=IT&gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA7se8BhCAARIsAKnF3rwW6h1LJy6nB82vM0jSbey4ZTNK5N98Bo32e-iyB1KNxd8pQdljxP0aAmvBEALw_wcB) (Erişim tarihi:15.01.2025), Hans Jürgen Küsters, "The Treaties of Rome (1955-57)", Roy Pryce (der.), *The Dynamics of European Union*, Routledge, 1989, ss.78-104. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 557.

⁹⁴ Barış Özdal, Mehmet Genç, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Türkiye- AB İlişkilerine Etkileri*, Aktüel Yayınları, 2005, s. 83.

bir danışma meclisi oluşturulmasını önermiştir. Esasen De Gaulle'ün Adenauer'e önerdiği şey, ortak vatandaşlığa sahip bir tür Fransız-Alman konfederasyonudur. Zira özerk bir Avrupa inşa etmek için diğer Avrupa ortaklarının desteğini kazanmada Fransız-Alman ortaklığının etkisine güvenmiştir. Bu durum, Şansölye'nin ihtiyatlı tepkisine ve diğer üyelerin İngiliz katılımı konusundaki farklı görüşlerine rağmen ilk Topluluk müzakerelerinin başlamasını sağlamıştır. Bu kapsamda, Avrupa Konfederasyonu fikrini esas alarak eski Gaullist milletvekili olan Fransa'nın Danimarka Büyükelçisi Christian Fouchet'ten, daha sonra Fouchet Planları olarak adlandırılacak olan Avrupa toplumları için ortak bir savunma ve dış politika planı geliştirmesini talep etmiştir.

10- 11 Şubat 1961'de Paris'te düzenlenen zirvede altı ülkenin devlet ve hükümet başkanları siyasi işbirliğini geliştirmeyi kabul etmiştir. De Gaulle, buna göre beş ortağına, altı hükümetin temsilcilerinden oluşan ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üye devletleri arasındaki olası diplomatik ve siyasi işbirliği biçimlerini incelemekle sorumlu bir çalışma grubu kurulmasını önermiştir. Çalışma grubuna Fouchet başkanlık etmiş ve iki alt komite kurulmasına karar verilmiştir. 18 Temmuz 1961'de Bonn yakınlarındaki Bad Godesberg'de toplanan üyeler, siyasi olarak birleşik bir Avrupa yaratma niyetlerini yinelemiş, ancak doğasını veya kapsamını tanımlamamıştır.⁹⁵

19 Ekim 1961'de Fouchet, çalışma grubuna hükümetler arası işbirliği ve üye devletlerin ve halklarının kimliğine saygı temelinde dağılmaz bir 'devletler birliği' kuran ilk taslak antlaşmayı (I. Fouchet Planı)⁹⁶ sunmuştur. Topluluk antlaşmalarının yanı sıra ortak bir dış politika ve güvenlik stratejisi hedefiyle bilim, kültür ve insan haklarının korunması alanlarında işbirliği önermiştir. Kurumsal açıdan, taslak antlaşma,

⁹⁵ Wilfried Loth, *Building Europe: A History of European Unification*, De Gruyter Oldenbourg, Berlin, 2015, s. 104, Pierre Gerbert, "In Search of Political Union: The Fouchet Plan Negotiations (1960-62)", Roy Pryce (der.), *The Dynamics of European Union*, Routledge, 1989, ss. 105-129.

⁹⁶ "Draft Treaty- Fouchet Plan I", [Draft Treaty — Fouchet Plan I \(2 November 1961\) - Historical events in the European integration process \(1945–2009\)](#) (Erişim tarihi: 27.01.2025).

yılda üç kez toplanacak ve oybirliği temelinde kararlar alacak devlet veya hükümet başkanlarından oluşan bir Konseyin kurulmasını önermiştir. Taslak antlaşma uyarınca, Dışişleri Bakanları Konseyi geçici dönemi kapsayacakken ulusal parlamenterlerden kurulacak bir Danışma Meclisi yalnızca danışma rolü üstlenecektir. Konsey, hükümetlerini temsil eden üye devlet diplomatlarından oluşan bir Komisyon tarafından desteklenecektir. Plan, böylece Topluluk'un yetkileri ve sorumlulukları ile gelecekteki siyasi birliğin yetkileri ve sorumlulukları arasında bir ayırım yapmıştır.⁹⁷ Bir diğer deyişle AT Konseyi ve Komisyonu işlevsiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, Avrupa için dış politika ve savunma alanlarında NATO çerçevesi dışında bir işbirliği öngörülmüştür.

Üyeler dış politikada Fransız hâkimiyetinden korktuklarından sunulan taslak antlaşmaya karşı çıkmışlardır. Ayrıca, Topluluk organlarının bağımsızlığına ve ulusüstü doğasına bir tehdit olarak gördükleri için kurumların hükümetler arası karakterinin güçlendirilmesini de reddetmişlerdir. Dahası, Hollanda, Birleşik Krallık ile devam eden Ortak Pazar genişleme müzakerelerini daha da karmaşık hale getirmekten ve NATO'nun geleceği konusunda Avrupa ve Amerika arasında devam eden tartışmaları tehlikeye ataktan çekinmiştir. Özellikle dönemin Hollanda Dışişleri Bakanı ve daha sonra NATO Genel Sekreteri olacak olan Josef Luns, De Gaulle'ün gerekçelerini ve hedeflerini sorgulamıştır. Luns ayrıca AET'nin geleceği, ABD'nin olası tepkileri ve Birleşik Krallık'ın rolü hakkında endişe duymuştur. Tüm bu endişe ve çekinceler soncunda I. Fouchet Planı kabul edilmemiştir.

Bu muhalefet ışığında, plan üzerinde uzlaşma olasılığının zayıf olduğunu gören De Gaulle, daha I. Fouchet Planı üzerindeki müzakereler devam ederken, duruşunu

⁹⁷ Anthony Teasdale, "The Fouchet Plan: De Gaulle's Intergovernmental Design for Europe", LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series, *LEQS Paper*, No: 117, 2016, Ekin Deniz Uygun, "Değişen Avrupa Savunma ve Güvenlik Anlayışı Dinamiği: Fouchet Planı ve Avrupa Birliği Anlaşması", *1. Uluslararası Lisansüstü Öğrenci Konferansı 21. YY'da Güvenlik ve Barışın İnşası Tam Metin Bildiri Kitabı*, İstanbul Aydın Üniversitesi, 2022, ss. 117-160.

sertleştirmiş ve 18 Ocak 1962'de, Fouchet Komisyon'a revize edilmiş yeni planını (II. Fouchet Planı)⁹⁸ sunmuştur. Bu versiyonda bu kez imzacı devletler kendilerini 'Yüksek Akit Taraflar' olarak tanımlamışlardır. Anlaşmanın 1. maddesinde, bu devletler birliğinin 'Birlik' olarak adlandırıldığı ve anlaşma ile bir birlik oluşturulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bu Birlik'in, tarafların dış tehditlere karşı korunma kapasitesini artıracığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte Birlik'e, daha önce Toplulukların ayrıcalığı olan ekonomik yetkiler verilmesi ve Toplulukların hükümetler arası işbirliği organına tabi hale getirilmesi önerilmiştir. İkinci versiyonda NATO'ya hiçbir gönderme yapılmamıştır. Yenilenmiş Fouchet Planı ile ortaya konan 'Birlik' kavramı, ulusüstü kurumsal yapıya karşı durarak De Gaulle'ün 'Anavatanlar Avrupası' anlayışıyla tanımlanmıştır. Bu plan, ulusüstü bir yapı oluşturmayı hedefleyen Avrupa Savunma Topluluğu'nun karşı tezi olarak değerlendirilmiştir.⁹⁹

Plana şüpheyle bakan Fransa'nın beş ortağı bir kez daha planı sert bir şekilde eleştirmiş ve reddetmişlerdir. 20 Ocak 1962 tarihinde II. Fouchet Planı'na yanıt olarak bir anlaşma taslağı¹⁰⁰ hazırlamışlardır. Buna göre, daha federalist bir yaklaşım için karşı öneriler hazırlanmış, özellikle Fouchet Planları çerçevesinde kurulması planlanan siyasi işbirliği mekanizmasının Avrupa Toplulukları ile entegre edilmesinin önemi vurgulanmış ve bu durumun Fransa tarafından kabul edilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Dönemin Belçika Dışişleri Bakanı Paul-Henri Spaak'ın Fouchet Planları ile ilgili yaptığı eleştiri, Fransa dışındaki Avrupa Topluluğu üyesi ülkelerin tutumunu açık bir şekilde ortaya koymuştur: "Vatanlar Avrupası, dar ve yetersiz bir kavramdır... Avrupa uluslarüstü olmalıdır; aksi takdirde var olamaz."¹⁰¹ Bu sefer bu taslak da Fransız

⁹⁸ "Draft Treaty- Fouchet Plan II", [Draft Treaty — Fouchet Plan II \(18 January 1962\)- Historical events in the European integration process \(1945–2009\)](#) (Erişim tarihi: 27.01.2025).

⁹⁹ Efe, ibid., s 45.

¹⁰⁰ "Draft Treaty Drawn up by France's Five Partners on 20 January 1962", [Alternative Treaty drawn up by France's five partners \(20 January 1962\)](#) (Erişim tarihi: 27.01.2025).

¹⁰¹ M. Paul-Henri Spaak, "L'Europe des patries est une notion étriquée et insuffisante", Le Monde, 1962, https://www.lemonde.fr/archives/article/1962/01/12/m-spaak-l-europe-des-patries-est-une-notion-etriquee-et-insuffisante_2352171_1819218.html (Erişim tarihi: 27.01.2025).

Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Nisan ayı başlarında, dönemin İtalya Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Emilio Cattani, Cezayir Yüksek Komiseri olarak atanan Fouchet'nin yerine çalışma grubu başkanı olarak atanmıştır. Cattani bazı yeni değişiklikler önermiş ancak Fransa'nın çıkarlarını diğer Avrupa ortaklarının çıkarlarıyla uzlaştıramamıştır. Belçika ve Hollanda, siyasi birliğin uygulanmasına geçmeden önce Birleşik Krallık'ın AET'ye katılımını tamamlamasını istemiştir. 17 Nisan 1962'de Lüksemburg'da bir araya gelen Dışışleri Bakanları anlaşmaya varamadıklarını kabul etmek zorunda kalmışlardır ve sonuç olarak revize Fouchet Planı 1962'nin başlarında gerçekleştirilen tartışmalı toplantılar sonucunda uygulanmadan rafa kaldırılmıştır. 15 Mayıs 1962'de De Gaulle siyasi entegrasyon girişimlerinin çöküşünü ilan eden sansasyonel bir basın toplantısı düzenleyerek Avrupa'nın federalist politikalarını kınamış ve Birleşik Krallık ile Amerika'nın oynadığı oyunu açıkça eleştirmiştir.¹⁰² Nihayetinde, işbirliğine dayalı bir devletler birliği oluşturmayı hedefleyen ve NATO'ya atıfta bulunmayan Fouchet Planları, siyasi meseleler kapsamında savunmaya da yer verilmek istenmesi nedeniyle önemli tartışmalara yol açmıştır. Bu planların başarısızlığının en temel nedeni, Fransa'nın Avrupa savunmasının ABD'den bağımsız olmasını istemesi olarak değerlendirilmiştir. Fouchet Planı'nın gizli amacının ABD'yi Avrupa'dan uzaklaştırarak küresel sistemde Fransa'nın liderliği altında SSCB ve ABD'nin yanı sıra üçüncü bir güç oluşturmayı hedeflemek olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Diğer yandan, diğer üye ülkeler kendi güvenlikleri için NATO'nun Planlar sonucunda dolaylı olarak zayıflatılmasını değil, aksine korunmasını desteklemişlerdir. Ayrıca, Birleşik Krallık'ın birliğin dışında bırakılmasının Avrupa'da Alman-Fransız hegemonyasına neden olabileceğini düşünen Benelux Devletleri ise

¹⁰² “Volapük Press Conference”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/obj/press_conference_given_by_charles_de_gaulle_15_may_1962-en-98595c27-9bac-4b12-ab24-770b121b921d.html (Erişim tarihi: 27.01.2025), Ayrıntılı bilgi için bkz. “Conférence de Presse du 15 Mai 1962 (Questions Européennes)” <https://fresques.ina.fr/de-gaulle/fiche-media/Gaull00078/conference-de-presse-du-15-mai-1962-questions-europeennes.html> (Erişim tarihi: 27.01.2025).

Birleşik Krallık'ın üyeliğini desteklemişlerdir. Tüm bu fikir ayrılıkları sonucunda Fouchet Planları hayata geçirilememiştir. Devlet veya hükümet başkanları yedi yıl boyunca bir daha bir araya gelmemişlerdir. Fouchet Planları'nın başarısızlığı, Avrupa bütünleşme sürecinin doğası, Topluluk kurumlarının yetkileri, Avrupa'nın bağımsızlığı ve ABD ile dayanışma konusunda anlaşmazlıklarlar gibi tartışmalara yol açmıştır. Buna rağmen, Fransız-Alman ilişkilerinin güçlenmesini sağlamış ve kendinden sonraki işbirliği girişimlerine rehberlik etmiştir.

De Gaulle'ün siyaseten emekli olmasının ardından, Avrupa sınırlarının ötesinde gerçekleşen ekonomik ve siyasi olaylar, üye devletlerin dış politikalarını giderek daha uyumlu hale getirmelerini gerekli kılmıştır. Tamamen farklı ulusal dış politika yaklaşımlarının AT ve politikalarına ve ayrıca AT üyeleri ile üçüncü ülkeler arasındaki ilişkilere olumsuz etkide bulunabileceğini kavrayan üye devletler, iki başarısız girişimden (Pleven ve Fouchet Planları) sonra, bu deneyimlerden elde ettikleri derslerle Avrupa'da birlik oluşturma çabalarına devam etme kararı almışlardır. Bu bağlamda, 1-2 Aralık 1969 tarihlerinde düzenlenen Lahey Zirvesi'nde¹⁰³ Topluluk üyelerinin devlet ve hükümet başkanları, dışişleri bakanlarını yeni üye ülkelerin katılımıyla genişleyecek bir yapı içerisinde Topluluk'un siyasi birlik hedefine ulaşabilecek uygun yöntemleri araştırmaları için görevlendirmiştir. Hem işbirliğini geliştirme hem de bunu siyasi alanlar gibi yeni sahalara yayma kararı alan devlet ve hükümet başkanları, dış politika alanında işbirliğinin temellerini atmak amacıyla çeşitli siyasi düzeylerde danışma toplantıları gerçekleştirilmesi konusunda uzlaşmışlardır. Müteakiben dışişleri bakanları 27 Ekim 1970'te Lüksemburg'da toplanmış ve dış politika alanında üye devletler

¹⁰³ “Final Communiqué of the Hague Summit (2 December 1969)”, The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE)
https://www.cvce.eu/obj/final_communique_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html (Erişim tarihi: 27.01.2025).

arasındaki siyasi işbirliğinin temellerini atan Davignon Raporu'nu¹⁰⁴ kabul etmişlerdir. Aynı yıl üye devletler arasında dış politika konularında işbirliği ve koordinasyonu geliştirmek amacıyla oluşturulan hükümetlerarası niteliğe sahip Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) mekanizması geliştirilmiş ve yine AT'nin kurumsal yapısı dışında işlemiştir. Aynı dönemde AT'nin ilk genişlemesi de gerçekleşmiştir.¹⁰⁵ Oybirliğiyle karar alan dışişleri bakanlarının bir araya gelerek oluşturduğu ASİ, Avrupa'daki dış politika işbirliğinin temel taşlarını atmıştır. Bu yapı aracılığıyla üye ülkeler arasında dış politika meselelerinde danışma ve koordinasyon sağlanması amaçlanmıştır. Ekim 1970 itibariyle, AT üyesi devletler, önemli uluslararası politika sorunlarında birbirleriyle işbirliği yapmaya ve birbirlerine danışmaya başlamışlardır. Konsey toplantılarında kabul edilen ortak tutumlar doğrultusunda bildiriler yayımlanmış, üçüncü ülkelerle ilişkilerde diyalog ve ambargo gibi çeşitli stratejik araçlar kullanılmıştır.¹⁰⁶ Topluluk organlarının dahil edilmediği bir işbirliği ve danışma süreci olan ASİ hükümetlerarası düzeyde olup, ASİ ile ilgili herhangi bir hüküm Topluluk müktesebatında yer almamıştır. Bu yıllarda üye ülkelerin dışişleri bakanlıklarında ASİ çerçevesindeki işbirliğini yürüten kişilerin sayısı artırılmış, bu doğrultuda iletişim grupları oluşturulmuş ve ayrıca üye ülkeler arasındaki danışma sürecini kolaylaştırmak amacıyla 1973 yılında çok taraflı kodlanmış iletişimi garantileyen bir telgraf ağı olan *Correspondance Européenne* (COREU)¹⁰⁷ kurulmuştur. Bu iletişim ağı, üye devletlerin herhangi bir

¹⁰⁴ “Davignon Report”, The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE) https://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf (Erişim tarihi: 27.01.2025).

¹⁰⁵ 1969 yılında Lahey'de yapılan zirvede, Topluluğa katılma talebinde bulunan Birleşik Krallık, İrlanda, Danimarka ve Norveç ile konuya ilişkin müzakerelerin başlatılması kabul edilmiş, 30 Haziran 1970 tarihinde ise aday ülkelerle katılım müzakereleri Lüksemburg'da başlamıştır. Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık 1 Ocak 1973 tarihinde AB'ye katılmıştır.

¹⁰⁶ Roy H. Ginsberg, *Foreign Policy Actions of the European Community*, Lynne Rienner Publisher, 1989, ss. 45-51, Uğur C. Özgöker, *Avrupa Siyasal Birliği Çerçevesinde Avrupa Topluluğu'nun Güvenlik ve Savunma Boyutu Olarak Batı Avrupa Birliği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, ss. 93-97.

¹⁰⁷ “Correspondance Européenne (COREU)”, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/FR/legal-content/glossary/coreu-corespondance-europ-enne.html#:~:text=COREU%20permet%20%C3%A0%20l'UE,du%20r%C3%A8glement%20int%C3%A9rieur%20du%20Conseil> (Erişim tarihi: 27.01.2025).

sorunla karşılaştıklarında birkaç saat içinde ortak bir tutum sergilemelerine olanak tanımıştır.

ASİ ilk olarak 1972-1974 yıllarında gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK)¹⁰⁸ yönelik hazırlıklar sırasında kendini göstermiştir. 3 Temmuz 1973'te, Helsinki'de başlayan ve 18 Eylül 1973'ten 21 Temmuz 1975'e kadar Cenevre'de çalışmalarını sürdüren AGİK, 1 Ağustos 1975'te Helsinki'de sonuçlandırılmıştır. ASİ üyeleri, Helsinki Deklarasyonu'nun karmaşık içeriği üzerine yapılan müzakerelerde ve gündemin belirlenmesinde ABD'den daha etkin bir rol üstlenmişlerdir. AGİK'in hazırlanması ve yürütülmesi ASİ'nin ilk başarılı sınavı olarak değerlendirilmiştir. ASİ ile üye devletler, AGİK sürecinde ortak tutumlar geliştirerek konferansın ilerlemesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kuruluşunun birkaç yıl sonrasında ASİ, dünya siyasetinde dikkate değer roller üstlenmeye başlamıştır.

AT'nin kurumsal sisteminin evrimi, siyasi işbirliğinin kurulmasına katkıda bulunan bir diğer faktör olmuştur. Avrupa (Birliği) Konseyi'nin (1974) kurulması, ASİ için büyük sonuçlar doğurmuştur. Devlet ve hükümet başkanlarının toplantıları bundan böyle ASİ'deki en önemli organ haline geldikçe, işleyişinde yeni bir denge kurulmuştur. Avrupa Konseyi, tüm dünyada Avrupa'nın sesi olarak ortaya çıkarak, siyasi işbirliğine daha fazla görünürlük ve güvenilirlik kazandırmıştır. Bu düzenli toplantıların uygulanması, siyasi işbirliğinin Avrupa sürecindeki rolünün kesin olarak belirlenmesini de mümkün kılmıştır. Avrupa Konseyi, ASİ ve AT'yi aynı anda denetleyerek, eylem planlarının yaklaşmasına yardımcı olmuştur. ASİ, kısa sürede dünyanın her bölgesini ilgilendiren giderek artan sayıda konuyu ele almaya başlayınca sistem fiili değişikliklere

¹⁰⁸ Soğuk Savaş döneminde bloklar arasında düzenli diyalog tesis etmek suretiyle gerginliği ve anlaşmazlık noktalarını azaltmak ve bu sayede Avrupa'da güvenliğin artırılmasını sağlamak amacıyla kurulan diyalog ve işbirliği süreci, müzakere forum ve konferanslar diplomasisidir. 1 Ocak 1995 yılında bir teşkilata dönüşerek AGİT adını almıştır. Konferansın en önemli başarısı, Soğuk Savaş'ı sona erdiren Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)'nın imzalanmasını sağlamak olup; böylece Avrupa'yı konvansiyonel tehditlerden uzaklaştırmayı başarmıştır. Kendine özgü bir kurumsal yapıya sahip olan teşkilat, Avrupa güvenliği açısından Batı ile eski Doğu Bloğu ülkelerini bir araya getiren tek güvenlik kuruluşu olma özelliğini taşımaktadır.

uğramıştır. ASİ'deki uzman gruplarının sayısı böylece giderek artmış, 1970'te ikiden (Ortadoğu, AGİK) 1980'lerin sonunda onun üzerine çıkmıştır (Güney ve Akdeniz Avrupası, Ortadoğu, Doğu Avrupa, Afrika, Asya, Latin Amerika, AGİK, BM, Avrupa-Arap Diyalogu, vb.).¹⁰⁹

ASİ mekanizmasının kurumsallaşmasında bir dönüm noktası niteliği taşıyan 1972 tarihli Paris Zirvesi'nde, AT üyesi devletlerin devlet ve hükümet başkanlarının katılacağı toplantılar süreci başlatılarak, 1980 yılı öncesinde Avrupa Birliği'ni kurma hedefi belirlenmiştir.¹¹⁰ Bu hedefe ulaşmak amacıyla ilk adım olarak, dönemin Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemans bir rapor hazırlanması için görevlendirilmiştir. Tindemans Raporu¹¹¹ 29 Aralık 1975'te yayımlanmış, 2 Nisan 1976'da Lüksemburg'daki Avrupa Konseyi'ne sunulmuş ve burada ön görüş alışverişinde bulunulmuştur. Rapor ayrıca AT'nin yetkisinin parasal konular, enerji, sosyal ve bölgesel politikaları da kapsayacak şekilde genişletilmesini önermiştir. Dış politika konularında, Rapor üye devletlere gerektiğinde oy çokluğu ile ortak bir pozisyon üzerinde anlaşmaları için yasal bir yükümlülük getirmiştir. Uluslararası gerginliğin yaşandığı bir ortamda, Belçika Dışişleri Bakanı'nın amacı Dokuzlu Avrupa'nın dünyanın geri kalanına karşı tek ses olması olmuştur. Avrupa Silahlanma Ajansı'nın kurulmasını da savunan Tindemans, bunun yanı sıra bir Avrupa eğitim politikası ile çevre için daha fazla koruma ve tüketici hakları geliştirilmesini önermiştir. Ekonomi konusunda daha fazla uluslararası parasal istikrarı sağlamak amacıyla 'Avrupa para birimi' mekanizmaları üzerinde Topluluk'a kontrol sağlamayı ve bunları sağlamlaştırmayı amaçlayan bir dizi teklif geliştirmiştir.

¹⁰⁹ Maria Gainar, "European Political Cooperation (1970-1993)", Digital Encyclopedia of European History, <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/international-relations/diplomatic-practices/european-political-cooperation-1970-1993> (Erişim tarihi: 27.01.2025).

¹¹⁰ "Statement From the Paris Summit", The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/obj/statement_from_the_paris_summit_19_to_21_october_1972-en-b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901.html (Erişim tarihi: 27.01.2025).

¹¹¹ "Tindemans Report", Bulletin of the European Communities, https://aei.pitt.edu/942/1/political_tindemans_report.pdf, (Erişim tarihi: 27.01.2025), Jacques Vandame, "The Tindemans Report (1975-76)", Roy Pryce (der.), *The Dynamics of European Union*, Routledge, 1989, ss. 149-173.

Rapor, birleşik bir Avrupa'nın ortak bir dış ve güvenlik politikası olmadan yetersiz kalacağını; birliğin hayata geçebilmesi için daha uluslararası bir yapı benimsenmesi gerektiğini; dış politika meseleleriyle ilgili tek bir karar alma organının önemini vurgulamıştır. Ayrıca, ASİ'ye hukuki statü tanınması ve AT'nin dış ilişkilerinden tek başına sorumlu olması gerektiğini önermiştir.¹¹²

Tindemans Raporu, ılımlı ve pragmatik bir tona sahip olmasına rağmen, üye devletlerin hükümetlerinde fazla heyecan uyandırmayı başaramamıştır. Ciddi bir ekonomik durgunluk ortamında -o zamanlar AT'de yaklaşık altı milyon işsiz bulunmaktaydı- Rapor Federalistleri 'fazlasıyla etkisiz' oluşuyla hayal kırıklığına uğramıştır. Diğer taraftan, siyasi liderler zaten ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını düşünmüş ve ulusal egemenliklerinde daha fazla kayıp vermek istememişlerdir. Son olarak, bir Hristiyan Demokrat olan Tindemans tarafından hazırlanan plan, sağ kanadın Avrupa entegrasyonu sürecinde inisiyatif almasına izin vermekten çekinen sol kanadı kızdırmıştır. Dışişleri Bakanları Konseyi ve Avrupa Komisyonu'na 'Avrupa Topluluğu'nun ilerlemesi hakkında yıllık bir rapor hazırlamaları talebi dışında, 30 Eylül 1976'da Lahey'deki Avrupa Konseyi toplantısında ele alınan Rapor üye devletler tarafından egemenlik haklarının kısıtlanması girişimi olarak algılanmış ve reddedilmiştir.¹¹³

1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında AT üyelerinin zamanında tepki verememesi ve aynı yıl İran'daki rehine krizinde tüm üyelerin olayı kınamalarına rağmen uygulanacak yaptırımlar konusunda uzlaşamaması, ASİ'nin hızlı gelişen krizlere yanıt verme yeteneğinin ne denli kısıtlı olduğunu göstermiş ve Avrupa'nın uluslararası alanda sınırlı güç ve etkiye sahip bir aktör olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, AT

¹¹² Simon Duke, *The Elusive Quest for European Security From EDC to CFSP*, Macmillan Press, 2000, s. 61.

¹¹³ "The Tindemans Report", The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/63f5fca7-54ec-4792-8723-1e626324f9e3> (Erişim tarihi: 27.01.2025).

üyeleri arasında Topluluk'un uluslararası sahnede daha aktif bir rol üstlenmesi beklentilerini artırmıştır. Birleşik Krallık'ın dönem başkanlığı sırasında AT üyesi devletlerin dışişleri bakanları tarafından kabul edilen Londra Raporu¹¹⁴ ASİ sürecinde güvenliğin siyasi boyutlarına dair tartışmaları gündeme getiren ilk belge olması bakımından önem taşımaktadır. Rapor, Kasım 1980'de Britanya Dışişleri Bakanı ve NATO Genel Sekreteri Lord Carrington tarafından yapılan acil bir çağrının ardından kaleme alınmıştır. AT üyelerinin uluslararası ve güvenlik meselelerine tutarlı ve uyumlu bir yaklaşım benimseme isteğini yeniden vurgulayan Rapor, tüm üye devletleri etkileyen dış politika sorularıyla ilgili herhangi bir ulusal girişim başlatılmadan önce istişare zorunluluğunu içermiştir.¹¹⁵

Tüm bu gelişmelerin ardından ASİ bir Avrupa birliğinin kurulması girişimlerinin odak noktası olmuştur. Dönemin Alman Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher, 6 Ocak 1981'de Stuttgart'ta yaptığı bir konuşmada¹¹⁶ ASİ'nin güçlendirilmesi çağrısında bulunmuş, O'nu 20 Ocak'ta konuşan İtalyan mevkidaşı Emilio Colombo izlemiştir.¹¹⁷ Bu koordineli konuşmalar, 6 Kasım 1981'de bir 'Avrupa Yasası' taslağının yayınlanmasına zemin hazırlamış ve 26-27 Kasım 1981'de Londra'da Avrupa Konseyi'ne sunulmuştur. Taslak Avrupa Yasası, Dışişleri Bakanları Konseyi'nin ASİ'deki lider rolünü teyit etmiş ve bir ASİ sekreterliği kurulmasını önermiştir. Ne bir antlaşma ne de bağlayıcı bir yasal belge olmakla beraber Taslak, daha ziyade parlamento onayı gerektirmeyen siyasi bir bildirme olarak değerlendirilmiştir. Avrupa entegrasyon sürecini canlandırmayı ve ASİ prosedürlerini güçlendirmeyi amaçlayan

¹¹⁴ "London Report", European Political Co-operation (EPC) Press and Information Office, Bonn, 1988 https://aei.pitt.edu/4546/1/epc_london_1981_report.pdf (Erişim tarihi: 27.01.2025).

¹¹⁵ Efe, ibid., s. 51.

¹¹⁶ "Rede von Hans-Dietrich Genscher (Stuttgart, 6. Januar 1981)", The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resources#73cd40b0-7dce-479b-8c7c-8404afe7c69e_en&overlay (Erişim tarihi: 27.01.2025).

¹¹⁷ "Address given by Emilio Colombo (Florence, 28 January 1981)", The Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resources#d2f67c9c-715c-44db-abef-c9240193a8a3_en&overlay (Erişim tarihi: 27.01.2025).

Genscher-Colombo girişimi federatif özellikler taşıması nedeniyle AT üyeleri tarafından kabul edilmemiştir. Ancak ASİ'nin kapsamını ve rolünü tanımlama sürecinin önünü açarak, siyasi ve güvenlik alanlarında işbirliğinin artırılmasını amaçlayan Avrupa Konseyi'nin 19 Haziran 1983 tarihli Stuttgart (Solemn) Beyannamesi'nin¹¹⁸ ilanına zemin hazırlamıştır. Genscher- Colombo Raporu ile sunulan ilk öneriler kadar ileri gitmese de Stuttgart Beyannamesi yine de Avrupa Konseyi'nin üstün siyasi rolünü tanımış ve Komisyon, Konsey ve Parlamento'ya ASİ'de ve Avrupa Birliği'nin gelecekteki gelişiminde doğrudan söz hakkı vermiştir. Üye devletlerin üçüncü ülkelerdeki büyükelçilikleri arasındaki koordinasyonu iyileştirmeleri ve uluslararası konferanslarda ve uluslararası örgütlerde ortak tutumlar benimsemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Stuttgart Beyannamesi, Danimarka ve Yunanistan başta olmak üzere bazı üye devletler tarafından sorgulanmış ve nasıl uygulanacağı oldukça belirsiz kalmıştır. ASİ'nin yapısını hukuki bir temele ve anlaşmalara dayandırmaya çalışan devletler Komisyon'un da ASİ işlerine daha fazla dahil edilmesini savunurlarken, tıpkı Stuttgart Beyannamesini sorguladıkları gibi bazı devletler- özellikle Danimarka- bu müdahaleyi reddetmişlerdir.

Sonrasında, 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi'nde¹¹⁹ yer alan ilgili hükümlerle siyasi işbirliği mekanizması AT çerçevesine girmiş, Brüksel'de bir sekreteryaya kurulmuş, ortak güvenlik ve savunma politikası yaratma teşebbüslerine hukuki zemin sağlanarak ASİ kurumsallaştırılmış, Avrupa dış politikasının hedefi belirlenmiş ve güvenliğin siyasi ve ekonomik yönlerini içerecek şekilde genişletilmiş ancak savunma alanı hariç tutulmuştur. Böylelikle Maastricht Antlaşması'yla oluşturulan ODGP'nin çekirdeği

¹¹⁸ "Solemn Declaration", https://aei.pitt.edu/1788/1/stuttgart_declaration_1983.pdf (Erişim tarihi: 27.01.2025). Ayrıntılı bilgi için bkz. Gianni Bonvicini, "The Genscher- Colombo Plan and the Solemn Declaration on European Union (1981-83)", Roy Pryce (der.), *The Dynamics of European Union*, Routledge, 1989, ss.174-187.

¹¹⁹ "The Single European Act", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:xy0027>, (Erişim tarihi: 27.01.2025).

oluşturulmuştur.¹²⁰ Tek Senet ile Avrupa'nın bağımsızlığı ve demokratik ilkeler ile insan haklarının savunulması, ASİ'nin hedefleri olarak açıkça belirtilmiştir. Buna ek olarak AT üyesi devletlerin mümkünse ortak siyasi pozisyonlar benimsemek için birbirlerine danışmaları gerektiği de ifade edilmiştir.

Aynı dönemde Soğuk Savaş son bulmuştur. Sonuç itibarıyla ASİ, AT'ye üye ülkelerin dış politika alanındaki eylemlerinde bir köşe taşı olmuştur demek yanlış olmayacaktır. ASİ çerçevesinde Doğu-Batı ilişkilerinin güvenlik politikası dahil her yönü görüşülmüştür. Fakat askeri konular ve savunma sorunları ASİ'de ele alınmamıştır. Bu konular NATO ve BAB gibi diğer kuruluşların görev ve sorumluluk alanında değerlendirilmiştir.

B. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

1990'ların başında totaliter rejimlerden yeni kurtulan, siyasi ve ekonomik reformları tek başına gerçekleştirme imkânlarına sahip olmayan, üstelik kendilerini güvensiz hisseden Orta ve Doğu Avrupa Devletlerinin ulusal politikalarının başlıca hedefi, 'Avrupa'ya Dönüş' sloganıyla başta NATO ve AT olmak üzere, Batı'nın tüm kurumlarıyla entegre olmak ve küresel kapitalist sisteme eklemlenmek olmuştur. Diğer yandan, iki kutuplu uluslararası sistemin yıkılması, iki Almanya'nın birleşmesi ve SSCB'nin dağılması Soğuk Savaş döneminde Avrupa'da yaşanan siyasal bölünmüşlüğü sona erdirmekle kalmamış, Avrupa'nın stratejik çıkarlarında önemli değişiklikler meydana gelmesine de neden olmuştur. AT'de de önemli dönüşümler başlamış ve Batı Avrupa'da bütünleşme sürecinin ekonomik boyutunu tamamlama girişimleriyle birlikte, bütünleşme sürecinin siyasi boyutuyla ilgili girişimler de gündeme gelmiştir.¹²¹ Küresel boyutta sorumluluklar yüklenen tek süper güç ABD'nin ortağı

¹²⁰ Tangör, ibid., s.18.

¹²¹ Marit Sjøvaag, "The Single European Act", Eliassen, Kjell A. (der.), *Foreign and Security Policy in EU*, 1998, s. 2.

olmayı hedeflediği için AT, Soğuk Savaş sonrasında Orta ve Doğu Avrupalı Devletlerin kapitalist sisteme ve çoğulcu demokrasiye geçiş sürecini destekleme ve yönlendirme görevini üstlenerek Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür.¹²² Ek olarak, daha barışçıl bir uluslararası düzenin kurulması isteği ve hedefiyle güvenlik ve tehdit kavramlarının değişen anlamı ve Avrupa'daki istikrarsızlıklar karşısında tüm uluslararası kuruluşlar kendilerini yeni şartlara uyumlamaya çalışmışlardır. Fakat 1990'dan sonra yaşanan birtakım uluslararası önemli olaylar (Yugoslavya krizi, Kafkasya ve Körfez Savaşları) bu istek ve hedefte ne kadar başarılı olduklarını sorgulamaya neden olmuştur. Bununla birlikte Avrupa, ABD'nin dış politika önceliklerinden olmaktan çıkmış ve Avrupa savunma harcama ve güvenlik yükünün Avrupa'nın kendisiyle paylaşma (*burden sharing*) isteği gündeme gelmiştir.¹²³ Dolayısıyla bu dönemde Avrupa'da ortak güvenlik ve savunma politikaları yaratma girişimleri, siyasi ve ekonomik bütünleşme çabalarıyla paralel devam etmiştir. BAB değişen kimliğiyle AB çerçevesinde yeni görevler üstlenmeye başlamış ve yeniden işlerlik kazanmıştır. Her ne kadar Avrupalılar bu girişimle kendi aralarında daha etkili ve özerk hareket etmenin yollarını aramış olsalar dahi, daha sonra detaylıca değinileceği üzere, AB ülkeleri savunma harcamalarını ve kapasitelerini ikiye katlama yerine, NATO imkân ve kabiliyetlerini kullanmayı tercih etmiş ve genellikle ABD ile işbirliği içinde olup NATO ile bağlarını kopartmamışlardır. Yeni işlevler kazanan BAB, daha önce de belirtildiği gibi, NATO'ya alternatif olarak görülmemiş, sadece NATO'nun Avrupa'da öncü savunma rolünü oynamasına imkân sağlayan kolaylaştırıcı bir mekanizma işlevi görmüştür.¹²⁴

¹²² Adrian Treacher, "From Civilian Power to Military Actor: The EU's Resistible Transformation", *European Foreign Affairs Review*, Vol: 9, No: 1, 2004, s. 53.

¹²³ 1983 Martından sonra, ABD Başkanı Reagan'ın ülke topraklarını, kısaca SDI (Stratejik Savunma Girişimi) diye adlandırılan füzesavar uzay kalkanları ile kaplamaya niyetli olduklarını bildiren beyanatı, Avrupa'da, ABD'nin büyük çatışmalarda kendisini Avrupa'nın kaderinden ayırabileceği ve Avrupa'yı yalnız bırakabileceği korkusunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Strategic Defense Initiative (SDI), 1983, <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/rd/104253.htm> (Erişim tarihi: 06.10.2022).

¹²⁴ *NATO El Kitabı*, Office of Information and Press NATO, 2001, s.186-187.

Soğuk Savaş sonrasında NATO için de yeni bir dönem başlamıştır. NATO'nun ana varlık sebebinin ortadan kalktığı yönünde tartışmaların sürdüğü bu süreçte, Temmuz 1990 Londra Zirvesi'nde¹²⁵ ittifakın yeni stratejik konseptinin hazırlanacağı açıklanmıştır. 1991 Roma Zirvesi'nde¹²⁶ açıklanan NATO'nun 'Yeni Stratejik Konsept'i, Avrupa'da güvenlik ortamının değişimine vurgu yaparken, çatışma odaklı geleneksel söylemin yerini işbirliği ve diyalog kavramları almıştır. Yeni Stratejik Konsept öncelikle ittifakın yeni güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya olduğunu tespit etmiştir. Avrupa'nın bölünmüşlüğü sona erdiğinden artık tek merkezden gelecek büyük çaplı bir saldırı ihtimali düşmüş, dolayısıyla ittifak stratejisinin odağı olmaktan çıkmıştır. Bunun yerine ittifakın karşı karşıya olduğu yeni güvenlik sorunları olarak etnik çatışmalar ve toprak anlaşmazlıkları da dahil olmak üzere ciddi ekonomik, sosyal ve politik çelişkilerin doğuracağı istikrarsızlıklardan kaynaklanacak sorunlar öne çıkmıştır.¹²⁷

Dış politika ve güvenlik politikası hususlarının Avrupa entegrasyonunu tamamlama planına dahil edilmesinde en büyük etkenin iki Almanya'nın birleşmesinin Avrupa'daki dengeleri değiştirmesi olduğu da iddia edilmiştir. Buna ek olarak, ODGP'nin oluşturulmasında AT'nin dış politika alanındaki işbirliğinin sınırlılıklarını açıkça ortaya koyan Körfez Krizi'nin de önemli bir role sahip olduğu de ileri sürülen sebeplerdendir.¹²⁸ 1992 tarihinde imzalanan Maastricht (Avrupa Birliği) Antlaşması böyle bir uluslararası ortamda ortaya çıkmış ve üç sütunlu yapıda, kökleri Soğuk Savaş'ın bitiminden önceye, 1987'deki Avrupa Tek Senedi'ne uzanan, AB'nin sac ayaklarından biri olarak kabul edilen ortak bir dış ve güvenlik politikasından

¹²⁵“Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance (The London Declaration)”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

¹²⁶“Declaration on Peace and Cooperation (The Rome Declaration)”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23846.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

¹²⁷“The Alliance's New Strategic Concept”, NATO, 1991, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

¹²⁸ Günther Burghardt, “Political Objectives, Potential and Instruments of a CFSP”, Werner Weidenfeld, Josef Janning (der.), *Global Responsibilities: Europe in Tomorrow's World*, Bertelsmann Found. Publ., 1991, s. 86.

bahsedilmiş, daha sonrasında ortak bir savunma politikasını da içerecek ortak dış ve güvenlik politikası inşası hususunda usul ve esaslar belirlenmiş, Antlaşmada BAB'dan "AB'nin gelişmesinin ayrılmaz bir parçası" şeklinde bahsedilmiş ve AB'nin ortak dış ve savunma politikasına ilişkin hüküm ve eylemleri karşılaştırıp tatbik etmesi talep edilmiştir. ASİ'den farklı olarak ilk defa ortak bir dış politika oluşturulması kararı da alınmıştır. Avrupa ODGP'yi, ASİ başta olmak üzere pek çok tecrübeyi takiben oluşturmuş ve 1 Kasım 1993 tarihinde ODGP kabul edilmiştir.¹²⁹

ODGP'nin içeriğine bakacak olursak, Maastricht Antlaşmasıyla ODGP'nin yapısı, AB'nin bir hukuk süjeliğine sahip olmadığı esasına ve üye devletlerin işbirliğine dayandırılmıştır. Antlaşmanın L maddesine göre, ikinci sütun Avrupa Toplulukları¹³⁰ Adalet Divanı'nın yargı yetkisi dışında bırakılmış ve uluslararası temsil eden Avrupa Komisyonu, birinci sütundaki ayrıcalıklı konumunu ikinci sütunda elde edememiş ve üye devlet benzeri bir konuma sahip olmuştur.¹³¹ Bunun en belirgin sebebi, ODGP'nin içeriğinin ve sınırlarının belirlenmesi için gerçekleştirilen müzakerelerde üye ülkelerin ortak görüş birliğine varamamaları olmuştur. Özellikle AB'de görece güçlü konumdaki Fransa, Birleşik Krallık, Almanya gibi devletlerin savunma politikası, dış politika, NATO ve BAB ile ilişkiler benzeri konulardaki görüş ayrılıkları nedeniyle Maastricht Antlaşması'nda ASİ'nin kurduğu yapı radikal biçimde değişmemiştir.¹³²

¹²⁹ "Treaty On European Union", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.09.2021).

¹³⁰ 1965 yılında imzalan Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile üç topluluk (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon oluşturularak, bu Topluluklar, Avrupa Toplulukları adı altında anılmaya başlanmıştır.

¹³¹ Füsun Arsava, "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası", *Amsterdam Antlaşmasının AB Hukukuna Katkıları* (makaleler derlemesi), No: 589, A.Ü. SBF Yayınları, 2000, s. 69, Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması), s. 63, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.12.2021).

¹³² Ibid., s. 58. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sait Yüksel, *Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu*, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını, 1998, s. 143.

ODGP'nin kapsamı ve sınırları konusundaki fikir uyuşmazlıkları Maastricht Antlaşması'na aksetmiş, anlaşmada ikinci sütunun sınırları net olmaktan uzak ve ilgili tüm tarafları tatmin etmeye çalışan bir hal taşımıştır. Bu anlamda Maastricht Antlaşması'nın ODGP'ye ilişkin hükümleri, üye ülkelerin güvenlik ve savunma konularında asgari müşterekte uzlaştıklarını simgelemektedir. Görüş ayrılıklarının giderilememesi nedeniyle ODGP sütunundaki işbirliğinin düzeyi, ASİ döneminde olduğu gibi, hükümetlerarası seviyesinde kalmıştır. Asgari müşterekte uzlaşmanın doğal bir neticesi olarak da Maastricht Antlaşması'nda ODGP'nin içeriği dar ve etkin tutulmayıp, genişletilmiştir. Antlaşma'da Avrupa güvenliği ve savunması ile ilintili tüm konular ODGP şemsiyesi içerisinde yer almaktadır. Antlaşma'nın J maddesinde 11 alt madde¹³³ şeklinde düzenlenen ODGP'ye ilişkin hükümler, Avrupa dış politikasının yön veren temel ilkeler niteliğindedir.

Maastricht Antlaşması'nın dikkat çekici özelliklerinden bir diğeri de Avrupa bütünleşme sürecinde güvenlik ve savunma politikasına ilişkin hükümlerin, antlaşma metninde ilk kez yer almış olmasıdır. Antlaşmanın J.1 maddesi ile “güvenliğin askeri boyutunun ODGP kapsamına alınması” kararlaştırılırken, J.4 maddesinde “ortak dış politika ve güvenlik politikası, zamanı geldiğinde ortak bir savunma kavramına götürecek şekilde ve belirli bir vadede ortak savunma politikasının tanımını içerecek nitelikte, Avrupa Birliği'nin güvenliği ile ilgili sorunların bütününe kapsar” denilmektedir.¹³⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere, AB ülkeleri açısından güvenlik konusu Soğuk Savaş'ın başından itibaren NATO şemsiyesi altında değerlendirilmiştir. Maastricht Antlaşması, bu bağlamda radikal bir değişikliği simgelememektedir zira Antlaşmanın J.4(4) maddesinde, ODGP'nin “bazı üye devletlerin güvenlik ve savunma politikalarının

¹³³ “Treaty On European Union”, ibid., ss. 58-60.

¹³⁴ Idem.

özgün karakterini etkilemeyeceği ve NATO çerçevesinde belirlenen ortak güvenlik ve savunma politikasıyla bağdaşması gerektiği”nin altı çizilmiştir.¹³⁵ Bunun yanı sıra antlaşmaya ek BAB Bildirisi’nde, BAB- NATO ilişkisi açık bir şekilde ortaya konularak, “BAB’ın NATO’ya alternatif bir örgüt olmayacağı, NATO’nun Avrupa ayağını güçlendiren bir araç olacağı” vurgulanmıştır.¹³⁶ Bir başka deyişle, AB gelecekte oluşturacağı savunma politikası ile NATO’ya alternatif ya da rakip oluşturmayacağının sinyallerini vermiştir.

Maastricht Antlaşması’nın ekindeki 30 no’lu BAB Hakkındaki Deklarasyon’la da, NATO ile ilişkilere verilen önemin göstergesi olarak AB üyesi olmayan NATO üyeleri ‘ortak üye’ statüsüyle BAB’a davet edilmişlerdir. Bu çerçevede İzlanda Norveç ve Türkiye, 1992’de BAB’a ortak üye olarak katılmışlardır. Böylece, AB üyesi olmayan NATO üyelerinin BAB’daki ortak üye statüleriyle Avrupa’nın yeni güvenlik yapılanmasında söz sahibi olmaları amaçlanmıştır.¹³⁷ Bildirinin 2. maddesindeki “BAB’ın AB’nin savunma unsuru ve Atlantik İttifakı’nın Avrupa ayağının güçlendirilmesi aracı olarak geliştirilmesi” hükmü, Soğuk Savaş sonrasının ilk on yılında Avrupa güvenliğinin NATO-BAB-AB üçgeninde yapılandırılması ve bu yapı içinde NATO’nun ayrıcalıklı konumlandırılmasının yansıması olmuştur.¹³⁸

Ortak politikanın kabulünden sonraki dönemde somut gelişmeler ışığında Avrupalı bir güvenlik ve savunma politikasını derinleştirme çalışmaları başlamıştır. Bu bağlamda, Petersberg Görevleri olarak tanımlanan ve BAB’a üye ülkelerin 19 Haziran 1992’de Almanya’da Petersberg kasabasında bir araya gelerek kabul ettikleri deklarasyon BAB bünyesinde kabul edilmiştir. Buna göre, BAB’ın AB’nin

¹³⁵ Ibid., s. 59.

¹³⁶ Ibid., s.105.

¹³⁷ Çınar Özen, “Consequences Of The European Security And Defense Policy For The European Non-Eu Nato Members”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2001, ss. 146-148.

¹³⁸ Sinem Akgül Açıkmeşe, Cihan Dizdaroğlu, “NATO-AB İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Dinamikleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, 2014, s. 140.

savunma ayağı olması, fakat söz konusu girişimin NATO ile bağlantılı biçimde yürütülmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁹

Petersberg Deklarasyonu, BAB'ın AB'nin savunma yapılanmasının bir unsuru olarak güçlendirilmesi ve aynı zamanda NATO'nun Avrupa ayağının güçlendirilmesi hedefi doğrultusunda önemli bir irade beyanı niteliği taşımaktadır. Üç bölümden oluşan bu belge, BAB'ın gelecekteki rolüne dair temel ilkeleri ortaya koymaktadır. Deklarasyonda yer alan ifadeler doğrultusunda, üye devletler, konvansiyonel silahlı kuvvetlerinin tüm unsurlarını, BAB çerçevesinde yürütülecek askeri operasyonlarda kullanılmak üzere tahsis etmeye hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Washington Antlaşması'nın 5. Maddesi¹⁴⁰ ve tadil edilen Brüksel Antlaşması'nın V. Maddesi¹⁴¹ çerçevesinde ortak güvenliğe katkıda bulunmanın yanı sıra, BAB üyesi devletlerin yürütebileceği askeri misyonlar, insani yardım ve kurtarma misyonları, barış koruma ve barış sağlama da dahil olmak üzere çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi için belirlenen misyonlar şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴² Deklarasyon ayrıca, güçlü bir transatlantik ortaklığını desteklemekte ve Maastricht Antlaşması'na eklenen 30 No'lu BAB Hakkında Deklarasyon'un uygulanmasının önemini vurgulamaktadır. Deklarasyonun üçüncü kısmı, BAB'ın genişleme sürecine odaklanmaktadır. Bu bölümde, mevcut BAB üyeleri, ilerleyen dönemlerde tam üye, ortak ya da gözlemci

¹³⁹ "Petersberg Declaration Made by the WEU Council of Ministers (Bonn, 19 June 1992)" https://www.cvce.eu/en/obj/petersberg_declaration_made_by_the_weu_council_of_ministers_bonn_19_june_1992-en-16938094-bb79-41ff-951c-f6c7aae8a97a.html (Erişim tarihi: 10.09.2021).

¹⁴⁰ "The North Atlantic Treaty", https://www.nato.int/cps/ua/natohq/official_texts_17120.htm (Erişim tarihi: 24.12.2024), "Collective Defence and Article 5", https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_110496.htm?selectedLocale=en (Erişim tarihi: 15.01.2025).

¹⁴¹ "Traité Instituant Un Conseil Unique Et Des Une Commission Communautés Unique Européennes (67/443 CEE 67/27 Euratom)", https://web.archive.org/web/20211015210339/https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar%3A89b3b5b7-e861-4de6-b92c-7c280ca6d6fb.0002.01%2FDOC_1&format=PDF, (Erişim tarihi: 24.12.2024).

¹⁴² Petersberg Deklarasyonu, ibid.

statüsünde kuruma katılması muhtemel olan AB ve NATO üyesi diğer devletlerin taşıyacağı hak ve sorumluluklara dair bir çerçeve ortaya koymaktadır.¹⁴³

Maastricht Antlaşması'nda ODGP'ye ilişkin en önemli husus “BAB’ın AB gelişmesinin ayrılmaz bir parçası” olduğunun belirtilmesidir. Bunun antlaşmada resmi şekilde yer alması BAB ile AB'nin bütünleşmesi açısından çok önemlidir. AB üyesi ülkelerle, BAB ülkelerinin aynı olmadığı dikkate alındığında söz konusu durum bir yandan yeni sorunlara neden olabileceken, aynı zamanda AB'nin askeri kapasitesini desteklemeyi amaçladığından yeni bir girişimi simgelemektedir. Maastricht Antlaşması'nın hemen ardından, Balkan bölgesinde 1992 tarihinde patlak veren Bosna Hersek Savaşı¹⁴⁴ ve AB'nin savaşa yönelik politik duruşu, yeni kurulan ODGP’nin ne ölçüde başarılı olduğu hususunda bir turnusol olmuştur. AB’nin yanı başındaki Balkan bölgesindeki çatışma ve savaş, AB için bir güvenlik sorunu ve tehdidi oluşturmuş ve AB'nin ODGP çerçevesinde askeri olarak hareket etmesi için hukuki bir zemin teşkil etmiştir.¹⁴⁵ Ancak AB'nin savaşa ilk tepkisi ‘tantanalı’ (*declamatory*) olmuştur. AB, Bosna konusunda taraflara derhal ateşkes çağrısında bulunan bir dizi resmi bildiri yayınlamıştır.¹⁴⁶ Ayrıca AB Eylül 1992’de Yugoslavya Barış Konferansı (Carrington Konferansı olarak da bilinir) dahil olmak üzere Balkan sorunu üzerine bir dizi barış konferansı başlatarak ‘konferans diplomasisi’ni uygulamıştır.¹⁴⁷ AB'nin genel olarak Yugoslavya'ya ve özel olarak Bosna'ya yönelik politika yaklaşımının diğer bir özelliği, AB'nin barış anlaşması müzakerelerinde BM, NATO, ABD ve Rusya gibi diğer

¹⁴³“Petersberg Declaration (Petersberg Missions)”, İKV, <https://oldweb.ikv.org.tr/print.asp?id=1268&baslik=AB%20KAVRAMLARI%20S%D6ZL%DC%D0%D1%CE> (Erişim tarihi: 7.10.2022).

¹⁴⁴ Bosna Savaşı (1992-1995), Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti’nin dağılması sürecinde (1991-1995), Bosna-Hersek’in Slovenya ve Hırvatistan’ın ardından Yugoslavya’dan ayrılması üzerine başlamıştır. Savaş, Sırp ve Hırvat milliyetçiliklerinin Bosna-Hersek’i parçalayarak Sırbistan ve Hırvatistan’ın topraklarını genişletme planından kaynaklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. John, R. Lampe, “War Crimes and Trials in Bosnian War”, Britannica, <https://www.britannica.com/event/Bosnian-War/War-crimes-and-trials> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

¹⁴⁵ Robert Dover, “The EU and the Bosnian Civil War 1992-1995: The Capabilities –Expectations Gap at the Hearth of EU Foreign Policy”, *European Security*, Vol:14, No: 3, 2005, s. 301.

¹⁴⁶ Idem.

¹⁴⁷ Paul C. Szasz, “The Protection of Human Rights through Dayton/Paris Peace Agreement on Bosnia”, *The American Journal of International Law*, Vol: 90, No: 2, 1996, ss. 301-302.

uluslararası aktörlerle yakın işbirliği yapmak için büyük çaba sarf etmesi olmuştur. Son olarak, AB'nin savaşa yönelik en başarılı politika stratejisi, ekonomik araçlar ve insani yardım gibi görünmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, AB, diplomatik konferanslar ve ekonomik teşvikler şeklinde sivil bir güç aracı başlatmış olsa da Bosna'daki savaşı önlemede tarafları etkileme konusunda olması gerekenden daha az etkili olmuştur. AB'nin savaşı önlemedeki başarısızlığı, büyük ölçüde, güvenlik meselelerinde etkin bir şekilde hareket etmek için ODGP araçlarını eksik uygulaması sonucu gerçekleşmiştir. Anders Wivel'in iddia ettiği gibi, “Yugoslavya çöktüğünde, AB savaşı engelleyememiş ve böylece AB bölgesi içinde bile güvenlik meselelerinde etkin bir şekilde hareket edemediğini kanıtlamıştır.”¹⁴⁸ En nihayetinde AB'nin askeri gücünü kullanamaması, Yugoslav ordusunun güç kullanımını önlemek için siyasi baskı eksikliği ve savaşı sona erdirmek için mali yardımın etkisiz kullanımı nedeniyle AB'nin savaşla başa çıkmaktaki başarısızlığı, hedeflere ulaşmada daha fazla zamana ve politika geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermiştir. Takip eden süreçte 1994 yılında Budapeşte Zirvesi Deklarasyonu'nda Avrupa güvenliği, “çatışmalara izin vermeyecek şekilde organize edilecek bir güvenlik ortağı” olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁹

NATO, ODGP'nin kurumsal gelişimine destek vermekle birlikte, Avrupa güvenlik mimarisinde öncelikli aktör olma arzusunu da sürdürmüştür. Bu doğrultuda, 10-11 Ocak 1994 tarihlerinde gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği" (AGSK) olarak bilinen yaklaşımın temelleri atılmış, 3 Haziran 1996 tarihinde Berlin'de yapılan Kuzey Atlantik Konseyi toplantısında ise bu yapının kurumsal işleyişine dair detaylar belirlenmiştir. Brüksel ve Berlin kararları neticesinde,

¹⁴⁸ Anders Wivel, The Security Challenge of Small EU Member States: Interests, Identity and the Development of the EU as a Security Actor, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 43, No: 2, 2005, s. 400.

¹⁴⁹ Caşın, Dedeoğlu, ibid., ss. 170-171. 1994 tarihli Budapeşte Zirvesi'nde Soğuk Savaş döneminde bloklar arasında düzenli diyalog tesis etmek suretiyle gerginliği ve anlaşmazlık noktalarını azaltmak ve bu sayede Avrupa'da güvenliğin artırılmasını sağlamak amacıyla kurulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), uluslararası teşkilata dönüşerek, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “The Budapest Document 1994 Towards a Genuine Partnership in a New Era”, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/1/39554.pdf> (Erişim tarihi: 7.10.2022).

AGSK, Petersberg Görevleri kapsamında gerçekleştirilecek askeri operasyonların, NATO imkân ve kabiliyetlerinden faydalanmak suretiyle BAB aracılığıyla yürütülmesini öngören bir model olarak şekillenmiştir. Fiiliyatta ise bu yapı, ABD'nin müdahil olmayı tercih etmediği bölgesel krizlerde, NATO'nun Avrupa ayağı olarak kabul edilen BAB çatısı altında operasyon yapılmasını ifade etmiştir.¹⁵⁰

2 Ekim 1997 tarihinde imzalanan ve 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşmasıyla ODGP'nin çerçevesi genişletilmiştir. Bu Antlaşma'yla ortaya konan yenilenmiş ODGP hükümleri AB'nin söz konusu politikasının etkililiğini ve uluslararası arenadaki rolünü artırmıştır. BAB'ın AB'ye entegre olması da yine bu Antlaşmayla öngörülmüştür.¹⁵¹ Antlaşma'nın J.7/1 maddesi ile ortak savunma politikasının kurulması için Avrupa Bakanlar Konseyi yetkili kılınmıştır. Aynı madde ile AB savunma politikasına Petersberg Görevleri eklenmiştir.¹⁵² Bununla birlikte, Petersberg Deklarasyonu'nda, çatışmaların engellenmesi ve krizlerin etkin şekilde yönetilmesine yönelik planlanacak girişimlere -buna Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ya da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) barış operasyonları da dahil olmak üzere- BAB'ın kendi prosedürleri doğrultusunda ve olayın koşullarına bağlı olarak katkı sunmaya hazır olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Amsterdam Antlaşması Bakanlar Konseyi Genel Sekreterini 'ODGP Yüksek Temsilcisi' makamına atayarak¹⁵³ Konsey yetkilerini artırmış, böylece ODGP'nin hükümetlerarası niteliği de bir miktar pekiştirilmiştir. Bu durum ODGP kapsamında Bakanlar Konseyi'nin konumunu güçlendirirken, Komisyonun yetkilerini sınırlandırmıştır. 1999 yılında NATO Eski Genel Sekreteri Javier Solana ilk Yüksek

¹⁵⁰ Sinem Köseoğlu, *Ak Parti Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları; Ekonomik ve Kamuoyu Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 42.

¹⁵¹ Charlotte Bretherton, John Vogler, *The European Union as a Global Actor*, Routledge, 2002, s. 173.

¹⁵² "Treaty of Amsterdam, Article J.7", s. 12, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.12.2021).

¹⁵³ "Treaty of Amsterdam, Article J.8/3", s. 13, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.12.2021).

Temsilci olarak görevlendirilmiştir.¹⁵⁴ Yüksek Temsilcinin yetki ve etkisinin hâlâ büyük ölçüde adayın kişiliği ile ilintili olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁵ Üye ülkeler, Yüksek Temsilci pozisyonunun yanı sıra, Ortadoğu ve Makedonya gibi çeşitli bölgeler için bazı özel temsilciler atamayı da kabul etmişlerdir. Böylece Birlik'in dış politikasının görünürlüğünü artırmanın yanı sıra, temsil yetkilerinin devri, AB politikalarının devamlılığına da katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Soğuk Savaşın ardından NATO Avrupa güvenliğindeki ayrıcalıklı konumunu korumaya devam etmiştir. Her ne kadar AB 1950'lerden 1990'lara uzanan süreçte bağımsız bir savunma stratejisi oluşturamamış olsa da, bu dönemde savunma meselelerinin bütünleşme gündeminin dışında tutulması yönündeki anlayış giderek aşılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu gelişme Birlik'in NATO'ya olan yapısal bağımlılığını ortadan kaldırmada yeterli olmamıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, 1990'lı yıllarda Balkanlar'da yaşanan çatışmalar karşısında AB'nin etkisiz kalması, mevcut güvenlik yaklaşımında köklü bir dönüşüm ihtiyacını gözler önüne sermiştir. Bu dönüşüm süreci, 1999 yılı itibarıyla ivme kazanmış ve AB-NATO ilişkilerinde süregelen işbirliği döneminin sona ermesine yol açmıştır.¹⁵⁶

C. ODGP – NATO İlişkisinin Kurumsallaşması

AB'nin yukarıda belirtilen ortak dış politika ve güvenlik hedeflerine ulaşması için alınan yeni kararlar doğrultusunda birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Sırasıyla 1998 St. Malo Bildirisi, 1999 Washington, Köln ve Helsinki Zirveleri, 2000 Feira ve Nice Zirveleriyle alınan kararlar ODGP'nin somutlaştırılması süreçleri olarak anılmaktadır. AB devletleri arasında daha etkin bir ODGP oluşturma iradesi bağlamında 4 Aralık

¹⁵⁴ İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*, Gündoğan Yayınları, 2002, ss. 122-123.

¹⁵⁵ Helene Sjursen, "The Common Foreign and Security Policy: Limits of Intergovernmentalism and The Search for a Global Role", Svein S. Andersen and Kjell A. Eliassen (der.), *Making Policy in Europe*, Sage, 2001, s. 194.

¹⁵⁶ Köseoğlu, ibid., s. 144.

1998’de gerçekleştirilen St. Malo Zirvesi’nde Birleşik Krallık ve Fransız Hükümetleri, ODGP çerçevesinde AB'nin bir güvenlik aktörü olarak yetki ve kabiliyetlerini artırma ve Birlik’in savunma yapısını iyileştirme hususlarında hemfikir olduklarını açıklamışlardır. Ayrıca St. Malo Zirvesi’nde alınan kararlar ODGP kapsamına savunma boyutunun eklenmesi ve böylece ODGP’nin bir alt sistemi olarak Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın (AGSP) oluşturulması kararlaştırılmıştır. 1998 yılında meydana gelen Kosova krizi, bu politikanın geliştirilmesinin önünü açan başlıca etkenlerden biri olmuştur. ABD’nin sürece mesafeli yaklaşımı sonucu AB yanı başındaki bu krize uzun süre etkili bir müdahalede bulunamamış; ayrıca NATO’nun müdahalesi esnasında Avrupa’nın askeri kapasite bakımından ne denli ABD’ye bağımlı olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durum, Birlik’in savunma konularında stratejik özerklik ihtiyacını gözler önüne sermiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, Maastricht Antlaşması’nda öngörülmüş ancak uygulamaya geçirilememiş olan ortak savunma girişimleri yeniden gündeme alınmış ve hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Nitekim Özen’in de ifade ettiği gibi, St. Malo’da varılan mutabakat, Avrupa’nın güvenliğe ilişkin yaklaşımında NATO merkezli AGSK’dan özerk bir AGSP yönelimine geçişi temsil etmektedir.¹⁵⁷

AGSP yapılanması ilk başta NATO’nun rolünü zayıflatacak bir yaklaşım benimsememiştir. Aksine, AB ve NATO arasında işbirliğini ve karşılıklı tamamlayıcılığı esas alan bir ilişki inşa edilmesine özellikle dikkat edilmiştir. 23-24 Nisan 1999 tarihli Washington Zirvesi’nde kabul edilen NATO yeni konsepti, daha önce bahsedilen 1991 tarihli stratejiyi değiştirmekten ziyade yeni güvenlik ortamının gereklerine göre geliştirilmiştir demek daha doğru olacaktır. Yeni konsept öncelikle NATO’nun merkezi rol oynadığı yeni bir Avrupa’nın ortaya çıkmakta olduğuna vurgu yaparak, ittifakın coğrafi odağını Kuzey Atlantik değil, Avrupa-Atlantik olarak daha geniş bir alanda tanımlamıştır. Bu Avrupa-Atlantik bölgesinin tüm Avrupa ve Kuzey

¹⁵⁷ Çınar Özen, “ESDP-NATO Relations: Considerations on the Future of European Security Architecture”, *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol: XXXIII, 2002, s. 232.

Amerika'yla birlikte Rusya ve Ukrayna'yı da kapsadığı stratejik konseptin içeriğinde (36. ve 37. maddeler) açıkça ortaya koyulmuştur.¹⁵⁸

NATO'nun yeni konsepti onaylanırken aynı zamanda, her ne kadar NATO'nun kendisine alternatif bir oluşumun varlığından kaygı duysa da, St. Malo Zirvesi'yle alınan AGSP'nin kurulmasına ilişkin karara açık ve net destek verilmiştir. Zirve sonunda yayımlanan bildiride ABD'nin söz konusu tutumuna yer verilirken AGSP'nin kurulmasının Avrupa-Atlantik ilişkilerinin istikrarı bakımından önemi ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Zirvede, Türkiye'nin büyük önem verdiği AB'nin NATO imkân ve kabiliyetlerini kullanması hususu da ele alınarak İttifak üyesi ülkelerin AB'nin NATO askeri tesislerine erişimini her bir operasyon için tek tek değerlendirmesine karar verilmiştir.¹⁶⁰ Zira AGSP'nin geliştirilmesiyle NATO üyesi olup da AB üyesi olmayan ülkelerde -başta Türkiye- ise Avrupa güvenlik sisteminden dışlanmışlık kaygıları ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, AGSP çerçevesinde kullanılması düşünülen bu imkân ve kabiliyetlere sadece AB üyesi ülkelerin ulaşabilmeleri hedeflendiği için; NATO üyesi olup da AB üyesi olmayan ülkelerin (bu dönemde NATO üyesi olup da AB üyesi olmayan ülkeler Türkiye, Norveç, İzlanda, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'dır) farklı bir kategoride değerlendirilmeleri gerginliğe yol açmıştır.¹⁶¹ Washington Zirvesi'nde alınan kararların Köln Zirvesi'nde baypas edilmesi Türkiye'nin yasal zeminde 1999 NATO zirvesi kararlarına dayanarak itiraz etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin itirazı AGSP'nin karar mekanizmalarında yer alarak daha önce BAB ile sahip olduğu avantajlı konumunu kaybetmek istemediği

¹⁵⁸ "The Alliance's New Strategic Concept", NATO, 1999, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

¹⁵⁹ Barış Özdal, Mehmet Genç, *Lizbon (Reform) Antlaşması'nın Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'na İlişkin Düzenlemeleri ve Türkiye*, Alfa Akademi Basım Yayım, 2005, s. 6.

¹⁶⁰ Bu karar BAB'ın lağvedilmesi sonrasında 2001 tarihli Ankara Mutabakatı'nın imzalanmasına dek gelişen bir süreçte önem kazanmıştır. Detaylarına Tezin ilerleyen bölümlerinde değinilmektedir.

¹⁶¹ Çınar Özen, "Consequences of The European Security and Defense Policy For The European Non-EU NATO Members", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2001, ss. 146-150, Hüsamettin İnaç, Ümit Güner, "Avrupa ve Amerikan Güvenlik Çatışmaları Bağlamında Türk Dış Politikası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2006, s. 150.

ortaya çıkmaktadır. AGSK'da NATO üyeliğinin sağladığı avantajla etkin bir konumda bulunan Türkiye'nin AGSP'de söz sahibi olamayacak olması önemli bir kayıp olarak nitelendirilmiştir.¹⁶²

1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nden sonra özellikle AB ile Türkiye arasında önemli sorunlara yol açan AGSP süreci, 2001 yılının ikinci yarısından itibaren ABD, Birleşik Krallık ve Türkiye arasında yoğun görüşmelere neden olmuştur. Türkiye'nin böyle bir girişim içinde yer almasının çeşitli nedenlerine bakılacak olursa; her şeyden önce Ankara, sürecin tamamen dışında kalmama düşüncesiyle bu yönde adım atmaya karar vermiştir. Bir anlamda AGSP'ye sürekli sorun çıkaran ülke olma imajından kurtulmak istemiştir.¹⁶³ Bunun yanı sıra özellikle 2001 yılının son aylarında ABD'nin çözüm yönünde Türkiye'ye yaptığı telkinler ve hatta baskılar da Türkiye'nin sürecin içine çekilmesini sağlamıştır. Bu döneme kadar, AGSP'nin NATO'dan bağımsız olarak gelişmesini NATO ve Türkiye açısından sakıncalı bir yaklaşım olarak değerlendiren ABD, bu dönemde AB'nin Türkiye ya da NATO dahil olsun olmasın, askeri yapılanmasını gerçekleştirmekte kararlı olduğunun farkına varmıştır. ABD'nin AGSP konusunda eskisine nazaran daha yumuşak davranmaya başlamasını sağlayan etkenlerden biri de 11 Eylül 2001 terör saldırıları olmuştur. Özellikle Afganistan'a da harekât başlattıktan sonra, AGSP'nin sürdürülmesini doğru bir yaklaşım olarak görmüştür. ABD'nin söz konusu tutum değişikliği, özellikle Balkanlarda güvenliğin ve istikrarın sağlanması görevini AB'ye bırakmak isteğini açıkça ortaya koymuştur.¹⁶⁴

Türkiye'nin bu pek de adil olmayan durum karşısında AGSP kapsamında faydalanılacak NATO imkân ve kabiliyetlerinin otomatik kullanımını veto edebileceğini

¹⁶² Özen, idem.

¹⁶³ Armağan Kırışman, Çınar Özen, "Changing Patterns in Turkey-EU Relations: From Eligibility to Candidacy and Beyond", *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol: XXXVI, 2005, ss. 124-127, Meltem Müftüler-Baç, "Turkey's Role in the EU's Security and Foreign Policies", *Security Dialogue*, Vol: 31, No: 4, 2000, ss. 492-495.

¹⁶⁴ Sevinç Alkan Özcan, "Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve AGSP Arasında Türkiye", *Anlayış Dergisi*, Sayı: 13, 2004, <https://anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=13&makaleid=3536>, (Erişim tarihi: 20.03.2025).

açıklaması orta bir yolun bulunması yönünde tetikleyici olmuştur. Mevcut uyuşmazlığın çözümü için harekete geçilmesiyle Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD arasında 26 Kasım 2001'de gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda kabul edilen 'Ankara Mutabakatı' olarak bilinen uzlaşma metni ortaya çıkmıştır. Bu uzlaşma, Türkiye'nin bazı güvenlik endişelerinin giderilmesinde olumlu bir etkiye sahiptir; ancak bu uzlaşmanın Türkiye'yi tamamiyle tatmin ettiğini söylemek zordur. Çünkü mutabakata göre, NATO üyesi devletler arasındaki görüş ayrılıkları ile BM'nin doğrudan müdahil olduğu uluslararası krizler AB'nin görev sahasının dışında tutulmuştur. Bununla birlikte, Avrupa ülkelerine coğrafi olarak yakın olan ve onların ulusal güvenlik çıkarlarını doğrudan etkileyen gelişmeler karşısında, AB Konseyi'nin söz konusu ülkelerle daha derin bir diyalog ve işbirliği mekanizması kurmasına olanak tanınmıştır. Bu düzenleme karşılığında ise Türkiye, AB'nin NATO'nun askerî planlama kapasitesine otomatik erişimini kabul etmiştir.¹⁶⁵ Bir başka deyişle Türkiye 1999'dan beri iddia ettiği, AB'nin AGSP çerçevesinde NATO'dan bağımsız olarak gerçekleştireceği operasyonların karar alma mekanizmasına katılım talebinden vazgeçmiştir. Bunun karşılığında ise AB, Türkiye'nin yakın coğrafyasında yapacağı operasyonlar öncesinde Türkiye'yi müzakereye davet etmeyi ve Türkiye'nin endişelerini dikkate almayı kabul etmiştir. Ayrıca Acil Müdahale Gücü'nün Yunanistan ve Türkiye arasındaki Kıbrıs, Ege ve benzeri sorunların çözümünde AB üyesi olmayan Türkiye'ye karşı kullanılamayacağı da mutabakatta karara bağlanan en önemli konulardan biri olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin mutabakatla elde ettiği tek kazanım Kıbrıs ve Ege konularında olmuş; fakat karar alma mekanizmasında yer alma talebini gerçekleştirememiştir.¹⁶⁶

St. Malo ve Washington Zirvelerini takip eden zaman süresince, Avrupa savunması konusunun NATO'ya, dolayısıyla ABD'ye bu kadar bağımlı olması durumu

¹⁶⁵ Sinem Akgül Açıkmeşe, Dimitrios Triantaphyllou, "The NATO-EU-Turkey Triology: The Impact of the Cyprus Conundrum", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol: 12, No: 4, 2012, s. 562; Özen "ESDP-NATO Relations", s. 249.

¹⁶⁶ Alkan Özcan, ibid.

AB üyesi devletler arasında tedirginliğe neden olmakla birlikte, AGSP konusunda daha net ve gözle görülür bir politika belirlenmesi isteği gündeme sıkça gelmeye başlamış, 1999 yılında Köln ve Helsinki'de düzenlenen AB Zirvelerinde önemle vurgulanan hususlardan biri de ODGP'nin savunma ve güvenlik boyutu olmuştur. Bilhassa 10-11 Aralık 1999'da gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde güvenlik ve savunma mekanizmasının ODGP'nin bir uzantısı şeklinde tesis edilmesine karar verilmiş ve böylece AGSP resmi olarak işlemeye başlamıştır. Zirve Sonuç Bildirgesi'nde, bir müdahale biriminin kurulması, ancak bu yapının askeri olmaktan ziyade, daha çok siyasi bir biçimde oluşturulması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁷ Buna göre AGSP, amaçları dünyanın herhangi bir yerindeki kriz bölgelerine daha önce tanımlanan Petersberg Görevleri kapsamında müdahale etmek olan, askeri (*European Union Stabilization Forces- EUFOR*) ve polis misyonu (*European Union Police Mission- EUPOL*) olarak iki bölümden oluşmaktadır.

2001 tarihli Nice Antlaşması¹⁶⁸ ODGP ve AGSP'nin kurumsallaşması açısından önemlidir. Antlaşmayla birlikte BAB'ın operasyonel faaliyetlerinin AB'ye devredilmesi öngörülmüştür. ODGP alanında da 'güçlendirilmiş işbirliği' kavramının hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kavram Birlik'in hedeflerine bütün üyeler tarafından ulaşılamayacağı ve bazı AB üyelerinin (en az sekiz üye) belli bir konuda kendi aralarında gelişmiş işbirliği kurmalarına atıfta bulunmaktadır. Bununla beraber, güçlendirilmiş işbirliğinin ODGP'nin askeri ve savunmaya ilişkin konularında uygulanmayacağı kararlaştırılmıştır. AGSP alanında kurulmuş ana organ Siyasi ve Güvenlik Komitesi'ne ilişkin hükümler yine Nice Antlaşması'nda yer almaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ “Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm#b (Erişim tarihi: 13.09.2021), Tangör, ibid., s. 136.

¹⁶⁸ Ayşe Füsün Arsava, “Nice Antlaşmasının Getirdikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 2, 2002, ss. 1-30.

¹⁶⁹ “Treaty of Nice”, s.7, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.12.2021).

Ayrıca yine Antlaşmayla AGSP'nin ODGP'nin ayrılmaz bir parçası olduğu ilan edilmiş, BAB'ın operasyonel faaliyetlerinin büyük bir kısmının AB'ye devredilmesine karar verilmiş, ODGP'yle ilgili özel temsilci seçimi ile anlaşmaların onaylanmasında çoğunluk sistemi benimsenmiş ve ODGP kapsamında daha fazla işbirliği kurulmasının bir üye devlet tarafından askıya alınması hakkı saklı tutulmuştur.

AB hızla küreselleşen dünyada söz sahibi ve önemli bir aktör olmak istiyorsa her türlü önlemi almaya ve eylemi gerçekleştirmeye istekli olması gerektiğinin farkına bu dönemde iyice varmıştır. Tıpkı güçlü olduğu diğer alanlarda olduğu gibi, dış politika, güvenlik ve savunma alanında da etkili ve başarılı olmaktan başka bir alternatifinin de olmadığını anlamıştır. AB'nin güvenlik ve savunma alanlarında bağımsız bir aktör olabilmesi için kendine has bir güvenlik ve savunma politikası geliştirmesi gerekmektedir. Dış politika ve savunma politikasında idari düzenlemeler yapılarak ve askeri-stratejik kapasite artırılmaya çalışılarak, AB'nin güvenlik ve savunma politikası konularında etkili bir figür olması hedeflenmiştir. Bahse konu düzenlemeler Hollanda ve Fransa'da 2005 yılında yapılan referandumlar sonucunda reddedilen AB Anayasası düzenlemelerinde gerçekleştirilmek istenmiştir. Anayasa metninde ODGP ve OGSP (Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası olarak adlandırılmıştır) ile ilgili önemli düzenlemeler yapılmasının ve bu alana daha fazla önem verilmesinin altı çizilmiştir. Anayasa çalışmaları sırasında oluşturulan savunma grubu Petersberg Görevlerinin genişletilerek yenilenmesi, karar verme mekanizmalarının esnekleştirilmesi ve yüksek temsilcinin yetki alanının genişletilmesi önerilerini sunmuş ve sonuçta dayanışma (*solidarity*) gibi ilkeler ile yapılandırılmış işbirliği gibi yeni mekanizmalar AB Anayasası'nda yer bulmuştur. Yapılan bu önemli düzenlemelere rağmen referandumlar sonucunda AB Anayasası yürürlüğe girmemiştir. Daha başka bir çözüm üretilmesi için Haziran 2007'de Anayasa'nın yerini alacak

Lizbon Reform Antlaşması üzerinde çalışılmasına karar verilmiş ve 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan Lizbon Antlaşması 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁰

Lizbon Antlaşması'yla AB'nin gelişim seyri yeni bir döneme girmiştir. Antlaşma AB'nin Kurucu Antlaşmaları'nda önemli değişiklikler meydana getirmiş, Avrupa Birliği Antlaşması'nın (ABA) adı değişmezken, Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın adını Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİHA) olarak değiştirmiştir. Lizbon Antlaşması bir bakıma, 2004 ve 2007 yıllarında yeni devletlerin katılımı ile üye sayısı 15'ten 27'ye çıkan Avrupa Birliği'nin karşılaştığı sorunlara bir çözüm arayışı niteliğindedir. Birlik'in daha demokratik, etkili ve şeffaf bir yapıya kavuşturulması Lizbon Antlaşması'nda erişilmek istenen en temel hedef olarak belirlenmiştir.¹⁷¹

AB'nin ekonomik, kültürel ve sosyal bütünleşme sürecine yeni bir ivme kazandırması hedeflenen Antlaşma, AB için yeni bir antlaşma metni niteliğinde olmayıp, Avrupa Birliği Antlaşması'nı ve Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşma'yı tadil eden hükümler içermektedir. Lizbon Antlaşması'nda AB'nin tek bir tüzel kişiliğe sahip olduğu ifade edilmiş, üç sütunlu yapı tek çatı altında birleştirilmiş, 'Topluluk' ifadesi terk edilerek 'Avrupa Birliği' adı altında tek bir kurumsal çerçeve oluşturulmuştur. Bununla birlikte, Lizbon Antlaşması'nda oluşturulan yeni kurumsal yapının hibrit bir karakter taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. AB açısından Antlaşma bir yandan sivil amaçların devam ettiği diğer yandan askeri kapasitenin arttırılmasının hedeflendiği ve ikisi arasında bir dengenin yaratılmaya çalışıldığı bir yapıya sahiptir. Yukarıda bahsedilen amaçlar AB'nin göreceli sivil güç olma vizyonunu desteklemektedir. Ancak Antlaşma'da sözü edilen sivil amaçların yanı sıra operasyonel kapasitesinin

¹⁷⁰ "Treaty of Lisbon", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL> (Erişim tarihi: 30.01.2025), Sinem Kocamaz, "Lizbon Antlaşması Çerçevesinde Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasının Geleceği", *Ege Akademik Bakış*, Cilt:10, Sayı:3, 2010, s. 959.

¹⁷¹ Idem.

geliştirilmesi ile ilgili pek çok madde de yer almaktadır. Bu açıdan Lizbon Antlaşması hem sivil hem de askeri hedeflerin yer aldığı karma bir yapıya sahiptir denebilir.¹⁷²

ABA'nın Bölüm 2 Kesim I'de yer alan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası¹⁷³ ve Kesim II'de Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası¹⁷⁴ ile ilgili olan kısım incelendiğinde; AGSP hususunda Avrupa Birliği Antlaşması'nda yer aldığı gibi hükümetlerarası karar alma yapısının korunmasının yanı sıra, bu politikanın işletilmesine yönelik kurumsal yapının kolaylaştırıldığı ve daha etkin bir ODGP'nin geliştirilmesi amacı doğrultusunda, AGSP kapsamında da Birlik'in, küresel rolünü güçlendirilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Genişleyen AB'nin şeffaf, demokratik meşrutiyetinin artmasını ve daha etkili olmasını sağlama amacı taşıyan Lizbon Antlaşması, AB'nin bir güvenlik aktörü olarak uygunluğunu ve kapasitesini arttırmak için tasarlanan bir dizi yeniliği kapsamaktadır. Zira, Antlaşma'da kurumsal değişikliğin yanında 'daimi yapısal işbirliği' gibi yeni ve önemli bir kavramın yer almasının yanı sıra, üye devletler arasında güvenlik ve savunma alanlarındaki işbirliği de yeniden düzenlenmektedir. Öyle ki artık 'Avrupalı' (*European*) değil, başarıma isteklerinin seviyesini ifade eden bir güvenlik ve savunma politikası sahnededir. Ancak, aşağıda belirtileceği üzere başta hükümetlerarası işbirliği prensibi gibi ana hususlar değişmeden kalmıştır ve bu sebeple reformların etkisinin oldukça sınırlı olduğu değerlendirilmektedir.

Lizbon Antlaşmasıyla ODGP AB'nin dış eyleminin bir parçası olmuştur. Antlaşma'nın 5. Başlığı "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Özel Hükümler"dir ve kendi içinde "Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler" ve "Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Özel

¹⁷² Treaty of Lisbon, ibid.

¹⁷³ "Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma", <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, ss. 16-24, (Erişim tarihi: 30.01.2025).

¹⁷⁴ Ibid, ss. 24-27.

Hükümler” şeklinde iki bölüme ayrılmıştır.¹⁷⁵ Antlaşma’da AB’nin dış ilişkiler hedefleri sıralanmış ve Birlik bu hedeflere ulaşmak üzere ortak politikalar ve eylemler belirleyerek uluslararası ilişkilerin bütün konularında üst düzey bir işbirliği için çalışacağını belirtmiştir. 7. Başlık 188. Madde de üye devletlerin dış ve güvenlik politikasında dayanışma içinde olma yükümlülüğünü vurgulamaktadır.¹⁷⁶ Ayrıca Antlaşma ile “ODGP’nin etkinliğini artırmak ve AB’nin dış politika alanında daha tutarlı hareket etmesini sağlamak” amacıyla ‘Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi’ makamına ek olarak Yüksek Temsilci’yi desteklemesi için Avrupa Dış İlişkiler Servisi (*European External Action Service-EEAS*)¹⁷⁷ kurulmuştur.

D. ODGP’nin Değerlendirilmesi

AB ciddi dış ve güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kaldığında, zayıf kurumsal temel birtakım sorunlar yaratmıştır. AB’nin eşgüdümlü eylemlerindeki genel yetersizliği, özellikle Yugoslavya’daki gelişmelerle bağlantılı olarak belirginleşmiştir. 1990’ların başlarında, Avrupa ülkelerinin uluslararası politikada etkili olma yönünde artan beklentilerine tanık olunmuş ancak böyle önemli bir rol için yetkinliği tartışılmıştır. Dolayısıyla, ODGP’nin temelinde bir beklenti-yetenek açığı bulunmaktadır. Bu açık, AB üye devletlerinin daha büyük bir uluslararası rol oynama istekleri ile bunu yaparken hükümetlerarası bir çerçevenin ötesine geçme konusundaki isteksizlikleri arasındaki çelişkiyi yansıtmaktadır. ODGP’nin uygulanmasındaki sorunlar özellikle ortak pozisyonlar ile ortak eylemlerin doğası ve içeriğiyle ODGP faaliyetlerinin Birlik’in faaliyetlerine ne ölçüde uygun şekilde dahil edebileceği,

¹⁷⁵ Treaty of Lisbon, ibid., s. 23.

¹⁷⁶ Ibid., s. 100.

¹⁷⁷ Ibid., s. 27, “European Union External Action”, <https://www.eeas.europa.eu/en> (Erişim tarihi: 20.10.2022).

ODGP'nin finansmanı ve üye devletlerin taahhüt derecesi alanlarında ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁸

Mali kaynak ve personel eksikliğine rağmen, Yüksek Temsilci ve bağlı politika biriminin, Bosna, Kuzey Makedonya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki uluslararası birtakım sorunların¹⁷⁹ barışçıl çözümüne başarılı bir biçimde katkıda bulunduğu öne sürülmüştür.¹⁸⁰ Bu başarı iddiası, AB'nin Petersberg Deklarasyonu'nda belirtildiği üzere barış koruma ve arabuluculuk gibi yumuşak güç yeteneklerine göre değerlendirilmektedir. Söz konusu bölgelerdeki AB liderliğindeki misyonlar, AB'nin devam eden insani krize tepki verme, barışın uygulanmasına ve istikrara katkıda bulunma yeteneğine sahip olduğunu göstermiştir.

AB tam olarak ABD'den ve NATO'dan bağımsız bir dış politika güdememektedir. Kurulmaya çalışılan Avrupa güvenlik yapılanmasının NATO'nun varlığına tehdit oluşturmamasına, aksine iki örgüt arasında tamamlayıcı bir bağ kurulmasına özen gösterilmiştir. 1998 St. Malo Zirvesi'nde Fransa ve Birleşik Krallık'ın AB'nin özerk bir savunma politikası oluşturmasını önermelerinin ardından tartışılmaya başlanan ve NATO-AB ilişkilerindeki işbirliği ve çatışma dinamiklerini belirleyen Birlik'in, İttifakın ve NATO üyesi olup da AB'ye üye olmayan Türkiye'nin kaygıları gündeme gelmiştir. ABD ve NATO ile büyük bir anlaşmazlığın olmadığı her yerde ve her zamanda ortak bir tutum sergilemek daha kolay olmuştur. Avrupa dış politikasının kurumsal statükosu, başarılı bir Avrupa kriz yönetimini garanti etmemektedir. Üye devletler bir çatışmada uygun politika konusunda

¹⁷⁸ Simon J. Nuttal, *European Foreign Policy*, Oxford University Press, 2000, s. 257.

¹⁷⁹ Harun Semercioglu, "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:63, 2017, ss.1339-1360, Güner Şabani, *2001 Makedonya Etnik Çatışması Ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, Tabitha Bukumba Tabala, *Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde Belçika Yönetiminin Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

¹⁸⁰ Karen E. Smith, "EU External Relations," Michelle Cini (der.), *European Union Politics*, Oxford University Press, 2003, s. 234.

anlaşamadıklarında, etkili bir ortak politikanın ortaya çıkması olası gözükmemektedir.¹⁸¹ Bu noktada, Birlik'in 27 üyesinden 23'ünün aynı zamanda NATO üyesi olduğunu ve BAB ile NATO'ya aynı zamanda üye olan dokuz AB üyesi devlet olduğunu, her ikisinde de yer almayan Avrupalı devletler olduğunu akılda tutmak gerekmektedir.¹⁸²

ODGP'nin başarısız olduğunu savunan Nuttal, bunun sebeplerini üç başlıkta sıralamaktadır.¹⁸³ Birincisi, üye devletlerin dış politika karar vericilerinin sosyalleşmesindeki düşüştür. ASİ'nin bazı toplantıları üye ülkelerin başkentlerinden Brüksel'e taşınarak tekelleşmiş ve tek tipleşmiştir. Bu da karar vericilerin sosyalleşmesinde konukseverlik faktörünün önemini ortadan kaldırmıştır. İkinci faktör, AT araçlarına artan bağımlılıktır. Üçüncü faktör ise ASİ Sekreterliği'nin Bakanlar Konseyi'ne dahil edilmesidir. Bu, Bakanlar Konseyi Sekreterliği değerlerinin galip geldiği anlamına gelir ki ODGP işlemlerinin bürokratikleşmesine ve yasallaşmasına yol açmıştır. AB'nin kendi askeri kapasitesi yoktur ve büyük ölçüde üyelerin katkılarına bağımlıdır. Bunun yanı sıra, üye devletler arasındaki önemli komuta ve kontrol kapasitesi eksiklikleri, herhangi bir karmaşık, üst düzey operasyonun NATO yetkinliğine bağlı olması gerektiği anlamına gelmektedir.¹⁸⁴

Avrupa Parlamentosu'nun ODGP alanında ikincil konumda kalması, ODGP kapsamında alınan kararların Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yargı yetkisine tabi olmaması, Bakanlar Konseyi'nin ODGP alanında temel belirleyici kurum olmaya devam etmesi, hükümetlerarası işbirliği düzeyinin ötesine geçecek değişiklikler isteyenleri

¹⁸¹ Özcan, ibid., s. 51.

¹⁸² AB üyesi devletler BAB'ın asıl üyeleri Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İspanya, Portekiz, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Yunanistan'dır. Daha önce de belirtildiği üzere İzlanda, Norveç, Türkiye, Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti ortak üyelerdir. Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İrlanda ve İsveç gözlemci statüsündedirler. Bkz. "Batı Avrupa Birliği - BAB (Western European Union)", <https://oldweb.ikv.org.tr/print.asp?id=1024&baslik=AB%20KAVRAMLARI%20S%D6ZL%DC%D0%D0%DC> (Erişim tarihi: 20.10.2022).

¹⁸³ Nuttal, ibid., ss. 273-275.

¹⁸⁴ Antonio Missiroli, "The European Union: Just a Regional Peacekeeper?", *European Foreign Affairs Review*, Vol: 8, No:3, 2003, s. 501.

hayal kırıklığına uğratmıştır. Üye devletlerin ODGP'yi hükümetlerarası düzeyden uluslararası düzeye çıkarma konusundaki siyasi isteksizliği ve kararsızlığı bunun temel nedeni olup, ulusal hükümetlerin ve siyasilerin dış politika alanında hala ana aktörler olduğunun somut bir göstergesidir.

Ortak bir politikaya sahip olmak için oluşturulan ODGP adının aksine tam manasıyla bir 'ortak politika' olamamıştır. Üye devletlerin dış politikaları Maastricht Antlaşması ile ortadan kaldırılmamış ve ODGP ulusal dış politikaların yerini almamıştır. Üye devletlerin kendi dış ve güvenlik politikalarında belirgin farklılıkların bulunması ve AB'nin büyük ölçüde nüvesi ulus devletler olan bir birlik olma eğiliminde olması, etkin bir ODGP'nin gelişmesini ve bundan sebep AB'nin siyasi açıdan bütünleşmesini engellemektedir.

ODGP'yi başarısız kılan bir diğer konu ise karar alma prosedürleri ile ilgilidir. AB'nin Avrupa dış politikasında karar alma organı daha önce de belirtildiği üzere Bakanlar Konseyi'dir. ODGP alanındaki kararların büyük bir bölümü tüm AB ülkelerinin oybirliğiyle alınmaktadır. Ortak tutumlara uyulmaması durumunda yaptırım uygulayacak daha yüksek bir makam da bulunmamaktadır. Altı aylık dönem başkanlığı, Birlik'in dış politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Başkanlık sadece Bakanlar Konseyi toplantılarına başkanlık etmek ve gündemi hazırlamakla kalmamakta, aynı zamanda Birlik'in uluslararası organizasyonlarda, konferanslarda ve anlaşma müzakerelerindeki konumunu belirleyerek Birlik'i dışarıda temsil etmektedir. Bu dönüşümlü başkanlık, uzun vadeli stratejik yönelimleri engelleyen ve hatta bazen ODGP'nin etkinliğini baltalayan bir dengesizlik kaynağı haline gelmiştir. Bununla birlikte, daha küçük devletler genellikle dış politikadaki etkilerini kaybetme korkusuyla daha uzun vadeli başkanlık tekliflerine karşı çıkmaktadırlar. Her üye ülke kendi

önceliklerini Avrupa gündeminin en üstüne koymak istemekte, her başkanlık kendi siyasi önceliklerini ODGP programına eklemeye çalışmaktadır.¹⁸⁵

AB'nin dış ve güvenlik politikalarının hükümetlerarasıcılık ile ulusüstücülük arasındaki melez karakterinin uzun süre devam etmesi dikkat çekicidir. Ulus devletler karar alma mekanizmasında halen başat aktörler olsa da yapılan düzenlemeler karar alma süreçlerinde gelecekte daha esnek mekanizmaların oluşturulabileceğini ve savunma alanında etkinliğin artacağını göstermektedir. Farklı çıkar ve tercihlere sahip 27 üyenin dış politika, güvenlik ve savunma politikalarında fikir ve söz birliği sağlamaları son derece zor olmakla birlikte, yaşanan gelişmeler sonrasında, özellikle Lizbon Antlaşması ile AB daha etkin bir aktör haline getirilerek, bu engel ve zorluklar bir nebze de olsa ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak, kısmen de olsa hızlı ve etkin bir şekilde müdahale etme kapasitesine sahip olmasına rağmen, AB'nin bunu kullanma kararını alıp alamayacağı belirsiz görünmektedir.

Tüm bunlara ek olarak, üye devletler kararlı bir tutum sergilememektedir ve Birlik içinde bölünmeler söz konusudur. Bu durum, AB'nin uluslararası arenadaki güçlü aktör olma hedefiyle ters düşmekte, evrensel değerlerin savunucusu ve dağıtıcısı olma imajını zedelemektedir. AB'nin ODGP konundaki başarısızlığı ve krizler karşısındaki bölünmüş tutumu 1991 yılında Belçika'nın eski Dışişleri Bakanlarından Mark Eyskens'in AB için "ekonomik dev, siyasi cüce, askeri kelebek" benzetmesini akıllara getirmektedir.¹⁸⁶ Elde edilen sonuçlar benzetmenin haklılığını ve halen geçerliliğini vurgulamaktadır. Yine de bunun bir süreç olduğu akıldan çıkartılmamalıdır.

Küresel ölçekte önemli bir aktör olarak AB, güvenilir bir ortak dış politika oluşturmaya çalışmaktadır ve Ortadoğu bölgesi AB'nin dış politikasında oldukça önemli bölgelerden biridir. Bir sonraki bölümde ortak AB dış politikasının oluşumunda

¹⁸⁵ Özcan, ibid., s. 52.

¹⁸⁶ Steffen Eckhard, "The EU's Contribution to Police Reform in Kosovo", *International Assistance to Police Reform Managing Peacebuilding*, Palgrave Macmillan, 2016, s. 88.

Ortadoğu'nun yeri ve Ortadoğu politikasının farklı boyutları analiz edilecektir. Avrupa Topluluğu bu dönemde Avrupa Birliği'ne dönüştüğu ve daha kurumsallaşmış siyasi yapıya kavuştuğu için, kısaca tarihçesine değinildikten sonra, ağırlıklı olarak Soğuk Savaş sonrası döneme odaklanılacak ve AB'nin bölgeye yönelik politikaları Ortadoğu Barış Süreci, Avrupa Akdeniz Ortaklığı ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler üzerinden analiz edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Avrupa ülkelerinin Ortadoğu'ya olan ilgileri için çeşitli argümanlar ileri sürülse de, bu ilginin temel nedenleri bölgeye yakınlık, bölgenin enerji kaynaklarına bağımlılık, ticari ilişkiler, Avrupalı firmaların bu bölgedeki yatırımları, bu bölgeden gelen yasadışı göçmenler ve işçiler, bazı Avrupa ülkelerinin eski sömürgeci olarak bölge ile ilişkileri ve bölgeden istikrarsızlığın yayılma tehdidi olarak gösterilebilir.¹⁸⁷ Ancak özellikle coğrafi yakınlık ve tarihi bağlar, AB ile Ortadoğu arasında artan karşılıklı bağımlılığın temelini oluşturan uzun süredir devam eden en önemli unsurlardır. Bu iki faktör AB'nin bölgeye yönelik tutumunu etkilemektedir. AB mevcut ve eski üyeleri Fransa, Birleşik Krallık, İtalya ve İspanya'nın geçmişte Ortadoğu'da sömürgeleri bulunmaktadır.¹⁸⁸ Bu devletlerinin sömürge geçmişi¹⁸⁹ nedeniyle Ortadoğu'daki siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar AB'yi hem ekonomik hem de güvenlik çıkarları açısından etkileme potansiyeline sahiptir. Hatta bu potansiyel ve Ortadoğu'daki istikrarsız durum nedeniyle AB, kendi güvenliğini ve refahını da tehdit eden sorunlarla başa çıkmak için Tezin

¹⁸⁷ “The EU, the Mediterranean and the Middle East- A Longstanding Partnership” https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_04_294. (Erişim tarihi: 10.08.2021).

¹⁸⁸ Christina Boswell, “The External Dimension of EU Immigration and Asylum Policy,” *International Affairs*, Vol: 79, No: 3, 2003, ss. 619-638.

¹⁸⁹ 16. yüzyıldan itibaren Ortadoğu coğrafyasına egemen olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesiyle birlikte, bölge önce mali ve ekonomik yollarla, ardından 19. yüzyıl ortalarından itibaren tamamen Avrupa sömürge düzeninin etkisi altına girmiştir. Osmanlı egemenliği, klasik imparatorluk modeline dayanarak üretim ve egemenlik ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirmeyen, esasen vergi yükümlülüğüne bağlı bir yönetim tarzıydı. Avrupa sömürge düzeni ise bu toplulukların sınıfsal yapıları, üretim ilişkileri ve kültürlerine derinlemesine müdahaleyi gerektiriyordu. 19. yüzyıl sonlarında Almanya ve İtalya da sürece dahil olsalar da bölgede etkinlik mücadelesi esas olarak Birleşik Krallık ve Fransa arasında gerçekleşmiştir. Savaşlarla yorulmuş ve ekonomik açıdan zor durumda kalan Fransa'nın 19. yüzyıl ortalarından sonraki dönemlerde bu mücadelede geri kaldığı; emperyal liderliğin büyük ölçüde Birleşik Krallık tarafından yürütülmeye başlandığı söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Taner Koçak, “Ortadoğu Tarihi 1. Bölüm: 1800-1939, Fransa'nın Mısır'ı İşgalinden 1939 Filistin Ayaklanması”, Art-izan, BGST Toplumsal Araştırmalar Birimi, 01.09.2005, <https://www.art-izan.org/artizan-arsivi/fransanın-misiri-iskalinden-1-filistin-intifadasina-kadar-ortadogu-siyasi-tarihi-1800-1990/> (Erişim Tarihi: 12.04.2025).

ilerleyen bölümlerinde detaylıca değinilecek olan Avrupa Komşuluk Politikası gibi birtakım araçlar geliştirmiştir.

Avrupa ve Ortadoğu arasındaki ilişkiler uzun bir dönemi kapsamış ve dönemsel olarak değişikliklerle devam etmiştir. Bölgeye özel unsurlar söz konusu ilişkilerin şekillenmesinde önemli rol oynamış ve Avrupa'nın bölgeye yaklaşımını etkilemiştir. Tezde esas olarak Soğuk Savaş sonrası döneme odaklanılmıştır, ancak AB'nin Ortadoğu politikasının Soğuk Savaş dönemindeki tarihsel gelişimine de değinilmiştir zira AB'nin Ortadoğu Barış Süreci'ne katılımı, Avrupalı güçlerin bölgeye bıraktığı Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile Soğuk Savaş dönemi mirasının da bir sonucu olarak değerlendirilmektedir ve iki taraf arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişiminin bilinmesi ile AB'nin Ortadoğu politikası daha anlaşılır bir hal almaktadır.

Avrupa mirası, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölge için hem fiziksel hem de psikolojik olarak ciddi sonuçlar doğuran Birleşik Krallık ve Fransız işgalinin etkisinden kaynaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasından sonra Ortadoğu bölgesi, batılı güçlerin bireysel stratejik ihtiyaçlarına göre parçalanmış ve bölgede yeni bir siyasal düzenin temelleri atılmıştır. Bölgeyle ilgili tüm düzenlemeler savaş içinde yapılmış olan gizli paylaşım antlaşmalarına uyumlu emperyalist nitelikler taşımaktadır. Hem Birleşik Krallık hem de Fransa, bölgenin bölünmesine karar verirken Ortadoğu'nun etnik, coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklerine uygun bir yapı oluşturmaktan ziyade Makyavelist yaklaşmış; kendi sömürgeci çıkarlarına hizmet etmeyi ve bölge üzerindeki hâkimiyetlerini sürdürmeyi amaçlamışlardır. Bu yabancı çıkarlar çoğu zaman çelişkili olduğundan, sonuçta ortaya çıkan etkileşimler genellikle gelişigüzel bir şekilde kurgulanarak keyfi sınırlar ve yeni yapay varlıklar yaratılmıştır.¹⁹⁰ Bu durum bölgeyi dünyanın en kırılgan coğrafyalarından biri haline

¹⁹⁰ Idan Levi, *The EU Policy in the Middle East Problematic Nature and Potential Role*, PhD Thesis, 2005, Hamburg University, s. 39.

getirmiştir. Milletler Cemiyeti (MC) Manda döneminde¹⁹¹ Birleşik Krallık ve Fransa'nın Suriye, Cezayir, Tunus, Lübnan, Arabistan Yarımadası, Mısır, Ürdün, Irak, Kuveyt ve Filistin'deki varlıklarını, aynı dönemde bölgede petrolün çıkarılmasını ve ihraç edilmesini (sırasıyla Irak 1928'den, Bahreyn 1932'den, Suudi Arabistan 1938'den ve Kuveyt 1946'dan beri) ve tüm dünyada giderek petrole olan ihtiyacın artışı, büyük devletlerin petrolün korunması ve serbest akışını sağlamanın bölgedeki en sürekli ve en önemli çıkarları olduğunu, petrol hâkimiyeti çekişmelerini (1940'ların ortalarından sonlarına kadar ABD petrol şirketleri Ortadoğu petrolünün en az %42'sini kontrol ediyorlardı ve şirketlerde çoğunluk hissesine sahipti)¹⁹², Süveyş Kanalı'nın önemini ve 1936 tarihli İngiliz- Mısır Anlaşması'nı¹⁹³ göz önünde bulundurarak bölgeyi değerlendirmek daha sağlıklı analiz yapılmasını sağlayacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 20. yüzyılın ortalarında Batı Avrupalı güçlerin Ortadoğu'daki etkisi azalmaya başlamış ve bu durum Ortadoğu'nun iç ve dış gelişiminde ve dünya siyasetinde dönüşüme neden olmuştur. Ortadoğu'daki mandalarının çoğu yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Fransa 1945'te Lübnan ve 1946'da Suriye üzerindeki nüfuzundan vazgeçmiş, Birleşik Krallık 1946'da Ürdün'e bağımsızlık vermiş ve bir yıl sonra Filistin'deki mandasını sona erdirmiştir.¹⁹⁴ Bölge İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, öncesinden çok farklı bir tablo ortaya koymuştur. Savaş sırasında ve sonrasında yaşananlar -her ülkede olmasa da- milliyetçiliğin yükselişini hızlandırmıştır. Arap dünyasında milliyetçilik, Irak veya Mısır gibi bireysel bir 'ulusa sadakat' ile 'pan-Arap fikrine daha geniş sadakat' arasında bölünmüştür. Bu

¹⁹¹ 1920 yılında gerçekleştirilen San Remo Konferansı sonrasında Ortadoğu'da manda yönetimleri kurulmuştur. Fransa; Suriye, Cezayir, Tunus ve Lübnan'ı; Birleşik Krallık; Arabistan Yarımadası, Mısır, Ürdün, Irak, Kuveyt ve Filistin'i manda sistemiyle himayelerine almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, 2016, ss. 69-70.

¹⁹² Peter Sluglett, "Cold-War In The Middle East", Louise Fawcett (der.), *International Relations of the Middle East*, Oxford University Press, 2013, s. 67.

¹⁹³ "Anglo-Egyptian Treaty (1936)", Britannica, <https://www.britannica.com/event/Anglo-Egyptian-Treaty> (Erişim tarihi: 27.01.2023).

¹⁹⁴ Saul Bernard Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman and Littlefield, 2003, s. 330.

sırada, Filistin'deki güçlü Yahudi milliyetçiliğinin (Siyonizm) daha da güçlenmesi bölgeye yeni problemli unsurların eklenmesine sebep olmuştur.¹⁹⁵

A. Soğuk Savaş

1950'lerde bölgede iktidarın dizginlerini ele geçiren yeni liderler, herhangi bir felsefi inançtan çok yerli ve milliyetçi duygularla çıkarlarını savunmaya ve bölgesel ve uluslararası ilişkilerde aktif bir rol oynamaya başlamışlardır. Bunun en önemli örneği Mısır'da yaşanmıştır. 1950'li yılların başında Mısır'da Birleşik Krallık yanlısı Kral Faruk yönetimi ciddi buhranlarla karşı karşıya gelmiştir. 1952 yılı başlarında Birleşik Krallık'ın Mısır'daki varlığının devamını sağlayan 1936 tarihli antlaşmayı iptal etmesi ve savaştan sonra Mısır'ı tahliye etmeyişi sonucu bir ihtilal yaşanmış, Kral Faruk tahttan indirilerek Cemal Abdülnâsır 1952'de yönetime el koymuştur. Milliyetçi, sosyalist ve devrimci bir kişiliğe sahip olan Nâsır önderliğinde reformcu ve emperyalizm karşıtı politikalar geliştirilmiştir. Nâsır, Arapları tek çatı altında birleştirme çabaları ve reformist yaklaşımıyla Arap dünyasında popüler bir lider olarak on beş yıl iktidarda kalmıştır. Bu bağlamda Mısır'da Nâsır'ın yakaladığı bu rüzgâr gerek Arap dünyasında gerekse küresel dünyada ses getirmiştir.

Avrupa İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Ortadoğu'ya yönelik yeni bir yaklaşım arayışı içerisine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Ortadoğu'daki Avrupa politikaları, kıtanın coğrafi yakınlığı, tarihsel yakınlığı ve Ortadoğu ile ayrıcalıklı ticari bağları ile ABD ile ideolojik-stratejik ilişkisi arasında bölünmüştür. ABD'nin Ortadoğu'daki baskın konumunu tanıma ve buna uyum sağlama eğilimi anlamına gelen Atlantikçilikten daha bağımsız bir çizgide olma ve ABD'nin üstünlüğüne meydan okuma iradesi genellikle Avrupa'nın bölgedeki yeni iddiası olmuştur. Dönemin Fransız Generali Charles de Gaulle'ün Arap politikası ve 1966'da

¹⁹⁵ Carl L. Brown, *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*, I.B. Tauris, 1984, ss. 4-5.

NATO askeri kanadından çekilme kararı bunun doğal bir sonucudur. İtalyan petrol ve doğalgaz şirketi Ente Nazionale Idrocarburi'nin saldırgan petrol girişimleri, ABD şirketlerinin Ortadoğu petrol piyasasındaki hâkimiyetine meydan okumayı amaçlamıştır. Dolayısıyla Ortadoğu'ya yönelik olarak Avrupa'ya özgü bir çizgi geliştirmek, bazı Avrupa hükümetlerinin ABD'den bağımsızlıklarını ifade etme istekleri ve bir dereceye kadar doğu-batı bölünmesinin kısıtlamalarından ve Soğuk Savaş koalisyonlarından rahatsızlıklarını göstermeleriyle sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı ve sonrası SSCB'yi de bölgede önceki yirmi yıl boyunca isteyip de uygulamaya geçiremediği siyasi ve stratejik fırsatlarla tanıştırmıştır. SSCB liderleri Arap devletlerinde Batılı ortaklarına göre daha çok propaganda, sızma ve diplomatik manevra taktikleri uygulamış ve bölgedeki etkinliklerini artırmayı hedeflemişlerdir.

Soğuk Savaş dönemi Avrupa-Ortadoğu ilişkilerine bakıldığında, Batılı devletler, Ortadoğu'da yükselen milliyetçilik hareketleri ve Avrupa'daki ilerlemelere uygun olarak Ortadoğu'yu doğrudan yönetmekten vazgeçseler de, bölgenin zengin yer altı kaynakları ve bilhassa Birleşik Krallık'ın demiryolları ile irtibatı bakımından çok önemli olan Süveyş Kanalı, bölgenin Birleşik Krallık ve Fransa'nın mevcut çıkarları için önemli bir unsur olmaya devam etmesine neden olmuştur.¹⁹⁶ Bölge özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Batılı güçlerin stratejik savaş sahalarından biri olmuştur. Bununla beraber, Avrupa ve Ortadoğu ilişkilerinde özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen süreçte Arap-İsrail savaşları, Arap milliyetçiliğinin sömürgeci sisteme karşı çıkışlarıyla ilişkili buhranlar ve petrol krizleri dikkat çekmiştir. Ortadoğu ile ilgili krizler Avrupa siyasi işbirliği ve transatlantikteki ABD ile ilişkiler bağlamında kritik bir role sahip olmuştur. Zira Süveyş Kanalı, Kıbrıs, Sudan, Güney Arabistan üzerinde hâkimiyeti bulunması, İran ve Irak'ta petrol şirketlerine ve üslere sahip olması ve ayrıca kendisinden politik olarak ayrılmış olmakla birlikte, İngiliz Milletler Topluluğu'nda

¹⁹⁶ Ekrem Memiş, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Çizgi Kitabevi, 2002, s. 36.

(*Commonwealth*)¹⁹⁷ bulunan Pakistan ve Hindistan'a giden ulaşım ağlarının bu bölgeden geçmesi sonucu Birleşik Krallık, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, eskisi kadar güçlü olmasa da, Ortadoğu'da büyük menfaat ve etkiye sahip bir devlet olmaya devam etmiştir.¹⁹⁸

Soğuk Savaş sırasında AET (Sonrasında AT ve AB), hem uluslararası dinamikler hem de kendi iç problemleri ile mücadele etmiştir. Ayrıca SSCB'nin Sosyalist devletlere ve ABD'nin de Batı Bloku'na liderlik ettiği uluslararası ilişkiler ortamında AET büyük hamleler yapamamıştır. Birleşik Krallık, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Araplar ve Yahudiler arasındaki Filistin topraklarındaki problemlere mutlak bir çözüm bulamayınca 1947 yılında konuyu BM'ye taşımıştır. BM'de alınan 181 No.lu karara göre¹⁹⁹ Filistin, Araplar ve Yahudiler arasında bölüşülecek, Filistin'de oluşturulacak Arap ve Yahudi devletleri arasında finansal bir işbirliği yapılacaktır ve Kudüs uluslararası statüye sahip olacaktır. Bu karar Yahudilerin ülke nüfusunun üçte birini oluşturmalarına rağmen, Filistin topraklarının yarısından fazlasına sahip olacaklarını söylemektedir. 1948-1949 ilk Arap-İsrail Savaşı'nın esas sebebi de bu olmuştur. Savaş Suriye, Mısır, Lübnan, Irak ve Ürdün ile İsrail arasında yaşanmış ve sonunda İsrail Filistin topraklarının dörtte üçünün sahibi olmuştur. Kudüs ikiye bölünmüş ve bir yarısı Ürdün, diğer yarısı ise İsrail'de kalmıştır.²⁰⁰ Savaş esnasında İsrail tarafından göç etmeye zorlanan ve anavatanlarından sürülen Araplar Ortadoğu sığınmacı sorununun temelini oluşturmuşlardır.²⁰¹ Savaşın bitiminde ABD, Birleşik Krallık ve Fransa ortak bir tavır sergileyerek bölgeye silah ambargosu uygulamışlardır. Bu ambargonun esas hedefi muhtemel diğer savaşları engellemek olsa da Ortadoğu'daki

¹⁹⁷ İngiliz Milletler Topluluğu veya resmi adıyla Milletler Topluluğu, Birleşik Krallık'ın parçası olan (16 ülke) devletlerin oluşturduğu uluslararası bir koalisyonudur.

¹⁹⁸ William Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, 1994, s. 163.

¹⁹⁹ "BM, Palestine Plan of Partition With Economic Union- General Assembly Resolution 181 (II) Future Government Of Palestine", 29 November 1947, [https://docs.un.org/en/A/RES/181\(II\)](https://docs.un.org/en/A/RES/181(II)) (Erişim tarihi: 22.03.2025).

²⁰⁰ Memiş, ibid., ss. 93-95.

²⁰¹ Cleveland, ibid., s. 251.

hassas dengeler hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Bu birlikteliğe SSCB'nin dahil olmaması, daha sonraki dönemlerde Ortadoğu'ya müdahalesinin yolunu açmıştır.²⁰²

Silah ambargosu tesirini 1950'lerin başında ilk Mısır'da göstermiştir. Mısır'ın lideri Nâsır bölgede etkin güç olmak adına SSCB'den silah almıştır. Bu hareket Birleşik Krallık'ın bölgedeki menfaatlerine ters düşmüştür. Birleşik Krallık'ın bölgedeki esas politikası Basra Körfezi ve Irak'taki çıkarlarına dayanırken, Nâsır bu strateji için tehlike oluşturmaya başlamıştır. Nâsır daha önce de belirtildiği üzere Mısır'da 1952 darbesi sonrası monarşi yerine cumhuriyeti ilan ederek Arapların önderliğine koyulmuş ve emperyalistlerin Mısır'dan çıkması düşüncesine sahip olmuş ve bu düşüncesinden dolayı İsrail ve Batılı ülkelerle etkili bir savaşa girmiştir.²⁰³ Nâsır yönetimindeki Mısır, Arap dünyasında aktif bir siyaset yapmaya başlamıştır. Nâsır'ın Arap milliyetçiliği ve ulusalcı siyaseti kendisini Mısır ve Arap dünyasında büyük bir lider olarak göstermiştir. Batılı devletlerin İsrail'i desteklemeleri, Nil Nehri üzerine inşa edilmek istenen Asvan Barajı için Mısır'ın kredi bulmasını engellemeleri, Nâsır'ın ülkedeki yabancıların ayrıcalıklarını sona erdirmesi, Arap milliyetçiliğini Ortadoğu coğrafyasına yayması, sosyalizme ve dolayısıyla SSCB'ye yakın duruşu, Bağlantısızlar Hareketi'nin²⁰⁴ liderliğine soyunması gibi etmenler neticesinde Nâsır'ın Batı ile ilişkileri her daim kötü olmuştur.

²⁰² Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 128.

²⁰³ Serkan Yenal, "Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu", *Akademik Orta Doğu*, Cilt:7, Sayı:14, 2013, s. 211.

²⁰⁴ İkinci Dünya savaşı sonrası ABD ve SSCB'nin başını çektiği iki hegemon güç ve ideolojinin hâkimiyet mücadelesi verdiği Soğuk Savaş döneminde, özellikle 1945 sonrası bağımsızlıklarını yeni kazanmış Asya ve Afrikalı devletler iki bloğa da katılmak istememiş, üçüncü bir güç olarak bu iki blou dengeleyebilecek bir uluslararası devletler bloku oluşturmayı amaçlamışlardır. Bu noktada 1954'te Endonezya Başbakanı Ali Sastroamidjojo bu bloka dair genel prensiplerin ve katılımcıların belirlenebileceği büyük bir konferans düzenleme fikrini ortaya atmıştır. Bunun sonucunda 18- 24 Nisan 1955 tarihinde Endonezya'nın Bandung şehrinde 29 ülke temsilcisinin katıldığı resmi adıyla "Asya-Afrika Konferansı" düzenlenmiş ve bu konferansta Bağlantısızlar Hareketi'nin de genel prensiplerini oluşturan "Bandung İlkeleri" belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Çingir, "Soğuk Savaş Dönemindeki Çift Kutuplu Dünya'ya Bir Alternatif Arayışı: Bağlantısızlar Hareketi, Bandung Konferansı ve Türk Dış Politikası," *Strata Dergi*, Sayı: 11, 2022, ss. 93-117.

Nâsır 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini duyurmuş ve bu olay Fransa ve Birleşik Krallık'ta büyük tepkiyle karşılanmıştır. Birleşik Krallık kanalın güvenliğini sağlamak için bir operasyon planlamış, Fransa ise Mısır'a ticari kısıtlama uygulamıştır. ABD, Mısır Hükümeti ve Kanal Şirketi'nin ülkedeki varlıklarını bloke etmesine rağmen, askeri müdahale düşüncesini desteklememiştir. 1956 yılında İsrail ordusunun Mısır'a girmesi, ardından Birleşik Krallık ve Fransız ordularının gelmesi ABD'de tepkilere neden olmuştur. Bu üç ülke saldırı öncesinde ABD'ye bilgi vermediği için ABD, İsrail'e yaptığı askeri ve finansal yardımları durdurma kararı almıştır. ABD ayrıca, Ortadoğu'da bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelere SSCB'nin önderlik etmesini engellemek adına BM'nin müdahale etmesini talep etmiştir. ABD bu bağlamda, SSCB karşısında sert bir tavır alsa da Ortadoğu'daki gerilimi sürdürmek istememiştir. Bu nedenle Fransa ve Birleşik Krallık'tan Mısır'ı terk etmelerini istemiştir. Savaş, en nihayetinde Birleşik Krallık ve Fransa'nın ABD'nin baskıları sonucu bölgeden çekilmesiyle sonlanmıştır.²⁰⁵ 5 Ocak 1957 tarihinde dönemin ABD Başkanı Eisenhower'ın Kongre'de Ortadoğu'da ABD siyasetinin esaslarını açıklaması²⁰⁶ ile -ki sonrasında Eisenhower Doktrini olarak anılmıştır- ABD bölgede Fransa ve Birleşik Krallık'ın yerini almaya başlamıştır. Süveyş krizinin önemli bir sonucu, iki önemli devlet olan ABD ve SSCB'yi Ortadoğu sahnesine çıkartması ve sonraki dönemlerde bu iki gücün bölgenin hâkimiyeti adına ciddi bir mücadeleye girmesi olmuştur.²⁰⁷ Mısır ve Suriye'nin İsrail'e saldırmasıyla başlayan 1967 Arap-İsrail Savaşı Arapların önemli bir askeri mağlubiyeti ile neticelenmiştir.²⁰⁸ Takip eden dönemde SSCB İsrail devletine karşı bir denge kurmak için Arap ülkelerine

²⁰⁵ Armaoğlu, ibid., ss. 153-169.

²⁰⁶ "The Eisenhower Doctrine Message from President Eisenhower to Congress (January 5, 1957)", <https://loveman.sdsu.edu/docs/1957EisenhowerDoctrine.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

²⁰⁷ Armaoğlu, ibid., s. 171.

²⁰⁸ Altı gün sürdüğü için Altı Gün Savaşı olarak da anılır. Jeremy Bowen, "1967 Arap-İsrail Savaşı: Orta Doğu'yu sarsan 6 gün", BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cly4ddp2dy2o> (Erişim tarihi: 05.02.2025), Memiş, ibid., ss. 100-105.

silah yardımı yapma yönündeki stratejisine ağırlık vermiş ve bu şekilde Ortadoğu'daki etkinliğini artırmıştır.²⁰⁹

Sonuç olarak, AET devletlerinin Ortadoğu'ya yaklaşımlarının 1950'ler ve 1960'larda sonrasında Birleşik Krallık'ın da 1973'te katılımıyla 70'lerde oldukça farklı olduğu iddia edilebilir. İlk ortak dış politika krizi olarak sayılabilecek Altı Gün Savaşı'nda söz konusu ülkeler ortak bir duruş sergileyememişlerdir. Fransa ve İtalya Arap tarafını desteklemiş, Belçika BM çözümünü tercih ederken, Almanya kendisini tarafsız ilan etmiş, ancak AET içinde İsrail davasını savunan Hollanda ile birlikte İsrail'i fiilen desteklemiştir. Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere, 1970'lerin başlarında AT Bakanlar Konseyi tarafından hazırlanan ve Avrupa hükümetleri, uluslararası istikrar ve güvenlik gibi hayati konularda kapsamlı bir politika koordinasyonunu savunan, aynı zamanda ASİ'yi oluşturan Davignon Raporu Ekim 1971'de onaylanmıştır. Bu adım, ortak bir Avrupa dış politikası ve ülkelerin ortak gücünü yansıtmaları açısından önemlidir. Bu vizyonla uluslararası arenadaki olaylara karşı tek bir aktör olarak hareket edecek ve tepki gösterecek bir Avrupa'nın eskisinden daha etkili olacağı düşünülmüştür. 1973'te ilan edilen AT ve ASİ üyeleri Ortadoğu sorunlarıyla ilgili ortak bir tavır alma uğraşı içine de girmişlerdir.²¹⁰

1973'te Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka'nın AT'ye katılımı, Topluluk için daha geniş bir siyasi işbirliği alanına girme fırsatı gerçekleşmiştir. Ancak bu genişleme Ortadoğu politikalarında köklü bir değişime sebep olmamıştır. 1973'ten önce Birleşik Krallık'ın Ortadoğu bölgesindeki politika amaç ve hedefleri daha önce de değinildiği üzere ticaret ve petrole erişimle çerçevelenmiştir. Danimarka'nın geleneksel olarak İsrail yanlısı bir tavrı olmuştur ancak Ortadoğu, o zamanlar Danimarka dış politikasında önemli bir yer teşkil etmemiştir. Bu aynı zamanda, oldukça küçük ve çok sınırlı bir dış

²⁰⁹ Idem.

²¹⁰ Desmond Dinan, *Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt*, (çev.) Hale Akay, Kitap Yayınevi, 2005, ss. 201-202.

siyasi faaliyete sahip bir Avrupa ülkesi olan İrlanda politikası için de geçerli olmuştur.²¹¹

1970’li yılların başında bölgedeki gerginliğin tırmanmaya başlaması üzerine ABD hem yeni bir savaş çıkmaması hem de SSCB’nin bu durumdan istifade ederek Ortadoğu’daki etkisini artırmaya çalışmaması için devreye girmek zorunda kalmıştır. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı William Rogers’in girişimleri ile Ağustos 1970- Ekim 1973 arası ateşkes ya da “Ne Savaş Ne Barış” dönemi başlamıştır.²¹² Ancak ne Arap ne de Yahudi tarafı bu dönemden memnun olmamış ve Araplar 1967’de kaybettikleri toprakları geri almak için 1973’te tekrar harekete geçmişlerdir.²¹³ İsrail savaşın başında Arapların saldırılarına geç cevap verse de yapılan karşı taarruzlarda başarı sağlamıştır. Savaşın tehlikeli boyutlar alması ve giderek doğu-batı çatışmasına dönüşmesine karşı BMGK 21 Ekim 1973 tarihinde ateşkes kararı almış²¹⁴, çatışan tarafların bir an önce ayrılmasını ve İsrail’in 1967 Güvenlik Konseyi kararı sınırlarına geri çekilmesini öngörmüştür.²¹⁵

²¹¹ Dosenrode, bu tutumun İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sosyal demokrat olan ve ilk otuz yıl boyunca emekçi olan İsrail Hükümetleriyle doğal bağları olan Danimarka Hükümetlerinin çoğu tarafından güçlendirildiğini öne sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Soren Dosenrode, Anders Stubkjaer, *The European Union and the Middle East*, Sheffield Academic Press, 2002, ss. 26-28.

²¹² Mehmet Erkan Killoğlu, “1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı ve Ortadoğu”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2022, s. 134.

²¹³ Bu savaş Müslümanların kutsal ayı olan Ramazan ve Yahudilerin kutsal ayı olan Yom Kippur’da (Ekim 1973) meydana geldiği için, taraflar “Ramazan” ve “Yom Kippur” Savaşı olarak adlandırmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pranger J Robert, “The Emergence of the Palestinians in American Strategy for the Middle East: Issues and Options”, Rashid Khalidi, Camille Mabsour (der.), *Palestine and the Gulf*, Institute for Palastine Studies, 1982, s. 202.

²¹⁴ “Resolution 338 (1973) / [adopted by the Security Council at its 1747th meeting], of 22 October 1973”, <https://digitallibrary.un.org/record/93466?v=pdf> (Erişim tarihi: 27.01.2023).

²¹⁵ Ortadoğu’yu değiştiren 1973 Yom Kippur Savaşı toplam 18 gün sürmüş; şiddetli tank muharebeleri, hava ve deniz savaşları ile topçu düelloları şeklinde geçmiştir. Bu savaşta piyade her iki taraf için hayati önemde olmuştur. Elde edilen başarı sonrasında Arap ülkeleri, özellikle de Mısır, 1967 Savaşı’nın psikolojik travmasını atlattır. Araplar ayrıca gerek İsrail’e gerekse de dünya geneline istedikleri zaman bir saldırı yapabileceklerini göstermiştir. Yine Araplar Ortadoğu’daki statükoyu bozmuş, bu açıdan da amaçlarına ulaşmıştır. Ancak tüm bunlara karşın bu savaş, Araplara İsrail’in kolay kolay yenilmeyeceğini bir kez daha göstermiştir. Bu yüzden Arap ülkelerindeki barış hareketleri güçlenmiştir. Buna ek olarak Arap dünyasındaki İsrail’i yok etme iddiası da gündemden düşmüştür. Çünkü bu amacın dönemin şartları ve siyasi realite ile uyumlu olmadığı bir kez daha tecrübe edilmiştir. 1973 savaşı sonrasında Suriye statükoyu değiştirememiş, Mısır ise Süveyş Kanalı’nı ve kademeli olarak Sina yarımadasını geri almıştır. Ancak Gazze Şeridi’ni bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Killoğlu, ibid., s. 147, Memiş, ibid., s. 109.

AT üye devletlerinin söz konusu savaşa tepkileri farklı olmuştur. Bazı devletler Arap tezlerine olumlu yaklaşırken bazıları da savaştan Suriye ve Mısır'ı mesul tutmuştur. Bu durumdan hareketle, basitleştirmenin tehlikeleri göz önünde bulundurularak, söz konusu dönemde AT içinde üç blok olduğu söylenebilir: Arap yanlısı bir blok (Fransa, İtalya), tarafsız bir blok (Belçika, İrlanda ve muhtemelen Birleşik Krallık) ve İsrail yanlısı bir blok (Hollanda, Danimarka, Batı Almanya).²¹⁶

Savaşla birlikte ortaya çıkan 15 Ekim 1973 tarihli petrol krizi²¹⁷ AT'nin Ortadoğu çatışmasına yönelik tutumunu etkilemiş ve ortak bir Ortadoğu politikası yaratma ve müşterek bir tutum takınma girişimlerini tetiklemiştir. AB ve Ortadoğu ilişkileri uzmanı olan Panayotis Ifetos, bu konudaki düşüncelerini:

“Petrol ambargosu Avrupalıları hem ekonomik hem de siyasi açıdan kırılganlıklarının farkına varmasını sağladı; hem İsrail hem de Arap dünyası ile ilişkilerin örüntüsünü değiştirdi ve daha Arap yanlısı tutumlara doğru dramatik bir değişim getirdi; Avrupa'daki dış bölünmüşlüğü boyutunu ortaya çıkardı ve bu deneyimin bir sonucu olarak daha fazla entegrasyon için çağrılar üretti; krizden önce hayal bile edilemeyecek ekonomik

²¹⁶ Dosenrode, Stubkjaer, ibid., s. 32.

²¹⁷ 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e verdikleri destek nedeniyle, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi Arap ülkeleriyle, bu ülkelere ek olarak Mısır ve Suriye'nin de katılımıyla oluşan Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC) üyeleri, ABD, Portekiz ve Hollanda'ya petrol ihracatına uyguladığı Arap petrol ambargosu ve Belçika, Danimarka, Almanya, Lüksemburg ve İtalya'ya uygulanan her ay petrol üretiminin yüzde 5 azaltılmasını öngören yaptırımını 15 Ekim 1973'te duyurmuştur. O zamanlar Batı Avrupa'nın Ortadoğu petrolüne bağımlılığı çarpıcı biçimde artmıştı: Avrupa, petrolünün yaklaşık %80'ini Ortadoğu'dan ithal ediyordu ve bunun %20'si dışında tamamı Arap ülkelerinden gelmekteydi. Petrol boykotunun amacı; ABD ve Avrupalı devletlere Ortadoğu'da dengeli bir politika benimsemeleri için baskı yapmak, uluslararası toplumu BM'nin 242 sayılı kararını uygulama ihtiyacına ikna etmeye çalışmak ve İsrail'i 1967 öncesi sınırlara çekilmeye zorlamak şeklinde açıklanmıştır. Uygulanan ambargonun kısa vadede çarpıcı etkileri olmuştur. Petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması petrol ihraç eden ülkelerin ekonomilerini büyük oranda etkilemiş ve bu dönemde petrol gelirleri yön değiştirerek Ortadoğu ülkelerine doğru akmaya başlamıştır. Petrol kriziyle birlikte üretim maliyetleri artmıştır ve dolayısıyla bu durum tüketicilere olumsuz olarak yansımıştır. Ülke ekonomilerinde daralmalar görülmüş ve bir durgunluk dönemi yaşanmaya başlanmıştır. Gelişen tüm bu olaylar stagflasyonun ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salih Öztürk, Selin Saygın, “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, 2017, ss. 1-12.

etkileri oldu; son olarak, ve belki de en önemlisi Avrupa-Amerika ilişkilerinin tedirgin doğasını su yüzüne çıkardı.”²¹⁸

şeklinde dile getirmiştir.

1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan önce, yalnızca Fransa ve Almanya'nın bir Ortadoğu politikasından bahsetmek mümkünken, savaş süresince AT ülkeleri birbirinden farklı ve çelişen politikalar izlemişlerdir. Savaş sonrası hepsinin ortak politika gerekliliği hissedilmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak ortak bir Ortadoğu politikası oluşturmak ve yine ortak bir tutum takınmak için ASİ'yi kullanmaktan imtina etmemişlerdir. İlk ortak eylem, 1973 petrol krizinden sonra ASİ'nin Kasım 1973'teki toplantısında kabul edilen bildiriyle gelmiştir. ²¹⁹ AT üyesi dokuz ülkenin Dışişleri Bakanlarının 6 Kasım 1973'te yayınladığı bu bildiriyle Topluluk Filistin sorununu siyasi bir sorun olarak kabul etmiş ve bölgedeki sorunların çözümü için temel koşul olarak gördüğü unsurları tarafların acilen güç kullanımını bırakması, BM'nin 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararına ithafen problemin BM başkanlığında müzakere ile çözüme kavuşturulması, Filistinlilerin yasal haklarının İsrail tarafından tanınması, İsrail'in 1967 savaşından sonra işgal edilen topraklardan çekilmesi ve İsrail'in varlığının Arap devletleri tarafından tanınması şeklinde sıralamıştır.

Ortadoğu çatışması ile ilgili ilk resmi AT bildirisi olan 1973 tarihli bildiri, BM'nin 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararının, Dosenrode'un iddia ettiği gibi “daha Arap yanlısı bir şekilde” bir yorumundan öte olmamakla ve Batı ülkelerinin Arap-İsrail çatışması konusundaki politikalarını köklü bir şekilde değiştirmedeği hususlarında

²¹⁸ Panayotis Ifestos, *European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy?*, Aldershot, 1987, s. 421, Dosenrode, Stubkjaer, ibid., s. 95'te alıntılanmıştır.

²¹⁹ Robert E. Hunter, “Western Europe and the Middle East Since the Lebanon War,” Robert E. Freedman (der.), *The Middle East after the Israeli Invasion of Lebanon*, Syracuse University Press, 1986, s. 103, Muzaffer Şenel, “Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Barış Sürecine Etkileri,” İbrahim Turhan (der.), *Filistin Çıkmazdan Çözüme*, Küre, 2003, s.137'de alıntılanmıştır, Christopher Hill ve Karen E. Smith, *European Foreign Policy Key Documents*, Taylor ve Francis e-Library, 2003, s. 300.

eleştirilmiştir.²²⁰ Eleştirilere göre bildirideki esas amaç, Arap petrol devletlerini yatıştırmak ve petrol ambargosunu sona erdirmekten ibaret olmuştur. Birkaç gün sonra, Cezayir'de gerçekleştirilen Arap zirvesinde petrol ambargosunun çoğunun sona erdiği ilan edilmiştir, ancak İsrail'e verdiği destek nedeniyle, bildiriye imzalayan dokuzlardan biri olmasına rağmen, Hollanda'nın boykot edilmesine devam edilme kararı alınmıştır.²²¹ Bildiri, Tezde daha sonra detaylıca değerlendirilecek olan ve AT ile Arap dünyası arasında Avrupa-Arap Diyaloğu olarak adlandırılan girişimin de başlangıcı olmuştur. İsrail, olayların gidişatından dolayı hayal kırıklığına uğramış ve dönemin Dışişleri Bakanı Abba Eban, AT bildirisinin “Ortadoğu'da barış için değil, Avrupa için petrol” anlamına geldiğini açıklamıştır.²²²

1970'lerin öncesinde Ortadoğu'da net bir AT stratejisi oluşturulamamış; bölgede İsrail ile ticari konularla ilgili, birincisi tercihli olmayan ticaret (1964), ikincisi ise tercihli ticaret (1970) temelindeki mutabakatlara dayanan bir ilişki kurulmuştur. 1970'li yıllarda ise bölgede oldukça olağan dışı olaylar meydana gelmiş ve 1973 Arap- İsrail Savaşı, hemen sonrasında yaşanan 1973 Petrol Krizi, 1975 Lübnan İç Savaşı ve 1979 İran Devrimi benzeri birçok olay hem Ortadoğu devletlerinin hem de Avrupa'nın bakış açılarını değiştirmiştir. Bunun yanı sıra, AT'nin Akdeniz ülkeleriyle ilişkileri ise 1960'lı yıllarda ortaya çıkan yeni diyalogla başlamıştır. Taraflar arasında arzu edilen sinerji, Akdeniz ülkelerinin sosyal ve politik ihtiyaçlarına cevap verme çabaları olmuştur. Böylece 1961-1972 yılları arasında Yunanistan, Fas, Tunus, Kıbrıs, Türkiye ve Malta ile ortaklık ve ikili tercihli ticaret anlaşmaları yapılmıştır.²²³ Bu bağlamda anlaşmalar

²²⁰ Dosenrode, Stubkjaer, ibid., s. 28.

²²¹ Idem.

²²² Joseph H. H. Weiler, “The Evolution of a European Foreign Policy: Mechanisms and Institutions”, Joseph H. H. Weiler, Ilan Greilsammer (der.), *Europe and Israel: Troubled Neighbours*, University of Florence, 1988, ss. 233-255, Dosenrode, Stubkjaer, ibid., s. 28'de alıntılanmıştır.

²²³ Ömer Kurtbağ, “Avrupa Akdeniz Ortaklığı Barselona Süreci”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2003, ss. 74-75.

serbest ticarete yönelik önemli bir adım olsa da bu anlaşmaların uygulamaları yetersiz kalmıştır.

1970'lerin başında AT'nin Ortadoğu ve Akdeniz ile ilişkilerini geliştirmeye olan ilgisi hem siyasi hem de ekonomik açıdan olgunlaşmıştır. Siyasi olarak Soğuk Savaş bir yumuşama (*détente*) dönemine girmiş, ekonomik olarak, AT'nin 1960'larda yaşadığı patlama ve 1973'teki ilk genişleme planları, mevcut AT-Akdeniz anlaşmalarının yeniden formüle edilmesinin yolunu açmıştır.²²⁴ Bu nedenle Topluluk, Akdeniz'e kıyası olan ülkelerle imzalanan mevcut anlaşmaları reforme etmede kilit bir ekonomik çıkar fark etmiştir. Bu anlaşmaların, Topluluk'un ekonomi politikasıyla ortak ilkeler aracılığıyla bağlantılı olmadığı belirtilmiş ve AT'nin genişlemesi Akdeniz anlaşmalarında acilen reform yapılması gerektiğine dair farkındalığını artırmıştır. Bu farkındalığın sonuçlarından ilki Ortadoğu ve Akdeniz ülkelerine yönelik olarak 1972 yılında Rossi Raporu²²⁵ ve Ekim 1972 Paris zirvesinde duyurulan ve AT'nin Ortadoğu bölgesinin önemine binaen başlattığı Küresel Akdeniz Politikası (*Global Mediterranean Policy-KAP*)²²⁶ ile gelmiştir. Avrupa'nın Akdeniz'e yönelik ilk kolektif yaklaşımı olarak tanımlanabilen KAP'taki 'küresel' sözcüğü, Brüksel dilinde, bu bağlamda, Akdeniz bölgesindeki ülkelere yönelik tek tip bir topluluk politikası anlamına gelmektedir.²²⁷ Özetle AT ile Akdenizli ülkeler arasındaki ticari ve mali ilişkilerin pekiştirilmesi amaçlayan bu politika Akdeniz pazarında ticari ayrıcalıkların tanınması, teknik ve mali yardımların sağlanması konusundaki AT girişimlerini kapsamaktadır.

²²⁴ Federica Bicchì, *European Foreign Policy Making Toward the Mediterranean*, Palgrave Macmillan, 2007, s. 68.

²²⁵ "Working Documents 302/72", Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi, 1973, s. 14, http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/2011/2011_05/A0-0302!720010EN.pdf (Erişim tarihi: 17.12.2021), Peter Seeberg, "Syria and the EU. The Crisis in Syria and the International Sanctions wiht a Focus on Syrian-EU Relations", Center for Mellemøststudier, 2012, s. 4.

²²⁶ Birol A. Yeşilada, "The European Community's Mediterranean Policy: 1989-1990" Leon Hurwitz, Christian Lequesne (der.), *The State of the European Community: 1989-1990*, Lynne Reinner Publishing Co., Boulder, 1991, ss. 359-372.

²²⁷ Loukas Tsoukalis, "The EEC and the Mediterranean: Is 'Global' Policy a Misnomer?", *International Affairs*, Vol: 53, No: 3, 1977, s. 422.

AT'nin bu dönemdeki politikaları genel olarak bölgesel, politik, işlevselci ve ikili ilişkiler temelli olmuştur. Bölgeselcilik olarak adlandırılan Avrupa yaklaşımı, Akdeniz bölgesini homojen bir bütün olarak algılamak ve buradaki bütün aktörleri aynı şekilde ele almak gerektiğini belirtmiştir. Bu tutum KAP'ta açıkça görülmektedir zira KAP'ta aktörler kim olursa olsun ikili ilişkiler temelinde aynı yaklaşımlar izlenmiş, çok taraflı mekanizmalar işletilmemiştir. İlerleyen bölümlerde detaylandırılacak olan 1995 Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (Barselona Süreci)'nin öncülü sayılabilecek bu girişim sonucunda Akdeniz bölgesi için üç ana hedef belirlenmiştir. Bunlardan birincisi, Akdeniz bölgesinden gelen sanayi ürünleri için bir serbest ticaret bölgesi kurmak, ikincisi birtakım tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini düşürmek ve üçüncü olarak da teknik, ekonomik ve sosyal alanlarda yakınlık tesis etmektir.²²⁸

Arap- İsrail Savaşı ve takip eden petrol krizleri, Batı Avrupa ülkeleri ile Arap petrol üreticileri arasında daha yakın ilişkiler geliştirilmesine ön ayak olmuş ve KAP'ı da tamamlayacak şekilde Arap ülkeleri ile AT arasında Avrupa-Arap Diyalogu'nu²²⁹ başlatmıştır. 4 Mart 1974'te dönemin Fransa Cumhurbaşkanı George Pompidou'nun resmi girişimleriyle başlatılan programın ana amacı ekonomik ve kültürel bağlar kurmak ve bu sayede Arap ülkeleri ile Avrupa ve arasındaki ilişkileri geliştirmek olarak belirlenmiştir. Diyalog tarım reformu, sanayileşme, finans, ticaret, bilim ve teknoloji gibi ekonomik alanlarla birlikte kültürel ve sosyal iletişimi de içermiştir. En önemli sorunlardan biri olan enerji konusu ise diyalog kapsamında ele alınmamıştır.²³⁰

31 Temmuz 1974'te Paris'te Fransa ve Kuveyt Dışişleri Bakanları'nın temsiliyle ilki gerçekleştirilen Diyalog toplantısında, Avrupa-Arap Genel Komisyonu ve bununla birlikte çeşitli araştırma gruplarının kurulması kararlaştırılmıştır. Fakat her iki tarafın da

²²⁸ Seeberg, ibid., s. 4.

²²⁹ Alan R. Taylor, "The Euro-Arab Dialogue: Quest for an Interregional Partnership", *Middle East Journal*, Vol: 32, No: 4, 1978, ss. 429-443, "The Euro-Arab Dialogue", UN Digital Library, <https://digitallibrary.un.org/record/1299591?v=pdf#files> (Erişim tarihi: 05.02.2025).

²³⁰ Stephen J. Artner, "The Middle East: A Chance for Europe?", *International Affairs*, Vol: 56, No: 3, 1980, s. 431.

bu diyalogun değişkenleri ve gelecekteki durumuyla alakalı karşıt fikirleri olduğundan bu girişimden olumlu bir netice alınamamıştır. Üyelerin Avrupa Topluluğu'nda yeni olan veya yasal kapsamı dışında kalan alanlarda birlikte hareket etmelerini sağlamak amacıyla Avrupa-Arap Diyalogu'ndaki politikayı koordine etmek için ASİ mekanizması kullanılmıştır.²³¹ Diyalog sürecinde AT ülkeleri, ASİ mekanizması çerçevesinde Arap-İsrail anlaşmazlığıyla ilgili deklarasyon yayınlayarak, Filistinlilerin konumunu 1973'te sığınmacı statüsünde görürken, 1977'de bazı fikir değişiklikleriyle birlikte anavatanlarında yaşama haklarını savunmaya başlamışlardır.²³²

Birleşik Krallık dışındaki tüm topluluk üyeleri Diyalog müzakerelerine katılmıştır (1978 yılında Birleşik Krallık da müzakerelere iştirak etmeye başlamıştır). Bu toplantılarda Avrupa ülkeleri Arap ülkeleri lehine mutabakat yapma eğiliminde olduğundan bu tutum taraflar arasındaki bağları sağlamlaştırmıştır. Bahsi geçen görüşmelerin AT'nin ortak dış politika stratejisine katkı sağladığı düşünülmekle birlikte Arap ve Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkiler yine de arzu edilen seviyeye getirilememiştir. Bunun sebebi, AT'nin o sırada Filistin yönetiminin temsil edilmesi hususunda isteksiz olması ve Arap ülkelerinin AT'ye petrol sağlama konusunda birtakım garantiler vermek istememeleri olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler, önce Diyalog toplantılarının 1975'e kadar ertelenmesine, sonrasında ise 1978 Mısır-İsrail Camp David Barış Anlaşması²³³ndan sonraki dönemde Mısır'ın Arap Birliği²³⁴nden

²³¹ Ginsberg, ibid., s. 68.

²³² Dinan, ibid., s. 202.

²³³ Mısır ve İsrail barış sürecinin en önemli adımı 5-17 Eylül arası Camp David'de gerçekleştirilen görüşmelerdir. Bu görüşmeler sonucu 17 Eylül 1978'de Jimmy Carter gözetiminde Sedat ve Begin, "Camp David Çerçeve Antlaşmaları"nı imzalamışlardır. Bu antlaşmalar, iki çerçeve antlaşması ve eklerden oluşmaktadır. Camp David Antlaşmasına göre İsrail Devleti Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki işgal statüsüne son verecektir. Armaoğlu, ibid., ss. 396-402, Elif Miray Yazıcı, "Camp David Antlaşmaları Çerçevesinde Mısır- İsrail İlişkileri ve Günümüze Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2021, ss. 1-19, "Camp David Accords and the Arab-Israeli Peace Process", <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/camp-david#:~:text=The%20Camp%20David%20Accords%2C%20signed,and%20Egypt%20in%20March%201979> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²³⁴ Arap Birliği bağımsızlıklarını henüz yeni kazanmış bulunan kurucu üyelerin Birleşik Krallık, İtalya ve Fransa gibi devletlerin sömürgeci siyasetlerini sürdürmeleri karşısında hürriyet ve hâkimiyetlerini korumak, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal güçlerini birleştirmek amacıyla kurulmuştur. Birliğin amacı

(*Arab League / League of Arab States*) çıkarılmasına neden olmuş ve bu da Diyalogun tamamen askıya alınmasına yol açmıştır. Diyalog 1989-1990'da yeniden canlandırılrsa da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle sona ermiştir. Sonuç itibariyle, 1970'lerde nispeten etkisiz deklarasyonlar ve Avrupa-Arap diyalogunun başlatılmasıyla sonuçlanan bazı çabaların dışında, AT'nin Ortadoğu çatışmalarına müdahil olmasıyla ilgili pek bir gelişme olmadığı iddia edilebilmektedir. Bu dönemde de Avrupa devletleri ile Ortadoğu arasındaki ikili ilişkiler sürdürme eğilimi devam etmiştir.

Ortadoğu 80'li yıllarda artık Avrupa'nın bir gündemi haline gelmiştir. Komisyon'un ortaya çıkmakta olan Ekonomik Politika Komitesi ve söz konusu Komite içindeki altı aylık gayri resmi Gymnich Toplantıları'nın²³⁵ ilk işlevi Ortadoğu ve enerji politikaları üzerindeki kısa vadeli anlaşmazlıkları gidermek için çalışmak olmuştur. 1973 petrol krizi sonucunda Avrupa'nın bölgeye ilgisi artmış olsa da AT'nin 1980 tarihli Venedik Deklarasyonu²³⁶ Ortadoğu'ya yönelik ortak bir yaklaşımın kilometre taşı olmuştur. Deklarasyon'da Filistin meselesine Avrupa tarafından birtakım kriterler getirilerek, bu kriterler sağlandığı takdirde barışın sağlanabileceği belirtilmiştir. 1980'ler süresince Arap-İsrail çatışmasında ve bölgedeki diğer ihtilaflarda AT Venedik Deklarasyonu'na atıfta bulunmuştur. Öte yandan İsrail'e doğrudan herhangi bir

25 Eylül 1944'te imzalanan İskenderiye Protokolü ile ortaya konulmuş ve 22 Mart 1945'te yirmi esas ve üç ek maddeden oluşan Arap Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arap Birliği", TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap-birligi>, (Erişim tarihi: 11.02.2025), "The League of Arab States" <http://www.leagueofarabstates.net/en/aboutlas/Pages/HistoricalOverView.aspx> (Erişim tarihi: 11.02.2025).

²³⁵ Gymnich Toplantısı, Avrupa Birliği Konseyi'nin 1974'ten itibaren dönüşümlü Başkanlığı uyarınca her altı ayda bir düzenlenen, Avrupa Birliği'ne üye devletlerin dışişleri bakanlarının gayri resmi bir toplantısıdır. İlk Gymnich Toplantısı, dönemin Almanya Dışişleri Bakanı Walter Scheel'in isteği üzerine 20 Nisan 1974'te yapılmıştır. Daha sonra dönemin Avrupa Dış İlişkiler Komiseri olan Chris Patten, petrol krizi, Vietnam Savaşı ve Watergate Olayı ile karşı karşıya kalan Avrupalı dışişleri bakanlarının "O kadar endişelendiler ki, Schloss Gymnich adlı bir Alman sarayında resmi olmayan, acil bir toplantı için bir araya geldiler" diyerek toplantıları tanımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Explaining the EU: What is a Gymnich Meeting?", 27.08.2020, <https://www.eu2020.de/eu2020-en/news/article/gzmich-eu-foreign-affairs-ministers-2378278> (Erişim tarihi: 05.02.2025).

²³⁶ "Venice Declaration", https://eeas.europa.eu/archives/docs/mepp/docs/venice_declaration_1980_en.pdf (Erişim tarihi: 17.12.2021).

ekonomik yaptırım uygulanmasa bile, dolaylı olarak tepki gösteren birtakım adımlar atılmıştır.

Deklarasyon Ortadoğu’da barış için en önemli koşulun Filistinlilerin kendi geleceklerini belirleme (*self-determinasyon*) hakkının tanınması olduğunu ve barışın ancak Filistin Kurtuluş Örgütü’nün (FKÖ)²³⁷ görüşmelere eşit statülü taraf olarak kabul edilmesi yoluyla gerçekleşebileceğinin altını çizmiştir. Ayrıca, Deklarasyon’da bölgedeki tüm devletlerin güvenlik içinde yaşamaya hakları olduğunu vurgulanmış ve İsrail’den 1967 Savaşı sonunda işgal ettiği topraklarda kurulan yerleşim birimlerini kaldırması istenmiştir. İsrail bu Deklarasyon’a karşı çıkarken, Arap dünyası ile FKÖ Avrupa’dan gelen bu girişimi önemli ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir.²³⁸ 1974 yılında FKÖ, Arap Birliği ve BMGK tarafından resmen ‘Filistin halkının tek meşru temsilcisi’ olarak tanınmış ve gözlemci statüsüyle tüm BM faaliyetlerine katılmaya davet edilmiştir.²³⁹ Bu durum FKÖ’yü terör örgütü olarak nitelendiren İsrail ve ABD’nin resmi politikasına aykırı olmuştur. AT Bakanlar Konseyi, İsrail’in Lübnan’ı işgalini kınamış ve bu eylemin bölgede barış umutlarını sona erdirdiğini savunmuştur. O dönemde Bakanlar Konseyi, 1981 Fahd Planı²⁴⁰ ve 1982 Reagan Planı²⁴¹ gibi Filistin-İsrail sorununun çözümüne yönelik tüm barış girişimlerini de desteklemiştir.

²³⁷ Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Ocak 1964’te Kahire’de yapılan ilk Arap Birliği zirvesinde, Filistinlileri temsil edecek bir örgütün kurulması çağrısının ardından, Filistin Ulusal Konseyi’nin ilk toplantısının tamamlanmasını takiben 2 Haziran 1964’te Kudüs’te kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Palestine Liberation Organisation (PLO)”, https://www.plo.ps/en,https://ecfr.eu/special/mapping_palestinian_politics/plo/ (Erişim tarihi: 05.02.2025).

²³⁸ Dosenrode, Stubkjaer, ibid., s. 98.

²³⁹ Özcan, ibid., s. 63, “UN General Assembly 29th Session Resolutions No: 3236 and 3237”, 1974, <https://www.un.org/unispal/wp-content/uploads/2016/05/ARES3236XXIX.pdf> (Erişim tarihi: 12.08.2021).

²⁴⁰ 1982 yılında Suudi Arabistan Kralı Fahd tarafından hazırlanan ve aynı isimle anılan barış girişimi, aynı yıl Eylül ayında gerçekleştirilen Fez Arap Zirvesi gündemine alınmıştır. Plan kapsamında, Filistin Kurtuluş Örgütü’nün Filistin halkının tek yasal temsilcisi olduğu belirtilmiş ve BM tarafından Filistin Devleti’nin güvence altına alınması gerektiği dile getirilmiştir. Ancak bu girişim beklenen uluslararası yankıyı yaratamamış, Filistin davasının uluslararası platformda temsil edilmesini ve meşruiyet kazanmasını sağlayamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Çavuşoğlu, “Körfez Ülkeleri ve Filistin: Güçlü Tarihsel Bağlar Temelinde Körfez Siyaseti”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* Ağustos 2022, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 27.

²⁴¹ 1 Eylül 1982’de dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan, İsrail’in Haziran 1982’de Lübnan’ı işgal etmesi ve Filistin Kurtuluş Örgütü’nün ve tahmini 15.000 savaşıncısının ülkeden başarılı bir şekilde

AT'nin Ortadoğu için bağlayıcı bir dış politikaya sahip olma yeteneğini teşvik eden veya engelleyen bazı iç ve dış faktörler bulunmaktadır. Uluslararası arenanın AT'nin ekonomik yetenekleriyle uyumlu bir küresel aktör olarak daha aktif rol oynaması yönündeki baskıları ve Arap devletlerinin Filistin-İsrail çatışmasında ABD'nin İsrail'e verdiği desteği dengelemeye yönelik baskıları dış faktör örnekleri olarak verilebilir.²⁴² Örneğin, dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin, 24 Şubat 1990'da Amman'daki Arap İşbirliği Konseyi Toplantısı'nda, SSCB'nin dağılmasının Araplar için tam bir felaket olduğunu ve ABD'nin İsrail'e verdiği desteği dengelemek için, Arap ülkeleri AT ve Japonya ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiğini öne sürmüştür.²⁴³ Ancak AT'nin Ortadoğu'daki sorunların çözümüne katkısı Arap devletlerinin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır. AT, SSCB'nin yerine geçmemiştir ve geçemezdir, dolayısıyla AT'nin böyle bir rol oynamasını beklemek sağlıklı olmayacaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen dünya siyasetinin özellikleri ile SSCB ve AT'nin özellikleri birbirinden çok farklıdır. Bununla birlikte Arapların çatışmaya daha fazla dahil olması yönündeki baskılara yanıt olarak İsrail ve ABD, AT'ye çatışmaya fazla karışmaması için baskı yapmıştır. Avrupa'nın söz konusu dönemde petrol tedariki konusunda bölgeye bağımlı olmasına rağmen bazı güvenlik konularında ABD'ye bağımlı olduğu unutulmamalıdır.

AT'nin söz konusu dönemde Filistin-İsrail sorununun çözümüne katkı sağlamak için başvurduğu deklarasyonlar dışındaki bir diğer dış politika aracı maddi yardımlar

çıkartılmasının ardından bir politika bildirisi yayınlamıştır. Reagan planı, Camp David Anlaşmaları'nı temel alarak Arapların İsrail'i tanımasını ve bölünmemiş bir Kudüs'ün kontrolü için müzakereler yapılmasını talep etmiştir. Plan, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze üzerindeki egemenliğini veya kalıcı kontrolünü ve bağımsız bir Filistin devletini dışlamış ve bunun yerine Ürdün ile Batı Şeria ve Gazze arasında bir konfederasyonu desteklemiştir. Dönemin İsrail Başbakanı Menachem Begin planı reddetmiş ve İsrail'in Batı Şeria üzerindeki iddiasını yinelerken; Arap liderler plana rağbet etmemişlerdir. Ancak, hemen sonrasında Lübnan'daki durumun giderek kötüleşmesi, ABD'nin dikkatini yeniden Lübnan'a çevirmiş ve Reagan'ın Filistin-İsrail barış planı işlerlik kazanamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Begin ve Reagan'ın Filistinliler Hakkında 1982'de Yaptığı Plan", İktibas Dergisi, 5 Haziran 2022, <https://iktibasdergisi.com/2022/06/05/begin-ve-reaganin-filistinliler-hakkinda-1982de-yaptigi-plan/> (Erişim tarihi: 24.04.2025).

²⁴² Özcan, ibid., s. 61, Musu, ibid., s. 38.

²⁴³ Özcan, idem., Robert W. Rodman, "Middle East Diplomacy After the Gulf War," *Foreign Affairs*, Vol: 70, No: 2, 1991, ss. 2-3.

olmuştur. Bu yardımlar uluslararası toplumun BM çatısı altında düzenlediği yardım programları bağlamında olduğu gibi, çoğunlukla AT'nin kendi oluşturduğu programlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. AT tarafından Filistin halkına yönelik yardım faaliyetleri 1971 yılında BM Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu'nun (UNRWA)²⁴⁴ bütçesine yapılan katkı ile başlamıştır. Bu dış politika aracı özellikle 20. yüzyılda sorunun çözümünde AB'yi görünür hale getirmiştir.²⁴⁵

Aralık 1987'de işgal altındaki topraklarda ilk İntifada²⁴⁶ patlak vermiş ve Arafat liderliğindeki Filistinliler İsrail işgaline karşı taş ve sopalarla ayaklanmaya başlamıştır. İsrail'in olaya sert tepkisi AT ülkelerinin dikkatini bölgeye çekmiştir. İntifada'nın başlarında, AT olaylara ilk olarak 1975 AT-İsrail Anlaşması'nın üçüncü mali protokolünün onaylanmasını askıya alarak tepki göstermiştir. Ancak bu tepki uzun sürmemiş ve protokol Ekim 1988'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. AT İsrail'e İntifada sırasında insan haklarına saygı göstermesi gerektiğini sık sık hatırlatmasına rağmen, bunun elle tutulur somut bir neticesi olmamıştır.

Uygulamadaki eksikliğine rağmen Venedik Deklarasyonu, uzun bir süre AT'nin Filistin-İsrail sorununa temel yaklaşımını teşkil etmiştir. Zira AT Venedik Deklarasyonu'na dayanarak 1987 yılında BM çatısı altında bir Ortadoğu konferansı

²⁴⁴ “United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA)”, <https://www.unrwa.org/> (Erişim tarihi: 20.03.2023).

²⁴⁵ Kenan Dağcı, Elif Sak, “AB'nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları: Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, 2015, ss. 19-20, “How Is The European Commission Responding To the Needs of the Palestinians”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_07_589 (Erişim tarihi: 20.03.2025).

²⁴⁶ 1987'de Gazze'de bir Yahudi'ye ait kamyonet Filistinli işçileri taşıyan araca çarpmış, kazada 9 Filistinli yaralanmış, 4 Filistinli ölmüştür. Bu olay Filistin halkının ayaklanmasına neden olan fitili ateşlemiş ve İntifada'yı başlatmıştır. İsrail işgaline karşı ilk toplu başkaldırı hareketi olan İntifada 8 Aralık 1987'de Gazze Şeridi'nde başlamıştır. Hamas'ın öncülüğünde organize edilen genel grevler İsrail ürünlerinin boykotuna, duvar yazılarına, barikatlara ve sivil itaatsizliğe kadar uzanmış ve direnişi Gazze'den Batı Şeria'ya taşımıştır. İsrail'in ağır silah ve tanklarına Filistinliler sapan, taş ve sopalarla karşılık vermiştir. İntifada süresi boyunca Filistinliler arasında toplam can kaybı 1300'e ulaşmıştır. Direnişin İsrail'e verdiği maddi manevi zararlar neticesinde askıya alınan barış görüşmeleri, 1991'deki Madrid Barış Konferansı ile yeniden gündeme gelmiştir. 1987'de bir başkaldırı hareketi olarak başlayan İntifada, 1993'te imzalanan Oslo Anlaşması ile son bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. “İntifada: Filistinli Çocukların Baş Kaldırışı”, İnsani Yardım Vakfı, 08.12.2024, <https://ihh.org.tr/haber/intifada-filistinli-cocuklarin-bas-kaldirisi-1200> (Erişim Tarihi: 31.12.2024).

gerçekleştirilmesi için çağrı yapmıştır.²⁴⁷ Özetle, Soğuk Savaş döneminde AT'nin Filistin-İsrail meselesine müdahil olması sınırlı ve çoğunlukla beyanlardan ibaret olmuştur zira dönemin güvenlik kaygılarının baskın olması ve NATO'nun güvenlik ve dış politika konularındaki üstünlüğü ve Avrupa bütünleşmesinin ekonomik doğası bunun temel nedenleri olarak sıralanabilmektedir.

Bu dönemde AT'nin Ortadoğu'daki çatışmalara çözüm konusundaki bir başka girişimi Madrid Barış Süreci sırasında gelmiştir. İspanya Hükümeti'nin ev sahipliğinde, ABD ve SSCB tarafından desteklenen Madrid Konferansı 30 Ekim 1991 tarihinde başlamış ve üç gün sürmüştür. Konferansın amacı İsrail ile Filistin ve Suriye, Lübnan ile Ürdün'ün de içinde bulunduğu Arap ülkeleriyle bir barış süreci başlatmak olarak belirlenmiştir. Körfez Savaşı'nın hemen ardından bir araya gelen dönemin ABD Başkanı George H.W. Bush ve Dışişleri Bakanı James Baker SSCB'yi de yanlarına alarak İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i Madrid Konferansı'na çağırılmışlardır. Arap ülkeleri, AT'nin BM himayesinde Madrid'deki uluslararası barış konferansına katılımı konusunda genel olarak olumlu bir tavır sergilemişlerdir. Madrid Konferansı BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarına dayanarak adil, sürekli ve kapsamlı bir barış çağrısında bulunmuş, barış anlaşması yapmak üzere İsrail'in Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin ile iki taraflı; silahların kontrolü, ekonomik gelişme, su sorunu, mülteciler ve çevre konularında ise çok taraflı görüşmelerin başlatılmasını öngörmüş, Filistinliler için geçici kendi yönetimleri ile başlayan ve kalıcı kendi yönetimleri ile sonuçlanacak iki aşamalı görüşme kavramının oluşturulmasını kararlaştırmıştır.²⁴⁸ AT Madrid Barış Konferansı'nda siyasi olarak varlık gösteremeyişi sonucu, sorunun çözümünde aktif olarak varlığını devam ettirebilmek için alternatif bir araç olarak maddi yardımları kullanmış ve sürece katkısı ekonomik ve diplomatik meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır.

²⁴⁷ Dinan, *ibid.*, s. 203.

²⁴⁸ Özcan, *ibid.*, s. 63, Andrzej Kornikowsky, "EU-Israeli Elections," Carol Cosgrove Sacks (der.), *The European Union and the Developing Countries: The Challenges of Globalization*, Macmillan, 1999, s. 230.

ABD'den farklı olarak Konferans sırasında uluslararası hukukun önemini vurgulamış ve İsrail'i barış için toprak ilkesini kabul etmeye çağırmıştır. Sonuç olarak Konferans Arapların ve İsrail'in doğrudan görüşmeleri açısından sembolik bir öneme sahip olarak Filistin sorununun ilke defa enine boyuna tartışılmasına yardımcı olmuştur.

B. Soğuk Savaş Sonrası

Transatlantik ilişkiler Avrupa için her zaman önemli olsa da Soğuk Savaş'ın sona ermesi Avrupa için daha bağımsız bir yaklaşım olasılığını artırmıştır. Üye ülkeler arasında Ortadoğu'ya ilişkin farklılıklar, ortak kurumların varlığı ve ortak bir vizyon geliştirilmesi, AB'nin Ortadoğu'ya ilişkin ortak dış politikasını etkileyen içsel faktörlerin bazı yönlerini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra AB'nin Ortadoğu'ya müdahil olması ve bölgeye yönelik ortak bir yaklaşım oluşturma hedefleri belirginleşmiştir. AB'nin ekonomi üzerine bir birlikten, daha somut bir siyasi birliğe dönüşmesiyle ilgili olarak Ortadoğu'da daha etkin bir rol oynama isteği ve yeteneği artmıştır. Soğuk Savaş'ın Ortadoğu için sona ermesinin anlamlarından biri, bölge siyasetinde ABD'nin üstünlüğü olmuştur. Bölgedeki ABD varlığını dengeleyecek SSCB artık ortadan kalkmıştır ve Arap ülkeleri ABD'nin gücünü dengelemek için AB'den daha aktif bir rol talep etmişlerdir. Ancak AB'deki politika yapıcılar ve üye ülkelerin liderleri, Birlik'in rolünün ABD ile rekabet etmek değil, birbirini tamamlamak olduğuna inanmışlardır.

AB'nin askeri yeteneklerinin ve siyasi araçlarının eksikliği, Birlik'in 1990'larda daha çok ekonomik konulara odaklanmasına neden olmuştur. AB, Filistinliler ve İsrailliler arasındaki barış sürecinin inşasına yardım etmiştir. Bu açıdan AB, Filistin Yönetiminin en önemli destekçilerinden biri olmuştur. Ne Brüksel'deki yetkililerin ne de üye ülkelerin liderlerinin katılımlarını barış sürecinin ekonomik yönleriyle sınırlamak istemedikleri yönünde tartışmalar olsa da bu görüşün aksine, bazı

akademisyenler, AB üyelerinin askeri bir güç haline gelmesi konusunda isteksiz olduklarına ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ortak bir dış politika ihtiyacının arkasındaki en zorlayıcı nedeni ortadan kaldırdığına inanmaktadırlar. AB özellikle bölgede 'yumuşak güç' özellikleriyle tanınmaktadır ve Ortadoğu'ya katılımı, çoğunlukla ekonomik ve diplomatik güçleri içeren yumuşak tedbirlerle olmuştur. Bununla ilgili olarak AB'nin hiyerarşik yönetime veya sabit bölgeye sahip Vestfalya tipi bir yönetim biçimi olmadığını ve sonuç olarak AB'nin Vestfalya tarzı askeri güç rolü geliştirmesinin olası olmadığını savunmuşlardır.²⁴⁹

Berlin Duvarı'nın yıkılması ile Soğuk Savaş'ın sona erışı, Avrupa'ya doğudan gelen güvenlik tehdidinin sonunu temsil etmiş ve bu değişim tehdit, savunma ve güvenlik algılarını etkilemiştir. İstila veya bloklar arası savaş yerine, Avrupa için yeni güvenlik tehditleri ufak ama daha dinamik bir durum teşkil etmiştir. Avrupa'nın yakın çevresindeki çatışmalar ve iç savaşlar, kıtanın güvenliğine yönelik yeni tehditler olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki istikrarsızlıkların yanı sıra Ortadoğu ve Güney Akdeniz'deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar da Avrupa için birer endişe kaynağı haline gelmiştir. Bu zorluklara yanıt olarak, AB'nin Ortadoğu sorunlarına katılımı artmıştır. AB, Soğuk Savaş'ın nihayete ermesinden sonraki süreçte bir güvenlik gündemi oluşturmuştur. Bu noktada, Avrupa'nın civarında, bir istikrarsızlık, etnik ve bölücü çatışma, göç dalgası ya da terör eyleminin engellenmesi amaçlanmıştır. 1990'lı yıllarda, Fransa pek çok bombalı saldırının hedefi olmuştur. Bu saldırılar ekseriyetle Kuzey Afrika kökenli göçmenlerce

²⁴⁹ Jaap Hoeksma, "Democratic Global Governance Beyond Westphalia", The Loop ECPR's Political Science Blog, <https://theloop.ecpr.eu/beyond-westphalian-democratic-governance/> (Erişim tarihi: 24.04.2025).

gerçekleştirilmiştir.²⁵⁰ Bu nedenle, bilhassa Mağrip ülkeleri ile olan ilişkilerde bu dönem göç kontrolü üzerine geliştirilmiştir.

1992 yılında ABD’de seçimlerin yaklaşması ve İsrail’in Hamas (İslami Direniş Hareketi)²⁵¹ ve İslami Cihad (Filistin İslami Cihad Hareketi)²⁵² gibi Filistin’li örgütlerin üyelerini sınır dışı etmesi ile Madrid süreci askıya alınmış ve soruna kalıcı bir çözüm getirememiştir. Daha önce belirtildiği üzere Maastricht Antlaşması ile AT, AB’ye dönüştürülmüş ve AB ortak dış ve güvenlik politikasını geliştirmeye başlamıştır. Ortadoğu barış sürecinin desteklenmesi AB’nin ilk ortak eylemlerinden biri olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupa ekonomik yardım mekanizmaları yardımıyla bölgede etkisini artırmayı amaçlamıştır.²⁵³ 1993 yılında Filistinlilere yapılacak yardımın koordinasyonunu sağlamak amacıyla bir uluslararası mekanizma (*Ad Hoc Liaison Committee, AHLC- EC Assistance to the Palestinians*) kurulmuştur. 29 Aralık 1993 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından Konsey’e Ortadoğu barış sürecine katkıda bulunulacağı yönünde bildirimde bulunulmuştur. Komisyon, 1994-2004 yılları arasında

²⁵⁰ Jon Marks, “High Hopes and Low Motives: The New Euro-Mediterranean Partnership Initiative”, *Mediterranean Politics*, Vol: 1, No: 1, 1996, ss. 1-24.

²⁵¹ Hamas (İslami Direniş Hareketi), kuruluşu 1987’deki Birinci İntifada olarak adlandırılan ayaklanma dalgasına dayanan İslamcı bir örgüttür. Hamas’ı kuran Filistin Müslüman Kardeşleri’nin kadroları, örgütün oluşumundan önce yıllar boyunca dini ve toplumsal alandaki çalışmalara yoğunlaşmıştır. Örgütün kurucu lideri din adamı Şeyh Ahmed Yasin’dir. Hamas, 1988 tarihli ilk bildirgesinde amacını İslami bir Filistin devleti kurmak olarak tanımlamıştır. Örgüt, İsrail ile Filistin yönetiminin yer aldığı toprakları tarihsel Filistin olarak tanımlamış ve buranın İslami bir ülke olduğunu savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Hamsici, “Filistinli Örgütler ve Aralarındaki Farklar: El Fetih, Hamas, İslami Cihad, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) ve Diğer Gruplar Hakkında Neler Biliniyor?” BBC Türkçe, 30 Ekim 2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0x63nql1wyo> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

²⁵² İslami Cihad’ın (Filistin İslami Cihad Hareketi), Gazze’de Hamas’tan sonraki en büyük örgüt olduğu düşünülmektedir. Bu grup da Hamas gibi Müslüman Kardeşler çizgisinde bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. Örgüt, 1970’lerin sonunda eğitim için Mısır’a giden üç öğrenci tarafından kurulmuştur. Bu grup da Oslo Barış Süreci’ne karşı çıkmış ve bu dönemde sürecin zarar görmesi için birçok saldırı düzenlemiştir. Örgütün silahlı kanadının adı, Kudüs Tugaylarıdır. Hamas, sosyal hizmetler programının da etkisiyle önemli bir toplumsal destek yakalarken İslami Cihad’ın ise Müslüman Kardeşler çizgisinden gelmesine rağmen Hamas gibi bir kitlesel harekete dönüşmediği görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamsici, ibid.

²⁵³ Özcan, ibid., s. 64.

Filistin'in yıllık ortalama sermaye ihtiyacının 500-550 milyon ECU²⁵⁴ civarında olabileceğın tahmin etmiştir.²⁵⁵

1993'te Filistin-İsrail anlaşmazlığının barışçıl çözümü için imzalanan İlkeler Bildirgesi'nden (Oslo Anlaşması)²⁵⁶ sonra AB, barış sürecinin en önemli destekçisi olmuş ve süreçteki ekonomik rolü belirginleşmiştir. Bu Anlaşma FKÖ'nün Tunus'tan tekrar Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde konumlanmasına imkân sağlamış ve Filistin Ulusal Otoritesi'nin tesisine imkân vermiştir. Oslo Anlaşması'ndan hemen sonra Birlik, Kopenhag Eylem Planı'nı kabul ederek bölgenin altyapı çalışmaları ve projelerin fizibilitesi için 9,2 milyon ECU tutarında bir bütçe ayırmıştır.²⁵⁷ AB, barış süreci çerçevesinde Filistinlilere mali yardımın %45'ini sağlamıştır.²⁵⁸ Yine bu konudaki siyasi etkisini artırmak için AB, Ocak 1996'da gerçekleştirilen Filistin seçimlerinin düzenlenmesine ve izlenmesine yardım etmeye Mayıs 1994'te karar vermiştir. AB'nin Barış sürecindeki konumunu güçlendiren bir başka adım da İspanyol diplomat Miguel Angel Moratinos'un 1996 yılında AB'nin barış süreci için özel elçisi olarak atanması olmuştur.²⁵⁹

AB'nin Ortadoğu barış sürecine olan katkısı 1994 Essen Bildirisi²⁶⁰ ile devam etmiştir. Bildiride AB- İsrail ilişkilerinde İsrail'in mütekabiliyeti ve ortak kullanım

²⁵⁴ European Currency Unit (ECU), Avrupa Birliği ülkeleri tarafından 1979 yılında kullanılmaya başlanan parasal bir hesap birimidir. Avrupa Para Sistemi çerçevesinde üye ülke paralarının belli miktarlarda katılımıyla oluşturulmuş ve Avronun dolaşıma girmesiyle kullanımına son verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "ECU", Ansiklopedik Ekonomi ve İş Hayatı Sözlüğü, <https://www.ekonomim.com/sozluk/avrupa-para-birimi> (Erişim tarihi 24.12.2024).

²⁵⁵ Dağcı, Sak, ibid., s. 20.

²⁵⁶ FKÖ ile İsrail arasında Norveç'in başkenti Oslo'da gizli yürütülen görüşmeler ardından 13 Eylül 1993'te Washington'da imzalanan anlaşmadır. "1993 Declaration of Principles", http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/middle_east/israel_and_the_palestinians/key_documents/1682727.stm (Erişim tarihi: 24.12.2024), "Filistinli ve İsrailli Müzakereciler Oslo'da İlkeler Bildirgesi Metnini İmzaladılar", <https://dijitalhafiza.com/zaman-tuneli/filistinli-ve-israilli-muzakereciler-osloda-ilkeler-bildirgesi-metnini-imzaladilar> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁵⁷ Şenel, ibid., s. 155.

²⁵⁸ Rosemary Hollis, "Europe and the Middle East: Power by Stealth?", *International Affairs*, Vol: 73, No: 1, 1997, s. 22.

²⁵⁹ Esther Barbe, "Balancing Europe's Eastern and Southern Dimension," Jan Zielonka (der.), *Paradoxes of European Foreign Policy*, Kluwer Law, 1998, ss. 117-118.

²⁶⁰ "European Council Meeting on 9 And 10 December 1994 In Essen Presidency Conclusions", https://www.europarl.europa.eu/summits/ess1_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).

hakları konusunda özel bir statüye sahip olabileceği ifade edilmiştir. Bu durum AB'nin, ABD'den farklı olarak, İsrail'i korumaktan imtina ettiğini göstermiştir. Benzer şekilde 24 Mart 1999 tarihli Berlin Deklarasyonu²⁶¹ İsrail'in eşit bir ortak olarak tanınması için demokratik ve özerk bir Filistin Devleti'nin gerekli olduğunun altını çizmiştir. 22 Haziran 2002 Seville Bildirisi'nde²⁶² barışın sadece diyalog yoluyla sağlanabileceğinin, 1967 sınırlarına bağlı demokratik ve özerk bir Filistin Devleti'nin bölgede var olması gerektiğinin ve İsrail ve Filistin arasında tanınmış, güvenli sınırlar ve komsu ülkelerle normal ilişkiler kurulması gereğinin üzerinde durulmuştur. AB ancak bu koşullar sağlandığında Kudüs ve Filistinli mülteci sorunlarına çözüm bulunmasının mümkün olduğunu da vurgulamıştır.²⁶³

2000 yılının Temmuz ayında, Camp David'deki müzakerelerin²⁶⁴ kesintiye uğramasının ardından dönemin İsrail Hükümeti lideri Ariel Şaron, polis eşliğinde Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmiş ve bu eylem İsrail ile Filistin arasındaki çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Filistinliler İkinci İntifada²⁶⁵ adını verdikleri ayaklanmayla İsrail rejimine karşı ayaklanmışlardır. Barış girişimlerinin canlandırılması ve bölgeyi tetkik için İsrail, Filistin, Mısır, Ürdün, ABD ve AB'den temsilciler Şarm El-Şeyh'te bir araya gelerek, Mitchell Komisyonu adıyla bilinen bir Komite'nin kurulmasına karar vermişlerdir. 7 Kasım 2000'de kurulan Komite'nin üyeleri arasında dönemin AB Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Komiseri Javier Solana da yer almıştır. ODP'nden sorumlu Yüksek Komiserinin komiteye dahil edilmesi, AB'nin barış sürecinde siyasi bir aktör

²⁶¹ “Berlin European Council 24 And 25 March 1999 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/ber1_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁶² “Presidency Conclusions Seville European Council 21 and 22 June 2002”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_02_13 (Erişim Tarihi: 18.03.2025).

²⁶³ Dinan, ibid., s. 141.

²⁶⁴ “Camp David Summit 2000”, <https://www.adl.org/resources/background/camp-david-summit-2000> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁶⁵ 28 Eylül 2000-8 Şubat 2005 yılları arasında gerçekleşen ve Aksa İntifadası olarak da bilinen Filistin sivil ayaklanması ve uzun dönemli protesto eylemleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “İkinci İntifada”, <https://dijitalhafiza.com/kavramlar-sozlugu/ikinci-intifada-2> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

haline geldiğinin bir işareti olarak görülmüştür. Komite tarafından hazırlanan raporda²⁶⁶ müzakerelerin yeniden başlatılması, şiddetin sona erdirilmesi ve İsrail ile Filistin Yönetimi arasında güven inşası için işbirliği yapılması çağrısında bulunulmuştur. AB'nin Barış Süreci özel temsilcisi Moratinos'un girişimleri iki taraf arasında yeni müzakerelerin başlamasını sağlamış ancak 6 Şubat 2001'de yapılan seçimler Şaron'un zaferiyle sonuçlanınca, İsrail müzakerelerin sonuçlarını tanımayacağını açıklamıştır. Nihayetinde müzakereler başarısız olmuştur.²⁶⁷

İsrail Başbakanı Şaron'un 2001'in ilk yarısında birçok Avrupa ülkesine yaptığı ziyaret, Avrupa başkentleri ile Tel Aviv arasında meseleye yaklaşımdaki farklılıkları daha da belirgin hale getirmiştir. Şaron Paris ve Berlin ziyaretlerinde barış görüşmelerinin başarısızlığından Arafat ve Filistinlileri sorumlu tutarken, Avrupalı politikacılar Şaron'u Arafat'la anlaşmaya davet etmişler ve Arafat'ı sürgüne gönderme planlarının olumsuz sonuçları konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Şaron, Sabra ve Şatilla katliamlarındaki²⁶⁸ rolüyle ilgili olarak aleyhinde açılan dava nedeniyle Belçika ziyaretini iptal etmek zorunda kalmıştır.²⁶⁹

Bu dönemde yaşanan gelişmeler, İsrail Hükümeti'nin Oslo İlkeler Bildirgesi ile başlayan barış süreci çerçevesinde Filistinlilerle müzakereye yanaşmadığını ve müzakerelerin yeniden başlaması için kendi şartlarını dayatmaya çalıştığını göstermiştir. Şaron Hükümeti, Arafat'ı gayri meşrulaştırma ve müzakereyi reddetme politikası izlemiştir. Arafat'ı sürgüne gönderme planları, hareketlerini kısıtlamaya dönüşmüştür. AB üyeleri genel olarak bu politikaya karşı çıkmışlar ve İsrail'e Arafat'la Filistinlilerin

²⁶⁶ “The Mitchell Report on the Al-Aqsa Intifadeh”, http://www.mideastweb.org/mitchell_report.htm (Erişim tarihi: 24.12.2021), “Sharm El-Sheikh Fact-Finding Committee Report “Mitchell Report” https://eeas.europa.eu/archives/docs/mepp/docs/mitchell_report_2001_en.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2021).

²⁶⁷ Şenel, ibid., s. 162.

²⁶⁸ “Sabra and Chatila, Lebanon, Violence de Masse et Résistance- Réseau de Recherche”, 14 Mars, 2008, <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/sabra-and-chatila.html> (Erişim tarihi: 18.03.2025), “Sabra ve Şatilla 16-18 Eylül 1982 Vekaleten Katliam”, <https://www.palquest.org/en/highlight/169/sabra-and-shatila-16-18-september-1982> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁶⁹ Özcan, ibid., s. 67.

seçilmiş, meşru temsilcisi olarak diyalog kurmasını tavsiye etmişlerdir. Bu tür bir atmosfer, İsrail'in sorunun çözümü için yeni bir çerçeve izlemesi nedeniyle, AB'nin Ortadoğu barış sürecindeki etkisini azaltmıştır. AB'nin müdahale kapasitesi barış ve istikrar koşullarına daha uygun olduğundan, meselenin çıkmaza girmesi AB'nin seçeneklerini sınırlamıştır. İsrail'in AB'nin diplomatik girişimlerine yönelik olumsuz tutumu, AB'nin aktif bir rol oynamasının önündeki en büyük engel olmuştur.²⁷⁰

İkinci İntifada'nın başlaması AB mali yardımında önemli bir değişikliği beraberinde getirmiştir. Ekonomik ve sosyal koşulların kötüleşmesi nedeniyle doğrudan bütçe yardımları gündeme gelmiştir. Sığınmacıların desteklenmesi, insani yardım programları, kalkınma bölgelerine yönelik, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetlerindeki personelin maaşlarının ödenmesi için doğrudan bütçe yardımları yapılmıştır. Bununla birlikte insani krizlerin ve Filistin Yönetimi'nin çöküşünün önlenmesine yönelik yardımlar da AB tarafından fonlanmıştır. Bu amaçlar çerçevesinde sadece 2000 yılında Filistin Yönetimi'ne 155,6 milyon Avro tahsis edilmiştir.²⁷¹ Filistinlilerin İsrail'in topraklarını ele geçirmesine karşı milli kurtuluş çabalarının bir parçası olarak gördüğü, İsraillilerin ise Yaser Arafat tarafından organize edilen Filistin terörizmi olarak gördüğü İkinci İntifada, 8 Şubat 2005 tarihinde Şarm El Şeyh Zirvesi'nde İsrail ve Filistin Yönetimi arasında iki taraflı ateşkes ilan etmesiyle sona ermiştir. 2005 yılında, dönemin İsrail Başbakanı Ariel Sharon, İsrail yerleşimlerinin kaldırılması ve İsrail Ordusu'nun Gazze'den çekilmesi talimatı vermiştir. İsrail Yüksek Mahkemesi resmi olarak işgalin sona ermesi yönünde kararlar vermiştir. Gerekçe olarak ise söz konusu müdahalenin Gazze'de etkili bir kontrol tesis edemediği ifade edilmiştir. Buna karşın BM, İnsan

²⁷⁰ Ibid, ss. 67-68.

²⁷¹ 2000 yılından günümüze kadar Avrupa Komisyonu İnsani Yardım ve Sivil Savunma Departmanı (European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations) tarafından Filistin halkının temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toplamda 1.2 milyar Avro'dan fazla bütçe ve insani yardım yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Palestine, United Nations Relief and Works Agency", https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/middle-east-and-northern-africa/palestine_en (Erişim tarihi: 24.12.2021), Dağcı, Sak, ibid., s. 22.

Hakları İzleme Örgütü ve pek çok diğer uluslararası kurum ve hükümet dışı organizasyon İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki işgalci güç statüsünün devam ettiği yönünde raporlar hazırlamıştır. Yine de Gazze Şeridi'ne hava ve denizden gelen mal ve insan hareketliliğini kontrol etmeye devam etmiştir.²⁷² Buna ek olarak her ne kadar İsrail, 2005 yılında Gazze Şeridi'nden çekilmiş olsa da Batı Şeria'daki yerleşimlerini Doğu Kudüs'ü Filistinlilerin yaşadıkları topraklardan ayıracak şekilde genişletmeye devam etmiştir.

Bu dönemde AT'nin Körfez ülkeleriyle işbirliğine bakacak olursak, 1990'lı yıllarda AT tarafından genel Ortadoğu politikasından farklı bir Irak politikasının yürütüldüğü görülmektedir. AT Irak'ta bütüncül bir bakış açısı geliştirmemiştir. 1990'lı yılların başında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile patlak veren Körfez Savaşı²⁷³ Ortadoğu'daki gelişmeleri şekillendirmiştir. Irak kuvvetleri Kuveyt'e girer girmez, 2 Ağustos 1990 tarihinde BM Güvenlik Konseyi acilen toplanmış ve işgalden ötürü Irak'ı kınayan ve işgalin derhal sonlandırılması gerektiğini belirten 660 sayılı kararını almıştır.²⁷⁴ AT aynı gün Irak'ı kınayan ve işgalin sona ermesini talep eden, BMGK 660 sayılı kararı ile aynı içeriğe sahip açıklamasını yapmıştır. AT Komisyonu, 4 Ağustos 1990 tarihinde yaptığı ikinci bir açıklama ile Kuveyt'e ait olan varlıkları korumak amacıyla Irak ve Kuveyt'e ambargo uygulayacağını açıklamış ve bu çerçevede tedbirler

²⁷² Yusuf Yıldırım, "İsrail Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 41, 2021, ss. 3864-3867.

²⁷³ 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan ve aynı gün BM kararıyla uluslararası bir boyut kazanan Körfez Krizi, 15 Ocak 1991'e kadar süre verilen Irak'ın işgal ettiği topraklardan geri çekilmemesi üzerine, 17 Ocak'ta Körfez Savaşı'na dönüşmüştür. ABD başta olmak üzere, 40 ülkenin destek verdiği ve Basra Körfezi'nden organize edilen savaş, bölge ülkeleri ve dünya siyasetini derinden etkilemiştir. 4 gün süren hava bombardımanı ve 28 Şubat'a kadar devam eden kara operasyonları sonucunda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük askeri kuvvet, Irak ordusunu mağlup etmiştir. Türkiye savaşta tarafsız kalmak yerine, Koalisyon Gücü'nün yanında yer almış, ancak savaş sonunda en çok zarar gören ülkelerden birisi olmuştur. Önemli bir ekonomik kayıpla karşılaşan Türkiye, uzun vadede mülteciler, Kürt sorunu ve PKK'nın daha da güçlenmesi gibi meselelerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin Önal, Abdullah Özdağ, "Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri", *Turkish Studies*, Vol: 11, No: 16, 2016, s. 53.

²⁷⁴ "UN Resolution 660", <http://unscr.com/en/resolutions/660> (Erişim tarihi: 24.12.2021).

alınmıştır.²⁷⁵ 10 Ağustos 1990 tarih ve 662 sayılı BM Kararıyla²⁷⁶ Kuveyt'in ilhakının uluslararası hukuku ihlal etmesi gerekçesiyle geçersiz ilan edilmesi AT tarafından da kabul edilmiş ve Topluluk Kuveyt'in ilhakını reddettiğini ilan etmiştir. BM'nin krize müdahaleye bir kez daha öncülük etmesi AT'yi memnun etmiş ve daha fazla işbirliği için de taahhütte bulunulmuştur.²⁷⁷ Yaptırımların kaldırılması, BM soruşturmacılarının Irak'ın tüm nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlardan, buna bağlı programlardan ve uzun menzilli füzelerden arındırıldığını bildirmesi neticesinde gerçekleşmiştir.

Avrupa içinde sık sık ortaya çıkan fikir ayrılıkları bölgeye yönelik politika ayrılıkları olarak da tezahür etmiştir. Avrupacı yaklaşım ile ABD ile daha fazla yakın olma eğilimleri arasındaki sürtüşme bu savaşta da ortaya çıkmıştır. AT içinde ABD'den bağımsız hareket etme eğilimleri zaman zaman topluluk içinde bölünmelere yol açmıştır. Körfez Savaşı sırasında AT, ABD'nin tezlerine karşı Sovyet yanlısı bir tutum izlemiş ancak Fransa ve Birleşik Krallık bu yaklaşıma katılmamış; askeri kuvvetleri ABD'nin denetleme ve uygulama operasyonlarına katılmıştır. Fransa on sekiz bin askeri bölgeye göndermiş ise de operasyondaki konumu ekseriyetle hava desteği, ticareti muhafaza etme ve sağlık üzerine olmuştur. Fransızlar nihai olarak bu operasyonlardan çekilmişse de Birleşik Krallık operasyonlarda kalıcı olmuştur. Bu bağlamda Irak üzerinde dönemsel olarak bombalama faaliyetleri de gerçekleştirmişlerdir.²⁷⁸

Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya'ya ait birlikler Körfez Savaşı'nda fiilen yer alırken Almanya savaşa fiili olarak katılmamıştır. Söz konusu dönemde AT Başkanı olan Jacques Delors Körfez Savaşı sırasında verdiği bir demeçte Topluluk'un bu ve

²⁷⁵ "EU Arms Embargo on Iraq", Stockholm International Peace Research Institute, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2016-03/European-Arms-Embargo-on-Iraq.pdf> (Erişim tarihi: 27.01.2022), "The Iraqi Invasion; Trade Sanctions Against Baghdad Imposed by European Community", Clyde Haberman, Special To the New York Times, Aug. 5, 1990, <https://www.nytimes.com/1990/08/05/world/the-iraqi-invasion-trade-sanctions-against-baghdad-imposed-by-european-community.html> (Erişim tarihi: 27.01.2022).

²⁷⁶ "UN S/RES/662 (1990)", [https://undocs.org/S/RES/662\(1990\)](https://undocs.org/S/RES/662(1990)) (Erişim tarihi: 24.12.2021).

²⁷⁷ Donna G. Starr, "An Analysis of European Political Cooperation During the Persian Gulf Crisis", *Penn State International Law Review*, Vol: 10, No: 3, 1992, ss. 443-460.

²⁷⁸ Rosemary Hollis, "Europe and the Middle East: Has the EU Missed its Moment of Opportunity?", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, s. 45.

benzer krizlere daha etkili bir şekilde yanıt verebilmesini sağlamak istediklerini, ABD'nin müdahalelerini sınırlandırmayı amaçladıklarını ifade etmiştir.²⁷⁹ Ancak nihayetine AT'yi AB sıfatına eriştiren ve esasen ABD'nin Avrupa'daki etkinliğini azaltma beklentisi ile hazırlanan Maastricht Anlaşması da bu hedefine ulaşmamış ve ABD'nin Avrupa'nın savunması üzerindeki başat rolü kabul edilmek durumunda kalmıştır.²⁸⁰

Sonuç itibariyle, Körfez Savaşı AT'ye Akdeniz ve Ortadoğu ölkelerine dönük muhtemel krizleri önlemek için ekonomik ve siyasi işbirliği politikaları oluşturması gerektiğini net bir şekilde göstermiştir. Daha önce de değinilen 1990 yılına kadar uygulanan Küresel Akdeniz Politikası (KAP), Akdenizli ölkelerle olan ekonomik işbirliği politikalarını düzenlerken; AT'nin Akdeniz politikasının Akdeniz'deki siyasi ilişkilerle ilgili meselelere de çözümler bulacak bir yapılanmaya kavuşturulması gerekmiştir. KAP Akdenizli ölkelerle olan siyasi ve güvenlik alanında bir işbirliğini kapsamadığından; AT'nin 1990'lı yıllardaki Yenilenmiş Akdeniz Politikası (*Renewed Mediterranean Policy- YAP*) bu yaklaşımın elle tutulur ilk sonucu olarak değerlendirilebilir.²⁸¹ AT'nin Akdeniz'de bir istikrar alanı yaratılmasını amaçladığı ve 1992-1996 dönemini içerecek olan bu yeni politikasına göre, Akdeniz Bölgesinin geniş anlamda Topluluk'un güvenliği için ekonomik ve sosyal gelişiminin önemine vurgu yapılmış, AT-Akdeniz ölkeleri arasında ikili ilişkilerden çok Akdenizli ölkeler arasında bir ilişkinin kurulması önerilmiştir. YAP ile Topluluk'un kendisine en yakın komşlarından biri olarak belirlenen Akdeniz ölkeleri hedef alınarak, Mali Protokoller, yatay finansal işbirliği, ticaret, insan hakları ve çevrenin korunması konularını içeren

²⁷⁹ William Tuohy, "In Wake of Gulf Conflict, NATO Sees U.S. in a Continuing Lead Role", 11 March 1991, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-03-11-mn-170-story.html> (Erişim tarihi: 27.01.2025).

²⁸⁰ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, Derin Yayınları, 2002, ss. 130-131.

²⁸¹ Bechir Chourou, "A Challenge for EU Mediterranean Policy: Upgrading Democracy from Threat to Risk", Stefania Panebianco (der.), *A New Euro-Mediterranean Cultural Identity*, Frank Cass, 2003, s. 24, Federiga Bindi, "European Union Foreign Policy: A Historical Overview", Federiga Bindi, Irina Angelescu (der.), *The Foreign Policy Of The European Union Assessing Europe's Role In The World*, Brookings Institution Press, 2010, s. 32.

temel prensipler belirlenmiştir.²⁸² Ayrıca, AT-Akdeniz ülkeleri arasındaki işbirliğinin enerji, ulaşım ve telekomünikasyon gibi alanları da kapsamı düşünölmüştür. Bu politikayla birlikte Akdeniz ölkelerine sağlanan mali destek %50 oranında artırılmış ve bölgesel işbirliği politikası uygulamaya konulmuştur. Bu tarihten itibaren AT ile Akdeniz ölkeleri arasında gerçek bir ortaklık ilişkisinin de yolu açılmıştır.²⁸³

AT ile Körfez ölkelerinin ekonomik ilişkilerine bakacak olursak, 1973-1974 petrol krizi Avrupa ölkelerinin Körfez bölgesine bağımlılığını açıkça ortaya koymuştur. Enerji ihtiyaçları, Körfez ölkeleri ile Avrupa arasındaki ilişkileri Avrupa'nın Ortadoğu'ya olan ilgisinin önemli bir parçası haline getirmiştir. Bunun yanı sıra daha önce de bahsedildiği üzere Avrupa-Arap Diyaloğı 1979'da askıya alınmış, 89-90 yıllarında canlandırılmaya çalışılmış ancak Körfez Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tamamen bitmiştir ve bölge zamanla daha güvensiz bir hal almaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda AT bu sefer Körfez ölkeleriyle ekonomik ilişkilerini artırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 1988 yılında Lüksemburg'da AT ile Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) arasında tarım ve balıkçılık, ekonomi, enerji, endüstri, yatırım, bilim, teknoloji ve doğa ve çevre ile ilgili konularda bir anlaşma imzalanmıştır. 1990 yılında yürürlöğe giren bu anlaşmada AT'nin amacı gelecekteki enerji arzını güvence altına almak ve Körfez pazarındaki payını artırmak olarak belirlenmiştir. Anlaşma aynı zamanda AT'nin ekonomik ilişkilerini geliştirmek ve petrol sebebiyle bağımlı olduğı Körfez ölkelerinde etkili bir uluslararası aktör olmak için başlattığı en önemli girişim olarak da değerlendirilebilmektedir.²⁸⁴

²⁸² "Commission of the European Communities SEC (90) 812 Final", <http://aei.pitt.edu/4402/1/4402.pdf> (Erişim tarihi: 31.01.2023), Filiz Cicioğlu, Rıdvan Kalaycı, "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barcelona Süreci", Ali Ayata, Murat Mercan (der.), *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, 2012, ss. 217-218.

²⁸³ Cicioğlu, Kalaycı, idem.

²⁸⁴ Nivien Saleh, "The European Union and the Gulf States: A Growing Partnership", *Middle East Policy*, Vol: 7, No: 1, 1999, s. 9.

Ne var ki anlaşma ile hedeflenen entegrasyon düzeyi gerçekleştirilememiştir. AT ile KİK ülkeleri arasındaki bu işbirliği anlaşması, serbest ticaret bölgesinin kurulmasına yönelik taahhütler içermekle birlikte, bu konudaki müzakereler sonuçlanamamıştır. AT ile KİK arasındaki ticari ilişkiler 1980'li yıllardan itibaren artmış ve AT'nin KİK ülkelerine ihracatı 67,5 milyar ECU, KİK ülkelerinden ithalatı ise yaklaşık 30 milyar ECU civarında gerçekleşmiştir.²⁸⁵

AB'nin hem bölgeye hem de KİK ile ilişkilerine ilişkin politikalarına yönelik, güney Akdeniz ülkeleriyle ilişkilerinde güvenlik ve siyasi kaygıların hâkim olması, bu ülkelerle işbirliği veya ortaklık modeli yerine bireysel olarak ilgilenmeyi tercih etmesi, ilişkilerin tek yönlü yapısını sürdürmek için Filistin sorunu gibi mevcut sorunların çözümüne yardımcı olmaktan ziyade çatışmayı önlemeye odaklanması gibi bir takım eleştiriler yöneltilmiştir. Bu faktörler ve diğer ilgili konular Avrupa'nın bölgede aktif rol oynama kabiliyetini olumsuz yönde etkilemiştir. Körfez ülkeleriyle işbirliğinin başarısını olumsuz yönde etkileyen diğer nedenler ise ilişkilerin tesis edilmeye çalışıldığı dönemdeki genişleme sorunları, anayasa tartışmaları ve bütünleşmenin derinleştirilmesine yönelik tartışmalar olmuştur.

Sonuç olarak, AB Filistin-İsrail çatışmasında sorunun çözümünde uluslararası hukukun önemini her daim vurgulamıştır ancak buradaki sorun, tarafları uluslararası hukuka uymaya zorlamasındaki başarısızlık olmuştur. AB çeşitli barış girişimlerinde yer almış olsa da siyasi bir rol oynayabilmesi için her iki tarafın da bu rolü kabul etmesi gerekmiştir. İsrail'in ABD dışında herhangi bir ülkenin böyle bir rol oynama talebini reddetmesi göz önüne alındığında, AB'nin rolü büyük ölçüde ekonomik önlemlerle kısıtlı kalmıştır. Bunun yanı sıra, AB'nin hem askeri kapasite eksikliği hem de aslında soruna müdahil olmak istemediği için askeri kapasitesini geliştirme yönündeki zayıf

²⁸⁵ Özcan, ibid., s. 70. Ayrıca AB'nin KİK ülkelerine güncel ithalat ve ihracat rakamları için bkz. "EU Trade Relations with The Gulf Region. Facts, Figures And Latest Developments", <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/gulf-region/> (Erişim tarihi: 07.01.2022).

tutumu, bu sorunda ABD'ninkine benzer bir rol oynamasını engellemiştir. Bu durum, Filistin meselesinin Arap ülkeleri için önemi göz önünde bulundurulduğunda, AB'nin ABD'nin İsrail'e açık desteğini dengelemesini bekleyen Arap ülkeleri tarafında büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. Burada siyasi anlaşmalar yapmak için yeterli siyasi güce sahip olmadığı için Birlik'in konumu sadece maddi yardım yapan bir 'ödeyen' (payer) olarak da değerlendirilmiştir.²⁸⁶ Her ne kadar eleştirilse de AB'nin bu ödeyen pozisyonu, daha önce de verilerle belirtildiği üzere Filistin'deki Ulusal Yönetimin çökmesini engellemiştir. Dönemin koşulları altında AB rolünü ABD'nin tasarladığı bir siyasi çerçeve içinde oynamak zorunda kalmıştır.²⁸⁷

AB'nin bu dönemde Irak politikası ve üye devletlerin değişen önceliklerine bakılacak olursa, AB ile Irak arasındaki ilişkiler, Akdeniz ortaklığına ve Körfez ülkeleriyle ilişkilere kıyasla daha az gelişmiştir. Irak ile ilişkiler için ahdi bir çerçeve çizilmemiştir ve AB belgeleri, "bu ülkelerin ekonomik ve sosyal özelliklerinin Barselona çerçevesindeki programlardan farklı araçlar gerektirdiğini" vurgulamıştır.²⁸⁸ Bu ülkelerle olan ilişkiler o dönemde üye ülkelerin ikili ilişkilerinin hâkimiyeti altında olmuştur.

1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler, üye devletlerin dış politikalarında kademeli bir uyumlaşmayı beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği Antlaşması ile de bu gelişmenin yolu açılmıştır. Hükümetler tercihlerini diğer hükümetlerinkilerle uyumlu hale getirmek için değiştirmişlerdir. Bu gelişmenin yanı sıra bürokratik biçimlenme de

²⁸⁶ Steffen Schulz, *Payer or Player? The Role of the European Union in the Middle East Peace Process*, German National Library, Diplomica, 2001, s. 60.

²⁸⁷ Soğuk Savaş sonrası dönemin başlarında ABD ve AB'nin Ortadoğu politikaları büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin ilişkileri, ABD'nin Ortadoğu'daki hayati çıkarlarıyla çelişmemek için daha çok ekonomik meselelere odaklanmıştır. Dolayısıyla ABD bölgede istikrarı, petrolün uygun fiyatla akışını garanti eden ve barış sürecini destekleyen bir politika izlediği sürece, AB üyesi devletler genellikle ABD'nin bölgedeki politika ve girişimlerini desteklemişlerdir. Sonraki yıllarda ise ABD'nin bölgeye yönelik politikaları bazı Avrupa ülkeleri tarafından sorgulanmış ve özellikle ABD'nin bölgedeki yaptırım politikalarıyla ilgili olarak ABD ile AB ülkeleri arasında bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Avrupa ülkeleri bölgede bağımsız hareket kabiliyeti kazanmak için bölgedeki güvenlik ve stratejik kaygılarını yeniden düzenlemiştir. Özcan, ibid., s. 71, Barbara Allen Roberson, "Introduction", Barbara Allen, Roberson (der.), *The Middle East and Europe -The Power Deficit*, Routledge, 1998, s. 12.

²⁸⁸ "The EU, the Mediterranean and the Middle East- A Longstanding Partnership", ibid.

yine ortak dış politikanın gelişmesine yardımcı olmuştur. 1990'lı yıllar AB'nin Ortadoğu bölgesine ilişkin önceliklerini de değiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde güvenlik endişeleri ve enerji kaynaklarına güvenilir erişim en önemli öncelikleri teşkil ederken, Soğuk Savaş sonrası dönemde AB tarafından bölgeden algılanan güvenlik sorunları daha çok belirsizlik ve ekonomik gerileme, hoşgörüsüzlük, saldırgan milliyetçilik, ırkçılık, etnik çatışmalar, radikalizm, terör gibi yeni güvenlik tehditleriyle ilişkilendirilmiştir.²⁸⁹ Zira sosyo-politik sorunların yol açtığı istikrarsızlık, bu sorunların Avrupa'ya sıçraması tehdidini yaratmıştır.

C. Avrupa Akdeniz Ortaklığı

Avrupa için petrol bakımından önem taşıyan bir diğer bölge de Akdeniz'dir. Akdeniz'in Ortadoğu'dan Avrupa'ya petrol taşıyan önemli bir ticaret yolu haline gelmesiyle birlikte Avrupa, Akdeniz'de güvenli bir ticaret ortamı sağlama ihtiyacını fark etmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu barış sürecinin yanı sıra AB'nin Ortadoğu ve Arap ülkelerine olan ilgisi Akdeniz'e de genişlemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere YAP, Akdeniz ülkeleri arasındaki ticaret konusuna odaklanmamıştır. Bu dönemde, Akdeniz politikasında görülen ciddi belirsizliklerin aşılması ve yeni bir yön kazanması gerektiği, özellikle Fransa, İtalya ve İspanya gibi Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler tarafından gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede, AB içinde önceki iki taraflı ilişkilerle birlikte Akdeniz ülkelerine karşı uygulanan ticaret politikalarının yarattığı dengesizlikleri ortadan kaldırarak bölgedeki ülkeler arasında ticaret hacmini artırmaya yönelik işbirliklerini hayata geçirmek ve güneyden gelebilecek yeni güvenlik tehditlerini azaltmak amacıyla 1994 yılından itibaren çalışmalar başlatılmıştır.²⁹⁰ Büyük ölçüde Avrupa Komisyonu tarafından

²⁸⁹ Özcan, ibid., ss. 72-73, Dosenrode, Stubkjaer, ibid., ss. 158-759.

²⁹⁰ Kurtbağ, ibid., ss. 81-82.

gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında, Haziran 1994'teki Korfu Zirvesi'nde²⁹¹ yeni bir politikanın gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Ekim 1994 ve Mart 1995 tarihlerindeki Komisyon tebliğlerinde ise Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ile ilgili öneriler kamuoyuna duyurulmuştur. Aralık 1994 Essen²⁹² ve Haziran 1995 Cannes Zirveleri'nde²⁹³ ise Konsey, Komisyon'un önerilerini kabul etmiştir. Bu amaçla 27-28 Kasım 1995'te Barselona'da gerçekleştirilen Birinci Avrupa-Akdeniz Konferansı'nda²⁹⁴ Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında başlatılan Avrupa-Akdeniz Ortaklık Programı (*Euro-Mediterranean Partnership Programme*) diğer adıyla Barselona Süreci ile birlikte bölge ülkeleriyle geliştirilecek ekonomik ilişkiler yoluyla bölgede güvenliğin sağlanması ve AB'nin çıkarlarının korunması yönünde hareket etme fikri kabul edilmiştir. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Programı, 15 AB üyesi ülke ile birlikte Fas, Cezayir, Tunus, İsrail, Mısır, Ürdün, Filistin Yönetimi, Suriye, Lübnan, Türkiye ile o dönem AB üyesi olmayan Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni (GKRY) de içermektedir.

Ortaklığın amaçları resmi olarak siyasi diyalog yoluyla ortak bir barış ve istikrar alanı yaratmak, ekonomik ve mali işbirliği yoluyla ortak bir refah bölgesi inşa etmek, kademeli bir serbest ticaret bölgesi kurmak ve kültürler ve sivil toplumlar arasında sosyal, kültürel ve insani alışverişi teşvik ederek halklar arasındaki yakınlaşmayı teşvik etmek şeklinde tanımlansa da²⁹⁵; Nicolaidis, ortaklığın nedenlerini Körfez Savaşı'nın etkisi, Madrid barış süreci, Cezayir'deki iç savaş, AB'nin Doğu'ya genişlemesi ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan yasadışı göç tehdidi olarak sıralamıştır. Bu girişim aynı zamanda AB'nin normatif bir güç olarak kapasitesini denemesi için bir turnusol testi

²⁹¹“European Council At Corfu 24- 25 June 1994 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/cor1_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁹² “European Council Meeting On 9 And 10 December 1994 In Essen Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/ess1_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁹³ “Cannes European Council 26 And 27 June 1995 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/can2_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁹⁴ “Barcelona Euro-Mediterranean Conference (27-28 November 1995) -Declaration And Work Programme”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_95_7 (Erişim tarihi: 18.03.2025).

²⁹⁵ “Union for the Mediterranean”, <https://ufmsecretariat.org/who-we-are/history/> (Erişim tarihi: 17.08.2021).

olmuştur.²⁹⁶ Buna ek olarak ortaklığın AB'nin Ortadoğu barış sürecinde hâkimiyeti olarak gördüğü bir alanda ekonomik işbirliği ve kalkınma sürecinde artan ABD etkisini dengelemeye yönelik bir karşı eylem olduğu da söylenebilmektedir.

Program üç ana sütun üzerine inşa edilmiştir. Bunların ilki, siyasi ve güvenlik ayağı; nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların üretimini veya zenginleştirilmesini engellemeyi ve kitle imha silahlarını kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Bunların yanı sıra yasa dışı göçün önlenmesi, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve uluslararası suçlar ve rüşvetle mücadelede işbirliği üzerinde durulmuştur. İkincisi, piyasa ekonomisi için gerekli olan yasal koşulların hayata geçirilmesi, özel sektörün geliştirilmesi, üretim sektörlerinin ekonomik ve mali yönden geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Üçüncüsü, bölge halklarının birbirleriyle sosyal ve kültürel yakınlaşmaları ve farklı gelenek, kültür ve medeniyetlere karşılıklı saygı çerçevesinde işbirliği kurmaları olarak sıralanabilir.²⁹⁷

Öte yandan Barselona Süreci ekonomik ortaklık kapsamında bölgesel işbirliği yaklaşımı benimsenmiş ve 2010 yılına kadar Akdeniz'de Dünya Ticaret Örgütü'nün belirlediği kurallarla uyumlu bir Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Alanı oluşturulması hedeflenmiştir. Böylelikle AB Akdeniz'e kıyısı olan bölge ülkeleri ile ticareti serbestleştirmeyi hedeflemiştir. AB Barselona Süreci çerçevesindeki *Mediterranean Economic Development Area* (MEDA)²⁹⁸ programı kapsamında yüklü bir bütçeyi politikaların hayata geçirilmesine tahsis etmiştir. Bununla birlikte, AB Akdeniz ülkelerinin söz konusu fonlardan faydalanabilmeleri için demokrasi ve insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerine uyma şartını getirmiştir.

²⁹⁶ Kalypso Nicolaidis, Dimitri Nicolaidis, "The EuroMed beyond Civilisational Paradigms", Adler, E, Crawford, B, Bicchi, Federica, Del Sarto, R (der.), *The Convergence Of Civilizations: Constructing A Mediterranean Region*, German and European Studies, University of Toronto Press, 2006, s. 339.

²⁹⁷ Munawar Ali Bhutto, "The Barcelona Declaration and the Role of EU in the Development of Southern and Eastern", *Adam Akademi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2013, ss. 63-82. (2005 yılında Göçmenlik sütunu programa dördüncü bir sütun olarak eklenmiştir).

²⁹⁸ MEDA Programı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. "Council Regulation (EC) No 1488/96 of 23 July 1996 on financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership [Official Journal L 189 of 30.07.1996]", <https://www.legislation.gov.uk/eur/1996/1488> (Erişim tarihi: 23.02.2025).

15-16 Nisan 1997’de Malta’da gerçekleştirilen İkinci Avrupa-Akdeniz Konferansı'nda²⁹⁹ kararlaştırıldığı üzere Program kapsamında 1998 ile 2005 yılları arasında yedi Akdeniz ülkesi ile (Tunus (1998), Fas (2000), İsrail (2000), Ürdün (2002), Mısır (2004), Cezayir (2005), Lübnan (2006) ikili işbirliği anlaşması imzalanmıştır.³⁰⁰ Bu işbirliği anlaşmaları, siyasi ve güvenlik konularında düzenli görüşmeleri ve böylece karşılıklı anlayış ve işbirliğini geliştirmeyi, kademeli serbestleştirme dahil ekonomik işbirliğini ve son olarak sosyal, kültürel ve eğitimsel işbirliğini teşvik etmiştir. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ile yapılmak istenen, Avrupa'da demokrasinin gelişme sürecinde ortaya çıkan ulusal burjuvazi kavramının Akdeniz ve Ortadoğu ülkelerinde yayılmasını sağlamak ve bu ulusal burjuvaziler tarafından Avrupa’ninkine benzer demokratik kurumlar oluşturmak olarak belirlenmiştir ancak bu hedefler tam olarak gerçekleştirilememiştir.

Barselona Süreci Arap ülkelerinin kalkınma stratejilerine yön verme misyonunu da üstlenmiştir. Bu süreç, Arap ülkeleri ile AB arasındaki tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması ve dolayısıyla ticaretin serbestleştirilmesi için önemli bir fırsat sağlamıştır. Ayrıca süreç, kuzey-güney ekonomik ortaklığının ve bir Arap ekonomik birliğinin yeniden ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece 1998 yılında Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi'nin kurulmasının temelleri atılmıştır. Ayrıca, Ortaklık kapsamında Arap ülkeleri ticari reformları siyasi ve hukuki reformlarla uyumlaştırma fırsatı bulmuştur. MEDA programı kapsamında Arap ülkelere modernleşme ve sanayileşme hususlarında teknik ve mali destek sağlamış, buna karşılık Arap ülkelerinden gerekli siyasi ve sosyal reformları uygulamaları talep edilmiştir.³⁰¹

²⁹⁹ “Second Euro-Mediterranean Ministerial Conference Malta, 15 and 16 April 1997”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_97_180 (Erişim tarihi: 23.02.2025).

³⁰⁰ “Euro-Mediterranean Association Agreements”, EU Official Journal, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104> (Erişim tarihi: 23.12.2021).

³⁰¹ Rory Miller, Ashraf Mishrif, “The Barcelona Peace Process and Euro-Arab Economic Relations”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol: 9, No: 2, 2005, s. 96.

Programın başarılı olamadığı ve bölgede istenen etkiyi yaratamadığı hususunda birtakım eleştiriler yapılmıştır. Bazı akademisyenler, Barselona Süreci'nin AB'nin farklı araçlar kullanarak dünya siyasetinde farklı bir aktör olduğunu kanıtlamak için başlatıldığını iddia etmişlerdir.³⁰² Sürecin başarısını olumsuz yönde etkileyen nedenler olarak ilişkilerin tesis edilmeye çalışıldığı dönemdeki genişleme sorunları, anayasa tartışmaları ve bütünleşmenin derinleştirilmesine yönelik tartışmaları sıralamışlardır. Nicolaidis, Barselona Süreci'nin başarısızlığını açıklarken, diğer nedenlerin yanı sıra AB'nin iç sorunlarını da dört başlıkta sıralamıştır. Birincisi, AB'nin iç ve dış eylemleri arasındaki tutarlılık sorunudur. AB bölgede demokrasiyi desteklemek için çok az şey yapmıştır. İkincisi, AB'nin bölgedeki sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilerinin sınırlı olmasıdır. Üçüncüsü, AB'nin kişilerin serbest dolaşımı genel ilkesine aykırı olarak, kişilerin hareketini sınırlayan yaklaşımları olmuştur. Dördüncüsü, Kıbrıs sorunu ve Filistin-İsrail çatışması gibi Akdeniz politikası konusunda üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıklardır.³⁰³

Tüm eleştirilere rağmen Avrupa-Akdeniz Ortaklığı Soğuk Savaş sonrası dönemin ruhuna uygun bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Barselona Süreci, doğrudan olmasa da Ortadoğu'da kalıcı barışa katkıda bulunmayı amaçlamış, ancak nihai hedeflerine ulaşamamıştır. Süreç, bölge ülkeleriyle ikili ilişkilere dayalı bir diyalog zemini oluşturmuştur. Sürecin lokomotif unsurunu ekonomik ilişkiler oluşturmuştur³⁰⁴ ancak her iki tarafın önceliklerinin ve beklentilerinin farklı olması başarısızlığa yol açmıştır. Akdeniz ülkelerinin bakış açısından, siyaset ve güvenlik alanındaki ortaklık öncelikle Avrupa'nın güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak üzere organize edilmiştir. Bu durum ortakların özellikle demokrasi ve iyi yönetim

³⁰² Nicolaidis, Nicolaidis, *ibid.*, s. 142.

³⁰³ *Idem.*

³⁰⁴ Federica Bicchì, "The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of EuroMediterranean Relations", Federica Bicchì, Richard Gillespie (der.), *The Union for the Mediterranean*, Taylor and Francis, 2012, ss. 1-18.

alanlarında değişiklik yapma konusunda isteksiz olmalarına neden olmuştur. Ekonomik ortaklıkta önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da güvenli bir bölgesel kalkınmanın ön koşulu olan iyi yönetişimin sağlanması konusunda fazla ilerleme kaydedilmemiştir. Dolayısıyla katılımcılar arasında ortak bir stratejik güvenlik algısının olmayışı, 1975 Helsinki Nihai Senedi'ne benzer ve zamanla AGİT'e dönüşen bir eylemin ortaya çıkmasını engellemiştir.³⁰⁵

Barselona Süreci kapsamında yapılan mali yardımlara bakacak olursak, AB Avrupa-Akdeniz Ortaklığı çerçevesinde MEDA programı için toplam 3.424.5 milyon ECU bütçe ayırmıştır. Topluluk Filistin topraklarına bu bütçe kalemlerinden 1995-1999 yılları arasında MEDA-I bağlamında toplam 111 milyon Avro taahhüt etmiş, 50 milyon Avro ödemiştir. MEDA-II bağlamında ise 2000-2006 yılları arasında toplam 522,3 milyon Avro taahhüt etmiş, 486,4 milyon Avro ödemiştir.³⁰⁶ İkinci İntifada'dan önce, AB Filistin'deki kalkınma yardımlarına daha fazla öncelik vermiştir. 1994 yılında ilk ortak eylemi çerçevesinde AB, Filistin Yönetimi polis teşkilatının maaşlarının ödenmesi sorumluluğunu üstlenmiş ve aynı zamanda polis teşkilatının mali yetersizlikler nedeniyle çökmesini de engellemiştir. 1995 yılında hastanelerde çalışan personelin maaşlarının ödenmesi için fon sağlanarak birinci basamak sağlık hizmetlerinin maddi sıkıntılar nedeniyle aksaması engellenmiştir. 9 Ocak 1996'da Paris'te gerçekleştirilen Bakanlar Konferansı'nda 1996-1998 döneminde Filistin yönetimine 200 milyon ECU sağlanacağı sözü verilmiş ve ayrıca bütçe açığının kapatılması ve ekonomik istikrarın bozulmaması için yine aynı yıl ek 15 milyon ECU tahsis edilmiştir. Aynı yıl Filistin'de ilk genel seçimlerin yapılabilmesi için de mali kaynak aktarılmıştır. Kasım 1998'de Washington'da yapılan toplantıda AB, 1999-2003 dönemi için 500 milyon Avro taahhüt etmiştir. Filistinlilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla AB yardımları, '1998-

³⁰⁵ Robert K. Olson, "Partners in the Peace Process: The United States and Europe", *Journal of Palestine Studies*, Vol: 26, No: 4, 1997, s. 82.

³⁰⁶ Costanza Musu, *European Union Policy towards the Arab-Israeli Peace Process*, Palgrave Macmillian, 2010, ss. 132-133, Dağıcı, Sak, ibid., s. 23.

2000 Filistin Kalkınma Planı' başlığında altyapı geliştirme, sosyal ve beşeri kaynakların geliştirilmesi, kurumsal altyapının kurulması ve ekonomik sektörün geliştirilmesi olarak belirlenen dört temel öncelik çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 1998 yılında üye devletlerin ve AB Komisyonu'nun mali desteğiyle inşa edilen ve Filistin Yönetimi'nin kontrolündeki Gazze Uluslararası Havalimanı ile Filistinlilerin dünyadan izolasyonuna son verilerek AB ve diğer ülkeler ile ticari ilişkilerin kurulması sağlanmıştır. Eğitime yönelik mali yardımlarla Filistin yönetiminin istihbarat ve güvenlik güçlerinin terörle mücadele konusunda eğitilmesi sağlanmıştır. Acil durumları yönetmek, istihbarat bilgilerini paylaşmak ve güvenlik hizmetlerini geliştirmek, Filistin Yönetimi'nin teröre tepki göstermesine, önlem almasına ve mücadele kabiliyetini artırmasına yardımcı olmak amacıyla Güvenlik Komitesi kurulmuştur. AB çeşitli alanlarda yaptığı bu yardımlarla Filistin yönetiminin kurumlarının devamlılığında önemli rol oynamıştır.³⁰⁷

Avrupa- Akdeniz Ortaklığı Programı- Barselona Süreci sonrası AB Ortadoğu'da politika geliştirme çalışmalarına devam etmiştir. 1999-2001 yılları arasında Süreç Ortadoğu'daki siyasi gelişmelerin etkisi altında inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1999 yılında Stuttgart'ta Üçüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı gerçekleştirilmiştir.³⁰⁸ Ortadoğu Barış Süreci'ne destek vurgusu yapılmıştır. “Barış ve İstikrar için Akdeniz Şartı”³⁰⁹ üzerindeki çalışmaların devamına karar verilmiştir. Libya'nın sürece dahil olma potansiyeli gündeme gelmiştir. 2000 yılında ise AB'nin Yeni Stratejisi ortaya çıkmıştır. AB, sürecin yeniden canlandırılması için bir Ortak Strateji benimsemiş, serbest ticaret bölgesi oluşturma hedefiyle ilgili çalışmalar hızlandırılmıştır.³¹⁰ Bu kapsamda 2000

³⁰⁷ Dağcı, Sak, ibid., ss. 21-22.

³⁰⁸ “Third Euro-Mediterranean Conference, Stuttgart, 15-16 April 1999”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_99_223 (Erişim tarihi: 24.12.2024), Kurtbağ, ibid., ss. 86-87.

³⁰⁹ Roberto Aliboni, “The Charter For Peace And Stability In The Mediterranean”, Bonn, 19-20 March 1999, <https://www.iai.it/sites/default/files/iai9905.pdf> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³¹⁰ Kurtbağ, ibid., ss. 86-87.

yılında Marsilya’da Dördüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı³¹¹ icra edilmiştir. Aynı dönemde Filistin’de patlak veren İkinci İntifada, İsrail’in İntifadayı söndürmek ve kendi güvenliğini garanti altına almak için gerçekleştirmiş olduğu tüm uygulamalar ve bunların sonucunda Filistin-İsrail arasında gittikçe artan gerilim Konferansı olumsuz etkilemiş, Suriyeli ve Lübnanlı temsilciler İsrail’in İkinci İntifada’ya karşı gerçekleştirdiği politika ve uygulamaları protesto etmek amacıyla Konferans’a katılmamışlardır. Bununla birlikte Barış ve İstikrar için Akdeniz Şartı’nın kabulü ertelenmiş ve güvenlik alanında önemli ilerleme sağlanamamıştır. Bu durum Arap-İsrail sorunu çözüme kavuşturulmadan AB’nin Akdeniz’e yönelik politikalarının başarılı olamayacağını önemli bir göstergesi olmuştur.³¹²

D. 11 Eylül’den Arap Baharı’na

11 Eylül saldırıları sonrasında AB’nin dış politika önceliklerinin terör saldırılarının engellenmesine yöneldiği görülmektedir. Bu kapsamda, Akdeniz ülkelerinde iş fırsatlarının oluşturulması ve iktisadi büyümenin teşvik edilmesi ile birlikte bölge insanının burada kalması ve istenmeyen göç dalgalarının engellenmesi amaçlanmıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra Avrupa’nın güvenlik gündemine istikrarsızlık, Avrupa’nın çevresindeki etnik ve mezhepsel çatışmalar, yasa dışı göç ve terörizmle ilgili endişeler hâkim olmuş; SSCB’nin yıkılması ile birlikte güvenlik algısı da değişmiştir. Söz konusu değişim, göçün bir güvenlik sorunu olarak görülmeye başlanmasıyla açıkça ortaya konmuştur. Tarihsel olarak güvenlik, süper güçler arasındaki savaşın önlenmesine odaklanan dar bir çerçevede tanımlanmıştır. Başlıca tehditler askeri ve nükleer konularında olmuştur. Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle

³¹¹ “Conferenza Euromediterranea dei Ministri degli Affari Esteri Marsiglia 15-16 Novembre 2000”, <https://www.euromedi.org/attivita/dettaglioattivita.asp?idevento=102> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³¹² Omca Altın, “Arap-İsrail Anlaşmazlığının AB’nin Akdeniz Politikaları Üzerindeki Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 50, 2023, s. 21.

birlikte, NATO benzeri örgütler tehdit tanımlarını genişleterek güvenlik kavramında yeniden değerlendirme süreci başlatmıştır. Bu genişletilmiş görüş, doğal afetler, insan kaçakçılığı ve çevresel sorunları kapsayarak, geleneksel ‘sert güvenlik’ anlayışına karşın ‘yumuşak güvenlik’ olarak adlandırılan bir kavram ortaya çıkarmıştır.³¹³ Güvenlik kavramı derinleşerek devlet korumasının ötesinde insan ve toplumsal refahı kapsamaya başlamıştır. Bu genişletilmiş perspektif, tehditlerin devlet dışı aktörlerden de kaynaklanabileceğini ve etkilerinin yıkıcı olabileceğini kabul etmiştir.³¹⁴ Suriye, Güney Sudan ve Ukrayna'daki iç savaşların artan sıklığı büyük mülteci krizlerine yol açmıştır. Paradoksal olarak, bu insanların tehlikeli çatışmalardan kaçarken, yerlerinden edilmeleri, kendilerini kabul eden ülkeler için yeni güvenlik sorunları oluşturmuştur. Mülteci akını kaynakların sınırlılığı sebebiyle sosyal gerilimleri artırmış ve aşırı grupların istismarına müsait koşullar yaratmıştır. Politika yapıcılar mültecileri korumak için insani zorunluluğu kabul ederken, aynı zamanda büyük çaplı yerinden edilmenin potansiyel güvenlik sıkıntısı yaratmasını da ele almak durumunda kalmışlardır. Yani mültecilerin korunması ile iç güvenlik ve istikrarın sağlanması arasındaki dengeyi kurmak en problemli husus olmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere 1990'ların ortalarında Fransa, Kuzey Afrika ile bağlantılı radikal unsurlar tarafından düzenlenen çok sayıda bombalı saldırının hedefi olmuş, bu nedenle, istihbarat toplama ve göç kontrolü konularında Mağrip devletleriyle işbirliği, AB dış politikasının ele almaya çalıştığı çıkarlar listesinin üst sıralarında yer almıştır.³¹⁵ Yine aynı dönemde 2000'lerin başından itibaren AB, komşularıyla yakın ilişki kurma ihtiyacını daha derinden hissetmiştir. Bunun en temel sebebi, Avrupa

³¹³ Barry Buzan, “New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century”, *International Affairs*, Vol: 67, No: 3, 1991, ss. 431-451, Barry Buzan, “Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations”, *Journal of Peace Research*, Vol: 21, No: 2, 1984, s. 118, Pınar Bilgin, “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *Stratejik Araştırmalar*, Cilt: 8, Sayı: 14, 2010, s. 79.

³¹⁴ Buzan, idem., Bilgin, idem.

³¹⁵ Hollis, ibid., s. 39.

ülkelerine doğru artarak devam eden yasadışı insan ve uyuşturucu ticaretini önleme düşüncesi ile enerjiye olan ihtiyaç olmuştur. Özellikle Birlik'in sınırlarının Ortadoğu ve Rusya ile komşu olması ihtimalinde, bu duruma istinaden yeni bir hareket tarzı geliştirme isteği AB'yi harekete geçiren önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir.³¹⁶ Aralık 2002 tarihli Kopenhag Avrupa Zirvesi, söz konusu yeni tarz-ı harekette önemli bir adım olmuştur. Bu zirvede AB'nin gelecekteki genişleme hamlelerini yaparken Avrupa'da yeni ayrışmaların önlenmesi ve AB'nin doğu ve güney sınırlarının istikrara kavuşturulmasının önemi vurgulanmıştır.³¹⁷ Avrupa Birliği'nin siyasal reformlara verdiği önemin artması üzerine bazı üye devletler kendi ulusal politikaları kapsamında bu süreci destekleyici adımlar atmıştır. Örneğin, Almanya İslam ülkeleriyle iletişimi güçlendirmek amacıyla yeni diyalog kanalları açarken ve demokratik dönüşüm süreçlerine sağladığı desteği artırırken; Birleşik Krallık ise Arap dünyasına yönelik bir reform vizyonu geliştirerek bölgeyle ilişkilerini ilerletmeye çalışmıştır.³¹⁸ Fransa ise 2002 ve 2003 yıllarında Tunus, Cezayir, Fas ve Lübnan'a mali yardımını artırmıştır.³¹⁹

Yine 1990'larda AB'nin iç sınırlarında serbest dolaşımın sağlanmasıyla birlikte, yasa dışı göç endişesiyle, dış sınırları olan ülkelerde sınır kontrolü tüm AB ülkeleri için çok önemli hale gelmiştir. Üye devletlerin hem kendi adlarına hem de Birlik adına dış sınırlarını korumaları gerekmiştir. Sonuç olarak Avrupa ülkeleri, serbest dolaşım ile güvenliği bir arada götürme çabası içerisine girmiştir. Bu amaçla, Amsterdam Antlaşması ile Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı oluşturulmuştur. Ancak bu yeni oluşumun başarısızlığı üzerine, sınır güvenliğini sağlamak için yeni birtakım adımlar

³¹⁶ Hakan Samur, "Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 27, 2009, s. 24.

³¹⁷ "Copenhagen European Council 12 And 13 December 2002 Presidency Conclusions", <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2015917%202002%20INIT/EN/pdf> (Erişim tarihi: 26.04.2023).

³¹⁸ Hans-Christian Jasch, "State-Dialogue with Muslim Communities in Italy and Germany- The Political Context and the Legal Frameworks for Dialogue with Islamic Faith Communities in Both Countries", *German Law Journal*, Vol: 8, No: 4, 2007, ss. 341- 380.

³¹⁹ Carol Lancaster, "France: Rank et Rayonnement", *Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics*, The University of Chicago Press, 2007, ss. 143-170.

atılmıştır. AB, dış sınırların yönetiminde zorluklarla karşılaşan üye devletleri desteklemek, sınır kontrolünü kolaylaştırmak ve üye devletler arasındaki işbirliğini artırmak amacıyla 2004 yılında Frontex³²⁰ aracılığıyla karşılıklı yardım ve ortak yönetim sistemini hayata geçirmiştir. Frontex, başlangıçta üye devletlerin sınır güvenliği birimlerini desteklemek üzere tasarlanmış olsa da zamanla yetkileri genişlemiş ve Avrupa sınırlarının korunmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Başlangıçta dış sınırları korumak üzere tasarlanan Frontex, zaman içinde yeni düzenlemeler sayesinde yeni bir perspektif ve bir dizi yetki kazanmıştır.³²¹ Konsey Tüzüğü'nün ilk maddesinden görülebildiği üzere Ajansın amacı şöyle tarif edilmiştir:

“Dış sınırların kontrolü ve gözetiminden sorumluluğun Üye Devletlere ait olduğunu göz önünde bulundurarak, Ajans, dış sınırların yönetimine ilişkin mevcut ve gelecekteki Topluluk tedbirlerinin uygulanmasını kolaylaştıracak ve daha etkili hale getirecektir. Bunu, Üye Devletlerin bu tedbirlerin uygulanmasında eylemlerini koordine ederek, böylece kişilerin kontrolü ve Üye Devletlerin dış sınırlarının gözetimi üzerinde etkili, yüksek ve tekdüze bir seviye sağlamak suretiyle yapacaktır.”³²²

Bu dönemde de AB üye ülkeleri arasında tam manasıyla ortak bir dış ve güvenlik politikası deneyimlemek mümkün olmamıştır. AB'nin benimsediği eylem çizgisi iki yol arasında olmuştur: Transatlantik uyum ve Transatlantik ayrışma. AB, bazı

³²⁰ “Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (Frontex)”, <https://www.frontex.europa.eu/> (Erişim tarihi: 22.05.2024).

³²¹ Lena Karamanidou, Bernd Kasperek, “Fundamental Rights, Accountability and Transparency in European Governance of Migration: The Case of the European Border and Coast Guard Agency Frontex”, Global Migration: Consequences and Responses- Working Paper Series, 2020, s. 135.

³²² “Règlement (CE) No: 2007/2004 Du Conseil Du 26 Octobre 2004 Portant Création D’une Agence Européenne Pour La Gestion De La Coopération Opérationnelle Aux Frontières Extérieures Des États Membres De l’Union Européenne”, Pub. L. No. 32004R2007, 349 OJ L, 2006, <http://data.europa.eu/eli/reg/2004/2007/oj/fra> (Erişim tarihi: 22.05.2024).

durumlarda ABD'nin taleplerine razı olurken, bazı durumlarda ise farklı bir yol izlemiştir. Özellikle Fransa bu ayrışmayı açık açık benimsemiş ve üst düzey açıklamalarında dile getirmiştir. Afganistan, Irak ve Ortadoğu'daki şahin politikaları onaylamayan Avrupalı kitleler her zamankinden daha fazla yüksek sesle taleplerini ve çizgilerini ifade etmeye başlamışlardır. Hatta, AB yetkilileri ABD dış politikasını ve 'şer eksen'i' olarak adlandırdıkları bölgeye yönelik politikası da dahil olmak üzere büyüyen tek taraflılığını eleştirmeye devam etmiştir. Dönemin AB Dış İlişkiler Komiseri Chris Patten, *The Guardian*'a verdiği röportajda ABD'nin dünyaya karşı 'basit ve mutlakçı' bir yaklaşım benimsediğini şöyle ifade etmiştir: “*Gulliver bu işi tek başına yapamaz ve kendimizi yüksek sesle konuşamayacak kadar Lilliput'lu olarak görmenin yararlı olacağını düşünmüyorum. ABD'yle omuz omuza politikasını sürdüren Britanya'da üst düzey siyasi figürler arasında bile Amerikan karşıtı sesler yükseliyor.*”³²³ Söz konusu dönemde Avrupa'nın farklı bir küresel bakış açısı benimseme isteği doruğa ulaşmıştır. Üst düzey bir AB-İngiliz yetkilisi: “*Ödevlerimizi Dick Cheney ve Condi Rice'in notlarıyla almak zorunda olduğumuzu hissetmemiz aşağılayıcı ve alçaltıcıdır. Sahip olabileceğimiz tek politikanın ABD tarafından veto edilmeyen bir politika olduğunu düşünmekten vazgeçmeliyiz*” diyerek eklemiştir: “*Eğer kibir düşmanlığı takip ediyorsa, ekonomik yükseliş bağımsız eylem isteğini ve bunun kabulünü takip eder.*”³²⁴

AB kurumsal çerçeve kapsamında Ortadoğu devletleriyle diyalogunu sürdürmüştür. ABD'nin teröre karşı savaşını Irak'a kadar genişleteceği korkusunun ortasında, Şubat 2002'de İstanbul'da İİT³²⁵ ile Hristiyan ve Müslüman devletleri

³²³ “Patten Lays Into Bush's America, Fury at President's 'Axis of Evil' Speech”, <https://www.theguardian.com/world/2002/feb/09/politics.september11> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

³²⁴ “Prominent People in The Wrong Roles”, Dawn, 10 February 2002, <https://www.dawn.com/news/1062678> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

³²⁵ İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Müslümanların üçüncü mukaddes mabedi olan ve İsrail'in işgali altındaki Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'nın, 21 Ağustos 1969 tarihinde Avustralyalı radikal bir Yahudi tarafından kundaklanması sonrasında İslam dünyasında uyanan tepkiler üzerine, 22–25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan bir kararla Üye Devletler arasında iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek, İslam Dünyasının hak ve çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuştur. 1970 Mart ayında Cidde'de gerçekleştirilen 1. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda

birbirine yakınlaştırmayı amaçlayan bir toplantı düzenlemiştir. Dönemin Yüksek Temsilcisi Javier Solana burada Arap-İsrail meselesini ele almış; çatışmanın sona erdirilmesinin, terörizmi ortadan kaldırmak ve Afganistan'da barışı yeniden tesis etmek ile birlikte AB ve İİT için 'üç acil öncelik'ten biri olması gerektiğinin altını çizmiştir.³²⁶ Ne var ki, daha büyük kapasiteye ve uluslararası desteğe rağmen AB, üyeleri arasındaki görüş ayrılığının en büyük engel olduğu Ortadoğu'da dramatik bir etki yaratmayı başaramamıştır. Bunun en açık görüldüğü olay Irak politikasına ilişkin farklılıklar olmuştur. Üyeler arasındaki fikir ve tutum farklılıkları 2003 Irak işgalinden³²⁷ sonra iyice belirginleşmiştir. AB üyeleri arasındaki bölünmeler, Birlik'in birleşik bir aktör olarak hareket etmesine ciddi darbe indirmiştir. Irak'ın işgali hem AB içinde hem de ABD ve AB arasındaki fikir ayrılıklarını iyice görünür kılmıştır. AB savaştan önce ve savaş sırasında ilki Almanya ve Fransa'nın başını çektiği ve AB'nin diğer bazı kuzey Avrupalı üyelerinin de yer aldığı harekâta karşı çıkan savaş karşıtı blok ve diğeri de Birleşik Krallık, Danimarka, İtalya, Portekiz ile İspanya'nın oluşturduğu ve AB'nin söz konusu dönemdeki olası üyelerinin (Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya) de yer aldığı ABD destekçisi blok şeklinde iki kampa bölünmüş bir portre çizmiştir. Bunun yanı sıra bir grup ülkenin de tarafsız kaldığı göz önüne alınırsa, krizin AB'yi adeta üçe

Genel Sekreterliğin oluşturulmasına ve Sekreteryanın, Kudüs'ün kurtarılmasına kadar, Cidde'de faaliyet göstermesine karar verilmiş, ayrıca bir Genel Sekreter atanmıştır. İKÖ ismi, 28-30 Haziran 2011 tarihlerinde Astana'da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. 57 üyesi, 5 gözlemci üyesi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Organisation of Islamic Cooperation", <https://new.oic-oci.org/SitePages/CommonPage.aspx?Item=1> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³²⁶ "United Nations, Division for Palestinian Rights, Chronological Review of Events Relating to the Question of Palestine", February 2002, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-194384/> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

³²⁷ 2001'de gerçekleşen 11 Eylül terör saldırılarının ardından ABD'nin gücünü kanıtlamanın ve o tarihten sonra karşısına çıkabilecek muhtemel tehditlerin en sert şekilde karşısında duracağının bir işareti olarak ABD Başkanı George W. Bush 'teröre karşı savaş' başlatmıştır. ABD 'kitle imha silahlarına sahip olduğu' gerekçesiyle Saddam Hüseyin rejimini devirmek amacıyla Irak'a müdahale etmiştir. 19 Mart 2003'te ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri tarafından hava saldırıları başlatılmış ve ardından 20 Mart'ta gelen kara operasyonu 'Irak Özgürleştirme Operasyonu' devam etmiştir. 'ABD'nin Irak'ı işgali' olarak tarihte yerini alan 2003 Irak Savaşı sonrasında işgalin gerekçelerinden biri olan 'ABD'nin Ortadoğu bölgesine demokrasi ve istikrar getirme' vaadi gerçekleşmediği gibi; bu uğurda yapılanlar bölgede daha fazla istikrarsızlığa ve çatışmaya yol açmıştır. 2003 Irak Savaşı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Canan-Sokullu, Bezen Balamir Çoşkun, Mustafa Aydın, "20. yılında ABD'nin Irak'ı İşgalinin Ulusal, Bölgesel ve Küresel Sonuçları", UIK *Panorama*, 3 Nisan 2023, <https://www.uikpanorama.com/blog/2023/04/03/ps-2/> (Erişim tarihi: 18.12.2023).

böldüğü ortaya çıkmaktadır. Hatta ve hatta AB bünyesinde yaşanan bu ayrışmanın ileriki yıllarda Birlik üyeliğinden ayrılma fikirlerini tetikleyeceği bile öne sürülmüştür. Diğer birçok kriz durumunda olduğu gibi, AB'nin aktif bir rol oynama kapasitesi sınırlı kalmış ve Birlik ülkenin işgal sonrası yeniden inşasına odaklanmıştır.

AB'nin Irak Savaşı'na olan bakış açısını ortaya koymak bakımından Almanya'nın tutumunu ele almak mümkündür. Dönemin Alman Sosyal Demokrat Partisi (SDP)'nin koalisyon hükümetinin terörle mücadele ile bir devletin askeri unsurları ile bir başka devlete yönelik ortaya koyduğu askeri müdahale arasında ince bir ayrım olduğunun farkında olduğu söylenebilir. Bu nedenle, SDP ve koalisyon ortakları ABD'nin Irak'ı işgal eylemine başlangıçtan itibaren muhalefet etmişlerdir. Bu noktada Schröder hükümetinin Alman kamuoyunun ekseriyetinin desteğine de sahip olduğu görülmektedir. Bu destekten hareketle, Schröder hükümeti ABD'ye, askeri eylemi konusunda destek vermemeyi seçmiştir. Bunun temel nedeni ise Schröder'in ifadesiyle, Bağdat hükümetinin El Kaide ile ilişkisi olduğu konusunda açık bir delilin ortaya konulamamış olmasıdır. Aynı zamanda, söz konusu işgal girişimi ile ilgili olarak, Kosova Savaşı'ndakine benzer, BMGK tarafından alınmış bir kararın olmaması da Alman hükümetinin bu kararında etkili olmuştur. Zira, Kosova Savaşı'nda da deneyimlendiği üzere, Alman hükümeti ve kamuoyu genel olarak barış yanlısı bir politika yürütmekle birlikte, Kosova Savaşı'na müdahil olmalarındaki temel motivasyonlardan biri, söz konusu müdahalenin Almanya'nın da üyesi olduğu uluslararası kuruluşların bir kararı olarak alınmış olmasıdır.³²⁸

Almanya'nın tavrı temelde ABD Başkanı George Bush'un söylemi ile çatışmaktadır. Zira Bush'a göre terör örgütleri ile Irak arasında bir birliktelik vardır, şer eksen (axis of evil) olarak değerlendirilen bu ülkeler (Irak, İran ve Kuzey Kore)

³²⁸ Tuomas Forsberg, "German Foreign Policy and the War on Iraq: Anti Americanism, Pacifism or Emancipation", *Security Dialogue*, Vol: 36, No: 2, 2005, ss. 213-231.

terörizme destek vermektedirler.³²⁹ Diğer yandan, Almanlar, diğer pek çok Avrupalı gibi, bu fikrin temelsiz olduğu yönünde bir görüşe sahip olmuş ve kendi görüşlerinin ve eleştirilerinin ABD’li mevkidaşları tarafından görmezden gelindiğine inanmışlardır. Örneğin, Alman Dışişleri Bakanı Fischer ABD idaresine yönelik olarak, Avrupa ülkelerinin ABD’nin birer uydu devleti olmadığını ve bu yönde bir kanaat varmış gibi kendilerine muamelede bulunulmasını eleştirmiştir. Hatta Almanya’nın merkez sağ partisi olan Hristiyan Demokratları bile hükümetin Irak politikası konusundaki tutumunu desteklemiştir. Buna mukabil, Schröder’in tutumu daha olumlu ve Bush idaresinin bir süper güç olarak verdiği kararlarının güvenilmezliğine yönelik olarak ortaya koydukları şüpheli tutuma sarılmayacakları şeklinde olmuştur. Bu durum da bir orta yolun bulunmasına dönük siyasetin geliştirilmeye çalışıldığını ortaya koymuştur.³³⁰ Aynı durum 2002 Genel Seçimleri’nde de görülmüştür. Schröder, bu seçimlerde Irak Savaşı’nda aktif bir tutum takınmanın yanlış olduğunu, bunun bir macera olduğunu ve Almanya’nın müdahil olmayacağını ortaya koymuştur. Bu da göstermektedir ki Schröder ve SDP koalisyon hükümeti, 11 Eylül ve sonrasında ortaya koydukları askeri riskleri üstlenme fakat maceralardan kaçınma olarak değerlendirilebilecek politikasını devam ettirmişlerdir. Alman Adalet Bakanı’nın bir seçim kampanyasında, Bush’un bu eylemleri ile Hitler’in işgalci tavırlarını benzetmesi, SDP’nin güvenlik konusundaki bakış açısını ortaya koyması bakımından manidardır.³³¹

Ertesi yıl Fischer tarafından bir güvenlik konferansında ortaya konulan görüşler Almanya’nın güvenlik önceliğini tasdik eder nitelikte olmuştur. 2003’te Münih Güvenlik Konferansı’nda Fischer Irak savaşının neden o anda gerçekleştiğini sorgulamış ve modern Batı devletlerinin öncelikli görevinin İsrail ve Filistin devletleri

³²⁹ Andrew Glass, “President Bush Cites ‘Axis of Evil,’” Jan. 29, 2002, <https://www.politico.com/story/2019/01/29/bush-axis-of-evil-2002-1127725> (Erişim tarihi: 18.12.2024).

³³⁰ Philip Gordon, Jeremy Shapiro, *Allies at War: America, Europe and the Crisis over Iraq*, McGraw-Hill, 2004, s. 109.

³³¹ Forsberg, *ibid.*, s. 219.

arasındaki uzlaşmayı ilerletmek olması gerektiğini savunmuştur. Buna ek olarak Irak Savaşı'nın henüz diplomatik yollar tüketilmeden başlatılması ve askeri kuvvetlerin kullanılmasının otomatik bir hal almasının yanlışlığı da ifade edilmiştir. Uluslararası alanda, Irak Savaşı'nın küresel güvenliğe tehdit oluşturacağı endişesiyle Almanya, Fransa ve Belçika ile birlikte NATO'nun savaş hazırlığı için Türkiye'ye yardım yapılmasına yönelik girişimlerini engellemek için faaliyetlerde bulunmaları da Almanya'nın ABD'nin politikalarının güvenliği tehdit ettiği savını işaret etmektedir. Almanya'nın bu politikanın küresel güvenliğe olan tehdidini ise Irak'ın işgaline yönelik olarak bölgedeki diğer Arap devletlerinin tepkilerinden ve bu tepkilerin tetikleyeceği bir diğer istikrarsızlıktan çekinmesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Zaten bu nedenledir ki Almanya, ABD'nin Irak'ı işgalini desteklemekten imtina etmiş fakat bunu bir denge politikası çerçevesinde yürütmüştür. Zira Schröder'in Transatlantik ilişkilerinin ortak idealler ve değerler çerçevesinde iyi bir şekilde yürütülmesi ve Irak politikasında anlaşmazlık olmaması yönündeki temennileri de bunu gösterir nitelikte olmuştur.³³²

Almanya'nın tutumuna benzer bir tutum Fransa'dan gelmiştir. Fransız gazetesi Le Soir, "Paris ve Berlin onları ABD baskısına karşı koymaya çalışırken Washington'un Avrupa'yı bölmeye yardım eden Bush tebaasına ve (AB üyelerini kastederek) yardımcılara" karşı sert bir yazı da yayımlamıştır.³³³ Dönemin Fransız Cumhurbaşkanı Jacques Chirac da benzer tutum takınmış ve AB ülkelerinin savaşa dahil olmasını istemeyen tarafta yer almıştır. Bu nedenle, ABD Başkanı Bush'un açıklamalarına destek veren bazı AB üyesi Doğu Avrupa devletlerinin başkanlarını

³³² Idem.

³³³ "Irak: Ce Que l'Europe Devrait Dire Aux Américains", 1.10.2002, <https://www.lesoir.be/art/irak-ce-que-l-europe-devrait-dire-aux-americains-t-20021001-Z0MALT.html> (Erişim tarihi: 21.05.2024), "EU in Crisis After 'Gang Of Eight' Statement", Dawn, 2 February 2003, <https://www.dawn.com/news/80435/eu-in-crisis-after-gang-of-eight-statement> (Erişim tarihi: 21.05.2024), Ian Black, "Divided EU May Hold Emergency Summit", <https://www.theguardian.com/world/2003/feb/01/eu.politics> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

eleştirmiştir. Chirac bu devletlerin savaş yanlısı tutumlarını hedef gösterirken, AB politikalarının nasıl işlediğini anlamamakla itham etmiştir. Diğer yandan Fransa Devlet Başkanı, ABD'nin Irak'a asker gönderme talebini reddeden ülkeler arasında yer alırken bu durumu, “*güncel bağlamda tahayyül dahi edilemez*” şeklinde değerlendirmiştir.³³⁴ Bunun için BM'nin iradesinin gerekli olduğunu aksi halde adım atılmayacağını da eklemiştir.³³⁵ Sırf bu nedenle ABD'nin politika geliştiricileri tarafından ‘eski Avrupa’ olarak dahi etiketlenmiştir.³³⁶ Buna mukabil, BM toplantısı sırasında, dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Dominique de Villepin'in 20 Ocak 2003 tarihli basın konferansında şu açıklamayı yapması önemlidir:

“Bugün, açıkça görebildiğimiz üzere, bir seçim vardır. Bu seçim yaptığımız seçimlere uygun olarak işbirliği yolu üzerinde devam etmektir. Diğer seçim Irak'taki durumdan dolayı sabırsız olduğumuz için askeri müdahale yolunu ilerletmektir. Biz bugün hiçbir şeyin askeri müdahaleyi meşrulaştırmadığına inanmıyoruz. (...) Tedbirli olalım diyoruz, dünya hasta ve büyük bir kargaşa içinde. Moda başlatacağını bildiğimiz bu tür girişimlere dünya izin verebilir mi? Çünkü nükleer silahların yayılması sorunu sadece Irak'ta değil, Kuzey Kore'de ve diğer ülkelerde de var. O halde askeri müdahalenin tasavvur edilmesi gerekecek mi ve tek başına askeri müdahale, bir tür sihir yoluyla dünyadaki tüm diğer sorunları çözmeye yetecek mi? Sorumlu olalım. Dünyanın durumunun ciddi olduğunu ve elimizdeki kozla tüm sorunların aynı anda çözülmesi gerektiğinin farkına varalım. Ve bu kozun sonuna kadar kullanılması gerektiğine inanıyoruz: Bu, uluslararası toplumun birliği ve oybirliğidir.”

337

³³⁴ Robert H. Reid, “France: No Troops to Iraq”, CBS News, 15 July 2003, <https://www.cbsnews.com/news/france-no-troops-to-iraq/> (Erişim tarihi: 21.6.2024).

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Hollis, ibid., ss. 45-46.

³³⁷ “France's Position On Iraq”, Press Conference Of Foreign Affairs Minister Dominique De Villepin”, January 20, 2003, <https://web.archive.org/web/20060927144309/http://www.ambafrance-us.org/news/statmnts/2003/vilepin012003.asp>, (Erişim tarihi: 22.8.2024).

Alman ve Fransız devlet başkanlarının aksine, dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Tony Blair Irak'ın özgürleştirilmesi gerektiğini ifade etmiş ve ABD'nin eylemlerine destek vereceğini açıklamıştır. Fakat bunu tek başına yapmanın riskini gören Blair, bunun bir BM kararı eliyle olmasını talep etmiştir. Buna karşın Fransız Devlet Başkanı Chirac, BM'nin bu yönde bir karar almasını engellemek için çalışacaklarını ifade etmiştir.³³⁸

AB içindeki bu bölünme, Birlik'in ortak bir dış politika oluşturma konusundaki zayıflığını tasdik etmiş ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunun, hala Soğuk Savaş güvenlik tehditlerini algıladıklarından, ABD politikalarına uygun hareket ettiğini göstermiştir. Bu iki bloklu durum Irak'ın savaş sonrası yeniden inşası sürecinde de sürmüştür. Fransa'ya göre, BM Irak'ın inşasında ana rolü oynamalıyken; ABD'yi destekleyen blok ise BM'nin önemli bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte, bu rolün sınırlı olduğunu savunmuştur. Ekim 2003'te AB ilk başışçılar konferansına ev sahipliği yapmış ve AB Irak'a 1,2 milyar Avro ödemeyi taahhüt etmiştir.³³⁹ Birlik ayrıca seçimleri mali olarak destekleyerek ülkede demokratik yapıların inşasına ve Irak'taki yargıçları ve polisi eğiterek de hukukun üstünlüğünün kurulması katkıda bulunmuştur.³⁴⁰

AB'de kararların ortak bir uzlaşısı ile alınması gerektiği gerçeği net bir duruş sergilemeye engel olmuştur. Bunun için birtakım önlemler alınmaya çalışılmış ve 'yapıcı çekimserlik ve nitelikli oy çokluğu' gibi yeni karar alma yöntemleri kabul edilmiştir. AB'nin Irak savaşı sırasındaki müdahale tarzını iyi okuyabilmek için, Birlik'in dış politikasını belirleyen önemli bir gelişmeyi akla getirmek gerekmektedir. Daha önceki bölümlerde bahsedilen Amsterdam Anlaşması'nın ODGP bölümüne

³³⁸ Hollis, ibid., s. 46.

³³⁹ "Cooperation Between the European Union and Iraq", Joint Strategy Paper 2011-2013, https://eeas.europa.eu/archives/docs/iraq/docs/2011_2013_jsp_nip_en.pdf, ss. 10-11 ve ss.17-21 (Erişim tarihi: 18.08.2021).

³⁴⁰ Ibid., ss. 11-12 ve 31-38.

eklenen “BM Şartı uyarınca Birlik’in ortak değerlerini, temel çıkarlarını ve bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak (...)” ibaresi AB’nin Irak’ın işgaline yönelik tutumuna zemin hazırlamıştır. BM Şartı’nın hukuka aykırı güç kullanımını yasaklayan maddeleri AB’nin temel değerleri olarak kabul edilmiş ve AB’nin Irak Savaşı’na askeri müdahaleye neden şiddetle karşı çıktığı sorusunun cevabı esasen bu metinde verilmiştir.³⁴¹ Ancak yine de yukarıda bahsedilen siyasi ayrışma sonucu kimi AB ülkeleri bu müdahaleye katılmışlardır dolayısıyla söz konusu krize yönelik yine ‘ortak’ bir tutumdan bahsetmek mümkün olmamıştır.

AB’nin Ortadoğu’ya yönelik kendi politikasını oluşturma mücadelesi, özellikle 11 Eylül sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. AB’nin aşağıda değinilecek noktalardaki tutumu Ortadoğu’ya yönelik ortak bir Avrupa yaklaşımının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki Irak, İran ve Körfez ülkeleriyle ilişkiler meselesi olmuştur. Avrupa ülkeleri, İran’la ticareti yasaklayan ABD Kongresi’ne karşı çıkmışlar, özellikle Avrupa’daki büyük güçler İran’la ticaret yapmaya devam etmişlerdir.³⁴² AB’nin İran ve Irak’a yönelik dış politika tercihi ise sürekli çok taraflılık şeklinde olmuştur. Çok taraflılığın bir gereği olarak işbirliği doğrultusunda uluslararası rejimlerin inşası, ortak normların işlevselleştirilmesi, uluslararası antlaşmaların yaşama geçirilmesi ise temel yöntem kabul edilmiştir. Körfez ülkeleriyle ilişkiler hususunda ise, 11 Eylül, 11 Mart 2004 Madrid ve 7 Temmuz 2005 Londra bombalamaları³⁴³ ve karikatür krizi³⁴⁴ sonrası Avrupa ülkelerinin tehdit algılarındaki değişikliklerle birlikte daha önceki kısımlarda

³⁴¹ Wojciech Lewandowski, “The Influence of the War in Iraq on Transatlantic Relations”, *SEI Working Paper*, No: 79, Sussex European Institute, 2004, ss. 7-8.

³⁴² Phebe Marr, “The United States, Europe and the Middle East, Cooperation, Co-optation or Confrontation?”, Barbara Allen, Roberson (der.), *The Middle East and Europe*, Routledge, 1998, s. 97.

³⁴³ 11 Mart 2004 tarihinde İspanya’nın başkenti Madrid’deki üç tren istasyonunda eş zamanlı olarak gerçekleştirilen El Kaide’nin üstlendiği terör saldırılarında 191 kişi yaşamını yitirmiş, yaklaşık 2 bin kişi yaralanmıştır. 7 Temmuz 2005 tarihinde Birleşik Krallık’ın başkenti Londra’da 6 metro istasyonunda eş zamanlı olarak gerçekleştirilen ve yine El Kaide’nin ikinci lideri Eymen el-Zevahiri bombalamaların kısmi sorumluluğunu üstlendiği terörist saldırılarda 56 kişi ölmüş, 700 kişi yaralanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Akdemir, “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1, 2009, ss. 1-26.

³⁴⁴ Nebile Özmen, “Karikatür Krizi: Danimarka’da Homojen Kültür Söylemi Ve İslamofobinin Tezahürü”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 53, Sayı: 2, 2017, ss. 101-118.

ele alınan AB ve KİK yetkilileri arasındaki ortak toplantıların siyasi bağlamı, terörle mücadele ve kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi gibi diğer konulara odaklanmıştır. Madalyonun diğer yüzünde, başta Körfez'deki geleneksel monarşiler olmak üzere bölgedeki ülkelerin çoğunda liderler de demokrasi yönünde herhangi bir değişikliğe karşı durmuşlardır. Demokratikleşme ve değişimi benimseme konusundaki isteksizlikleri de bu olumsuz havanın sürmesine katkı sağlamıştır.³⁴⁵ 11 Eylül sonrası dönemde AB'nin bölgeye yönelik politikası; bölgede ihtiyaç duyulan reform sürecinin tarzıyla da ilgili olmuştur. Bölgede siyasi, sosyal ve ekonomik reformlara ihtiyaç olduğu konusunda genel olarak fikir birliğine varılmış ve AB, "reformların ancak etkilenen toplumların içinden üretilirse başarılı olabileceğini, dışarıdan empoze edilemeyeceğini ve edilmemesi de gerektiğini" savunmuştur.³⁴⁶

Yukarıdaki savlar göz önüne alındığında, AB'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasını (özellikle ABD'ninkinden bağımsız) özgürce ve sınırsızca uygulayamasa dahi bölgedeki gelişmeleri etkileme potansiyeline sahip olduğu söylenebilmektedir. Avrupa ülkelerinin bölge ile ilişkilerine genellikle ekonomik kaygılar hâkim olmuştur. Aynı zamanda AB'nin bölgeye yönelik tutumu, bölgedeki Amerikan çıkarlarına benzer biçimde stratejik unsurlar da barındırmıştır. Bu stratejik unsurlara rağmen, AB'nin bölgeye yönelik politikaları çoğunlukla ekonomik sorunlar ve yasadışı göç, belirsizlik ve ekonomik gerileme, hoşgörüsüzlük, saldırgan milliyetçilik, ırkçılık, etnik çatışmalar, radikalizm, terör gibi yeni nesil güvenlik önlemleri ile ilintili olmuştur.³⁴⁷

Yine aynı dönemde Filistin-İsrail çatışması ve barış süreciyle ilgili politikalarında -özellikle çatışma durumlarında- Avrupa'nın rol oynama kapasitesi azalmıştır. Avrupa ülkeleri İsrail ve Filistin'e yaklaşımlarında dengeli bir yaklaşım izlemeye çalışmışlardır. AB, Filistin-İsrail çatışmasına adil ve kalıcı bir çözüm

³⁴⁵ Nicolaidis, Nicolaidis, ibid., s. 142.

³⁴⁶ "The EU, the Mediterranean and the Middle East- A Longstanding Partnership", ibid.

³⁴⁷ Özcan, ibid., s. 74.

bulunmadıkça ortak bir barış, refah ve ilerleme alanı gerçekleştirmenin mümkün olmayacağını savunmuştur.³⁴⁸ Bölgede huzursuzlukların artmasını engellemek isteyen AB, İsrail ve Filistin İdaresi tarafından imzalanan Oslo Anlaşmaları'na uyum sağlamak açısından İsrail'in hoşnutsuzluğunu gidermek için bir dizi adım atsa da; İsrail'in şiddetin artması uyarılarına cevap olarak sert beyanlar ileri sürmesinden duyduğu hayal kırıklığını dile getirmiş, İsrail'in Doğu Kudüs'teki kilit alanlardaki mevcudiyetini reddetmiş ve Yahudi yerleşim yerlerinin genişlemesinin Filistin- İsrail çatışmasında önemli bir sebep olduğunu öne sürmüştür.³⁴⁹ Örneğin AB Bakanlar Konseyi tarafından geliştirilen Kudüs'ün statüsü konusundaki politikası ile ilgili olarak şu ifadeler dile getirilmiştir: *“Doğu Kudüs BMGK 242 sayılı Kararı'nda kurulan ilkelere tabidir, dolayısıyla kuvvet yoluyla bölgenin ele geçirilmezliği sabittir ve İsrail'in egemenliği altında değildir. Birlik, işgal altındaki diğer bölgeler açısından geçerli olduğu gibi, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin tamamıyla Doğu Kudüs'e uygulanabilir olduğunu değerlendirmektedir.”*³⁵⁰

11 Eylül sonrası AB'nin Ortadoğu Politikasını inşa ederken etki eden faktörlere bakacak olursak; bunlardan ilki İslamofobi (*Islamophobia*) olarak karşımıza çıkmıştır. Batı dünyasının Müslümanlara yönelik korkusunu ve endişesini ifade eden bir kavram olan İslamofobi, yine Batı dünyasının kendisinden olmayan sosyal gruplara karşı bakış açısını da yansıtmaktadır. İslamofobi kavramı üzerine geniş bir literatür bulunduğundan ötürü bu sözcüğün kesin olarak ilk defa nerede, ne zaman ve kim tarafından hangi sebepten ötürü söylendiği net bir şekilde bilinmemektedir. Yazılı medya kanallarında ortaya çıkan ilk kullanımına Fransa Sömürge Bakanlığı'nda görevli Alain Quellien'e ait

³⁴⁸ “The EU, the Mediterranean and the Middle East- A Longstanding Partnership”, ibid.

³⁴⁹ Sanam Noor, “European Union and the Middle East: A Historical Analysis”, Pakistan Horizon, Vol: 57, No: 1, 2004, ss. 40-41, “Europe Puts Blame on Israel”, Britain-Israel Public Affairs Centre (BIPAC) Briefing, Vol: 4, No: 2, 1996, s. 3. British-Israel Public Affairs Centre veya Britain/Israeli Public Affairs Committee olarak da bilinen British-Israel Public Affairs Committee (BIPAC) Siyonist bir lobi grubudur. 1983'ten 1999'a kadar aktif olarak çalışan grup fon eksikliği nedeniyle 1999'un sonlarında kapanmıştır.

³⁵⁰ “1950th Council Meeting- General Affairs -Pres/96/253 European Commission”, 1996, October 1, Retrieved on October 22, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_96_253 (Erişim tarihi: 18.12.2024).

1910'da Paris'te yayımlanmış “*La Politique Musulmane dans L'Afrique Occidentale Française*” (Fransız Batı Afrika'sında Müslüman Siyaseti) adlı eserde Fransızca “L'Islamophobie” şeklinde rastlanmıştır.³⁵¹ Kavram daha sonra 1922 yılında, Etienne Dinet'in *L'Orient vu de l'Occident*³⁵² (Batı'dan görülen Doğu) isimli çalışmasında yer almış, ancak 1990'lı yıllarda yaygın kullanımına ulaşmıştır. Modern dönemde kavram, her bir Müslümanın fanatik ve aşırılık yanlısı olduğuna, dinin aşırı öğretilerini benimsediğine, Müslüman olmayanlara karşı şiddet eğilimine başvuracağına, İslam'ın eşitlik, demokrasi ve hoşgörü gibi değerleri reddettiğine dair bir önyargıyı ifade etmektedir.³⁵³ Dolayısıyla temelde Müslümanlara yönelik önyargıyı, Müslümanlardan korkmaktan ya da onlardan hoşlanmamaktan kaynaklı İslam'dan korkma veya ondan nefret etme olgusuna verilen genel bir ismi ifade etmektedir.³⁵⁴ Bu görüş bilhassa daha önce değinilen 11 Eylül ABD saldırıları, 11 Mart 2004'te Madrid metrosunda gerçekleşen patlamalar, 7 Temmuz 2005 tarihli Londra saldırıları ve 21 Temmuz'da ilk saldırının devamı niteliğindeki 4 bombalı saldırı girişimi sonrasında daha da yaygınlaşmıştır.

Avrupa'da İslam düşmanlığı yıllar içerisinde giderek kurumsallaşmıştır. Alman polis teşkilatı ve ordusundaki İslam ve Türk düşmanı ağlar, Avusturya hükümetinin Müslüman akademisyenleri hedef alan bir İslam dokümantasyon merkezi kurması ve Avrupa'daki köklü İslami kuruluşların yerlerine Avrupa'nın Protestan ve reformcu İslam tasavvuruna uygun merkezlerin kurulmaya başlanması buna örnektir. Fransa ve

³⁵¹ Ezzerhoini Dahou, “L'Islamophobie, un Racism Apparu avec la Colonisation”, *Algérie-focus*, 3 February 2010, Robin Richardson, “Islamophobia or Anti-Muslim Racism-or What?- Concepts and Terms

Revisited”, *Insted Colsultancy*, 2012, s. 3'te alıntılanmıştır, <http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf> (Erişim tarihi: 09.04.2025).

³⁵² Etienne Dinet, S. Ben Ibrahim, *L'Orient vu de l'Occident*, Héritage, 1922, s.38, <https://archive.org/details/lorientvudelocci00dine/page/n3/mode/2up> (Erişim tarihi: 19.12.2024)

³⁵³ Firmanda Taufiq, Lukmanul Hakim, Muhammad Irham, “Islamophobia and Turkey's Accession to the European Union (EU): Dilemma and Challenge”, *Proceeding of 8th International Dirasat Islamiyah Conference on The Phenomenon of Islamophobia: Ideology and Strategy* 27-28 September 2022, Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Indonesia, s. 2.

³⁵⁴ Göktuğ Şeker, İslamofobinin Nedenleri ve Türkiye'ye Yansıması Üzerinden Değerlendirilmesi, *Uluborlu Mesleki Bilimler Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 1, 2023, ss. 14-15, Lorraine P. Sheridan, “Islamophobia Pre-and Post-September 11th, 2001”, *Journal of Interpersonal Violence*, Vol: 21, No: 3, 2006, s. 317.

Almanya'da dini sembol (başörtüsü) yasakları, İslam düşmanlığının yasa düzeyinde kurumsallaştığını göstermektedir.³⁵⁵ İslamofobi'nin Avrupa bağlamında 'kültürel ırkçılık' veya 'Müslüman karşıtı ırkçılık' olarak çerçevelenmesi doğru bir strateji olarak değerlendirilmiştir. Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi'nin (*European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia*- (EUMC) 2015 yılında yayımladığı İslamofobi Raporu'nda İslamofobi, 'Müslüman karşıtı ırkçılık' olarak tanımlanmıştır.³⁵⁶

Bu noktada AB'nin kendi içinde bir ikilem yaşadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu ikilem, Tezin de ana konusu olan Türkiye'nin AB üyeliğini kabul etme hususunda iyice belirginleşmektedir. Bir görüşe göre, AB, Türkiye'nin AB üyeliğini hem İslamofobik olmadıklarını hem de Hristiyan kulübü olmadıklarını kanıtlamak açısından zaruri değerlendirmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin AB üyeliğini olumlu şekilde sonuçlandırmamanın, AB açısından kaçırılan önemli bir fırsat olacağı ifade edilmektedir.³⁵⁷ Öyle ki, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan 2014 yılında konuyla ilgili görüşlerini "*Türkiye NATO'ya, OECD'ye katılmış... Dahası, neden AB'ye kabul etmiyorsunuz? O zaman, sorun başka yerde.*"³⁵⁸ şeklinde ifade etmiş ve AB'nin bir 'Hristiyan kulübü' olmadığını ispat etmek için Türkiye'nin üyeliğini kabul etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bir başka ifadesinde ise Erdoğan, "*Biz Avrupa'yı sınıyoruz, bakalım AB ana nüfusu müslüman olan Türkiye'yi kabul edebilecek ve sindirebilecek*

³⁵⁵ Zeliha Eliaçık, "İslamofobi ile Küresel Mücadelede Öncü Rol Türkiye'nin", SETA, 15.06.2021, <https://www.setav.org/avrupa-arastirmalari/islamofobi-ile-kuresel-mucadelede-öncu-rol-turkiyenin> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Abdullah Yuhannan, "Possible Impacts and Potential Benefits From Turkey in the EU's Enlargement Process", *Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017, s. 63.

³⁵⁸ Jordan Schachtel, "EU Is an 'Islamophobic Christian Club' If They Refuse Us Entry: Turkish Pres Erdogan," *Breitbart*, 26.01.2015, <http://www.breitbart.com/national-security/2015/01/26/eu-is-an-islamophobic-christian-club-if-they-refuse-us-entry-turkish-pres-erdogan/> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

mi? Eğer İslamofobi'ye karşı iseniz, o zaman Türkiye'yi kabul etmek zorundasınız.”³⁵⁹

diyerek AB'nin bu konuda eyleme geçmesi gerektiğini vurgulamıştır.

AB ülkelerinde yaşayan kişilerin İslamofobi ve Türkiye desteğini inceleyen Mirzaei, ilgi çekici sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmada AB ülkesi vatandaşlarının %71,4'ünün İslamofobi seviyesinin düşük ya da çok düşük seviyede olduğunu tespit edilmiştir. Yüksek İslamofobi seviyesine sahip kişi oranı ise yalnızca %11 olarak hesaplanmıştır.³⁶⁰ Benzer bir durum farklı anketler ile de tespit edilmiştir. Örneğin Sahgal ve Mohamed, 2017 yılında PEW Research Center³⁶¹ tarafından bazı AB ülkeleri ve ABD'de yapılan bir araştırmadan bahsetmektedir.³⁶² Bu araştırmada, katılımcılara, Müslüman bir komşuları ya da aile üyelerinin bulunması durumunda bunu kabul edip etmeyeceklerini sormuştur. Yayımlanan rakamlara göre Batı Avrupa Ülkelerinde bir Müslüman komşu olarak kabul etme oranı Hollanda'da en yüksekken; İtalya'da en düşüktür. Bir Müslümanı aile üyesi olarak kabul etme oranına bakılacak olursa, bu oran yine Hollanda'da en %88'le en yüksekken, %43'le İtalya'da en düşüktür.

³⁵⁹ Ibid.

³⁶⁰ Diba Mirzaei, *EU Citizens' Attitudes Towards Turkey's Membership*, Bachelor Thesis, University of Twente, School of Management and Governance, 2013, ss. 15-17.

³⁶¹ The Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life 2001 yılında kurulan Amerika merkezli bir sivil toplum örgütüdür.

³⁶² Neha Sahgal, Besheer Mohamed, “In the U.S. and Western Europe, People Say They Accept Muslims, But Opinions Are Divided on Islam”, Pew Research, 08.10.2019, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/10/08/in-the-u-s-and-western-europe-people-say-they-accept-muslims-but-opinions-are-divided-on-islam/> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

Tablo 1: Batı Avrupa Ülkelerinde Müslüman Bir Komşu ya da Aile Üyesini Kabul Etme Oranı (%)

Ülke	Bir Müslümanı Komşu Olarak Kabul Etme	Bir Müslümanı Aile Üyesi Olarak Kabul Etme
Avusturya	77	54
Belçika	91	77
Danimarka	91	81
Finlandiya	83	66
Fransa	85	66
Almanya	77	55
İrlanda	75	60
İtalya	65	43
Hollanda	96	88
Norveç	92	82
Portekiz	83	70
İspanya	86	74
İsveç	90	80
İsviçre	76	57

Kaynak: PEW Research'ten Türkçeleştirilerek alınmıştır.

Bu durum Türkiye'nin AB üyeliğine karşı Avrupalıların desteği konusunda ise farklılaşmaktadır. Buna göre ankete katılanların %39,9'u Türklerin AB üyeliğini desteklerken %60,1'i desteklememektedir.³⁶³ Buna karşın çalışma kişilerin kendi

³⁶³ Mirzaei, ibid., s. 15-17.

kültürlerini kaybetme korkularının bulunduğu ölçüde, AB genişlemesine karşı olduklarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İslamofobi AB'nin Türkiye politikalarını tek başına etkilememektedir. Türkiye aleyhine olan tavırlarının yaşam biçimi, değerler ve demokrasi kültürü ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.³⁶⁴ AB vatandaşlarının bu tutumları AB politikalarına da etki etmektedir. AB'de İslamofobi'nin giderek arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum EUMC raporları ile de sabittir.³⁶⁵

E. Akdeniz İçin Birlik

11 Eylül terör saldırıları sonrası demokrasi ile güvenlik arasında güçlü bir ilişki kuran yeni AB güvenlik yaklaşıma göre Ortadoğu'da demokrasi eksikliği Batı için tehdit oluşturmaktadır.³⁶⁶ Buna göre; otoriter rejimlerin baskısı altında siyasete erişim kanallarından yoksun bırakılan gruplar, barışçıl siyasi süreçlerden uzaklaşarak radikalleşmekte ve bölgesel istikrarsızlığı tetikleyerek Batı'nın güvenliğini tehlikeye sokmaktadırlar. Özellikle 2000'lerin başında popüler olmaya başlayan ve ikinci yarısında yükselişe geçen reel politik, ABD kadar AB'yi de etkilemiştir. Siyasi değişim söyleminin gündemden düştüğü bu dönemde, ekonomik ilişkiler yeniden ön plana

³⁶⁴ Ibid., s. 25-27.

³⁶⁵ 2002 tarihli EUMC Raporu, 11 Eylül saldırılarının ardından Avrupa'da İslamofobinin arttığını ortaya koymaktadır. AB üye ülkelerinden gelen 75 ulusal raporla belgelenen, tutumlardaki rahatsız edici değişimin ayrıntılarını vermektedir. Rapor, sözlü ve fiziksel saldırılar da dahil olmak üzere Müslümanlara yönelik ayrımcılığın arttığının bir resmini çizmektedir. Rapora göre camiler, kültür merkezleri ve İslami okullar tehdit ve şiddetin hedefi haline gelmiştir. Kıyafetlerinden kolayca tanınabilen Müslüman kadınlar, toplu taşıma araçlarından zorla çıkarılma ve taciz gibi olaylarla özel bir düşmanlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Rapor rahatsız edici bir eğilimin altını çizmektedir: İslamofobiye körüklemek için görsel tanımlayıcıların kullanılması. Görünüşe göre tüm Müslümanları homojen bir grup olarak göstermenin önyargıyı ve güvensizliği beslediğini savunmaktadır. Bu sadece çeşitli dini toplulukları basitleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda adil olmayan bir şekilde birkaç kişinin eylemlerinin kolektif sorumluluğunu ima etmektedir. Rapor, EUMC'nin kendisi de dahil olmak üzere bazı Avrupa kurumlarının ayrımcı politikalar ve söylemler yoluyla İslamofobinin sürdürülmesindeki rolünü eleştirmekten çekinmemektedir. EUMC'nin yazılı raporlarının toplumun Müslümanları ve İslam'ı nasıl algıladığını etkileyebileceğini öne sürerek, güvenlik önlemlerinde dilin gücünü vurgulamaktadır. Genel olarak EUMC Raporu, İslamofobinin tehlikelerini net bir şekilde hatırlatıp; ayrımcılıkla mücadele etmek ve Avrupa'daki Müslüman toplulukların haklarını ve güvenliğini sağlamak için acil eylem çağrısında bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Chris Allen, Jorgen Nielsen, Summary Report on Islamophobia in The EU After 11 September 2001 European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Vienna, 2002, ss. 5-10, Hanife İleri, *Avrupa'da İslamofobinin Artmasının Güvenlikleştirme Teorisi Kapsamında Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE, 2023, s. 80-81.

³⁶⁶ Katarina Dalacoura, "US Foreign Policy and Democracy Promotion in the Middle East: Theoretical Perspectives and Policy Recommendations", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 57-76.

çıkarılırken siyasi meseleler görece önemini yitirmiştir. Realist düşünce, demokrasi ihracı ile ABD'nin güvenliği arasında kurulan bağı sorgulayarak, demokrasinin terörü yenebileceği düşüncesine şüpheyile yaklaşmıştır. Demokrasi ve insan haklarını kültür, din, coğrafya fark etmeksizin evrensel prensipler olarak kabul eden liberallerin aksine, realistler bu dönemde kültürel yaklaşımları ön plana çıkararak, Arap Dünyasının demokrasiye karşı dirençli olduğu savını yeniden gündeme getirmişlerdir.³⁶⁷

ABD'de yerleşmeye başlayan bu yaklaşım, AB nezdinde de bir noktaya kadar kabul görmüştür. Birlik'in 2003 tarihli Yeni Güvenlik Kavramı'na göre tehdit unsurları; terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, bölgesel çatışmalar, başarısız devletler ve organize suçlardır. Yeni Güvenlik Kavramı 'Avrupa Güvenlik Stratejisi'³⁶⁸ adı altında 'Daha iyi bir Dünya'da güvenli Avrupa' sloganıyla Avrupa Birliği Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Belgedeki *“Küreselleşme çağında bile coğrafya hala önemlidir. Sınırlarımızdaki ülkelerin iyi yönetilmesi Avrupa'nın çıkarıdır. Şiddetli çatışmalara giren komşular, organize suçun geliştiği zayıf devletler, işlevsiz toplumlar veya sınırlarında patlayan nüfus artışı, hepsi Avrupa için sorun teşkil etmektedir (...)*”³⁶⁹ ibareleri dikkat çekicidir. Bu nedenlerle AB'nin yakın bölge komşularıyla iyi ilişkiler tesis etmesi ve bu ülkelerde demokrasi, refah ve istikrarın temin edilmesinin AB'nin yararına olacağı vurgulanmıştır. Aliboni'nin de belirttiği gibi, AB topraklarının yanındaki hiçbir ülke askeri tehdit olarak görülmemektedir. Ancak komşu bölgede Birlik'e sızayabilecek iç ve devletler arası çatışmalar yaşanmaktadır. Ayrıca, komşu ülkeler çeşitli türlerde yasadışı kaçakçılık, organize suç, terörizm, çevrenin kötüye kullanılması vb. 'yumuşak' güvenlik sorunlarına yol açma potansiyeline sahiptir. Bu

³⁶⁷ Alfred Stepan, Graeme B. Robertson (2004), “Arab, Not Muslim, Exceptionalism”, *Journal of Democracy*, Vol: 15, No: 4, ss. 140-146.

³⁶⁸ “A Secure Europe in a Better World”, European Security Strategy, 8 December 2003, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

³⁶⁹ Ibid., s. 9.

nedenle, iyi yönetilmeleri ve sağlam bir uluslararası işbirliği çerçevesine dahil edilmeleri AB'nin çıkarınadır.³⁷⁰

Bu politika bağlamında Ortadoğu'ya yönelik politikasını yeniden gözden geçiren Birlik daha önceki kısımlarda bahsedilen ve 'AB Komşuluk Politikası Strateji Belgesi'³⁷¹ olarak duyurulan Avrupa Komşuluk Politikası'nı üretmiştir.³⁷² Belgede en dikkat çekici husus demokrasi ve insan hakları vurgusunun belirginleştirilmesi olmuştur. Böylece, her ne kadar Avrupa, ABD tarzı doğrudan demokrasi ihracından uzak durmaya devam etse de önceki dönemden farklı olarak bölgede demokrasi ve insan hakları prensiplerinin yayılması gerektiğini daha sesli bir şekilde vurgulamaya başlamıştır.³⁷³ 2004 yılında geliştirilen bu politika ile AB, Birlik üyesi olmayan fakat yakın ilişkiler geliştirilmek istenen Akdenizli Ortak Ülkeler (*Mediterranean Partner Countries*) ile anlaşmalar çerçevesinde ticaretin geliştirilmesi için belirli standartlar geliştirmeyi hedeflemiştir.³⁷⁴

Asıl amacı doğuya doğru genişleme neticesinde ortaya çıkacak yeni komşuluk ilişkilerini olumlu bir biçimde yönlendirmek olan bu politika ile Ortadoğu coğrafyasında yer alan bölge ülkeleri demokratikleşme yönünde teşvik edilmiştir. Mali yardımlar kapsamında fakirliğin ortadan kaldırılması, sürdürülebilir ekonomik kalkınma, dünya ekonomisiyle bütünleşme, toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Genişlemiş Avrupa'da yeni ayrışma hatlarının ortaya

³⁷⁰ Roberto Aliboni, "The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy," *European Foreign Affairs Review*, Vol: 10, No: 1, 2005, s. 1. ss. 1-16.

³⁷¹ "Communication From The Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper COM(2004) 373 Final", 12.05.2004, [http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_\(2004\)_373.pdf](http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_(2004)_373.pdf) (Erişim tarihi: 26.04.2023).

³⁷² Avrupa Komşuluk Politikası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Samur, ibid., ss. 18-35, Özlem Akçay, *Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Ekseninde Avrupa Komşuluk Politikası: Azerbaycan Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, ss. 26-64.

³⁷³ Haizam Amirah Fernandez, Irene Menendez, "Reform in Comparative Perspective: US and EU Strategies of Democracy Promotion in the MENA Region after 9/11", *Journal of Contemporary European Studies*, Vol: 17, No: 3, 2009, ss. 325-338.

³⁷⁴ Hollis, ibid., ss. 38-39.

ıkmasını engellemek ve Avrupa'nın komşularında refah, istikrar ve güvenliği güçlendirmek programın ana fikrini oluşturmuştur.

Aslına bakılırsa Komşuluk Belgesi, Barselona Süreci'nin temel hedeflerini paylaşmış ve -araçları farklı da olsa- süreci yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Politika ile ikili ilişkileri ve bölge ülkeleri arasındaki farklılıkları gözetten bir anlayış benimsenmiştir. Yani çok taraflılığı teşvik eden Barselona Süreci'nden temel farkı ikili ilişkilere daha fazla önem vermesi olmuştur. AB'nin genişlemeden kaynaklanan yeni komşu ülkelerle ilgili güvenliğini güçlendirmek, 16 Akdeniz ve Doğu Avrupa lkesi ile daha yakın ilişkiler kurmak ve ekonomik entegrasyon sağlamak amacıyla olan bu politika, AB'nin kara veya deniz sınırı olan yakın komşuları olan Cezayir, Beyaz Rusya, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Filistin Yönetimi, Suriye, Tunus ve Ukrayna'yı kapsamıştır. Türkiye'nin tam üyelik adaylığı nedeniyle Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan da AKP'ye dahil edilmiştir. Rusya, AB'nin komşusu olmasına rağmen, AB ile Rusya arasındaki ilişkiler AKP yerine Stratejik Ortaklık yoluyla geliştirilmiştir.³⁷⁵

Politika doğrultusunda söz konusu ülkelerle önce ortaklık anlaşmaları imzalanmış daha sonra ise eylem planları hazırlanmıştır. AKP Eylem Planı'nın siyasi ve ekonomik reformlara ilişkin kısa ve orta vadeli öncelikleri belirleyen bir gündemi olmuştur. Bu kapsamda, Ortadoğu ülkelerinden 2005 yılında İsrail, Ürdün ve Filistin Yönetimi ile 2007 yılında ise Mısır ve Lübnan ile AKP Eylem Planı yapılarak uygulamaya konmuştur. AKP var olan ortaklık veya işbirliği anlaşmaları üzerine inşa edildiğinden ve Suriye ile de bir ortaklık anlaşması yrrlēe girmediğinden AKP

³⁷⁵ Kenan Dağcı, "The EU's Middle East Policy and Its Implications to the Region", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol: 6, No:1&2, 2007, s. 182.

faaliyete geçmemiştir. AKP kapsamındaki faaliyetler ortaklaşa oluşturulan alt komitelerle izlenmiş ve faaliyetlerin yürütülmesine katkı sağlanmıştır.³⁷⁶

Beklenenin aksine AB'nin Komşuluk Politikasıyla benimsediği söylem uygulamada köklü bir değişim getirmemiştir. Mali yardımlar yetersiz kalmıştır. 2004-2006 arasında toplam 7 Milyon Avro yardım yapılmıştır.³⁷⁷ Söz konusu yardımlar demokrasiyi direkt olarak ilgilendiren projelerden ziyade, terörle mücadele, göç, sınır kontrolleri gibi güvenlik alanlarına aktarılmıştır.³⁷⁸ Sınırlı yardım miktarı ve yardımların tahsis ediliş biçimi elbette AB'nin demokrasi ve insan hakları söyleminin uygulamaya konmasında sıkıntılar doğurmuştur. Ancak AB politikasının söylem düzeyinde gösterdiği değişimin uygulamaya yansımaması temelde politikanın yapısal sıkıntılardan kaynaklanmıştır. Ayrıca demokrasiyi kendi başına ulaşılması gereken bir değer olmaktan ziyade güvenlikçi perspektif içinde araçsallaştıran AB, İslam dünyasında Batı'yı hedef alan terör ve aşırılığı önleyebilecek bir araç olarak görmüştür. Bu tutumdan en çok fayda sağlayan grup ise bölgedeki otoriter rejimler olmuştur. Güç kaybetmeleri durumunda iktidarın radikal İslami gruplar tarafından ele geçirileceği korkusu yayan bu rejimler, bölgede güvenlik ve istikrarı sağlama karşısında Batılı ülkelerin desteğini garanti altına almışlardır. Ancak Batı'nın otoriter rejimlerle sıkı bağlar kurarak güvenliğini temin etme arayışı, bölgeye daha fazla güvenlik getirmemiş; aksine ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar artarak devam etmiştir. Ekonomik ilişkiler bölge ile kurulan ilişkilerin temel dinamiği olma özelliğini korumuştur.³⁷⁹ Mali yardımlarını ekonomik reform şartına bağlayan AB, bölgenin ticaret serbestleşmesi

³⁷⁶ Erkun Arık, *Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasından Türkiye'nin Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, ss. 52-65.

³⁷⁷ Richard Youngs, "Europe's Uncertain Pursuit of Middle East Reform", *Carneige Papers No. 45*, Carneige Endowment for International Peace, 2004, s. 10.

³⁷⁸ Ibid., s. 11.

³⁷⁹ Juliane Brach, "Ten Years After: Achievements and Challenges of the Euro-Mediterranean Economic and Financial Partnership", *GIGA Working Papers No. 26*, 2006, s. 6.

sürecinde önemli rol oynamış ve Akdeniz ile arasında artan ticaret hacmi, Birlik'in korumacı tarım ve tekstil politikaları etkisiyle AB lehine gerçekleşmiştir.³⁸⁰

Netice itibariyle AB'nin bölgeye yönelik söz konusu iki nitelikli ve kurumsal eyleminin başarıya ulaştığını söylemek güçtür. 2001 saldırıları sonrası yeniden güçlenen reel politik ve güvenlikçi anlayış AB'yi de etkilemiştir. Demokrasi ve insan hakları gibi söylemler yerini ekonomik söylemlere bırakmıştır. Kendi güvenliği için bölgedeki istikrarsızlıkları önlemeye, siyasal İslam'ın yükselişini engellemeye çalışan Birlik, yeri geldiğinde otoriter rejimleri desteklemekten kaçınmamıştır. Bu da sonraki bölümlerde detaylıca ele alınacak olan Arap Baharı sürecinin ortaya çıkması ve ivme kazanmasında etkili olmuştur.

11 Eylül saldırılarının ardından Barselona Süreci'nin nasıl devam ettiğine bakılacak olursa, Brüksel'de gerçekleşen toplantılar neticesinde Barselona Süreci'nin kültürlerarası diyalog için önemi vurgulanmış ve siyasi diyalogun derinleştirilmesi kararlaştırılmıştır. 2002 yılında Valensiya'da Beşinci Avrupa-Akdeniz Konferansı³⁸¹ gerçekleştirilmiştir. İkinci İntifada'nın devam ettiği döneme denk gelen Konferans, İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları nedeniyle gergin bir ortamda gerçekleşmiştir. Suriyeli ve Lübnanlı temsilciler konferansa yine katılmamıştır. Ancak yine de Konferans Ortadoğu'da yaşananlardan Marsilya Konferansı'na oranla daha az etkilenmiş; adalet ve içişleri işbirliği alanında önemli adımlar atılmış ve kültürler arası işbirliği için 'Kültürler ve Uygarlıklar Arası Eylem Planı' kabul edilmiştir.³⁸² Bu dönemde Ortadoğu'daki (bilhassa Filistin-İsrail arasındaki) siyasi krizler Avrupa

³⁸⁰ Müjge Küçükkeleş, "AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharı'na Bakışı", *SETA Analiz*, Sayı: 63, 2013, s. 8.

³⁸¹ "5th Euro-Mediterranean Conference Of Foreign Ministers (Valencia, 22-23 April 2002)", https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/70289.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³⁸² Kurtbağ, ibid., ss. 86-87, "Frequently asked questions on the Barcelona Process and the Union for the Mediterranean", <https://ufmsecretariat.org/25faqs/#:~:text=The%20Barcelona%20Process%20was%20born,progress%20and%20dialogue%20between%20peoples> (Erişim tarihi: 24.12.2024), "Barcelona Process: Union for the Mediterranean", <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/barcelona-process-union-for-the-mediterranean.html> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

Ortaklığı'nın gelişmesini olumsuz etkilerken, 11 Eylül saldırıları sonrasında kültürlerarası diyalog meselesi ön plana çıkmış, İslam düşmanlığı ve İslamofobinin engellenmesi için politikalar geliştirme yönünde bir irade ortaya konulmuştur. Nihayetinde ise bu toplantılarda, göç, terörizm ve organize suç gibi konularda işbirliği güçlendirilmiştir.

Bu dönemde, Avrupa-Akdeniz bölgesi, siyasi istikrarsızlık, ekonomik eşitsizlik ve göç krizleri gibi önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu engellere rağmen ticaret gibi bazı alanlarda ve belirli konularda işbirliği ilerleme kaydetmiştir.³⁸³ 1995'te başlatılan Barcelona Süreci'nin daha güçlü ve etkin kılınması amacıyla kurulan Akdeniz için Birlik'in (AiB) temel amacı, Akdeniz bölgesinde siyasi diyalogu güçlendirmek, ekonomik kalkınmayı desteklemek, sosyal ve kültürel bağları sıkılaştırmak ve böylece bölgesel barış ve istikrarı sağlamak olarak sıralanmıştır.³⁸⁴ Siyasi diyalog platformu, bölgesel, alt bölgesel ve sınır ötesi projeler yoluyla Akdeniz'de işbirliğinin artırılmasına katkı verecek bir oluşum olarak tasarlanmıştır. AiB eş başkanlık sistemiyle yönetilmekte olup, bir eş başkan AB'yi, diğeri ise AB dışındaki ülkeleri ilke olarak iki yıllığına temsil etmektedir. Örgütün karar alma mekanizmasında, tüm üye ülkelerin temsil edildiği 'Kıdemli Memurlar' organının önemli bir rolü bulunmaktadır. AiB'in kuruluş amacına ulaşabilmesi için çeşitli alt yapılar oluşturulmuştur.³⁸⁵ Bu yapılardan en önemlileri arasında; merkezi Mısır'ın İskenderiye şehrinde bulunan Anna Lindh Vakfı, AiB Parlamenter Asamblesi ve Avrupa-Akdeniz Bölgeler ve Yerel Yönetimler Asamblesi sayılabilir. Bu kurumlar, sivil toplum, parlamentolar ve yerel yönetimler düzeyinde işbirliğini teşvik ederek AiB'in hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamaktadır.

³⁸³ Roberto Aliboni, "The Euro-Mediterranean Partnership an Interpretation From Italy", *Paper presented at the conference on "Cooperation and security in the Mediterranean: prospects after Barcelona"* Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, University of Malta, 22-23 March 1996, s. 1, https://www.iai.it/sites/default/files/conf_1996_03_22-23_malta.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³⁸⁴ "History of the Union for Mediterranean", <https://ufmsecretariat.org/who-we-are/history/> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³⁸⁵ Haydar Çakmak, "Akdeniz İçin Birlik ve Türkiye'nin Rolü", *Dış Politika Analizi-12, TESAM Analiz*, 2019, ss. 11-12.

AiB ve Avrupa- Akdeniz Ortaklığı arasında iktisadi, siyasi ve sosyal amaçlar bakımından bir uyum söz konusudur. Buna karşın, Barselona Süreci'nde, AB'nin Akdenizli üyeleri (İtalya ve İspanya gibi) önemli rol oynarken; AiB Fransa'nın öncülüğünde gerçekleşmiştir.³⁸⁶ Dönemin Fransa Devlet Başkanı Sarkozy 2007'de Tanca'da gerçekleştirdiği konuşma sırasında, “Avrupa'nın geleceği güneydedir.” (*Europe's future lies in the South*)³⁸⁷ diyerek bu projenin ilk sinyallerini vermiştir. Sonrasında Şubat 2007'de başkanlık kampanyası sırasında, AB modeline uygun bir Akdeniz Birliği'nin kurulmasını önererek Portekiz, İspanya, İtalya, Yunanistan ve GKRY'yi Fransız girişimine katılmaya ve Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında daha güçlü işbirliği bağları kurmak için gerekli gayreti göstermeye davet etmiştir.³⁸⁸ 2007 yılında başkan seçilmesinin ardından Birlik'ten bağımsız, Akdeniz'de kıyısı bulunan ülkeleri içermesi planlanan Akdeniz Birliği için çalışmalara başlamıştır. Ancak Sarkozy'nin kurmayı planladığı Akdeniz Birliği girişimi, siyasi geleceğini korumak adına oluşturulan bir proje olarak değerlendirilmiş ve bazı Birlik üyelerini rahatsız etmiştir. Bu girişime karşı çıkanların en büyük endişesi, girişimin Barcelona Süreci'ni sekteye uğratacağı ve Fransa'nın bu girişimi kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak kendine ekonomik çıkar ve nüfuz alanı yaratacak olması olmuştur. Bu kaygıyı en fazla taşıyan AB üyesi Almanya, Fransa'nın bu girişimi ile Akdeniz'i kendi çıkar alanı yapmaya çalıştığını, Akdeniz'e kıyısı olmayan Birlik üyelerini dışladığını dile getirerek, Sarkozy'nin bu girişimine şiddetle karşı çıkmış ve Fransa ile olan resmi görüşmelerini iptal etmiştir. Almanya'nın bu katı tavrı karşısında Fransa, Akdeniz Birliği fikrinden vazgeçerek, çalışmalarına herkesi kapsayacak olan 'Akdeniz İçin

³⁸⁶ Narin Güler, “Barselona Süreci ve Akdeniz İçin Birlik”, İzmir Ticaret Odası, 2010, ss. 11-12, https://silo.tips/download/barselona-srec-akdeniz-n-brlk#google_vignette (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³⁸⁷ Maria Gianniu, “Sarkozy's Proposal for a Mediterranean Union”, <https://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/684/Mediterranean.pdf?sequence=2> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³⁸⁸ Ibid.

Birlik' adıyla devam etmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda AiB Barselona Süreci'nin devamı olacak şekilde 13 Temmuz 2008'de hayata geçirilmiştir.³⁸⁹

Hem Barselona süreci hem de AiB, hedefleri bakımından benzerlik göstermektedir. Her ikisi de mali işbirliği, refah, barış ve güvenlik kavramlarını esas almaktadır. Buna karşılık, AiB'de, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'ndaki gibi serbest ticaret alanının oluşturulması, siyasi ortaklık, güvenlik, kültürel ve insani konuları da kapsayan üç temel saç ayağının yerine, Avrupa-Akdeniz bölgesinde kültürler ve medeniyetler arasındaki anlayışın desteklenmesi, demokratik ilkeler ile insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, barış, istikrar, güvenlik ve ortak ekonomik refah alanı tesis edilmesi gibi hedefler ile göç politikaları, ekoloji, su kaynaklarının dağıtımı, terörizm ve suçun engellenmesi gibi başlıklar öne çıkmaktadır.³⁹⁰ Bunun yanı sıra AiB diğer süreçlerden farklı olarak bölgeselcilik ve çok taraflılık yerine daha çok ikili ilişkilerin önemine vurgu yapmıştır. Ek olarak, AiB'de Barselona Süreci'ne kıyasla daha fazla üye ülke (kırk üç) yer almaktadır. AiB ve Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nda ekonomi ve güvenlik birlikte temellendirilmiştir. Barselona Süreci'nde, Akdeniz ülkeleri için yatırım ve mali destek MEDA programından sağlanırken, daha öncesinde tasarlanmayan Avrupa Yatırım Bankası AiB'de yer almıştır ancak uygulamaya geçirilmemiştir.³⁹¹

AiB, kurulduğu günden itibaren önemli başarılarla imza atmış olsa da, bölgenin karmaşık yapısı ve üye ülkelerin farklı çıkarları nedeniyle bazı zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Akdeniz'in kuzeyi ile güneyi arasındaki ekonomik eşitsizlik, siyasi farklılıklar ve güvensizlik gibi sorunlar, işbirliğini engelleyen önemli faktörler arasında yer almıştır.³⁹² Kuzey Akdeniz ülkelerinde kişi başına düşen gelir, güneydekilerin çok üzerinde bulunmaktadır. Bu durum, bölgedeki kalkınma çabalarını olumsuz etkilemekte

³⁸⁹ Altın, ibid., s. 24.

³⁹⁰ Jean-Robert Henry, "French Initiative in the Mediterranean Region: Back to Square One?", European Institute of the Mediterranean (IEMed), 2008, <https://www.iemed.org/publication/french-initiative-in-the-mediterranean-region-back-to-square-one/> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

³⁹¹ Güler, ibid., idem.

³⁹² Çakmak, ibid., ss. 11-12.

ve kuzey-güney arasındaki uçurumu daha da derinleştirmektedir. AİB, bölgesel işbirliğine önemli katkılar sağlayan bir kuruluştur. Ancak, örgütün hedeflerine ulaşabilmesi için üye ülkelerin siyasi irade göstermesi, ortak sorunlara çözüm bulmak için daha fazla çaba sarf etmesi ve karşılıklı güven ortamını güçlendirmesi gerekmektedir.³⁹³ Son olarak AİB de tüm Akdeniz politikalarının sekteye uğramasında rol oynayan Arap-İsrail çatışmasından etkilenmiştir. Özellikle İsrail'in 2006 yılındaki Lübnan işgali ile Arap-İsrail ilişkilerinin git gide gerilmesi, bunların sonucunda Arap devletlerinin zirveleri boykot etmesi AİB'in faaliyetlerini istenilen verimlilikte sürdürememesine neden olmuştur.³⁹⁴ Sonuç olarak AİB diyalog ve işbirliği platformu olarak varlığını sürdürmüştür ancak etkinliği, üye devletlerin siyasi iradesine ve bölgenin karmaşık sorunlarına çözüm bulunma kapasitesine bağlı kalmıştır.³⁹⁵

Ezcümle, AB'nin -özellikle 2001 sonrası dönemde- Ortadoğu'da nasıl bir rol oynadığı, Birlik'in küresel diplomatik üstünlük arayışı kadar anlaşılması zor bir sorudur. AB'nin bölgedeki rolü, gerçek ve etkili bir ODGP geliştirmede başarılı olup olmayacağını belirleyecek bazı değişkenlerle bağlantılıdır. Öncelikle AB'nin bu hedefe yönelik birtakım zorluklarla yüzleşmesi ve engelleri kaldırması gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere en büyük engel ya da zayıflık Birlik'in kendi içinden gelmektedir. Dış politika konularındaki tutarsızlık ve fikir ayrılıkları AB'nin somut ve tutarlı politikalar benimsemesini uzun süre engellemiştir. Ortadoğu özelinde, üyelerinden bazıları aktif ve gelişmiş bir rolü desteklerken, diğerleri çoğunlukla tek süper güç statüsünü sürdüren ABD'yi gücendirmemek için düşük profilli kalmayı tercih etmiştir. Fransa, farklı bir Avrupa kimliğinin önde gelen savunucusuyken; Birleşik Krallık ABD politikalarıyla koordineli olmuştur. Almanya her ne kadar bütünleşmeci (*integrationist*) tarihsel nedenlerden dolayı temkinli olsa da İspanya dengeli bir politika

³⁹³ Idem.

³⁹⁴ Altın, *ibid.*, s. 29.

³⁹⁵ Aliboni, *ibid.*, s. 2-3.

izlemiştir. Danimarka ve Hollanda ise İsrail'in geleneksel müttefikleri olmuşlardır. Bu farklılık ortak politikaları, hatta ortak konum ve girişimlerin benimsenmesini de son derece zorlaştırmıştır. Bunu Fransız Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nden Dominique Moisi'nin sözlerinde görmek mümkündür: “*AB, Ortadoğu'da ancak Fransızların bazen Arapları kızdırmaya hazır olması, İngilizlerin bazen Amerikalıları kızdırmaya hazır olması ve Almanların bazen İsraillileri kızdırmaya hazır olması durumunda başarılı olabilir.*”³⁹⁶

³⁹⁶ Gareth Harding, “EU Seeks Role in Mid-East Drama”, The Washington Times, 10 July 2003, <https://www.upi.com/Defense-News/2003/07/10/Analysis-EU-seeks-role-in-Mid-East-drama/67131057854223/> (Erişim tarihi: 22.05.2024).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu bölümde, öncelikle Cumhuriyetin kuruluşundan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar, sonrasında da 2000’li yılların başlarına kadarki dönem ve son olarak 11 Eylül’den Arap Baharına Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası incelenmektedir. Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikasındaki değişiklikleri ve nedenleri, Tezin de esas meselesi olan AB ile ilişkilerinin gelişmesinin ve AB adaylığının bu husustaki etkisini, Türkiye’nin Batı ile olan ilişkilerinin Ortadoğu politikasına yansımalarını analiz edebilmek için Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelik tarihsel arka planına değinmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu bölümün nihai amacı, Türkiye ile Ortadoğu’daki devletler arasındaki bağlantıları inceleyebilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'ya ilişkin temel tarihsel referans noktalarını değerlendirmek olup, Türkiye'nin Ortadoğu politikası neydi, söz konusu politikasında ne gibi değişiklikler gözlemlendi, bu değişikliğin nedenleri nelerdi benzeri sorular cevaplanmaya çalışılacaktır.

Tezin temel iddiası Türkiye ve AB’nin 11 Eylül’le başlayıp Arap Baharı’na giden süreçte ve sonrasında Ortadoğu Politikasının büyük bir değişim göstermesi sonucu bu farklılıkların Türkiye- AB ilişkilerini de olumsuz etkilediğidir. Söz konusu değişimi ve ilişkiler üzerine etkisini gösterebilmek için bu bölümde öncelikle Türkiye’nin geleneksel Ortadoğu politikası açıklanmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası, kuruluşundan 2000'e kadar farklı zaman dilimlerine bölünürse daha iyi anlaşılabilir. Bu nedenle söz konusu politika Tezde dönemlere ayrılmış olup her dönem ana hatlarıyla ele alınmıştır. Bu dönemler kısaca 1923-1950; 1950-1960; 1960-1980; esasen 1980-2001 ve 2001-2014 olarak belirlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk dış politikasında genellikle statükoculuk ve Batılılaşma iki ana prensip olarak ön plana çıkmıştır.³⁹⁷ Statükoculuk bölgedeki mevcut dengeyi korumak ve toprak bütünlüğünü sağlamaktır ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda politika, bölgede kurulu düzeni korumak şeklinde uygulanmıştır. Politikanın ikinci özelliği Batı'nın ekonomi, bilim ve medeniyet modellerini benimseme ve Batı ile yakın ilişkileri geliştirme anlamına gelen Batılılaşmadır. Türk dış politikasının diğer alanlara kıyasla bu iki temel özelliği en belirgin olanları olmuştur ancak erken dönemde egemenliğini korumak adına ülkenin odak noktası daha çok iç politikada kalmıştır. Türk dış politikasının yapımına ve gelişimine bu kısımda derinlemesine değinilmeyecek olup; akılda tutulması gereken bir husus vardır. Çalışmanın da teorik yaklaşımı olan İnşacılık, konvansiyonel kimlik teorilerinin özünde sabit ve kategorik tanımlarının aksine, normların ve fikirlerin kimlik ve davranışın inşası üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. İnsan kimliğinin kavramsallaştırılmasındaki değişim, devletler gibi kurumların kavramsallaştırılması için de geçerlidir. Realist teorinin üniter durumuna, sosyal olarak inşa edilmiş gerçekliklerin öznelarası olarak inşa edilmiş failleri olarak inşacı devletler tarafından meydana okunmaktadır. Aktörlerin yapısı ve uluslararası sistem üzerindeki önemi vurgusunun aksine, İnşacılık sistemdeki faillerin rolünü vurgulamaktadır. Bu sistemde insanoğlunun kültürel özellikleri ve kimlikleri uluslararası ilişkilerin analizinde önem kazanmaktadır. Kimlik, dış politikanın yönlendirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır.³⁹⁸ Sonuç olarak, kimlikle ilgili konular dış politika analizlerinin önemli bir parçası haline gelmektedir. Bu durum Türk dış politikası için de geçerlidir. Türk dış politikasının

³⁹⁷ Türk Dış Politikası ile ilgili kaynaklar için bkz. William Hale, *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I-1919-1980*, İletişim Yayınevi, 2003, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II- 1980-2001*, İletişim Yayınevi, 2003, Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş, 2012, Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik, 2018, Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınevi, 2013, Çağrı Erhan, *Bizim Kırmızı Çizgilerimiz Vardı*, Siyasal Kitabevi, 2006.

³⁹⁸ M. Sheharyar Khan, "The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East", *Policy Perspectives*, Vol: 12, No: 1, 2015, s. 31.

temel dayanakları arasında statükoculuk ve batı yöneliminden bahsedilmiş olsa da Soğuk Savaş sonrası dönemde kamuoyunun yükselişi ve kimlik meselelerinin de önemi artmıştır. Kimlikler statik olmayıp zamanla değişebileceğinden, bu kimliği temsil eden bir araç veya süreç olarak dış politika da statik olmayacaktır. Nitekim Aras’a göre “*Türk dış politikasında en geniş varlığa sahip olan kimlikler; Kemalist, İslamcı ile milliyetçi ve muhafazakâr kimliklerdir.*”³⁹⁹ Bu kimlikler Türk dış politikasının en önemli etkileyicileri ve belirleyicilerinden olmuş ve Türkiye’nin Ortadoğu politikasını da doğrudan etkilemiştir.

Yukarıda sayılanların yanı sıra, Türkiye’nin Ortadoğu politikasında etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Tarih, coğrafya ve sosyal unsurların yanı sıra bölgenin jeopolitik yapısı ve siyasi elitlerin dış politika tercihleri Türkiye’nin bölge politikasını etkileyen belli başlı unsurlardır. Bunlara ek olarak Türkiye’nin Batı bağlantısı da Ortadoğu’yla ilişkilerinin olumlu ya da olumsuz olarak şekillenmesinde etkili olan bir diğer unsurdur. Cumhuriyetin ilk günlerinde kurucular ekseriyetle dış güvenlik meselelerine ve ülkede yeni laik rejimin yerleşmesine odaklanmışlar ve bu nedenle Ortadoğu konusunda çok aktif bir politika izlememişlerdir. Türkiye, cumhuriyetin özellikle kuruluş yıllarından itibaren uzun bir süre boyunca (İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar) Ortadoğu’yu genellikle ‘bir yük ve tehdit ve mümkün olduğunca uzak durulması gereken bir bölge’ olarak görmüştür. Bölgeyle kurulacak her tür ilişkinin, bölgeye yönelik olarak gerçekleştirilecek her tür girişimin, Türkiye’nin Batılı karakterine zarar vereceği ve bir Ortadoğu devleti olarak algılanmasına neden olacağı endişesi, Türk yöneticilerin mümkün olduğunca bölgeden uzak durmaya çalışmalarına sebep olmuştur. Diğer yandan Ortadoğu’nun Cumhuriyet yönetiminin silmeye çalıştığı

³⁹⁹ Bülent Aras, *Turkey and the Greater Middle East*, TASAM, 2004, s. 18.

belli özelliklerle özdeş olması ve Arap halkların Osmanlıya ihanet ettiklerine olan inanç, taraflar arasındaki mesafeyi iyice açmıştır.”⁴⁰⁰

Türkiye'nin başta komşuları olmak üzere Ortadoğu ve İslam ülkeleri ve Doğu ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmeye başlaması, siyasi tercihlerden çok uluslararası konjonktür ve ekonomik öncelikler doğrultusunda gelişmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan sanayi devriminin bir sonucu olarak, sanayi devrimine ev sahipliği yapan ülkeler sonraki yüzyılda hammadde arayışlarına girmişlerdir. Bu dönemde sömürgecilik hedef değiştirmiş ve 20. Yüzyılda zengin petrol rezervleri keşfedilen (1903 İran, 1920 Irak ve 1932 Suudi Arabistan) Ortadoğu, hammadde arayan sanayileşmiş ülkeler için cazibe merkezi haline gelmiştir. Doğu coğrafyası, ilerleyen yıllarda hammadde kaynaklarına ek olarak genç ve dinamik nüfusuyla, açık denizlere kıyıları ve limanlarıyla gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler için dikkat çekici bir bölge haline de gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Ortadoğu ve yakın coğrafyası çatışmalara ve küresel aktörlerin kozlarını paylaştığı problemlili bir bölgeye dönüşmüştür. Bu dönemde Türkiye, Batı ile tam bütünleşmeyi tercih ederek Batı'nın kurumlarında yer almaya çalışırken, sömürgeciliğin tasfiyesi ve Filistin sorunu çerçevesinde Ortadoğu ülkelerinin Batılı ülkelerle olan ciddi sorunları iki tarafın tamamen ayrılmasına neden olmuştur. Türkiye, hegemonik güçlerin mücadele ettiği bu bölgede yaşanan her türlü ekonomik veya siyasi krizden, coğrafi konumu ve tarihi, kültürel ve dini bağları nedeniyle, doğrudan ve dolaylı etkilenmiştir.⁴⁰¹ Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkisi hiçbir zaman statik olmamış ve konjonktürel değişimlerle zaman içerisinde dönüşmüştür.

Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinin gelişmesi, özellikle 1960'larda Kıbrıs sorununun başlaması, 1969 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları, 1970'lerin petrol ve enerji

⁴⁰⁰ Nasuh Uslu, “Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”, *Bilig*, Sayı: 52, 2010, ss. 147-148.

⁴⁰¹ Köseoğlu, *ibid.*, s. 2.

krizleri, 1980 sonrası Türkiye'nin liberal ekonomiye geçişi, 1991'de SSCB'nin dağılması, Körfez Savaşı, 1999 Helsinki Zirvesi ile adaylık statüsünün kazanılması ve AB üyelik sürecinin somutlaşması, Ak Parti'nin 2002 seçimlerini kazanması, ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali benzeri süreçlerle hız kazanmıştır. Türkiye hem ulusal hem de uluslararası dinamiklerin de etkisiyle bölgeye yönelik dış politikasında manevra alanı elde edebilmiştir.⁴⁰²

A. Erken Cumhuriyet Dönemi

Birinci Dünya savaşının galiplerinden İtalya ile mağluplarından Almanya durumdan memnun olmayıp mevcut duruma tepki göstermişlerdir. Bu durumda devletler, Versay düzenlemelerinden yana olan statükocular (Fransa ve Birleşik Krallık) ile mevcut durumu değiştirmek isteyen revizyonistler (İtalya ve Almanya) biçiminde ikiye ayrılmışlardır.⁴⁰³ Savaş sonrasındaki uluslararası ortam, siyaset ve ekonomi açısından sömürgeciliğin yeniden gündeme geldiği bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Türkiye Milli Mücadele ile yeni bir devlet kurarken, Ortadoğulu devletler ise Batılı devletler -özellikle de Birleşik Krallık ve Fransa- tarafından emperyalist amaçlarla bölünüp parçalanmışlardır. Böylece Avrupalı kolonyal güçler tarafından Ortadoğu'da bir asırdır devam edecek olan istikrarsızlık ve kargaşanın temelleri atılmıştır.⁴⁰⁴ Dönemin başında Türkiye öncelikle tam bağımsızlığını elde etmeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin 1923-1945 yılları arasındaki dış politikası, büyük ölçüde Atatürk'ün "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesine bağlı kalınarak yapılandırılmış aynı zamanda rasyonel bir bölgesel pragmatizm benimseyerek bölgedeki devletlerle bölgesel bir işbirliği arayışlarına yönelmiştir. Sonrasında da Avrupa'daki revizyonist devletlerin

⁴⁰² Ibid., ss. 5-6.

⁴⁰³ Mehmet Aydın, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1932-1938), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Ünite 9, Ondokuz Mayıs Üniversitesi UZEM, s. 3.
<https://atauzem.atauni.edu.tr/assets/ozdicerik/ataturkilkeleriveinkilaptarihii.pdf> (Erişim tarihi: 30.12.2024).

⁴⁰⁴ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 18, 2016, s. 38.

politikalarına karşı ittifak arayışları ve Lozan'dan miras kalan sorunların (Musul sorunu, İskenderun (Hatay) sorunu) çözümü ile şekillendirilmiştir.⁴⁰⁵

Söz konusu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu bölgesi ile ilişkileri iki temel nedenden dolayı sınırlı kalmıştır. Birincisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden bir milli devlet ve laik bir rejim geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu nedenle sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını güvence altına almakla kalmayıp, ülke içindeki yeni rejiminin de güçlendirilmesi gerekmiştir. 1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasıyla Türkiye yeni bir ulus kimlik inşası sürecine girmiş, ülke içinde yeniden yapılanmaya öncelik vermiş ve Atatürk liderliğinde modern ve laik bir ulus devlet inşa edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği üzere yeni kurulan rejimin algıları Ortadoğu'daki rejimlerle çatışmıştır. Bölge eski bir Osmanlı toprağı olduğundan bölge halkları, yeni kurulan rejimin algılarıyla çelişen Osmanlılarla tarihi ve dini benzerlikler taşımaktadır.⁴⁰⁶ Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalan parçaların yurt içinde ortadan kaldırılması gerekmiştir. Bu bakımdan ülkenin laikleşmesi ve Batılılaşması Türkiye'yi bölgeden uzaklaştıran ve ilişkileri sınırlandıran ana etkenlerden biri olmuştur.⁴⁰⁷ Bu durum bir taraftan Türkiye'nin kültürel olarak bölgeden uzaklaşmasına ve Ortadoğu konusunda aktif bir politika izlememesine, diğer taraftan Ortadoğulu ülkelerdeki gelenekçi kesimlerin de Türkiye'ye karşı daha mesafeli durmalarına neden olmuştur.⁴⁰⁸

Türkiye'nin Ortadoğu'yla ilişkilerinin sınırlı kalmasının bir diğer nedeni ise, daha önce de belirtildiği üzere Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu bölgesi Avrupalı güçlerin mandasına bırakılmış ve bölgede kurulan yeni devletler uzun bir süre

⁴⁰⁵ Uslu, *ibid.*, s. 149.

⁴⁰⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, "Turkey's Security and the Middle East", *Foreign Affairs*, Vol: 62, No: 1, 1983, ss. 162-163, Ebru Vural, *The Middle East As A Regional Security Complex: Continuities And Changes In Turkish Foreign Policy Under The JDP Rule*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, ss. 52-57.

⁴⁰⁷ Bayram Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", *Adam Akademi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2011, s. 80.

⁴⁰⁸ *Ibid*, s. 81.

bağımsızlığını kazanamamıştır. MC Irak ve Filistin'in İngiliz idaresine, Suriye ve Lübnan topraklarının da Fransız mandasına bırakılmasına karar vermiştir.⁴⁰⁹ Kuzey Afrika ülkeleri ve Körfez ülkeleri de bu dönemde bağımsızlıklarını henüz kazanamamıştır. Dolayısıyla ilişki kurulabilecek bir Ortadoğu devleti bulunmamakla birlikte, Türkiye Ortadoğu'yla ilişkilerini Batılı devletler aracılığıyla yürütmüştür. Yine de Türkiye, Misak-ı Milli'nin belirlediği ilkeler⁴¹⁰ nedeniyle bölge işlerine bir miktar müdahil olmak durumunda kalmıştır. Buna göre; “Din, ırk ve amaç bakımından birleşmiş olan Osmanlı Müslüman çoğunluğu, gerçekte veya herhangi bir nedenle varsayımla bölünemeyecek, anlaşılabilir bir bütün oluşturur.”⁴¹¹ Bu anlamda Misak-ı Milli, Boğazlar, İskenderun Sancağı ve Musul'u Türkiye sınırları içinde tanımlamıştır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları her ne kadar Misak-ı Milli'nin belirlediği ilkelerin hayata geçirilmesine büyük önem vermişlerse de, daha geniş bir anlamda ısrar etmek ve dolayısıyla eşitsiz sonuçları olacak başka bir savaşa girme riskini almak yerine, Misak-ı Milli'yi zaman zaman dar anlamda yorumlamışlardır. Hem Türkiye hem de komşularının güvenlikleri için bu tutum o dönem için en uygunu olmuştur zira yeni rejimin ülke içinde de sağlamlaştırılması gerektiğinden barışçıl bir ortama ihtiyaç duyulmuştur.

Bu dönemde Türkiye dış politikada öncelikle kendi devamlılığını garanti altına almaya çalışmış dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi statükocu bir dış politika tutumu takınmış ve Arap dünyasının sorunlarına müdahil olmamıştır. Yine aynı dönemde sınırların belirlenmesi ve sınır güvenliğinin çözümüne yönelik faaliyetler Türk dış politikasının önemli unsurlarından biri olmuştur. Ortadoğulu komşularıyla sınır

⁴⁰⁹ Mustafa Kibaroglu, Ayşegül Kibaroglu, *Global Security Watch-Turkey: A Reference Handbook*, Conn: Praeger Security International, 2009, s. 21.

⁴¹⁰ Misak-ı Milli hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, “Misak-ı Milli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, ss.173-175, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misak-i-milli> (Erişim tarihi: 19.08.2021).

⁴¹¹ Yılmaz Altuğ, “Foreign Policy of Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 16, 1989, s. 2.

sorunlarının bulunması da Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişki kurmasına engel teşkil etmiştir.⁴¹² Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'daki başlıca müdahaleleri Musul sorunu, Saadabad Paktı (1937) ve İskenderun (Hatay) sorunu olmuştur.

Musul vilayeti, Birleşik Krallık ile Türkiye arasında tartışmalı bir konu olmuş ve Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayıp; iki ülke arasındaki müzakerelere dayanılarak çözüme bırakılmıştır. Konunun Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra dokuz ay içinde çözülemezse, MC'ye havale edilmesi öngörülmüştür. Komisyon 1925'te MC Konseyi'ne Musul'un İngiliz mandası altında ve Irak sınırları içinde kalması gerektiğini bildirmiş; böylelikle 16 Aralık 1925'te Musul'un Irak'a verilmesine karar verilmiştir.⁴¹³ Türkiye, hoşnutsuzluğuna rağmen, MC kararına uymuştur. Sonuç olarak 1926'da Birleşik Krallık ile Türkiye arasında Irak ile Türkiye arasındaki sınırı belirleyen Ankara Antlaşması imzalanmış ve Musul Irak sınırları içinde kalmıştır.⁴¹⁴

Doğu sınırını güvence altına almak ve güvenli bir ortam yaratmak için söz konusu dönemde bölgede İran ve Irak ile ikili ilişkiler geliştirilmiş, İran Şah'ı 1926 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, Ağrı meselesi hallolmuş ve aynı yıl İran ile dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Irak Kralı Faysal'ın Haziran 1926'ta Türkiye'yi ziyaret etmesiyle ikili işbirliği adımları atılmış ve yukarıda da değinildiği üzere, Ankara Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türk-Irak sınır sorunu çözüme bağlanmıştır. İran ile imzalanan dostluk ve işbirliği antlaşmasına benzer şekilde Türkiye 1928 yılında

⁴¹² Sinkaya, ibid., s. 81.

⁴¹³ Altuğ, ibid., s. 3.

⁴¹⁴ Pırıl Akın, *The Formation of Iraqi Nationalism Under the British Mandate (1920-1932)*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2011, ss. 59-70.

Afganistan ile bir dostluk antlaşması imzalamış ve Türkiye, Afganistan'a askeri misyon ve öğretmenler göndermek suretiyle bu ülke üzerinde nüfuz sahibi olmuştur.⁴¹⁵

Irak'la olan sınır sorunlarının çözülmesi ve bu ülkedeki İngiliz mandasının sona ermesinden sonra iki ülke, 1937'de İran ve Afganistan'ın da dahilyle bir anlaşma imzalamıştır. Esas olarak bir saldırmazlık paktı olan Saadabad Paktı ile taraflar “ortak çıkarları ilgilendiren tüm konularda istişare etmek ve başka birinin topraklarına karşı hiçbir saldırıda bulunmamak” konusunda anlaşmışlardır.⁴¹⁶ Anlaşmanın niteliğinden de anlaşılacağı gibi bu pakt, askeri bir ittifak olmaktan öte, tarafların bağımsızlık ve egemenlik haklarını vurgulayan bir saldırmazlık ve dayanışma antlaşması olmuştur. Aynı zamanda bir dış politika hamlesinden çok Kürt ayrılıkçıların sınır geçişlerini engelleme amacı da taşıyan Türkiye'nin o dönemdeki savunmacı ve güvenlik merkezli yaklaşımının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan, İskenderun (Hatay) meselesinde Türkiye yine büyük çatışmalara yol açmadığı ölçüde taleplerinde ısrar etmiştir ve diplomatik bir başarı kazanılmıştır. O dönemde Sancak Suriye sınırları içinde, Suriye ise Fransız mandası altında bulunmaktadır. 1921 yılında Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile İskenderun Sancağı'na özel statü verilmiştir. Fransa'nın Sancak'a bağımsızlığını vermemesi üzerine konu 1936'da MC Konseyi'ne getirilmiştir. MC Meclisi'nin kararına göre Sancak, 1937'de Konsey tarafından kabul edilen kendisine özel bir anayasa ile iç işlerinde özerk, dış işlerinde Suriye'ye bağlı olacak, böylece ‘ayrı bir varlık’ olacaktır.⁴¹⁷ Ancak Sancak Meclisi ilk toplantısında bağımsızlığını ilan etmiş ve 13 Temmuz 1939'da Türkiye ile birleştiğini açıklamıştır. 1930'ların ortalarından itibaren uluslararası konjonktür değiştiği için Fransa ve Birleşik Krallık buna itiraz etmemiş; dönemin

⁴¹⁵ Bilgin, ibid., s. 39.

⁴¹⁶ Altuğ, ibid., s. 5, D. Cameron Watt, “The Saadabad Pact of 8 July 1937”, Uriel Dann (der.), *The Great Powers in the Middle East 1919-1939*, Holmes & Meier, 1988, s. 342.

⁴¹⁷ Meliha Benli Altunışık, Özlem Tür, *Turkey, Challenges of Continuity and Change*, Routledge Curzon, 2005, s. 97.

Avrupa'sının revizyonist güçleri İtalya ve Almanya, Avrupa'nın diğer büyük güçleri Fransa ve Birleşik Krallık için endişe uyandırmış, Türkiye'nin jeostratejik öneminin bu ülkeler tarafından dikkate alınması gerekmiş ve Türkiye, uluslararası konjonktürün kendi lehine değişmesinden yararlanmayı başarmıştır.⁴¹⁸

Özetle söz konusu dönemde Türkiye, Ortadoğu ile ilgili problemlere mesafeli yaklaşmış, öncelikle kendi iç sürecini tamamlamaya ve güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Musul meselesinde kendi için sürekli bir güvenlik riski oluşturabilecek bir Kürt isyanına ilişkin korkuları dikkate alırken, İskenderun Sancağı örneğinde, değişen uluslararası konjonktürden yararlanmaya çalışmış, bunu başarmış ve Ortadoğudaki komşularıyla olan sınır sorunlarını çözdükten sonra Irak, İran ve Afganistan ile birbirini desteklemek adına Saadabad Pakti'nı imzalamıştır.

Sadabad Pakti'nın imzalanmasıyla modern Ortadoğu tarihinde ilk kez bölge devletleri kendi inisiyatifleriyle bir araya gelerek aralarındaki birçok siyasi ve stratejik problemlerini çözüme bağlayarak bölgesel işbirliği ve güvenlik alanında çok mühim bir adımı atmışlardır. Ancak bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla değişmiştir. Zira savaşın çıkmasıyla her bir devlet farklı yol takip etmiş ve pakt üyeleri arasında ortak bir strateji oluşturulamamıştır. Bunda büyük devletlerinin baskılarının yanında Türkiye'nin dış politikasının 1938'den sonra değişip daha Batılılaşmasının da önemli etkisi olmuştur.

1940'lardan itibaren Ortadoğu'daki Türk dış politika hedeflerinin 'birincisi, ulusal güvenliği, ikincisi, ekonomik yardımı ve üçüncüsü, bölgedeki nüfuzunu genişletmesi' olarak altı çizilmektedir.⁴¹⁹ Bu anlamda Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası, Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasının bir uzantısı haline gelmiştir. Bu hedefler bölge devletleriyle ilişkileri güçlendirmek adına değil, Türkiye'nin bölgesel

⁴¹⁸ Idem.

⁴¹⁹ Kemal H. Karpat, "Turkish and Arab-Israeli Relations", Kemal Karpat (der.), *Turkish Foreign Policy in Transition*, E.J. Brill, 1975, s. 115.

meselelerde işbirlikçi bir ortak olarak Batı'ya kendini kanıtlama girişimlerinin bir sonucu olarak benimsenmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin Batı yanlısı bir politika izlemeye başlamasından sonraki gelişmeler bölgenin Arap dünyasında olumlu karşılanmamıştır. Zira Türkiye BM'ye, Dünya Bankası'na, Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üye olarak Batı yanlısı politikasında önemli adımlar atmış, Marshall Yardımı'ndan önemli bir pay almaya başlamıştır.⁴²⁰

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalmak üzerine bir politika uygulamıştır. 1939 yılında Birleşik Krallık ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalamış olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nda taraf olmak istememiş ve savaş boyunca denge politikası yürütmüştür. Her ne kadar uyguladığı denge politikası ile 1945 yılına kadar savaş dışı kalmayı başarmış olsa da, BM'ye kurucu üye olarak katılabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiş ve yine aynı tarihte ABD ile Askeri Yardım Antlaşması imzalamıştır.⁴²¹ Dolayısıyla o güne kadar sürdürdüğü denge politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştı.

İkinci Dünya Savaşı bitmesinden sonra, Türkiye'nin dış politikasını belirlemesindeki en önemli etken SSCB'nin Türkiye'ye karşı olan düşmanca tutumu olmuştur. Bu tutumun gelişmesinde SSCB'nin Boğazlar üzerinde ayrıcalık ve toprak isteklerinde bulunması etkili olmuştur. Bundan sonra Türkiye Batıya yönelerek dış politikasını Batı ittifakına dahil olma ekseninde uygulamıştır. Bu süreçte Türkiye SSCB tehdidi dolayısıyla sınırlarını güvence altına alabilmek adına Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde olmuştur.⁴²² Henüz Batı ile sıkı bir işbirliğine

⁴²⁰ "IMF ve Dünya Bankasına Üyelik", TBMM 5016 Sayılı Yasa, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc068/kanuntbmmc068/kanuntbmmc06803066.pdf (Erişim tarihi: 20.03.2023).

⁴²¹ Mustafa Edip Çelik, "İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paketi'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, , Sayı: 64, 2019, s. 477.

⁴²² Ibid., s. 478.

girmemiş olması dolayısıyla 1945-1948 arası dönem Türkiye'nin bölgede daha bağımsız bir politika izlediği yıllar olduğu iddia edilebilir.⁴²³

Daha önce belirtildiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu devletler, 22 Mart 1945'te bir araya gelerek Arap Birliği Paketi'nı imzalamışlardır. Türkiye de Ortadoğu'da meydana gelen bu gelişmeyi olumlu karşılamıştır. Buna mukabil Arap Birliği Genel Sekreteri de Türk-Arap dostluğunun altını çizen açıklamalarda bulunmuştur.⁴²⁴ Bu dönemde bölge devletleriyle ilişkilere bakılacak olursa; Türkiye 6 Mart 1946'da Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tanımıştır. 24 Mart 1946'da Türkiye ile Irak arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır. 20 Haziran 1946'da Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El-Huri Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler dostane bir biçimde devam etmiştir. 8 Ocak 1947'de ise Ürdün Kralı Abdullah'ın gerçekleştirdiği Ankara ziyareti sırasında iki devlet arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır.⁴²⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkileyen faktörlerden biri de Filistin meselesi olmuştur. Türkiye, 1947 yılında BM'de görüşülen Filistin'in geleceği konusunda verilecek olan kararda, 1945-1948 yılları arasında izlemiş olduğu Ortadoğu politikasının niteliğine uygun olarak, Araplarla birlikte hareket ederek Filistin'in bölünmesine karşı çıkmıştır. Ancak 1948 yılı Türkiye'nin Ortadoğu politikasında dönüm yılı olmuştur. Bu sürece kadar Ortadoğu devletleriyle iyi ikili ilişkiler kuran Türkiye, ABD'nin 12 Mart 1947'de Truman Doktrini'ni⁴²⁶ ilan etmesiyle

⁴²³ Tayyar Arı, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluştan Günümüze)", Mustafa Bıyıklı (der.), *Türk Dış Politikası 2: Cumhuriyet Dönemi*, Gökkuşbe Yayınları, 2008, s. 357.

⁴²⁴ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I-1919-1980*, İletişim Yayınevi, 2003, s. 616.

⁴²⁵ Kürkçüoğlu, ibid., ss. 16-18, Fırat, Kürkçüoğlu, ibid., ss. 616-617.

⁴²⁶ "The Truman Doctrine", US Department of State Archive, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine> (Erişim tarihi: 07.03.2023).

başlayan Soğuk Savaş'la birlikte bölge ülkelerinden uzaklaşmaya başlamıştır. ABD ve Birleşik Krallık açısından Türkiye, SSCB karşısında korunması gereken önemli bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye ise SSCB tehdidi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı ekonomik sıkıntılar karşısında bu doktrini bir dayanak noktası olarak görmüştür. Truman Doktrinin akabinde yine ABD tarafından hazırlanan Marshall Planı Türkiye ABD ilişkilerini güçlendirmiştir. Türkiye'nin, 14 Mayıs 1948'te İsrail'in kurulması ve akabinde başlayan 1948 Arap-İsrail savaşı karşısında tarafsız tutumunun yanı sıra 1949 yılında, Batı yanlısı politikası gereği İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması, Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir.⁴²⁷

B. Demokrat Parti Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem uluslararası sistem hem de Ortadoğu bölgesinin jeopolitik yapısı yeniden yapılanmıştır. Bu dönemde bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmış fakat Soğuk Savaş kısa sürede bölgeyi tamamen etkilemeye başlamıştır. 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidarı devralan Demokrat Parti (DP), selefi CHP'nin sürdürdüğü Batı yanlısı dış politikasını güçlendirerek devam ettirmiştir. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes 29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda Hükümet Programında dış politikada Batı yanlısı tutumun daha güçlü şekilde devam ettirileceğini ve Ortadoğu'da daha aktif bir siyaset sürdürüleceğini belirtmiştir.⁴²⁸ Yani Soğuk Savaş yılları boyunca Türk dış politikası, Batı Avrupa ve özellikle ABD ile kesin işbirliği dönemi olarak nitelendirilebilir. Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikasının en önemli göstergesi hiç şüphe yok ki NATO'ya katılması olmuştur. Avrupa'nın geleneksel güçleri İkinci Dünya Savaşı nedeniyle zayıflamış, Avrupa'daki güç boşluğu ABD ve SSCB tarafından doldurulmuş ve SSCB'nin yayılmacı politikası Avrupa için büyük tehlike oluşturmaya başlamıştır. Zira bölgede

⁴²⁷ Çelik, ibid., s. 493.

⁴²⁸ Sinan Kıyanç, "1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Analizi", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, Sayı: 10, 2022, s. 217.

SSCB'nin askeri kuvvetine karşı koyabilecek bir güç bulunmamaktadır. Bunun üzerine SSCB karşısında denge unsuru oluşturmak için 4 Nisan 1949 tarihinde imzalanan Washington Antlaşması ile NATO kurulmuştur.⁴²⁹ Türkiye NATO'ya dahil olabilmek adına girişimlerde bulunmuştur. DP döneminde batı yanlısı politika hız kazanmış ve bunun bir sonucu olarak 1952 yılında NATO'ya girerek Türkiye artık parçası olduğu Batı ittifakı çerçevesinde bir Ortadoğu politikası geliştirmeye başlamıştır.

Bu dönemin uluslararası düzeni, çok kutuplu uluslararası sistemden ABD ve SSCB'nin süper güçler olarak öne çıktığı iki kutuplu bir uluslararası sisteme dönüşmüştür. Sovyet-Amerikan rekabeti savaş sonrası düzeni şekillendirmiştir.⁴³⁰ SSCB, İkinci Dünya Savaşı sonrasında işgal ettiği topraklardan çekilmeyerek genişleme politikası izlemiştir. 19 Mart 1945'te Türkiye'ye nota vermiş ve savaş sonrası oluşan yeni düzeni gerekçe göstererek, 1925'te imzalanan Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonunu içeren uluslararası sistemin yeni gerçeklerine uyarlanmadıkça yenilemeyeceklerini açıklamıştır. Sonrasında BM'nin kuruluşu için 25 Nisan 1945 tarihinde toplanan San Francisco Konferansı'nda Boğazlar üzerinde hak talep etmiş ve Türkiye'nin doğusunda yer alan Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye bırakılmasını istemiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye'yi Batı Bloku'na yönelmeye zorlamıştır.⁴³¹ Bölgedeki konumunu güçlendirmeye çalışan Türkiye, NATO'ya girmesiyle SSCB ilişkilerinde tansiyonun düşmesini beklerken 13 ve 30 Kasım 1951 tarihlerinde SSCB'nin Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda SSCB'nin rahatsızlığını ortaya koymuştur.

⁴²⁹ Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, "1945-1965 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, 1996, s. 223, "NATO", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67656.htm (Erişim tarihi: 30.12.2024).

⁴³⁰ Ian Clark, *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in International Order*, Cambridge University Press, 1989, s. 168.

⁴³¹ Gönübol, Ülman, ibid., s. 191, Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, Vol: 36, No: 1, 2000, s. 107.

Soğuk Savaş'ın 1950-60 yıllarını kapsayan döneminde Türkiye'nin Batı Bloku ile uyumunun sebebi, Türkiye ve ABD'nin güvenlik kaygılarının çoğu noktada örtüşmesi olmuştur. Bu dönemde Türkiye, tüm büyük güçlerle dengeli bir ilişki kurma politikasını ve bağlantısız konumunu ertelemiş, ABD ve dolayısıyla Batı Bloku ile yakın ekonomik ve askeri ilişkiler kurarak daha aktif bir dış politika yürütmüştür. Buna ek olarak Türkiye tüm Batılı örgüt ve oluşumların bir parçası olmayı da Batılı kimliğinin bir kanıtı olarak görmüştür. 1949'da BM'nin kurucu üyelerinden biri, 1948'de OEEC'ye ve 1950'de Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. 1959'da Türkiye, AET ortak üyelik başvurusunda bulunmuş ve 1963'te imzalanan Ortaklık Antlaşması (Ankara Antlaşması) Batı Bloku ile daha fazla bağlantı kurmak adına önemli bir gelişme olmuştur. Antlaşma ayıca Türkiye-AB ilişkileri için resmi dayanak oluşturmuştur. Bunlara ek olarak daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye NATO'ya üye olarak Batı güvenlik şemsiyesinden yararlanmaya da başlamıştır.⁴³²

Türkiye'nin Batı Bloku ile angajmanı, Ortadoğu ile ilişkilerini oldukça olumsuz etkilemiştir. Ortadoğu devletlerinin çoğunun ve Türkiye'nin tehdit algıları farklı olduğundan, her iki taraf da dış politikalarını buna göre yürütmüştür. Türkiye ve İran, bölgede SSCB ile Arap devletleri arasında tampon rol oynamış, bu nedenle Ortadoğulu ülkeler blok siyasetinden uzak ve Türkiye'den daha rahat bir konumda olmuşlardır. Arap devletleri, SSCB'yi kendilerine doğrudan bir tehdit olarak algılamamışlar, Amerikan etkisini dengelemek ve İsrail'e karşı destek kazanmak için SSCB ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Onların bakış açısına göre birincil tehdit ABD'deki Yahudi lobisinin desteklediği İsrail'den gelmektedir. Öte yandan, bağımsızlığına yeni yeni kavuşan devletler olarak, Avrupa güçlerinin aksine emperyalist bir geçmişi olmayan SSCB'ye kendilerini yakın hissetmeleri de şaşırtıcı değildir. Bu nedenle Batı'dan uzak

⁴³² Ibid., ss. 110-111.

durmuşlardır. Bunun sonucunda Türkiye ve Arap devletleri Soğuk Savaş'ın farklı taraflarında kalmışlardır.⁴³³

Türkiye, Ortadoğu'yu Soğuk Savaş'ın Batılı merceğinden algılamış ve dolayısıyla bölgeye yaklaşımı Batılı güçlerin yaklaşımıyla eş olmuştur. Bu durum kısa sürede SSCB ile yakınlaşan bölge ülkeleriyle ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Önceleri Osmanlı yönetiminde ve ardından Avrupalı güçlerin mandası altında olan Arap devletleri, bölgeye yönelik Türk politikalarını emperyalist güçlerin 'piyonu' olarak yeni bir tür emperyalist misyon gerçekleştirmek olarak algılamış ve Türkiye'ye tepki göstermiş; bu da ikili ilişkilerin hızla bozulmasına neden olmuştur.⁴³⁴ Türkiye'nin İsrail'i 1949'da tanınması ve Batı Bloku ile angajmanı sonucunda birtakım Arap devletleri (Irak dışında, özellikle Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye) Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları konusunda şüpheyne düşmüşledir. Bununla birlikte, Sovyet tehdidine karşı Ortadoğu devletlerini bir ittifakta bir araya getirmeyi amaçlayan Türkiye, ancak NATO üyeliğine kabul edildikten sonra, SSCB ve komünizm tehdidine karşı Batı yanlısı bir ittifaka üye olmaları hususunda bölge ülkelerini ziyaret etmiştir.

Nihayetinde ABD ve Birleşik Krallık tarafından da desteklenerek, 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı olarak anılacak Güvenlik Savunma Antlaşması imzalanmıştır.⁴³⁵ Bağdat Paktı, Ortadoğu'da yeni bir kırılmaya neden olmuştur. Pakтын genişletilmesi planını Nasır yönetimindeki Mısır, Soğuk Savaş Arap topraklarında sıcak olarak yaşamamak ve Batı'nın çıkarlarına alet olmamak gerekçesi ile kabul etmemiş, Suudi Arabistan ve Suriye ile bir açıklama yaparak Ortadoğu'da yeni bir askeri organizasyonun yapılacağını ve Irak'ın bu organizasyon içerisine alınmayacağını duyurmuştur.⁴³⁶ Arap Coğrafyasından yeterli destek bulamamasına

⁴³³ Ibid., s. 116.

⁴³⁴ Ibid., s. 113.

⁴³⁵ "The Baghdad Pact (1955) and the Central Treaty Organization (CENTO)", US Department of State Archive, <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lw/98683.htm> (Erişim tarihi: 07.03.2023).

⁴³⁶ Fırat, Kürkcüoğlu, ibid., s. 621.

karşın, Türkiye kendisiyle paralel politikalar izleyen İran'la bu dönemde iyi ilişkiler geliştirmiştir ve 4 Nisan 1955'te Birleşik Krallık, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran, Bağdat Paktı'na katılmıştır.

Türkiye'nin ABD politikalarının bir parçası olarak Ortadoğu'da çizdiği dış politika ve Bağdat Paktı'nı kurmaya yönelik çabaları, Ortadoğu'daki devletler arasında büyük bir Türkiye karşıtlığına neden olmuş ve Arap coğrafyasında olumsuz imajı katmerlenmiştir. Bu karşıtlığın başını Mısır çekmiştir. Türkiye'nin İsrail'in kuruluşundaki takındığı tavır, NATO üyeliği ve Bağdat Paktı gibi gelişmeler Suriye'nin de tepkisine neden olmuştur. Bu dönemde Ortadoğu bölgesinde meydana gelen olaylar ve gelişmeler sonucunda yükselen Arap Milliyetçiliğinin hedef noktası haline gelen Türkiye'nin, Mısır ile yaklaşan Suriye'ye verdiği nota tepkileri daha da artırmıştır. Batı yanlısı politikaları ve taşıdığı Osmanlı mirası sebebiyle Türkiye Arap dünyasından dışlanmıştır. Zira Batılı ülkeler Araplara uzun zamandır vadettikleri bağımsızlık vaatlerini yerine getirmedikleri için Arap milliyetçileri bu ülkelere öfke duymuşlardır.

Bununla birlikte Filistin topraklarında Batılıların himayesinde bir İsrail Devleti'nin kurulması da bu öfkeyi körüklemiş, Arap dünyasında Batı karşıtlığı iyice yükselmiştir. Suriye'nin Hatay'la ilgili iddialarını devam ettirmesi ve Türkiye'nin İsrail ve Batılı ülkelerle olan iyi ilişkileri, milliyetçiliğin parladığı Arap dünyasında Türkiye karşıtlığının yükselmesine neden olmuştur. Bu karşıtlığın bir göstergesi olarak da Bağdat Paktı'na Irak dışında hiçbir Arap ülkesi katılmamıştır. Madalyonun diğer yüzünde de Arap Milliyetçisi yönetimlerin Mısır ve Suriye'de iktidara gelmeleri ve SSCB ile işbirliği kurmaları bu sefer Batıcı Türkiye ile bu ülkeler arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. 1958'de Irak'taki Batı yanlısı yönetimin Arap milliyetçilerince askeri darbeye yıkılmasını takiben Türkiye, Ortadoğu'da etkili bir dış politika izleme fırsatından iyiden iyiye mahrum kalmıştır. Tüm bunlara ek olarak, bu dönemde aktif bir dış politika izlenmek istenmiş olsa da, söz konusu Batıcı dış politika

nedeniyle bölge devletleriyle yaşanan sorunlar Türkiye'nin Ortadoğu meselelerine taraf olmaktan kaçınmasına yol açmıştır. Keza Türkiye yeniden bölgeden giderek uzaklaşmaya başlamıştır.⁴³⁷

Menderes döneminde Türkiye'nin Batı'nın bölgedeki çıkarlarını koruma niyetinin bir sonucu olarak 'öteki' ile olumsuz özdeşleşmeye neden olan gelişmeler şöyle sıralanabilir: Nasır Hükümeti'nin 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı almıştır. Karar bölgede yeni bir krize neden olmuştur. Nasır'ın bu kararına karşı 29 Ekim 1956'da İsrail Mısır'a saldırmış, İngiliz ve Fransızlar da kanal bölgesine asker çıkarmışlardır. ABD bu duruma şiddetle karşı çıkmış ve kanalın tarafsız ve uluslararası bir duruma getirilmesi gerektiği yönünde bir tez ortaya atmıştır. Türkiye de bu tezi desteklemiştir. Bununla birlikte Türkiye, Birleşik Krallık, Fransa ve İsrail'in Mısır'a yönelik saldırısını kınamış, sonrasında İsrail büyükelçisini geri çekerek ikili ilişkilerin seviyesini düşürmüştür. Sonuç olarak SSCB ve ABD'nin bu davranışa karşı olma konusunda anlaşmaları neticesinde girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴³⁸ Nihayetinde Arap coğrafyasında Batı karşıtlığını iyice körüklemiştir, Türkiye'nin Batıyla paralel politikaları ise son tahlilde yine değişmemiştir. Batı Bloku ülkelerinin politikalarıyla paralel olarak Irak'taki darbeye karşı çıkmış, Irak'ta Batı yanlısı rejimin 1958'de Arap milliyetçileri tarafından devrilmesinin ardından Türkiye, Irak'a askeri müdahale için hazırlıklara başlarken ve aynı zamanda Birleşik Krallık ve ABD'yi de müdahale için teşvik etmiştir. Fakat Birleşik Krallık ve ABD'nin Irak'taki yeni yönetimi tanımalarının akabinde Türkiye de yeni yönetimi resmen tanıdığını ilan etmiştir.⁴³⁹

Yine Soğuk Savaş'ın bölgeye etkisi neticesinde ortaya çıkan 1957 Türkiye-Suriye Krizi, iki ülke ilişkilerinin yanı sıra bu dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin de

⁴³⁷ Sinkaya, ibid., s. 84. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem Tür, "Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine", *Demokrasi Platformu*, Cilt: 1, Sayı: 4, 2005, ss. 77-95.

⁴³⁸ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, 1989, s. 640-641.

⁴³⁹ Aziz Kılıç, "14 Temmuz 1958 Irak Darbesi'nin Türkiye'deki İktidar-Muhalefet İlişkilerine Yansımaları", *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2021, s. 45.

kırılma noktası olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye'de ortaya çıkan milliyetçilik fikirleri, ülkenin Fransa mandasında olduğundan dolayı Batı karşıtlığına evrilmiştir. İskenderun (Hatay) meselesi ve Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikası nedeniyle Türkiye karşıtlığı ülkede geniş yankı bulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasıyla ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Ancak Suriye'de yaşanan siyasi belirsizlik, SSCB'nin bölgeye etkisi, Filistin meselesi, İsrail'in Kuruluşu, Süveyş Kanalı gibi nedenlerden ötürü iki ülke ilişkileri istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Tüm bu gelişmeler Soğuk Savaş döneminin en önemli krizlerinden birisi olan 1957 Türkiye Suriye Krizini ortaya çıkarmıştır. Kriz, Türkiye'nin sadece Suriye ile değil aynı zamanda bölge ülkeleriyle olan ilişkilerinde kırılma noktası olmuştur.

Bu dönemde Mısır Eylül 1955'te Çekoslovakya'dan silah satın alarak ve Suriye ile savunma anlaşması imzalayarak bölgede yeni bir güç dengesi oluşturma yoluna gitmiştir. Mısır'ın Çekoslovakya'dan silah alması ve SSCB ile iyi ilişkiler kurması Suriye'yi de cesaretlendirmiştir. Suriye, SSCB ile 16 Kasım 1955'te ticaret anlaşması imzalayarak hem komünizme yaklaşmış hem de SSCB'nin Ortadoğu'ya açılmasına yardımcı olmuştur. Suriye'de sol eğilimli radikal grupların giderek iktidarı ele geçirmeye başlaması, SSCB ile diğer komünist ülkelerle yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Suriye ile SSCB ilişkilerindeki ivme 1956 Süveyş Krizi sonrasında Fransa, Birleşik Krallık ve ABD'nin Suriye'ye silah satışını yasaklamaları ile daha da hız kazanmıştır.⁴⁴⁰

SSCB ile Suriye arasındaki yeni ilişkilerin kuvvetlenmesiyle iki devlet arasında birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Bağdat Paktı'nın Ortadoğu'da siyasi gerilimi artırdığı bir dönemde Süveyş krizi sonucu Fransa ve Birleşik Krallık'ın bölgede oluşan

⁴⁴⁰ Yunus Emre Tansü, Gökhan Arslan, "1957 Suriye Krizi", *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Vol: 4, No: 12, 2018, ss. 642-643.

yeni güç dengesinde siyasi olarak yetersiz kalmaları Ürdün ve Suriye’de sol eğilimli hükümet krizlerine neden olmuştur. Sonuç olarak SSCB’nin Mısır-Suriye üzerinden Ortadoğu’ya yerleşme çabalarını dikkate alan ABD Ortadoğu’da oluşan güç boşluğunun doldurulmadığı takdirde SSCB’nin bölgede hızla daha etkili bir güç haline geleceği endişesi ile harekete geçmiştir. Dönemin Amerika Başkanı Eisenhower 1957’de Kongreye sunduğu (önceki bölümlerde Eisenhower Doktrini olarak açıklanan) mesajında Ortadoğu’nun uluslararası komünizm tarafından tehdit edildiğini ve Ortadoğu ülkelerinin korunması için önlemler alınması gerektiğini ifade etmiştir. Esasen Süveyş krizinden sonra bölgede komünizmin yayılmasını engellemek amacıyla ABD’den yardım talep edildiği takdirde gerekirse askeri güç de kullanarak SSCB’nin bölgeye girmesini engellemeyi ve otoriter geleneksel Batı yanlısı rejimleri korumayı amaçlamıştır.⁴⁴¹

Önce Truman sonrasında Eisenhower doktrini, ABD’nin bu bölgedeki rolünü ve etkinliğini daha gözlenebilir hale getirmiştir. Doktrin Türkiye ile Suriye ve Mısır başta olmak üzere Arap ülkeleri ve SSCB arasında krize giden yolu açmıştır.⁴⁴² ABD, Suriye’yi 1957 yılının başında bir Sovyet uydusu olarak değerlendirirken; Suriye SSCB’yi bir tehdit olarak görmediğini belirterek Eisenhower Doktrini’ni kabul etmediğini açıklamıştır. Aynı yıl Suriye ile SSCB arasında ekonomik ve askeri birtakım anlaşmalar imzalanması sonucunda Türkiye ile Suriye arasında kriz patlak vermiştir. Suriye- SSCB yaklaşması, Suriye kamuoyunda Türkiye aleyhtarlığını artırmıştır. Türkiye’nin Suriye sınırına askeri yığıldığı iddialarında bulunan Suriye kamuoyu tansiyonu yükseltmeye çalışmış, Türkiye’nin Batılı ülkelerle hareket ettiği ve ülke içinde farklı grupları silahlandığı iddia edilmiştir.⁴⁴³ Suriye’nin aşırı silahlanması

⁴⁴¹ Peter L. Hahn, “Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957”, *Presidential Studies Quarterly*, Vol: 36, No: 1, 2006, ss. 39-40.

⁴⁴² Tansü, Arslan, ibid., s. 643.

⁴⁴³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, 2004, s. 507. Kıyanç, ibid., s. 227.

komşularında büyük bir tedirginlik uyandırmıştır. SSCB tarafından kuşatılma sendromu yaşayan Türkiye, Suriye yönetimine gözdağı vermek için silahlı kuvvetlerine Suriye sınırında Eylül 1957’de askeri manevralar yaptırmıştır.⁴⁴⁴ SSCB tarafından ağır baskıya maruz kalan Türkiye ABD’den destek görmüştür. Suriye, yaşanan bu gerginlikten dolayı Türkiye’yi BM’ye, sınırdaki askeri yığınak ve içişlerine karıştığı iddiasıyla, şikâyet etmiş Türkiye de buna karşılık Suriye’nin sınır faaliyetlerinin Türkiye’nin güvenliğini tehlikeye düşürdüğü iddiasıyla Suriye’yi BM’ye şikâyet etmiştir. Karşılıklı şikâyetler gerginliğin iyice artmasına neden olmuştur.⁴⁴⁵ Soğuk Savaş döneminde çatışma ortamına girilmemesi için gerek ülkeler bazında gerek BM nezdinde girişimler yapılmıştır. Sonuç olarak Suudi Arabistan’ın arabuluculuk girişimi ve BM Genel Kurulu’nda yapılan diplomatik girişimler sonucunda 1957 Türkiye-Suriye Krizi Ortadoğu’da sıcak bir çatışmaya dönüşmeden durdurulmuştur.

Bu gelişmeler Türkiye Suriye arasında bir kriz olarak görülse de perde arkasında ABD- SSCB çekişmesi yaşanmıştır. Türkiye’nin 1957 Suriye krizi ile birlikte yaşadığı algısal tehdit ve savaş durumu, o dönemde uluslararası sistemi yönlendiren ve etkileyen iki kutup arasındaki Soğuk Savaş’ın Ortadoğu’ya kaymasının ve ülkeleri savaş durumuna getirmesinin bir sonucu olarak yaşanmıştır. 1 Şubat 1958’de Suriye ve Mısır’ın ‘Birleşik Arap Cumhuriyeti’⁴⁴⁶ adı altında birleşmelerinden sonra Türkiye bu Birliği 11 Mart 1958’de resmen tanımış, bu tanımayla birlikte iki ülke arasındaki ilişki yeniden normale dönme sürecine girmiştir. Sonuç olarak kriz, Soğuk Savaş’ın bölge sınırını belirlerken, ortak mirasa sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ve Arap ülkeleri arasında mutlak bir ayrışmaya neden olmuştur.

⁴⁴⁴ Fırat, Kürkçüoğlu, ibid., s. 630.

⁴⁴⁵ Kıyanç, ibid., s. 228.

⁴⁴⁶ “Birleşik Arap Cumhuriyeti”, Britannica, <https://www.britannica.com/place/United-Arab-Republic> (Erişim tarihi: 30.12.2024), Muhammed Hüseyin Mercan, *Suriye: Rejim ve Dış Politika*, Açılım Kitap Yayıncılık, 2012, ss. 55-56,

15 Temmuz 1958’de, Eisenhower Doktrini çerçevesi’nde ABD 6. filosuna bağlı birlikler, Irak ihtilalinin Lübnan’a sıçramasından endişe edilmesi sonucu, Lübnan’a müdahalede bulunmuştur. Türkiye, ilk kez bu bunalım sırasında İncirlik Üssü’nü ABD birliklerine açması ile beş bin Amerikan askeri İncirlik’e gelmiştir. İki yıl sonra Birleşik Krallık, Kral Hüseyin’in ‘komünizm tehlikesi’ çağrısı üzerine Ürdün’e birlik göndermiştir. Türkiye bu iki dış müdahaleye de destek vermiştir.⁴⁴⁷ Bu da bölgedeki Batı yanlısı tavrının tescili olarak algılanmıştır. Yine Türkiye, Arap ülkelerindeki Nasırcı ayaklanmalara SSCB’nin Ortadoğu bölgesine girme girişimiymiş gibi yaklaşmış ve NATO’nun sadık bir müttefiki olarak hareket etmiştir. Türkiye’nin, 1958 Ortadoğu olayları sırasında bir kere daha açığa çıkan Batı paralelindeki politikası, 1960’ların ortalarına kadar devam etmiştir.

C. Çok Boyutlu Dış Politika Dönemi

1960’lı yıllara gelindiğinde Türkiye’nin dış politika tercihleri Batı’ninkilerden zaman zaman farklılaşmaya başlamıştır. Türkiye ABD’nin 1962 Küba füze krizine⁴⁴⁸ ilişkin politikasından dolayı hayal kırıklığına uğramış, devamında Kıbrıs sorunu⁴⁴⁹ ve

⁴⁴⁷ Yeşim Demir, *1960-1980 Yılları Arası Türkiye’nin Orta Doğu Politikası*” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 145.

⁴⁴⁸ Küba Füze Krizi, Soğuk Savaş döneminde gerçekleşen ve iki süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB arasında gerilimin tavan yaptığı bir olaydır. Kriz, 1962 yılında yaşanan ve dünya için nükleer savaş tehlikesinin zirveye ulaştığı bir süreçtir. Bu süre zarfında, Sovyetler Birliği, Küba’da nükleer füzeler yerleştirmeye başlamış, Amerika Birleşik Devletleri ise bu duruma karşı çıkmış ve tüm dünyayı etkileyen bir kriz ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dora Mengüç, “60 Yıl Önce Bugün III. Dünya Savaşı’nın Eşiğinden Nasıl Dönüldü, Türkiye’nin Rolü Neydi?”, *Independent Türkçe*, Kasım 2022, [https://www.indyturk.com/node/578291/d%C3%BCn%C3%BCn/60-y%C4%B1l-%C3%B6nce-bug%C3%BCn-iii-d%C3%BCn%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n-e%C5%9F%C4%B1n-d%C3%B6n%C3%BCn-g%C3%BCn](https://www.indyturk.com/node/578291/d%C3%BCn%C3%BCn%C3%BCn/60-y%C4%B1l-%C3%B6nce-bug%C3%BCn-iii-d%C3%BCn%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n-e%C5%9F%C4%B1n-d%C3%B6n%C3%BCn-g%C3%BCn) (Erişim tarihi: 08.03.2023).

⁴⁴⁹ 1950’lerden itibaren Türk iç ve dış siyasetini önemli ölçüde etkileyen Kıbrıs Sorunu 16 Ağustos 1960’da Kıbrıs’ta toplumların ortaklığı esasına dayalı bir Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle iyice belirginleşmiştir. Bu dönem uzun sürmemiştir. Aralık 1963’te Kıbrıslı Rumlar tarafından Kıbrıslı Türkler karşı başlatılan tedhiş Türklerin zorla mevcut yapı dışına çıkarılması ile sonuçlanmıştır. Bu hadiselerle başlayan, Türkler açısından can ve mal güvenliğinin ihlali süreci, farklı derecelerde 1974’e kadar devam etmiştir. 1964 ve 1967’de olaylar şiddetlenerek krize dönüşmüş ve olayların şiddeti Ada’nın dışını etkilemiş ve Türk-Yunan savaş ihtimali de belirlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 108-205, Cihat Göktepe, “Kıbrıs Meselesi’nde Kriz Süreci ve Türkiye (1964-1974)”, 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 1397.

Johnson'ın 1964 tarihli meşhur mektubu⁴⁵⁰ da aynı etkiyi yaratmıştır. Kıbrıs sorununda Batılı müttefiklerinden beklediği desteği görememesi, Türkiye için Batı odaklı ve tek boyutlu dış politikasını yeniden değerlendirmesi için bir itici güç olmuştur. Bu durum kendi ulusal çıkarları doğrultusunda fırsatları ve kısıtlamaları yeniden gözden geçirerek dış politikasını çeşitlendirmenin yolunu açmıştır.

Bu dönemde Türkiye dış politikasını çeşitlendirerek yeni ortaklar ve destek arayışına girmiştir. Bunun için daha önceleri iyi ilişkiler kurmaktan imtina ettiği ya da gerek görmediği ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çabalamıştır. Bu girişim Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının Batı'ninkıyla kimi zaman farklılaşmasına da neden olmuştur. Keza dış politikada çok boyutluluk çabaları başlamış, Arap ülkeleri ve Üçüncü Dünya ile ilişkilerin geliştirilmesi ön plana alınmıştır. Aynı dönemde Soğuk Savaş'ın şiddetinin azalması da Türkiye'yi rahatlatmış ve dış politikasında çok boyutluluk girişimlerini kolaylaştırmıştır. Sonuç olarak Doğu Bloku ve Bağlantısızlar ile İslam Dünyası ve Ortadoğu Türkiye'nin dış politikasında yöneldiği bölgeler olmaya başlamıştır. Ancak Türk dış ve güvenlik politikasının Batılı ve statükocu karakteri yine devam etmiştir.

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'ya müdahil olmasıyla ilgili olarak, bölgedeki istikrarsızlıklar Türkiye'yi olumsuz etkileyeceğinden Ortadoğu'nun çatışma dinamiklerini dikkate almak durumunda kalmıştır. Üstelik Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ikili anlaşmazlıkları da bulunmaktadır. Suriye, Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edilmesinden sonra Türkiye-Suriye sınırını tanımamış, dolayısıyla Suriye ile Türkiye arasında toprak anlaşmazlıkları bu dönemde devam etmiştir. Su kaynakları konusundaki anlaşmazlıklar, Suriye ve Irak ile ilişkiler açısından da önemlidir zira Dicle ve Fırat Nehirleri Suriye ve Irak için hayati önem taşıyan su kaynaklarıdır. Bu iki nehir Türkiye kaynaklıdır ve Irak

⁴⁵⁰ Murat Bardakçı, “Johnson’un Meşhur Mektubunun Resmî Tercümesini, Yazılmasından Tam 55 Yıl Sonra Yayınliyorum”, Habertürk, 26.10.2019, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2534577-johnsonun-meshur-mektubunun-resmi-tercumesini-yazilmasindan-tam-55-yil-sonra-yayinliyorum> (Erişim tarihi: 08.03.2023).

ve Suriye üzerinden Basra Körfezi'ne dökülmektedir. Suyun paylaşımı, Türkiye'nin bu nehirler üzerinde yeni barajlar inşa etme projeleri sonucu Suriye ve Irak'a giden su miktarında azalmaya neden olacağı endişesiyle, Türkiye ile bu ülkeler arasında sürtüşmelere neden olmuştur.⁴⁵¹

1960'ların ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının yeni ana hatları şekillenmiştir. Kıbrıs meselesinde Türkiye aleyhinde tavır alan Ortadoğu devletleri -özellikle de Irak, Kuveyt, Ürdün ve Suriye- ile yakınlaşma çabaları azami seviyeye çıkarılmıştır. Türkiye'nin bundan sonra izlediği politika çok taraflı, ancak Arap ülkelerine yakın olmuştur ve Arap ülkeleriyle ilişkileri daha sağlam bir temele oturtma çabasına girilmiştir. Yine bu dönemde İsrail meselesi de özellikle Arap dünyası açısından iki taraf arasındaki ilişkilerin şekillendirilmesinde önemli bir etken olmuştur. Türkiye, Arap ülkelere yaklaşırken, İsrail'le ilişkilerini koparmamış ancak bu ülkeye karşı daha mesafeli bir politika izlemiş ve İsrail ile ilişkiler mümkün olduğunca sınırlı tutulmuştur.⁴⁵²

1965'te Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ve 1966'da Somali'nin diplomatik temsilciliği büyükelçilik düzeyine yükselmiştir. Türkiye, 1964 yılında kurulan İran ve Pakistan ile Kalkınma için Bölgesel İşbirliği adlı bir ekonomik ve kültürel anlaşmaya dahil olmuştur.⁴⁵³ Bu dönemde Türkiye'nin bölgeyle iyi ilişkiler kurmaya yönelik çabaları her zaman olumlu sonuçlanmamıştır; örneğin, Fırat nehriyle ilgili görüşmeler 1965'te olumsuz sona ermiş ve 1966'da Türkiye'nin Türkiye-Suriye sınırını kapatmasına yanıt olarak Suriye'nin Türk vatandaşlarının mallarına el konulmasına yol açan bir toprak reformu başlatmasıyla daha da kötüleşmiştir.⁴⁵⁴ Buna rağmen taraflar sorunları çözmek için adımlar atmış örneğin, 1972 ve 1973'te Türkiye

⁴⁵¹ Karpat, *ibid.*, s. 111.

⁴⁵² Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship, Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, Palgrave: Macmillan, 2004, s. 57.

⁴⁵³ Aydın, *ibid.*, s. 126.

⁴⁵⁴ Karpat, *ibid.*, s. 130.

ve Suriye, Suriye'deki Türklerin ve Türkiye'deki Suriyeli tebaanın sahip olduğu problemleri konuları tartışmak için üst düzey ziyaretlerde bulunmuşlardır.⁴⁵⁵

Türkiye ne olursa olsun Batı ittifakına bağlılığını zedeleyecek şekilde hareket etmek istememiş, Ortadoğu devletleriyle kültürel, ekonomik ve ticari alanlarda ilişkilerini geliştirmiş, ilişkilerini siyasi meselelerden ziyade ekonomik meseleleri ele alan ikili ticaret anlaşmalarına dayandırmaya çalışmıştır. Örneğin Türkiye, Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın bir kültür birliği ve Müslüman ortak pazarı oluşturmayı amaçlayan bir 'İslami Pakt' oluşturma teklifini reddetmiş, ancak 1966 yılında bir kültür anlaşması imzalamıştır. Özetle Türkiye Arap ülkeleriyle ilişkilerini esas olarak normalleştirmek ve sonrasında ikili temelde geliştirmeyi amaçlamıştır. Bunun bir parçası olarak, Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığına yönelik tutumu 1960'ların ortalarından itibaren kademeli olarak değişmiş ve 1970'lerde Araplar lehine değişmeye devam etmiştir.⁴⁵⁶ Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi 1950'li yıllarda Türkiye bölge ülkelerine Batı'nın güvenlik perspektifinden yaklaşmıştır. Ancak 60'lı yıllara gelindiğinde Türkiye, öncelikle ulusal çıkarlarını korumak zorunda olduğunu ve her zaman Batılı güçlerin çıkarlarına yakın olmadığını fark ettiğinde, Ortadoğu'nun en kritik güvenlik meselesi olan Arap-İsrail anlaşmazlığı konusundaki yaklaşımını yeniden değerlendirmiştir. Aslına bakılırsa Türkiye'nin Arap-İsrail çatışmasına yönelik tavrının değişmesi, ABD ve diğer Batılı güçler ile ilişkilerinin bozulmasıyla yakından ilişkili olmuştur.⁴⁵⁷

1960'ların ikinci yarısında Türkiye'nin politik tutumunun giderek daha Arap yanlısı olduğu görülmektedir, bu sadece ülkenin ulusal çıkarlarından değil, aynı zamanda o zamanlar güçlü bir Arap destekleyicisi olan kamu desteğini kazanma kaygılarından da etkilenmiştir. 1966 yılında Irak ve Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye,

⁴⁵⁵ Ibid., ss. 127-133.

⁴⁵⁶ Vural, ibid., ss. 65-69.

⁴⁵⁷ Karpat, ibid., s. 114.

Türkiye'den Tunus'a üst düzey ziyaretler yapılmış ve sonraki yıllarda bu tür ziyaretler devam etmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin tutumu yaklaşım değişikliğini simgelemektedir zira Türkiye, ABD'nin İsrail'i desteklemek için İncirlik Askeri Hava Üssü'nü kullanmasına izin vermemiştir. İsrail'in Arap topraklarının bazı kısımlarını işgali netleştğinde Türkiye kuvvet kullanımıyla elde edilen toprak kazanımlarına karşı olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte İsrail birliklerinin geri çekilmesini amaçlayan Yugoslav kararı lehinde oy kullanmış, ancak İsrail'i 'saldırgan' olarak adlandırmayı amaçlayan SSCB kararına oy vermekten kaçınmıştır.⁴⁵⁸ Bununla birlikte Türkiye, çatışmanın bir parçası olarak görülme konusunda temkinli davranmıştır. 1969'da katılımcılarının İsrail'i Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı yaktığı için kınadığı Müslüman Zirvesi Konferansı'na katılmış; yine de Rabat Zirvesi Konferansı'nda İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi çağrısında bulunan karara katılmaya karşı çıkmıştır.⁴⁵⁹

1960'ların sonunda Türkiye, Ortadoğu devletlerinin karıştığı çatışmalar sırasında NATO ülkelerine askeri teçhizat vermeyeceğini açıklamıştır.⁴⁶⁰ Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki gergin ilişkiler söz konusu olduğunda, bu açıklama Türkiye'nin bir Arap-İsrail Savaşı durumunda NATO'nun askeri tesislerine izin vermeme taahhüdü olarak algılanmıştır. Bu tutum doğrultusunda Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e yardım etmek üzere ABD uçaklarına teftiş hizmetleri ve yakıt ikmali için hava üslerinin kullanılmasına izin vermemiş, ancak Sovyet uçaklarının Türk hava sahasındaki uçuşlarına müsamaha göstermiştir.⁴⁶¹

Türkiye 1976'da FKÖ'yü resmen tanımış ve Ankara'da 1979 yılında bir temsilcilik açmasına müsaade etmiştir.⁴⁶² Ayrıca 1975'te BM'de 'Siyonizm ile ırkçılığın

⁴⁵⁸ Karpat, ibid., s. 131 ve Aydın, ibid., s. 126.

⁴⁵⁹ Özcan, ibid., s. 334.

⁴⁶⁰ Karpat, ibid., s. 129.

⁴⁶¹ Karaosmanoğlu, ibid., s.163, Özcan, ibid., s. 94.

⁴⁶² Karaosmanoğlu, ibid., s. 171.

eşitlenmesi' konulu karar için yapılan oylamada karara destek vermiştir.⁴⁶³ İsrail Meclisi 1980'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan ettiğinde, Türkiye İsrail ile ilişkilerini ikinci sekreter seviyesine indirerek tepki göstermiştir.⁴⁶⁴ Türkiye'nin Arap-İsrail çatışmasına yönelik tutum değişikliği, kamuoyunu tatmin etmesi ve halk desteği kazanması, Arap dünyasıyla yakınlaşmasının bir aracı ve işareti ve aynı zamanda Türkiye'nin Batı'nın tüm eylemlerinin destekçisi olmayacağının bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶⁵

D. Anavatan Partisi Dönemi

1980'li yıllar dünya siyasetinde İkinci Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılmaktadır, çünkü SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve devrim öncesi Batı yanlısı olan İran'da 1979'da gerçekleşen İslam devrimi, Batı Bloku tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu iki olay ABD'yi Ortadoğu'ya yönelik politikasını ve buna bağlı olarak Türkiye'nin jeopolitik önemini yeniden değerlendirmeye zorlamıştır. Türkiye'nin bir NATO müttefiki olarak geleceği ABD'yi ilgilendirmektedir. Bu durum Türkiye'deki iç gerilimle birlikte ikiye katlanmıştır. 1980'deki askeri darbe sonrasında Türkiye ülkenin iç dönüşümüne odaklanmış ve dış politikada tamamen ABD'nin çıkarlarıyla uyumlanmıştır. Bu argümanın iki temel örneği, Türkiye'nin o dönemde ABD'nin ihtiyaç duyduğu Hızlı Muhabere Müşterek Görev Gücü'ne (*Rapid Deployment Joint Task Force*)⁴⁶⁶ tam destek vermesi ve iki devlet arasında uzun süredir devam eden Kıbrıs ve

⁴⁶³ "UN Resolution No. 3379", <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20A%20RES%203379.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2021).

⁴⁶⁴ Özcan, ibid., s. 112.

⁴⁶⁵ Vural, ibid., ss. 69-71.

⁴⁶⁶ Başkan Jimmy Carter tarafından 1980'de Carter Doktrini'ni yürürlüğe koymak için kurulmuş ve Florida'daki MacDill Hava Kuvvetleri Üssü'nde faaliyete geçmiştir. Misyonu olası Sovyet işgalini, Ortadoğu devletleri arasındaki çatışmayı ve devletler içindeki isyan ve ayaklanmayı caydırma ve böylece bölgesel istikrarın ve Körfez petrol akışının Batıya doğru sürdürülmesine yardımcı olma idi. Başlangıçta ABD Hazırlık Komutanlığı'na (USREDCOM) bağlı olan bu görev gücü, 1983'te ABD Merkez Komutanlığı (USCENTCOM) tarafından devralınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Paul K. Davis, "Observations on the Rapid Deployment Joint Task Force: Origins, Direction, and Mission", *The Rand Paper Series*, Haziran 1982, ss. 1-6.

Ege Denizi'ndeki anlaşmazlıklara ilişkin önkoşullar koymadan Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesini kabul etmesi olarak gösterilebilir.

Turgut Özal, 1980 darbesinden sonra 1983 yılında kurulan ilk sivil hükümetin Başbakanı olduktan sonra, Arap ülkeleri Türk ihraç ürünleri için önemli pazarlar sağladığından Türkiye Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini ekonomik temelde geliştirmeye odaklanmıştır.⁴⁶⁷ 1980 sonrasında Türkiye'nin bölgeye dönük politikalarında Arap ülkelerinden yana bir eğilim görülmektedir. Bu eğilimin önemli nedenlerinden birisi, 24 Ocak 1980'de başlatılan 'ihracatı özendirme politikaları' nedeniyle Ortadoğu pazarlarının önem kazanmasıdır.⁴⁶⁸ Söz konusu politika bölge devletlerinden petrol satın almak, parayı mümkün olan en geç tarihte ödemek, yabancı yatırım çekmek ve Türkiye'nin Arap ülkelere ihracatını artırmak olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶⁹ Sonuç olarak iktisadi alanda belirgin gelişme yaşanmış, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'nin dış ticareti içindeki ağırlığı 1977'de % 10.9'dan, 1982'de % 37.6'ya yükselmiştir.⁴⁷⁰ Bu temelde Türkiye 1980-1988 İran-Irak Savaşı sırasında tarafsız kalmış ve hatta anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözümü için arabuluculuk faaliyetlerine katılmıştır. Böylece savaşın yarattığı ticaret fırsatlarından da yararlanmıştır. AT ülkeleri ile askeri geçişin yarattığı ticaret kaybı da savaşın yarattığı ekonomik fırsatlarla telafi edilmiştir.⁴⁷¹ ABD de Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmasına destek vermiştir. Zira bölgedeki SSCB nüfuzuna karşı koymak ve bölgede Türkiye gibi Batı yanlısı rejimler yaratmak için Türkiye'nin seküler-liberal modelini -bu yeni ülkelerin yeni

⁴⁶⁷ Özcan, ibid., ss. 94-113.

⁴⁶⁸ Gencer Özcan, "Türkiye- İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", *Dış Politika Programı Dış Politika Analiz Serisi*, No: 1, 2005, s. 36.

⁴⁶⁹ Hakan Yavuz, "İkicilik: Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, 1998, s. 572.

⁴⁷⁰ Demir, ibid., s. 201.

⁴⁷¹ Karaosmanoğlu, ibid., s. 20.

dünya düzeninin liberal sistemine entegre edilmeleri bağlamında- bir katalizör model olma amacıyla desteklemeyi bölgedeki çıkarlarıyla uyumlu görmüştür.⁴⁷²

Türkiye'nin 80'li yılların son dönemindeki dış politika aktivizmi, Özal Hükümeti'nin 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusu yapmasıyla başlamıştır. Özal, Cumhurbaşkanı olduktan sonra aktif dış politikada özel bir rol oynamış, proaktif bir diplomasi uygulamış, ABD liderliğindeki koalisyonla Türkiye'nin Körfez Savaşı'na aktif katılımını desteklemiş, özellikle 1991'de SSCB'nin yıkılması sonrasında bağımsızlıklarını kazanan altı yeni Türk Devleti'ne (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan) çok sayıda yurtdışı ziyaretinde bulunmuştur. Türkiye, bu ülkeler için örnek bir ülke iddiasında bulunmuş ve bölgedeki bu devletlerin 'ağabeyi' gibi hareket etmek istemiş, ancak 1993 yakın çevre doktrini ile Rus Avrasyacıların etkinlik kazanması ve bölge halkının Türkiye'nin ağabey rolündeki isteksizliğini fark edince hedeflerine ulaşamamıştır.⁴⁷³

Ortadoğu hem Soğuk Savaş sırasında hem de sonrasında Türk dış politikası için önemli bölgelerden biri haline gelmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası, 1990'ların başından itibaren birçok önemli olaya sahne olmuştur ve bu olaylar neticesinde yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali, SSCB'nin dağılması sonrası bölgede yaşanan problemler, tökezleyerek de olsa süregelen Arap-İsrail barış süreci ve Balkanlar'daki savaş Türkiye'nin Ortadoğu politikasını oldukça etkilemiş ve bir dönüşüm yaşanmıştır. Ayrıca iki toplum arasındaki bağlantılar, tarihin yükü düşünüldüğünde Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkileri daha da karmaşık hale getirmiştir.⁴⁷⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemin yarattığı dinamik stratejik rekabet ortamı Türkiye'nin Ortadoğu politikasını şekillendirmesinde ve bölgelerarası yeni bir

⁴⁷² Ramazan Gözen, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri," Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (der.), *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 241-245.

⁴⁷³ Ibid., ss. 245-250.

⁴⁷⁴ Elvan Özdemir, "Turkey's Middle East Policy in the Post-Cold War Era," *History Studies Middle East Special Issue*, Vol: 2, No: 3, 2010, s. 271.

işbirliği ve strateji oluşturma çabalarında dikkate alınması gereken hususlardan biri olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu politikasını bölge dışındaki büyük güçler ile bölge içindeki dengeler arasında kuran dinamik ilişki, küresel ve bölgesel faktörlerin kesişim noktasıdır.⁴⁷⁵

1980-1990 döneminde Türkiye Arap devletleri ve İsrail ile olumlu ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Özellikle Arap Devletleri ile olan ilişkisinde İsrail belirleyici olmuştur. Filistin-İsrail meselesinin gündemde olduğu bu dönemde Türkiye İsrail ile denge politikası yürütmüştür. Sadece İsrail ile değil Arap devletleri ile de dengeyi korumaya çalışan Türkiye, o dönem ilişkileri güçlendirecek atılımlar gerçekleştirmiştir. Örneğin daha önce İslam Konferansı Örgütü⁴⁷⁶ toplantılarına üst düzey bir katılım sağlamayan Türkiye 1981 yılında Başbakanlık düzeyinde katılmıştır. Daha sonraki süreçte de Arap Devletleri ve İsrail ile siyasi, ekonomik temaslar gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Filistin konusundaki artan desteğine karşılık, Arap ülkelerinin Kıbrıs sorunundaki tutumunda çok fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu ülkelerin, Bağlantısızlar grubunda yer alması, Kıbrıs konusunda Türk görüşüne yaklaşımlarını engelleyen bir etken oluşturmuştur ve 1983'te bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) hiçbir Arap ülkesi tarafından tanınmamıştır. Buna ek olarak FKÖ'nün GKRY ve Yunanistan ile sürdürdüğü yakın ilişkiler Ankara'nın Örgüt ile ilişkilerini sorgulamasına yol açmıştır.⁴⁷⁷

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin iki kutuplu statik yapısının sona ermesi Türkiye tarafından bir fırsat olarak algılanmış ve Ortadoğu politikasında köklü değişimler yaşanmıştır. Buna göre Türkiye artık Soğuk Savaş'ın kısıtlamalarından

⁴⁷⁵ İdem., Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, 2009, s. 201, Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2010, s. 395.

⁴⁷⁶ İslam Konferansı Örgütü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçen Alpkaya, "Türkiye Cumhuriyeti, İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 46, Sayı: 1, 1991, ss. 55-68, "The Organisation of Islamic Cooperation (OIC)", https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en (Erişim tarihi: 08.03.2023).

⁴⁷⁷ Yavuz, ibid., ss. 247-48.

kurtulmuş ve eski Sovyet Türk Cumhuriyetleri, Balkan ülkeleri ve Arap Ortadoğu'su ile siyaset dahil birçok alanda iyi ilişkiler geliştirmeyi hedeflemiştir. Buna ek olarak, Batılı devletlere Türkiye'nin stratejik öneminin azalmadığı, Soğuk Savaş sonrası yeni ortamda da hala onlar için jeopolitik bir varlık olduğu gösterilmek istenmiştir.⁴⁷⁸ Türkiye bu dönemde ortaya çıkan yeni uluslararası düzende istikrarsız bölgeler, yeni bağımsız devletler ve belirsizliklerle çevrilmiştir. Dış politika yapım parametrelerinin değişmesi nedeniyle Türkiye'nin dış politikasını uluslararası konjonktüre ve değişen dinamiklerine göre yeniden değerlendirmesi gerekmiştir. Ancak hızla değişen uluslararası sisteme ve yeni güvenlik ortamına uyum sağlayacak politikalar oluşturması kolay olmamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve bunun sonucunda güvenlik konuları ve askeri ittifakların öneminin azalmasıyla birlikte, yeni dönemde bölgesel işbirlikleri ve yakın ilişkiler önem kazanmıştır. Böyle bir uluslararası ortamda Türkiye, dış politika değerlendirmesinde bölgesel gelişmelere ağırlık vermeye, dış politikasını tek bir bölgeyle sınırlı kalmayarak çeşitlendirmeye ve aynı zamanda Batı'ya Türkiye'nin onlar için hala önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Bölge için güçlü sonuçları olan 1990-91 Körfez Savaşı'nın ardından Türkiye Ortadoğu ile ilişkilerinde birçok ikilemle karşı karşıya kalmıştır. 1980-88 döneminde İran-Irak Savaşı'ndaki aktif müdahale etmeme politikasından farklı olarak, Türkiye 1990'larda Ortadoğu ile aktif etkileşimlerde bulunmuştur. Bunlara örnek olarak Kuzey Irak topraklarına yapılan müdahaleler, Suriye ile gergin ilişkiler ve İsrail ile stratejik işbirliği gösterilebilir.⁴⁷⁹

1990'ların başında Ortadoğu ülkelerine dönük politikalarda benimsenen proaktif diplomasi doksanlı yılların ortasında bir adım daha öteye giderek aktif ve oportünist dış

⁴⁷⁸ Özdemir, ibid., ss. 273- 274, Aydın, Aydın, "Three Types of Turkish Foreign Policy After the Cold War on The Middle East", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 3, 2013, ss. 475-495.

⁴⁷⁹ Davutoğlu, ibid., s. 397.

politikaya dönüşmüştür. Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye Saddam Hüseyin güçlerine karşı ABD liderliğindeki Batı-Arap koalisyonuna katılmıştır. Daha önceki bölümlerde bahsedilen 2 Ağustos 1990 tarihli, Irak'ın Kuveyt'ten derhal ve koşulsuz olarak çekilmesini talep eden 660 sayılı BMGK kararı sonrasında, 6 Ağustos 1990'da Irak'a ekonomik yaptırımları öngören 661 sayılı BMGK kararına Türkiye de katılmıştır. Ulusal çıkarlarını o dönemde tek hegemon güç olan ABD'nin politikalarıyla uyumlu bir şekilde gerçekleştirmeye çalışan Türkiye, aynı zamanda çıkarlarını, İnşacılığın normlara uygun davranma anlayışı çerçevesinde uluslararası normlara göre şekillendirmiş ve bu normlar gereğince Kuveyt'in işgali döneminde Irak'a karşı cephede yer almıştır. Özal yönetimindeki Türkiye, Irak'a kuzeyden saldırmak için İncirlik Askeri Üssünü ABD liderliğindeki koalisyona açmış ve günlük 1,52 milyon varil petrol taşıyan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kullanımını engellemiştir.⁴⁸⁰ Bu tutum, Türkiye'nin Araplar arasındaki çatışmalara müdahil olmama şeklindeki klasik dış politika pratiğinde bir farklılığı işaret etmiştir. Türkiye dış politikasını Batı'nınkiyle uyumlandırmış ancak buna karşılık petrol boru hatlarının kesilmesi, iktidar boşluğuna ilişkin büyük açmazlar ve 1990'ların geri kalanında güvenlik açısından yansımaları olan Kuzey Irak'taki Kürt varlığı nedeniyle büyük ekonomik kayıplara uğramıştır. Ayrıca Türkiye, Irak'a yönelik ekonomik ambargoya da katılmış ve İncirlik Askeri Üssünün 'Kuzey İzleme Operasyonu'nun (*Operation Northern Watch*) öncüsü olan 'Konfor Sağlama Operasyonu' (*Operation Provide Comfort*) için kullanılmasına izin vermiştir.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ Lenore G. Martin, "Turkey's Middle East Foreign Policy", Lenore Martin, Dimitris Keridis (der.), *The Future of Turkish Foreign Policy*, MIT Press, 2004, s. 160.

⁴⁸¹ Mart 1991'de, ABD ve koalisyon müttefikleri Çöl Fırtınası Harekâtı'nda Irak güçlerini Kuveyt'ten zorla çıkardıktan sonra, Kuzey Irak'taki binlerce etnik Kürt Saddam Hüseyin'in yönetimine karşı ayaklanmıştı. Irak güçleri daha önceki Kürt isyanlarını kimyasal silahlar kullanarak acımasızca bastırmıştı. Irak güçleri 1991 ayaklanmasını bastırırken, bir milyondan fazla Kürt mülteci İran ve Türkiye'ye kaçmıştı. Ayrıca, yüz binlerce Kürt daha Irak ve Türkiye sınırında kalmış ve binlercesi yiyecek, su, giyim, battaniye, barınak ve tıbbi malzeme eksikliğinden dolayı hayatını kaybetmiştir. Bu insani kriz, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni 3 Nisan 1991'de yardım çabalarını yetkilendirmeye teşvik etmiştir. Buna karşılık, ABD bir görev gücü organize etmiş ve Konfor Sağlama Operasyonunu başlatmıştır. 1 Ocak 1997'de Konfor Sağlama Operasyonunu sonlandırılmış ve yerine Kuzey Nöbeti Operasyonu başlatılmıştır. Operasyon, Irak'ın 36. paralelinin kuzeyinde Irak uçakları ve helikopterleri için

Özal'ın 1993'te vefatı, Demirel'in Cumhurbaşkanı, Çiller'in de başbakan olmasının ardından Türkiye'de artan terör saldırıları, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde güvenlik kaygılarının baskın hale gelmesine neden olmuştur. Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla ülkenin dış politikasının yürütülmesinde askeri yetkililerin artan varlığı ile Ortadoğu ile ilişkiler yüksek oranda güvenlik altına alınmıştır. Genelkurmay Başkanlığı Türkiye'nin güneydoğusunda düşük yoğunluklu savaş olduğu açıklamasını yapmış ve soruna askeri çözüm getirileceğinin altını çizmiştir. Yine bu dönemde İsrail ile yaşanan yakınlaşma Arap ülkelerinin tepkisine rağmen Türkiye'nin Ortadoğu politikasında ciddi değişikliklerin başladığına işaret etmiştir. Bir başka deyişle Suriye, Irak ve İran için güvenlik endişeleri olumsuz ilişkilere neden olurken, İsrail ile güvenlik endişeleri ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir.

Türkiye, ülke güvenliğini son derece olumsuz etkileyen Kürdistan İşçi Partisi (PKK)⁴⁸² faaliyetlerini artırması ile yine bu dönemde karşılaşmış, ülkenin güneydoğusunda yaşayan Kürtler'in PKK ile işbirliği yapmaması adına mücadele etmiştir. Suriye ile imzalanan 1987 ve 1992 anlaşmalarına rağmen, Türkiye'nin Suriye'nin giderek artan bir şekilde PKK'yı desteklediğine ilişkin algısı, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye kontrolündeki Bekaa vadisinde kaldığı yönündeki Türk istihbaratı tarafından desteklenmiş ve bu durum Türk tarafında büyük rahatsızlık uyandırmıştır.⁴⁸³ Türkiye ve Suriye, Suriye'nin PKK'yı desteklemesi ve Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarından çıkarılmamasındaki ısrarı nedeniyle 1998'de savaşın eşiğine gelmiştir. Suriye ile ilişkilerin gerginleştiği noktada dönemin Türk Kara

BM tarafından onaylanan uçuşa yasak bölgeyi yürürlüğe koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erel Tellal, "Kuzey Irak'taki Gelişmeler ve Türkiye", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 168, 1994, ss. 556-563, "1991 Operation Provide Comfort and Northern Watch", <https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458953/1991-operation-provide-comfort-and-northern-watch/> (Erişim tarihi: 31.12.2024).

⁴⁸² Kürdistan İşçi Partisi (PKK) 1984 yılındaki kurulan Marksist-Leninist ve etnik ayrılıkçılık temelli bir ideolojiye sahip terör örgütüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "PKK", Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa> (Erişim tarihi: 11.02.2025).

⁴⁸³ Umut Karabulut ve Engin Eryılmaz, Pkk Terör Örgütü ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri (1991-2003), *Belgi*, Sayı: 11, 2016, ss. 22-30.

Kuvvetleri Komutanı Atila Ateş, Hatay'ın Suriye sınırındaki Reyhanlı ilçesine giderek 15 Eylül 1998'de Suriye'yi açıkça “(...) *sabırımız tükendi*” diyerek tehdit etmiş ve Türk ordusu Hatay'da büyük bir askeri operasyon düzenlemiştir.⁴⁸⁴ Bunlar, Türkiye'nin Suriye'ye karşı askeri harekâta hazır olduğunu göstermiştir. Kısa bir süre sonra Mısır ve İran'ın diplomatik baskılarıyla Abdullah Öcalan Suriye'den gönderilmiş ve Suriye'deki PKK kampları kapatılmıştır. Suriye ile yapılan müzakerelerin ardından 1998'de Adana Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolle Suriye, PKK kamplarının Suriye'de faaliyet göstermeyeceği ve Öcalan'ın bir daha Suriye topraklarında barınmayacağı konusunda mutabık kalmıştır. Protokolü takiben 1990'lı yıllardan itibaren Suriye ile ilişkiler hem siyasi hem de ekonomik alanda normalleşmeye ve gelişmeye başlamıştır.⁴⁸⁵

Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye esas olarak Kuzey Irak'ta özerk bir Kürt devletinin kurulmasını ve PKK'nın Kuzey Irak'ı Türkiye'de terörist faaliyetlerde bulunmak için kullanmasını önlemeyi amaçlamıştır. Kuzey Irak'ta uçuşa yasak bölgelerin ilan edilmesinden sonra merkezi hükümet otoritesini kaybettiğinden ortaya çıkan iktidar boşluğu Barzani önderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi ve Talabani önderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.⁴⁸⁶ 1990'ların başında Türkiye, Kuzey Irak'taki PKK gruplarına saldırmak için Barzani ve Talabani güçleriyle işbirliği yapmıştır. Yine de bu gruplarla işbirliği konusunda her iki tarafta da bulunan -özellikle Türk tarafında Kürt gruplara karşı- güven eksikliği operasyonların başarısını ve merkezi otoriteyi olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte Bağdat'taki merkezi yönetim de bu askeri operasyonlardan memnun olmamıştır.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Celalettin Yavuz, *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri*, Ankara Ticaret Odası, 2005, s. 436.

⁴⁸⁵ William Hale, *Turkish Foreign Policy, 1777-2000*, Frank Cass Publishers, 2000, ss. 304-305. Suriye'den sınır dışı edilen Öcalan Yunanistan'a gitmiş ancak iltica talebi kabul edilmeyince Rusya'ya geçmiştir. Takip eden dönemde, 15 Şubat 1999'da siyasi sığınma talebinde bulunduğu Hollanda'ya gitmek üzere, Yunanistan Büyükelçiliği'nden Nairobi Jomo Kenyata Uluslararası Havaalanı'na nakledilirken operasyon düzenleyen Türk güvenlik güçlerince yakalanıp, Türkiye'ye getirilmiştir.

⁴⁸⁶ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, University of Washington Press, 2003, ss. 313-314.

⁴⁸⁷ Ibid., s. 327.

Aynı dönemde Türkiye'nin İran ile ilişkileri de problemlili seyretmiştir. 1990'lar boyunca Türkiye-İran ilişkilerine ideolojik farklılıklar ve Türkiye'nin İran'ın rejim ihraç etme arzusu olduğuna dair inancı hâkim olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye, İran'ın iki ülke arasındaki anlaşmalara rağmen PKK'yı ve Hizbullah⁴⁸⁸ gibi radikal İslamcı örgütleri desteklediğinden şüphelenmiştir hatta İran'ı Türkiye'deki birtakım siyasi intiharların arkasında olmakla suçlamıştır.⁴⁸⁹

Körfez Savaşı'nın yanı sıra bölge genelinde yankı uyandıran bir diğer önemli gelişme de Arap-İsrail çatışmasındaki barış süreci olmuştur. Tezin önceki bölümlerinde detaylıca değinildiği üzere ortak güvenlik kaygıları sonucunda 1991 yılında başlatılan Madrid Barış Süreci'nin de yardımıyla Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'lı yıllarda bir yakınlaşma dönemine girmiştir. Hatta kimi akademisyenlere göre Madrid Süreci Türkiye-İsrail ilişkilerinin düzelmesinin önündeki son engeli kaldırmıştır.⁴⁹⁰ Doğu Akdeniz ve Basra Körfezinde ortaya çıkan yeni durum bir yandan Türkiye'nin bölgesel konumunu yakından etkilemiş, öte yandan Türkiye'yi daha önce karşılaşmadığı sorunlar ve olanaklarla karşı karşıya bırakmıştır. Yeni durum geleneksel olarak Ortadoğu gelişmelerine mesafeli yaklaşan Türkiye'nin politikalarında köklü değişimlere yol açmış, bu arada İsrail ile ilişkilerine de yeni bir bakış açısıyla yaklaşmasını sağlamıştır. Aslında Ortadoğu barış süreci İsrail ile ilişkileri geliştirmek için olumlu bir hava yaratmış, Türkiye de Ermeni ve Rum lobilerini dengelemek için ABD ve AB'deki Yahudi lobisinin desteğini almayı hedeflemiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, İran, Irak ve Suriye ile gergin ilişkiler nedeniyle bölgede dostluk arayışı içine girmiştir. Üstelik ABD Ortadoğu'da güçlü dostlara ihtiyaç duyduğundan Türkiye'nin İsrail'le artan ilişkilerini

⁴⁸⁸ Hizbullah ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. "1982'den Bugüne Hizbullah Kronolojisi, <https://fikirturu.com/jeo-politika/1982den-bugune-hizbullah-kronolojisi/> (Erişim tarihi: 12.04.2025).

⁴⁸⁹ Fırat, Kürkcüoğlu, ibid., s. 580.

⁴⁹⁰ Meliha Benli Altunışık, "Turkish Policy Toward Israel", Alan Makovsky, Sabri Sayarı (der.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington Institute for Near East Policy, 2000, s. 60.

desteklemiştir.⁴⁹¹ Tüm bu faktörler, Türkiye'nin İsrail'i bölgede stratejik bir ortak olarak algılamasında rol oynamıştır. Türkiye, 19 Aralık 1991'de Filistin ve İsrail'le diplomatik ilişkilerini eş zamanlı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltmiş ve Ocak 1992'de Maslahatgüzar Ekrem Güvendiren güven mektubunu sunarak İsrail'e atanan ilk büyükelçi olmuştur.⁴⁹² Türkiye önceleri turizm, kültür ve eğitim alanlarında ilişkiler geliştirmiş, 1990'ların ilk yarısında çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiş ve bu ziyaretler sırasında 1996'da Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması, Serbest Ticaret Anlaşması ve Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşmaları gibi iki ülkenin yüksek menfaatlerini içeren çok sayıda önemli anlaşma imzalanmıştır.⁴⁹³ Stratejik İşbirliği Anlaşması olarak da tanımlanan bu anlaşmalar ile iki ülke istihbarat alışverişi, ortak askeri tatbikatlar, askeri ziyaretler, ortak deniz manevraları, İsrail'in Türk savaş uçaklarını ve tanklarını artırması, Türkiye'nin hava sahasını İsrail eğitim uçuşlarının İsrail'e devretmesi konularında mutabık kalmışlardır.⁴⁹⁴ İsrail ile stratejik işbirliğinin bölge ülkeleriyle ilişkiler üzerinde olumsuz etkileri olmuştur zira İsrail ile yakın ilişkiler Arap ülkeleri tarafından Arap karşıtı bir ittifak olarak algılanmış ve Arap ülkelerinin rahatsızlığı iyice belirginleşmiştir. Bu anlaşmazlık 1997'de Tahran'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Zirvesi'nde bazı Arap devlet temsilcilerinin dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e, İsrail ile yapılan Stratejik İşbirliği Anlaşmaları konusunda yöneltilen eleştirilerinden de anlaşılmaktadır. Ürdün ve Mısır devlet başkanları yaşanan olaylara tepki göstererek zirveye iştirak etmemişlerdir.⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Fırat, Kürkçüoğlu, ibid., ss. 568-569.

⁴⁹² G. Özcan, ibid., s. 48.

⁴⁹³ Çağrı Erhan, "Türkiye'nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001)," *Türkler Ansiklopedisi* 17. Cilt, 2002, s. 258, Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1998, ss. 169-171.

⁴⁹⁴ Raffaella A. Del Sarto, "Turkey's EU Membership: An Asset for the EU's Policy towards the Mediterranean/Middle East?", Natalia Tocci ve Ahmet Evin (der.), *Towards Accession Negotiations: Turkey's Domestic and Foreign Policy Challenges Ahead*, San Domenico di Fiesole: EUI, 2004, s. 143.

⁴⁹⁵ Ibid, s. 145, "İran'da Sıkıntılı Zirve", *Milliyet*, 09.12.1997,

<https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1997.12.09> (Erişim tarihi: 31.12.2024).

Özetleyecek olursak söz konusu dönemin özellikle son yıllarında Türkiye, bölge merkezli dış politikasıyla ilk olarak komşu ülkeler olan Irak, İran ve Suriye ile siyasi ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu gelişmeyi, bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin artması izlemiştir. Dönemin son Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Haziran 2000'de Suriye lideri Hafız Esad'ın cenazesi için Şam'a yaptığı ziyaret ve Haziran 2002'de İran'a gerçekleştirdiği çalışma ziyareti, Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki dönüşümü net bir şekilde ortaya koymuştur. İslamcı Milli Görüş hareketinden ayrılan bir grup siyasetçinin liderliğinde Ak Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesinin ardından Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri hem yoğunlaşmış hem de derinleşmiştir.⁴⁹⁶

E. Ak Parti Dönemi

2001 yılında Fazilet Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasının ardından, aralarında Recep Tayyip Erdoğan, Bülent Arınç ve Abdullah Gül gibi siyasilerin de bulunduğu birçok isim Milli Görüş çizgisinin devamı niteliğinde kurulan Saadet Partisi'ne katılmamıştır. Kamuoyunda 'Yenilikçiler' olarak bilinen bu grup Milli Görüş hareketinden ayrılarak daha liberal bir parti kurma kararı almış⁴⁹⁷ ve Recep

⁴⁹⁶ Sinkaya, ibid., s. 90, Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, ss. 15-19, Stephen Larrabee, "Turkey Rediscovered the Middle East," *Foreign Affairs*, Vol: 86, No: 4, 2007, ss.103-114.

⁴⁹⁷ Ak Parti'nin Milli Görüş hareketinin uzantısı şeklinde daha yenilikçi bir parti olmak yerine, farklı bir kulvara oturan yepyeni bir siyasal hareket kimliğini tercih ettiğini iddia eden yazarlar vardır. Yalçın Akdoğan'a göre söz konusu farklılık kendini seçilen siyaset tarzı, söylem ve örgütlenme yapısıyla ortaya koymuştur. Ak Parti, 28 Şubat'ın da etkisiyle Türkiye'deki "siyasal İslam"ın evriminde önemli bir kırılmayı temsil etmektedir. Muhafazakar bir parti olarak Ak Parti toplumsallığa dini değerleri de içerecek şekilde önem vererek yeni bir siyaset tarzı geliştirmektedir. Bkz. Yalçın Akdoğan, "Muhafazakar- Demokrat Siyasal Kimliğin önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı", Hakan Yavuz (der.) *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, 2010, s. 59. Bu görüşün aksi görüşü savunan yazarları da görmek mümkündür. Christos Teazis İkincilerin Cumhuriyeti, Adalet ve Kalkınma Partisi isimi kitabında bu konuda Ak Parti'nin Milli Görüşçü Refah Partisi'nden tamamen bir kopuş göstermediğini aksine Ak Parti'nin kullanmış olduğu söylemlerin Refah Partisi Erbakan'ına benzer olduğunu belirtmektedir. Milli görüş gömleğini çıkardık beyanına rağmen bu yeni oluşumu Milli görüşten tamamen bir kopuş olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Teazis hem yenilikçilik ama aynı zamanda da bir süreklilik olduğunu vurgulamaktadır. Bir farklı ifadeyle Ak Parti'nin de çekirdeğini oluşturan yenilikçi kanatın "yenilikçiliği" eski yapılanma içinde, onu reddetmeden başlatılan siyasi eğilimdir. Milli Görüş'ü destekleyen kadro, yeni kadro ile birlikte toplumda yükselen siyasal paradigmayı ve pragmatizmi benimseyerek "yeni" bir duruş (yenilikçi görüş) sergilemiştir. Teazis bunu "Tam dışlamadan, üstüne koyarak yenile(n)me" olarak ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Christos Teazis, *İkincilerin*

Tayyip Erdoğan liderliğinde 14 Ağustos 2001’de Ak Parti kurulmuştur.⁴⁹⁸ O dönemde siyasi yasaklı olan Erdoğan 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerine katılamamış ancak Ak Parti, oyların %34,3’ünü alarak 363 milletvekili ile tek başına iktidara gelmiştir. Seçim sonrasında kurulan 58. Hükümet’in Başbakanı Abdullah Gül olmuştur. Anayasa değişikliğiyle Erdoğan’ın siyasi yasağı kaldırılmış ve 3 Mart 2003’te yenilenen Siirt seçimlerinde milletvekili seçilmiştir. 15 Mart 2003’te 59. Hükümeti kurarak Başbakanlık görevini üstlenmiştir.⁴⁹⁹

Ak Parti’nin iktidara gelişiyle dış politikada yeni bir vizyon benimsenmiştir. Geleneksel ulus-devlet anlayışı yerine, demokratikleşme sürecini ön plana çıkaran bir milli-devlet modeli tercih edilmiş ve bu dönüşüm dış politikanın da yönünü belirlemiştir. Bu çerçevede, iç siyasette dış politik kararların oluşumunda yeni bir kamusal alan ortaya çıkarken, dış politik aktörler çeşitlenmiş ve Türkiye’nin bölgesel rolü yeniden şekillenmiştir.⁵⁰⁰ 2002-2007 yılları arasındaki ilk döneminde Ak Parti, dış politika anlayışında köklü bir değişime gitmiştir. Batı merkezli bir duruş yerine, daha geniş bir medeniyet perspektifi geliştirmeye çalışarak, coğrafi sınırların ötesinde bir kimlik inşasına yönelmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye’nin çevre coğrafyalarla ilişkisini yeniden tanımlama çabasının bir parçası olmuş, dış politika söylemi ve pratiği daha bütüncül bir zemine oturtulmuştur. Dış politikada sınırlayıcı kalıpların kırılması, Türkiye’nin kendi kimliğiyle bölgesine damgasını vurması ve Batının gerçek anlamda vazgeçemediği bir ortak haline dönüşmesi yeni yaklaşımın temel hedefleri olmuştur.

Cumhuriyeti, Adalet ve Kalkınma Partisi, Mızrak, 2010, s. 89, Güven Bakırezer, Yücel Demirer, “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, İlhan Uzgel ve Bülent Duru (der.), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Phoenix, 2013, ss. 153-178.

⁴⁹⁸ “Adalet ve Kalkınma Partisi Kuruldu”, *Hürriyet*, 14 Ağustos 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-ve-kalkinma-partisi-kuruldu-38258548> (Erişim tarihi: 19.03.2025).

⁴⁹⁹ Ayşe Sayın, “AKP: Türkiye’nin Son 22 Yılına Damga Vuran Parti”, 14 Ağustos 2022, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3g4llnr2jmo> (Erişim tarihi: 19.03.2025). Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Meliha Benli Altunışık, “The Turkish Model and Democratization In The Middle East”, *Arab Studies Quarterly*, Vol: 27, No: 1/ 2, 2005, ss. 47-52.

⁵⁰⁰ Zeynep Dağı (der.), *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Orion, 2006, Murat Yeşiltaş, “Dış Politikadan Büyük Stratejiye AK Parti’nin 19. Yılı”, 15 Ağustos 2020, <https://www.setav.org/yorum/dis-politikadan-buyuk-stratejiye-ak-partinin-19-yili> (Erişim tarihi: 19.03.2025).

Türkiye küresel ölçekte diplomatik etkisini artırmaya çalışmış ve AB ile yürüttüğü dış politika sürecini bölgesel ve uluslararası düzeyde diplomatik aktivizm ile desteklemiştir.

Nev-i şahsına münhasır tanımlamasıyla ‘muhafazakâr demokrat’⁵⁰¹ Ak Parti hükümetinin ilk dönemi Türkiye-AB ilişkilerinin altın yılları olarak nitelendirilebilir.⁵⁰² Bir önceki koalisyon hükümeti AB üyeliği için gerekli olan bazı siyasi ve yasal reformları başlatmıştır. Bunlar arasında idam cezasının kaldırılması, polisin gözetim yetkilerinin azaltılması ve özellikle örgütlenme ve toplanma özgürlüğünü iyileştirmeyi amaçlayan yeni bir medeni kanunun uygulanması yer almıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, önceki bölümlerden de hatırlanacağı üzere Türkiye 1999’da Helsinki Zirvesi’nde aday ülke ilan edilmiş ve ardından AB ile katılım süreci başlamıştır. Türkiye’nin AB müktesebatına uyum sürecindeki yükümlülüklerini, Kopenhag Kriterleri çerçevesinde belirlenen kısa ve orta vadeli öncelikleri ve sağlanacak mali yardımları içeren ve Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanıp AB Konseyi tarafından onaylanan Katılım Ortaklığı Belgesi 24 Mart 2001’de Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi’nde yayımlanmıştır. Belgeye paralel olarak, AB müktesebatına uyum amacıyla mevzuatta yapılması gereken değişiklikler, yeni düzenlemeler, uyum sürecinde ihtiyaç duyulan beşeri ve mali kaynaklar ile idari kapasitenin geliştirilmesine yönelik hususları içeren Türkiye Ulusal Programı, 19 Mart 2001’de Bakanlar Kurulu tarafından kabul

⁵⁰¹ Yalçın Akdoğan, *Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, Alfa, 2004. Ak Parti liderliğindeki değişimin ilk işaretleri Parti programında ortaya çıkmıştır. Klasik muhafazakarların en önemli düşünsel kaynakları olan milliyetçiliği ve devletçiliği rafa kaldırmıştır. Parti yalnızca İslam ve demokrasi arasında değil; İslam ile neoliberalizm arasındaki buluşmayı da temsil etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Ak Parti 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı”, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/3370001d-0a58-415c-bd99-c522d9427e84/content> (Erişim tarihi: 19.03.2025).

⁵⁰² Ziya Öniş, Şuhnaz Yılmaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, Vol: 10, No: 1, 2009, ss. 7-24. Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı’nda “dönüşüm sözü”ne vurgu yapmıştır. İktidara geldikten sonra da bu dönüşüm sözünün en güçlü örneklerinden biri Türkiye’nin AB’ye katılım sürecine öncelik vermesi olmuştur. Buna ek olarak Bülent Arınç’ın AB ile ilgili “Eskiden AB’ye düşmüştüm, Türkiye’nin AB üyeliğinden söz etmeyi vatana ihanet sayardım. Ancak 28 Şubat süreci bizim gözümüzü açan adeta turnusol kâğıdı gibi bir süreç oldu. Anladık ki kutsal devleti reddeden, bireyi daha çok koruyan, ona hizmet götüren anlayış gerekli. Önemli olan bireyin refahı ve huzurudur. Devlet bunu sağlayacaksa; bireyin hizmetindedir. AB hedefine böyle inandık. Özgür dünyada yer almak böyle özetlenebilir.” sözleri Ak Parti’nin demokrat-muhafazakâr ideolojisinin özünü ve AB’ye bakış açısını yansıtmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tezsis, ibid., ss. 76-77.

edilmiştir. Ardından Ak Parti hükümeti öncelikli olarak Kopenhag AB siyasi kriterlerini karşılamak üzere reform çabaları yürütmüş, bu kapsamda ordunun Milli Güvenlik Kurulu'ndaki gücünün sınırlandırılması ve Kürtçe dil haklarının artırılması gibi siyasi ve sosyal reformların getirilmesi de dahil olmak üzere gerekli yasaları hızla geçirmiştir. Yani bir başka ifadeyle Türkiye güvenlik odaklı bir siyaset ve dış politika anlayışından uzaklaşmıştır zira Parti AB üyeliğinin ekonomik ve siyasi olarak Türkiye'nin yararına olduğunu ve AB üyelik sürecinin gerekliliği olan reformların Türkiye'yi daha demokratik bir ülke haline getireceğini, ordunun etkisinin ve demokratik olmayan duruşunun değişeceğini savunmuştur. Sonucunda, 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye'nin AB ile üyelik müzakere sürecinin başlamasını takiben bu çerçevede hazırlanan Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi yayımlanmıştır.

Gümrük Birliği'nin kapsamını AB'ye yeni katılan ülkeleri de kapsayacak şekilde genişleten Müzakere Çerçeve Belgesi'nin imzalanmasının ardından Türkiye, Katma Protokol'ü de imzalamıştır. Hemen akabinde Katma Protokol'ün imzalanmasının Kıbrıs'ı tek bir devlet olarak tanımak anlamına gelmediğini beyan etmiştir.⁵⁰³ Buna karşılık AB GKRY'de Gümrük Birliği'nin uygulanmamasının müzakerelerin askıya alınmasıyla sonuçlanacağını açıklamıştır. Üstelik AB, Türkiye'den bu sorunu Kasım 2006'ya kadar çözmesini talep etmiştir. Ancak Türkiye, AB açısından sorunun çözümüne yönelik bir adım atmamıştır.⁵⁰⁴ Avrupa Komisyonu'nun Kasım 2006'daki tavsiyesi üzerine AB Bakanlar Konseyi sekiz fasıldaki müzakerelerin askıya alınmasına karar vermiştir. Bu kararın ardından Türkiye AB'de altın yıllarını yaşarken, Birlik içindeki bazı grupların üyeleri Türkiye'nin tam üye olmasına alternatif olarak bir seçenek önermişler, ancak böylesine ayrıcalıklı bir ortaklık güven bunalımının ortaya

⁵⁰³ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkılmaz Sokak*, Beta Yayınları, 2013.

⁵⁰⁴ Umut Arık, "Türk Dış Politikasında Nerelere Gelindi?", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:11, 2010, ss. 157-167.

çıkmasına neden olmuştur.⁵⁰⁵ Avrupa Birliği üyesi bazı ülkeler (başta Avusturya, Almanya, Fransa, Hollanda) Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını istememiş zira Türkiye'nin üyeliğiyle karar alma mekanizmasının zarar göreceğini düşünmüşlerdir. Ancak dönemin mevcut ekonomik ve siyasi ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin AB'den tamamen kopuşu kabul edilemez değerlendirilmiştir. Bu nedenle AB, Türkiye'yi Birlik'in karar alma mekanizmasına dahil etmeden ilişkilerini sürdürebilecek alternatif yollar aramaya çalışmıştır.⁵⁰⁶

2005 sonrası dönemde ilk dönemdeki AB ivmesi kaybedilmiştir. Artık AB konusunda yeni ve farklı yaklaşımlar etkili olmaya ve Parti'nin bu konuyla ilgili söylemlerinde birtakım değişiklikler görülmeye başlamıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Kıbrıs sorununda yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin gündeminin iç politikaya yönelmesi (Irak savaşı, PKK'nın 2004'ten sonra güçlenmesi, başörtüsü yasağına ilişkin tartışmalar, Ak Parti için Anayasa Mahkemesi'ne açılan kapatma davası, Ergenekon soruşturmaları, 2007-2008 döneminde Cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili tartışmalar vb.) sonucu AB'nin daha ikincil konuma düşmesi nedenlerden bazıları olarak sıralanabilmektedir. Buna ek olarak, Türkiye'ye yönelik AB yaklaşımının belirgin olmaması, uygulanan 'çifte standart', müzakere sürecinin belirsizliği, AB'nin talepleri sonucu milliyetçiliğin yükselmesi ve AB'ye yönelik kamuoyu desteğinin azalması, AB'nin getirdiği demokratik hak ve özgürlüklerin daha ziyade azınlık haklarına ve gayrimüslim vatandaşlara yoğunlaşması, İslami özgürlüklere referans yapılmaması (2004 tarihli Leyla Şahin davası), Ak Parti'nin dış politikasında Davutoğlu'nun yeni dış politika siyaseti, Ak Parti'nin meşruiyet kaygılarının azalması da diğer nedenler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca meşruiyetini ve önceki siyasi

⁵⁰⁵ Enes Bayraklı, Oğuz Güngörmez, Hacı Mehmet, "Türkiye-AB İlişkilerini Rasyonelleştirmek", *SETA Analiz*, Sayı: 227, 2017, ss.1-36.

⁵⁰⁶ İdris Turan, Ekrem Yaşar Akçay, Selim Kanat, "An Overview To Turkey-EU Relations During The Justice And Development Party Period", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 25, 2019, ss. 658-666.

çizgiden farklılığını AB ile yakın ilişkiler kurmak üzerinden şekillendiren Ak Parti'nin 2005 sonrası süreçte bu ilişkiye önceki kadar ihtiyaç duymaması da bu ivme kaybının önemli bir sebebi olarak gösterilmektedir.⁵⁰⁷

İlk işaretleri 2005'ten itibaren ortaya çıksa da, özellikle 2007'den sonra ikinci hükümetinden itibaren, Ak Parti Ortadoğu bölgesi ile ilişkilerine daha fazla ağırlık vermeye başlamış ve bölgesel aktivizmini Batı ile olan ilişkilerine uyumlu hale getirme çabaları sona ermiştir. 2007'den itibaren -60. ve 61. Hükümetler döneminde- AB'ye katılım sürecine yapılan vurgu azalmış, genel ifadeler kullanılmış, önceki dönemlerdeki ifadeler tekrarlanmıştır.⁵⁰⁸ Bu dönemde Ak Parti AB'ye yönelik söylemlerini sertleştirmeyi sürdürmüştür. Bir sonraki bölümde detaylıca ele alınacağı üzere esasen Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olduğu 2009'dan itibaren iki aktörün dış politikalarında ilk dönemdeki örtüşmenin yerini, öncelikle biçimsel ayrışmalar ve olgusal yorum farklılıkları, Arap isyanlarının ortaya çıkış ve evrilme sürecinde ise giderek derinleşen bir karşılıklı yabancılaşma almıştır. Türkiye'nin 'yeni' ve 'özgün' dış politik ilkeleri, İsrail'le ilişkilerinin seyri, İran'la sürdürdüğü iyi ikili ilişkileri ve bölgedeki İslami hareketlere olan sempatik desteği ABD ve AB ülkelerinde kimi zaman 'eksen kayması' eleştirisine muhatap olmuş⁵⁰⁹, Türkiye'nin Ortadoğu'daki tutumu AB ile ilişkilerine olumlu yönde katkı sağlayabilecek bir faktör olma niteliğini gittikçe yitirmeye başlamıştır. Yine bu dönemde dönemin Başbakanı Erdoğan'ın "*Kopenhag Kriterlerine Ankara Kriterleri, Maastricht Kriterleri'ne İstanbul Kriterleri der geçeriz*"

⁵⁰⁷ Mehmet Özcan, Fatma Y. Elmas, Mustafa Kutlay, Ceren Mutuş, *Bundan Sonrası? Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*, USAK Yayınları, 2009, s. 30-34.

⁵⁰⁸ Esra Çayhan, Ebru Oğurlu, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Siyasal Partilerin Bakışı: Son 10 Yılda Ne Değişti*, Beta Yayıncılık, 2014, s. 25-26.

⁵⁰⁹ Şaban Kardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2011, ss. 19-42, Ekrem T. Başer, "Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule". *Turkish Studies*, Vol:16, No: 3, 2015, ss. 291-309, Mehtap Kara, *Axis Shift" in Turkish Foreign Policy during AKP Administration: New Fundamental Foreign Policy Principles and Challenges*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eastern Mediterranean University, 2011 Gazimağusa, KKTC, Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, Vol: 11, No: 1, 2010, ss. 103-123.

açıklaması⁵¹⁰ ile Ak Parti tarafından AB üyeliği doğrultusunda yapılan reformlar, Türkiye'nin ihtiyaçları ve çıkarları bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Türkiye tarafından hazırlanan 2012⁵¹¹ ve 2013⁵¹² yılı İlerleme Raporları da bunun bir göstergesi niteliğinde olmuştur. 2013 sonrası Erdoğan ve partinin önde gelenleri tarafından dile getirildiği şekilde AB artık Türkiye için tek seçenek olmaktan çıkmış ve dış politikanın yönü iyice Ortadoğu'ya dönmüştür.

Türkiye'nin yine bu dönemde Ortadoğu bölgesine yönelik tutum ve algısına bakacak olursak; zaman zaman önemli istisnalar olsa da Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımı İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 2009'a kadar, yani Ak Parti'nin ilk iki hükümet dönemini de kapsayacak şekilde, -ufak farklılıklar olsa da- Batılı müttefiklerinin takip ettikleri siyasetle büyük ölçüde örtüşmüştür. Hatta Türkiye, Ak Parti'nin kuruluş döneminde de, Ortadoğu'ya yönelik önceliklerini Batı dünyasıyla ilişkilerini daha da geliştirmek ana hedefi üzerinden tanımlamayı yeğlemiştir. Ak Parti'nin Kasım 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri daha fazla yoğunlaşmıştır. Özellikle 2007'den sonra ikinci hükümetinden itibaren Ak Parti, Ortadoğu bölgesi ile ilişkilerine daha fazla ağırlık vermeye başlamış ve bölgesel aktivizmini Batı ile olan ilişkilerine uyumlu hale getirme çabalarında farklılaşma ve ayrışma baş göstermiştir. Bir sonraki bölümde de üzerinde durulacağı üzere 2009'dan itibaren Partinin 'komşularla sıfır sorun' sloganlı yeni politikasını benimsemesiyle bu değişim belirginleşmiştir.

Bu politikaya uygun olarak Ak Parti, Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerini su ve toprak anlaşmazlıkları ve PKK'nın barındırılmasından çıkartıp, artan ticaret, vizesiz

⁵¹⁰ Vahap Munyar, "Türkiye Laik Kalacak Mı Tayyip Bey?", Hürriyet, 28.01.2007, <https://www.hurriyet.com.tr/turkiye-laik-kalacak-mi-tayyip-bey-5851102> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

⁵¹¹ "2012 Yılı Türkiye Tarafından Hazırlanan İlerleme Raporu", https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_02_01_13_fotomat_version.pdf (Erişim tarihi: 07.08.2024).

⁵¹² "2013 Yılı Türkiye Tarafından Hazırlanan İlerleme Raporu", https://www.ikv.org.tr/images/files/Turkiye_Tarafından_Haz%C4%B1rlanan_2013_Ilerleme_Raporu.pdf (Erişim tarihi: 07.08.2024).

seyahat, askeri işbirliği ve dostluğa dönüştürmek için büyük çaba harcamıştır. Haziran 2000’de Hafız Esad’ın ölümünden sonra halefi Beşar Esad’ın Türkiye’ye karşı yapıcı bir yaklaşım sergilemesi de iki ülke arasındaki sorunların giderilmesinde oldukça etkili olmuştur. Ocak 2004’te Suriye Başbakanı’nın on yedi yıl sonra ilk defa iki ülke arasındaki su problemini tartışmak için Türkiye’yi ziyaret etmesi ve ardından Yüksek Düzeyde Stratejik İşbirliği Konseyi’nin kurulması siyasi sorunların çözümlenmesi ve daha fazla ticaretin teşvik edilebilmesi açısından önemli gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda Türkiye’nin Suriye ile ilişkileri normalleşmenin ötesine geçerek ‘stratejik ortaklık’ düzeyine ulaşmıştır.⁵¹³

Söz konusu dönemde Türkiye’nin bölge ile ilişkilerinde belirleyici olan güvenlik kaygılarının azalması ile birlikte Türkiye bölge merkezli dış politika izlemeye, bölge ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini normalleştirmeye ve geliştirmeye başlamıştır. Bu politikaya göre Türkiye Osmanlı geçmişiyle barışmalı, tarihsel, kültürel ve ekonomik tüm imkânları kullanarak komşuları ve yakın coğrafyası ile iyi ilişkiler kurmalıdır. Türkiye, bölge dışı güçlerin desteğiyle değil, ancak bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak kendi bölgesel çıkarlarını koruyabilecek, böylece önemli bir küresel aktör haline gelecektir.⁵¹⁴

Bölge merkezli dış politika kapsamında Türkiye başta Irak, İran ve Suriye olmak üzere bölgedeki komşu ülkelerle siyasi sorunları çözme ve siyasi ilişkilerini düzeltme eğilimi içine girmiştir. Bu düzelmeye paralel olarak, Türkiye’nin dış ticaret stratejisi içinde önemli yere sahip olan söz konusu ülkeler ile dış ticaretin geliştirilmesi politikası çerçevesinde 2000 yılından itibaren Türkiye’nin bu pazarlara ihracatında bir artış

⁵¹³ Meliha Benli Altunışık, Lenore G. Martin, “Turkey and the Middle East and North Africa under the AKP: A Three Level Analysis of Foreign Policy Change”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 20, Sayı: 78, 2023, ss. 81-82.

⁵¹⁴ Sinkaya, *ibid.*, s. 90.

eğilimi gözlenmeye başlamıştır.⁵¹⁵ Türkiye'nin İran ile ikili ticari ilişkilerinde 2000 yılı sonrası önemli gelişmeler olmuştur. 2000-2005 döneminde Türkiye'nin İran'a ihracatı yılda ortalama yüzde 3,5 oranında artarak 820 milyon Dolara yükselmiştir. İran'dan yapılan ithalat ise bu dönemde yıllık yüzde 3,9 oranında artarak 3,2 milyar Dolar düzeyine ulaşmıştır.⁵¹⁶

Tablo 2: Türkiye'nin İran ile Dış Ticareti (2000–2005)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>İhracat</i>	236	361	308	531	813	820
<i>Pay(%)</i>	0,8	1,2	0,9	1,1	1,3	1,2
<i>İthalat</i>	816	840	920	1858	1776	3175
<i>Pay(%)</i>	1,5	2,0	1,8	2,7	1,8	3
<i>Hacim</i>	1052	1200	1228	2389	2589	3995
<i>Pay(%)</i>	1,3	1,7	1,4	2,0	1,6	2,3
<i>Denge</i>	-580	-479	-612	-1327	-963	-2355

Kaynak: İnançlı ve Ak eserinde, DİE ve DTM (2005) verilerinden derlenmiştir.

Benzer şekilde Türkiye'nin Irak ile ticari ilişkileri 2000 yılından sonra hız kazanmıştır. Irak ile dış ticaret hacmi 2005 yılında, 2000'e göre yaklaşık üç katı bir artışla 2,9 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat, 5 yıllık dönemde büyük bir artışla, 371 milyon Dolardan, 2.425 milyon Dolara yükselmiştir. Bunda, Irak'ın savaş sonrası yeniden inşasında Türk şirketlerinin aldığı payların önemli bir katkısı olmuştur. İthalat ise bu dönemde 447 milyon Dolar olmuştur.

⁵¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem Tür, "Economic Relations with the Middle East Under the AKP- Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", *Turkish Studies*, Vol: 12, No: 4, 2011, ss. 589-602.

⁵¹⁶ Selim İnançlı, Mehmet Zeki Ak, "Türkiye'nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri", Kemal İnat, Ali Balcı (der.), *Ortadoğu Yıllığı*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2006, s. 390.

Tablo 3: Türkiye'nin Irak ile Dış Ticareti (2000–2005)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>İhracat</i>	371	707	464	806	1821	2425
<i>Pay(%)</i>	1,3	2,3	1,3	1,7	2,9	3,7
<i>İthalat</i>	487	0	207	113	468	447
<i>Pay(%)</i>	0,7	1,7	0,9	1,2	1,9	0,4
<i>Hacim</i>	858	707	671	919	2289	2872
<i>Pay(%)</i>	1,0	1,0	0,8	0,8	1,4	1,7
<i>Denge</i>	-116	707	257	693	1353	1978

Kaynak: İnancılı ve Ak eserinde, DİE ve DTM (2005) verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin Suriye ile dış ticareti incelendiğinde 2000 yılı sonrası bir gelişme trendi gözlenmiştir. Sınır ve bavul ticaretinde meydana gelen artış ile 2004 yılında, iki ülke arasında Serbest Ticaret Alanı Anlaşması imzalanması, Türkiye'nin Suriye ile dış ticaretine olumlu yansımış, ticaret hacmi 2000-2005 yılları arasında %1 artışla 743 milyon Dolarlık bir hacme ulaşmıştır. Bu yıllar arasında Türkiye'nin ihracatı ortalama %2,7 oranında artarak 496 milyon Dolara ulaşmış, aynı dönemde ithalat ise %2,2 oranında azalarak 247 milyon Dolar olmuştur.

Tablo 4: Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticareti (2000–2005)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
<i>İhracat</i>	184	281	263	410	395	496
<i>Pay(%)</i>	0,7	0,9	0,7	0,9	0,6	0,8
<i>İthalat</i>	545	463	506	413	358	247
<i>Pay(%)</i>	1,0	1,1	1,0	0,6	0,4	0,2
<i>Hacim</i>	729	744	769	823	753	743
<i>Pay(%)</i>	0,9	1,0	0,9	0,7	0,5	0,4
<i>Denge</i>	-361	-182	-243	-3	37	249

Kaynak: İnancılı ve Ak eserinde, DİE ve DTM (2005) verilerinden derlenmiştir.

Türkiye'nin 2003 Irak savaşı karşısındaki tutumuna bakacak olursak, ne AB'nin ne de ABD'ninkiyle tam uyumlu bir politika gütmüştür denebilir. Türkiye'nin, AB'nin

aksine Ortadoğu’da daha aktif siyaset izleyen ABD ile ilişkileri, bu dönemde inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Türkiye, ABD’nin Irak politikasına 1990’lı yıllardan itibaren destek vermiştir. Bu nedenle Körfez Savaşı’na dahil olmayı kabul etmiş, bu süreçlerde etkin rol oynamıştır. Buna karşın 2003 tarihli Irak Savaşı’nda Türkiye’nin yaklaşımında önemli bir değişim ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin Irak Savaşı’ndaki tutumu, TBMM’ye sunulan 1 Mart 2003 tarihli tezkere⁵¹⁷ üzerinden değerlendirilebilecektir. Irak’ın işgal edilebilmesi için, Irak ordusunu zayıflatabilmek maksadıyla bir kuzey cephesinin de açılması gerektiği konusunda hemfikir olan dönemin ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Marc Grossman, ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz gibi üst düzey yetkililer bu durumu Türk yetkililer ile paylaşmıştır. Bu noktada Türk yetkililer ABD ile müttefik olmanın bir gereği olarak zor bir görev üstlenmenin elzem olduğunu düşünmüş fakat bu tezkerenin TBMM tarafından onaylanması gerekmiştir.⁵¹⁸ İlgili tezkere taslak olarak hazırlanmıştır. Bu tezkere ile Türk askerinin, Türk hükümeti tarafından uygun bulunan şartlar ve zaman içerisinde yurt dışında kullanılmasına izin verileceği ve ortalama 62 bin yabancı askerin, 255 uçağın ve 65 helikopterin de üst sınır olarak belirlenmesi şartıyla, yabancı askerlerin Türkiye’de konuşlanmasına müsaade edileceği düzenlenmiştir.⁵¹⁹

Bu savaşın Ak Parti hükümetinin ilk yıllarına denk gelmesi, Parti ve ABD ilişkileri açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.⁵²⁰ ABD ile iyi ilişkiler geliştirebilmek için bu tezkerenin TBMM’de kabul edilmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan, söz konusu

⁵¹⁷ 1 Mart tezkeresi, Irak krizi konusunda hükümet tarafından 25 Şubat 2003’te TBMM’ye sunulup genel kurulda reddedilen ve tam adı "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunması için Hükümet’e yetki verilmesine ilişkin başbakanlık tezkeresi" olan tezkeredir. Orijinal doküman için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 6, Yasama Yılı 1, 1.03.2003, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak?Id=1f2edd6d-e1ef-47e6-b675-0185ceac7b13> (Erişim tarihi: 18.12.2024).

⁵¹⁸ Ayşe Ömür Atmaca, “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2011, ss. 157-191.

⁵¹⁹ Meltem Dikmen Caniklioğlu, “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye’nin 2003 Tezkere Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, ss. 29-97.

⁵²⁰ Muhammed Türkmen, “1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye’nin Irak Politikası”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 185-212.

tezkere ile Irak'ta yerleşik hale gelen PKK terör örgütü ile mücadele yolunda önemli bir avantaj elde edileceği de düşünülmüştür. Ne var ki, Meclis Genel Kurulu'nda yapılan oylamada Anayasa'nın 96. Maddesinde öngörülen karar yeter sayısı için gerekli salt çoğunluk sağlanamadığı için tezkerenin kabul edilmemesi önemli sonuçlar doğurmuştur. Tezkerenin reddedilmesi, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam coğrafyasındaki imajını olumlu etkilemiştir. Zira böylece Türkiye, Müslüman bir ülkenin Müslüman olmayan bir ülke tarafından işgal edilmesine destek sağlamamış bir ülke konumuna yerleşmiştir.⁵²¹ Tezkerenin Meclis'teki görüşmeleri sırasında, dönemin muhalefeti CHP vekillerinin de ABD karşıtı ve İslam ülkeleri arasındaki dayanışmayı öne çıkaran söylemleri, söz konusu tezkerenin kabul edilmemesi konusunda etkili olmuştur.

Diğer yandan tezkere ile 60 bin civarındaki ABD askerinin Türkiye'de konuşlanacak olmasının oluşturacağı güvenlik endişeleri de bertaraf edilmiştir.⁵²² Buna karşın Türk-ABD ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Zira Türkiye ve ABD arasındaki müzakereler sırasında bu tezkerenin kabul edileceği konusunda verilen izlenime karşın Türkiye, ABD karşısında güvenilir ortak olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Her ne kadar 1 Mart'ta reddedilen tezkere; 19 Mart 2003 tarihinde 'Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kuzey Irak'a gönderilmesi, Türk hava sahasının yabancı silahlı kuvvetlerin hava unsurlarına 6 ay süreyle açılmasına ilişkin Başbakanlık Tezkeresi'⁵²³ şeklinde Meclis'ten geçmişse de bu süreçten sonra, ABD Türkiye'yi bölgede dışlama stratejisi yürütmüştür. Bu süreci müteakip, 4 Temmuz 2003 tarihinde ABD askerleri tarafından gerçekleştirilen ve tarihe 'Süleymaniye (Çuval) Krizi' olarak geçen hadise neticesinde iki ülke ilişkileri iyice gerilmiş, stratejik ortaklık durumu sorgulanmıştır.⁵²⁴

⁵²¹ Ibid., ss. 188-190, Atmaca, ibid., ss. 157-191.

⁵²² Türkmen, ibid., ss. 188-190.

⁵²³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 8, Yasama Yılı 1, 20.03.2003, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak?Id=f3938b04-1509-4fc9-89f4-0185ceac7af5> (Erişim tarihi: 18.12.2024).

⁵²⁴ Atmaca, ibid., ss. 157-191, "2003 Süleymaniye (Çuval) Krizi", 10 Ekim 2013, <https://www.tdpkrizleri.org/2003-sueleymaniye-cuval-krizi-2/> (Erişim tarihi: 18.12.2024).

Ak Parti iktidarının ilk döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasındaki değişiklikler sonucunda Batı, 11 Eylül sonrası dönemde Türkiye'yi Müslüman ülkelerdeki demokrasi için olası bir model olarak tercih etmiştir. Buna ek olarak bölgesel düzeyde 2003 sonrası Ortadoğu'da yaşanan değişimler Türkiye için de fırsatlar yaratmıştır. Şiiilerin Bağdat'ta güç kazanmasından ve Irak'ta ve genel olarak bölgesel siyasette İran'ın yükselişinden duyulan endişe, Suudi Arabistan ve Arap dünyasındaki müttefiklerinin, İran'a karşı bir denge unsuru olarak Türkiye'yi devreye sokmasına yol açmıştır. Benzer şekilde AB ile üyelik sürecinin başlaması, bölge ülkelerini Batı'ya potansiyel bir köprü olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye teşvik etmiştir. Aynı zamanda Ankara dış politikasını AB'nin dış politikasıyla uyumlu hale getirmeyi amaçlamış ve bu da hükümetin Ortadoğu bölgesinde yumuşak güç araçlarına, ekonomik karşılıklı bağımlılığa ve çatışma çözümü rollerine öncelik vermesine neden olmuştur.

Irak ve Türkiye arasında 2003 sonrasındaki ilişkileri ele alacak olursak; bu ilişkiler, PKK sorunu, su sorunu, ekonomik sorunlar şeklinde üç farklı başlık altında ele alınabilir. Irak ve Türkiye sınır komşusudur. Jeopolitik açıdan merkezi bir konumda yer almaktadırlar. Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrilidir ve komşularına giden su yollarını kontrol edebilmektedir. Bu anlamda Türkiye, Irak açısından, Batı'ya açılan sınır vazifesi görmektedir.⁵²⁵ Türkiye ve Irak arasındaki temel sorun PKK terör örgütü üzerinden değerlendirilebilecektir. Bilhassa İkinci Körfez Savaşı (ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali) sonrasında, PKK militanları Kuzey Irak bölgesinde aktif hale gelmiş, Kandil ve Sincar Dağları'nda konumlanmışlardır. Burada, Türkiye sınırı

⁵²⁵ Hassan Bakr Ahmed, "Arab-Turkish Relations Between the Present and the Future", *Emirates Center for Strategic Studies and Research*, No: 41, 2000, ss. 44-48, Ahmet Kahraman, *İnsanlar ve İnsancıklar*, Boyut, 1990, s. 193, M. Hakan Yavuz, "Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey", *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol: 7, No: 3, 2001, s. 1, Hanry J. Barkey, "Turkey's New Engagement in Iraq", *USIP Special Report*, No: 237, 2010, s. 5, Roxanne Jamal Shakor, "The Impact of Geopolitics on Iraq-Turkey Relations After 2003", *Institute Magazine*, Vol: 16, No: 24, 2024, ss. 607-608.

üzerinde bir Kürt varlığını tesis etmeyi amaçlamışlardır. Bu varlığın tesis edilmesinden Türkiye Cumhuriyeti'nin zarar göreceği düşünülmüş ve Türkiye güçlü bir şekilde reddetmiştir. Bu nedenle, Kuzey Irak'ta bir terör örgütünün mevcudiyetini bertaraf etmek adına bölgeye askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bunun temel amacı terör örgütünü bölgeden temizlemek iken Irak otoritesi hilafına bir eylem söz konusu olmamıştır.⁵²⁶ Türkiye'yi ziyaretleri boyunca Iraklı üst düzey yöneticiler Irak'ın bu konudaki pozisyonunu, Türkiye'yi tehdit eden eylemleri lanetlemek ve Irak topraklarında komşularını rahatsız eden yasa dışı bir örgütünün varlığını reddetmek olarak tasarlamıştır.

Bu dönemde Türkiye- Irak arasındaki ilişkilere etki eden bir diğer sorun da bağımsız bir Kürt Devleti kurulması talebidir. Kürtler Irak'ta, 1990'lı yıllardan beri bağımsız bir devletin kurulması için aktif bir şekilde faaliyet yürütmüşlerdir. Bu durum federalizmin bölgede 2003 sonrasında etkili olması ile daha da artmıştır. Türkiye, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını engellemeyi ulusal politika olarak belirlemiştir. Bu maksatla, 2003 sonrasında Irak'ın mevcut anayasal düzenini (bilhassa federalizm) kendi siyasi varlığına bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu durumun Türkiye'deki Kürtlerin de federalizm talep etmelerini tetikleyeceğinden duyulan endişe sonucu⁵²⁷ Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Kuzey Irak'ta etkili olan Kürt aşiretlerinin liderleri ise bağımsız bir devlet olabilmek için Kerkük'teki petrol rezervlerinin hâkimiyetini tam olarak sağlamayı amaçlamışlardır zira bu hâkimiyetin kendilerine iktisadi bir güç sağlayacağını düşünmüşlerdir. Bu gelişmeler, Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonraki süreçte oluşan güç boşluğundan Kürtlerin yararlanması imkânını doğurmuştur.⁵²⁸ Irak'taki federalizmin etkisini azaltabilmek

⁵²⁶ Ahmed, idem., Yavuz, idem., Barkey, idem., Shakor, idem.

⁵²⁷ Mohamed Badine El Yattoui, Yassine El Yattoui, "The Turkish Diplomatic Strategy in Iraq: Shifts and Continuities, 2003-2023", *Oasis*, No: 39, 2024, s. 91.

⁵²⁸ Shakor, ibid., s. 609, Serdar Güldal, *2003 Amerikan İşgali Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 108.

adına Türkiye, bölgedeki Sünnileri bir araya getiren ittifakları ve merkezi iktidarı güçlü tutmayı amaçlayan örgütlü güçleri desteklemiştir. Örneğin Muqtada el Sadr'ın⁵²⁹ ABD işgaline ve federalizme karşı söylemlerini desteklemiş, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nde (IKBY) bir Türkmen Cephesi kurulmasını sağlamıştır.

Diğer yandan, Ak Partinin ikinci hükümeti dönemine tekabül eden 2007 yılından sonra IKBY Türkiye açısından bir tehdit olmaktan çıkarak bir stratejik partnere dönüşmüştür. Erdoğan hükümeti sınır ötesi saldırıları sona erdirmek için doğrudan IKBY'ye ulaşmıştır. İktisadi ihtiyaçlar bu noktada önemli bir rol oynamıştır. Ak Parti ve ordu arasındaki yeni güç paylaşımının bu noktada belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Ak Parti iktidarı 2007 sonrasında bölgesel iktidar ile yakın bir ilişki geliştirmiştir. Bunun temel nedeni ise Türkiye'nin, İran ve Rusya'dan yaptığı ölçüde petrol ve doğal gaz ithal etmesi karşısında IKBY'nin önemli bir alternatif olarak belirmesi olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Ekim 2009'da IKBY'ye yaptığı resmi ziyaret, bu politika değişikliğini tasdik eder nitelikte olmuş ve 2010 yılında Türkiye'nin Erbil'deki konsoloslğunun açılmasının yolunu açmıştır. Bu, 'Kürt sorununun' çözümüne yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Başbakan Erdoğan'ın 2005'te Kürtlere hitap ederken bu tabiri alenen kullanması bile bir Türk lider için yeni bir tutum olmuştur. 2009 yılında Mesud Barzani Erdoğan tarafından başlatılan 'demokratik açılımı' (*democratic opening*) da desteklediğini ifade etmiştir.⁵³⁰

2013 sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti ile IKBY arasında enerji alanında işbirliğini derinleştirme yönünde önemli adımlar atılmış, bu çerçevede taraflar arasında bir petrol boru hattı inşası planlanmıştır. Ancak bu gelişme Irak merkezi hükümeti

⁵²⁹ Mukteda el-Sadr Iraklı dini lider ve siyasetçidir. Irak'ta politik ve toplumsal gelişmelere yön vermiş, Şii mezhebine mensup Sadr ailesindendir. ABD'nin Irak'ı işgaline karşı silahlı direniş yürüten ve sonradan Barış Birlikleri adını alan Mehdi Ordusu'nun liderliğini yapmasıyla uluslararası tanınırlığa kavuşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Mukteda es-Sadr: Irak'ta Siyasete 20 Yıldır Damga Vuran Şii Din Adamı", 31 Ağustos 2022, BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgwz111yiro> (Erişim tarihi: 03.05.2025).

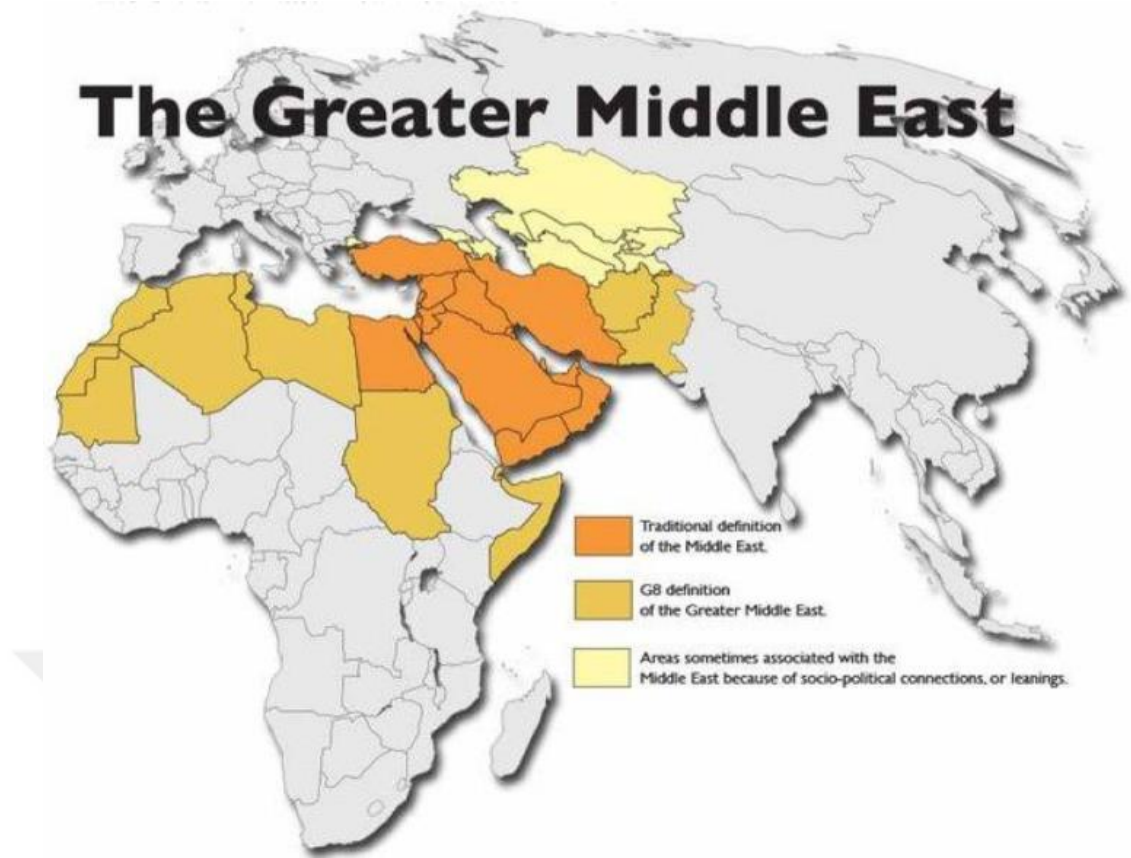
⁵³⁰ Tahir Bekiroğlu, "Neoklasik Realist Perspektiften Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası (2002-2017)" *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı: 54, 2023, ss. 91-92.

nezdinde ciddi bir tepkiye yol açmış, dönemin Başbakanı Nuri el-Maliki'nin danışmanı Ali el-Moussaoui tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Merkezi hükümet bu sürecin kendi egemenlik haklarını ihlal ettiği ve Türkiye'nin Irak karşısındaki jeopolitik avantajlarını kullanarak üstünlük kurmasını sağlamayı amaçladığı gerekçesiyle Türkiye'nin Irak topraklarına hava ve kara yoluyla girişini engellemeye yönelik bir dizi tedbir kararı almıştır.⁵³¹ Bu durum, Ankara-Erbil hattında geliştirilen enerji işbirliğinin Bağdat tarafından dışlayıcı bir tutumla karşılandığını ve bu işbirliğinin Irak iç politikasında ciddi gerilimlere yol açtığını ortaya koymuştur. Türkiye Irak ile yakın bir ilişki geliştirerek, daha sonra detaylıca değinilecek olan komşularla sıfır sorun politikasını tesis ederek sorunları aşmayı amaçlamıştır.

11 Eylül'ün AB ülkelerinde yarattığı Ortadoğu algısı ve bunun Türkiye'nin adaylığına etkisinin önemli bir unsuru da 2004 yılında ABD'de geliştirilen ve aynı tarihli G-8 zirvesinde kabul edilen 'Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (GOKAP)'tır. Temel olarak bölge ülkelerinin insani sermayesine odaklanması, kalkınma ve demokratikleşmenin desteklenmesini ifade etmektedir.⁵³²

⁵³¹ Irak merkezi hükümetinin tepkisi, IKBY'nin Türkiye ile enerji alanındaki bağımsız girişimlerinin Bağdat'ın egemenlik alanını zedelediği düşüncesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye ile IKBY arasındaki doğrudan enerji anlaşmaları, Irak Anayasası'nda tanımlanan doğal kaynakların paylaşımı konusundaki merkezi yönetim yetkileriyle çeliştiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Michael M. Gunter, *The Kurds Ascending: The Evolving Solution To The Kurdish problem in Iraq and Turkey*, Palgrave Macmillan, 2011.

⁵³² Çağrı Erhan, "Broader Middle East and North Africa Initiative and Beyond", *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, Vol: 10, No: 3, 2005, ss. 160-165. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jeremy M. Sharp, "The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview", CRS Report for Congress, The Library of Congress, February 15, 2005, <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS22053.pdf> (Erişim tarihi: 29.04.2025).

Şekil 1: 2004 G8 Zirvesi’nde Kabul Edilen Sınırlarıyla GOKAP Bölgesi⁵³³

Yazar ve aynı zamanda Eski Mısır Savunma Bakanı olan Amin Houweidi, 2004 yılında Londra merkezli Arap uluslararası politika günlük gazetesi Al- Hayat’ta yayınlanan makalesinde ABD’nin G-8 ülkelerine (Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Rusya Federasyonu) gönderdiği taslak metni analiz etmiş ve metnin temelde Büyük Orta Doğu Projesi (BOP)⁵³⁴, un güncellenmiş halini ortaya koyduğunu ifade etmiştir.⁵³⁵ Bu projenin

⁵³³ Mustafa Aydın, Neslihan Kaptanoğlu, “Regionalization of Great Power Security- Near Abroad, Broader Middle East, and European Neighbourhood”, (der.) Hans Günter Brauch, Úrsula Oswald Spring, Czesław Mesjasz, *Globalization and Environmental Challenges*, Springer, 2008, s. 5.

⁵³⁴ Bakhtiyar Mirkasymov, The US Greater Middle East Initiative, *Policy Perspectives*, Vol: 4, No: 2, 2007, ss. 1-20.

⁵³⁵ Amin Houweidi, “Le Plan Du Grand Moyen-Orient”, Dar Al-Hayat, 16 Mars 2004, s.14, <https://www.voltairenet.org/IMG/pdf/fr-Voltaire-20040317.pdf> (Erişim tarihi: 12.04.2025), Şadiye Deniz, “Ortadoğu’nun Yeniden İnşası’nın Yapı Bozumu: “Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 20, 2012, s. 176, Gilbert Achkar, “Greater Middle East: the US plan”, *Le Monde Diplomatique*, April 2004, <https://mondediplo.com/2004/04/04world> (Erişim tarihi: 12.04.2025), Maria Sorger, “The US Policy in the Middle East (The Iraqi Campaign and The Greater Middle East Initiative)”, No: 50, October 2004, <https://www.lebarmy.gov.lb/en/content/us-policy-middle-east-iraqi-campaign-and-greater-middle-east-initiative> (Erişim tarihi: 12.04.2025).

temelleri, 1995 yılında, ABD Ulusal Stratejik Çalışmalar Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.⁵³⁶ Bölgede bilhassa iktisadi ve siyasi istikrarsızlıkların yanı sıra, Filistin-İsrail çatışması ve bunlar dolayısıyla ortaya çıkan işsizlik, eğitimsizlik, radikalizm ve göç gibi sorunlar ön plana çıkmıştır. Proje bu sorunları ele alıp çözüm üretmeyi amaçlamıştır.

Temelde ABD tarafından liderlik edilen, Irak işgalinin etkilerini hafifletmek adına geliştirilen çok boyutlu bir proje olarak değerlendirilen GOKAP, üç temel önerme üzerinden bölgenin sorunlarına çözüm aramıştır.⁵³⁷ Bunlardan ilki, ABD ve dünyanın diğer bölgeleri, Ortadoğu'dan kökten dincilik, terörizm ve kitle imha silahlarının yaygınlaşması gibi büyük tehditler algılamaktadır. İkincisi, BM Kalkınma Programı Arap İnsani Gelişim Raporu tarafından ifade edildiği üzere, demokrasi ve insan hakları eksikliği, sosyo-ekonomik şartların olumsuz seviyesi, Genişletilmiş Ortadoğu bölgesindeki cehalet terör ağlarının ve başarısız hükümetlerin temel sebebidir.⁵³⁸ Üçüncü ve sonuncusu, eğer şartlar düzelir ise, bölgedeki yeni dinamikler Ortadoğu toplumu için daha iyi yaşam kalitesi sağlayacaktır ve güvenlik sorunlarının çözümünü kolaylaştıracaktır.

GOKAP G-8 ülkeleri tarafından desteklenirken, bölgedeki çatışmaların, bilhassa Filistin-İsrail çatışmasının, çözümlenmesine katkı sağlayacağı da düşünülmüştür.⁵³⁹ Böylece hem enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması hem de İsrail'in güvenliğinin sağlandığı bir devlet olarak varlığının devam ettirilmesi amaçlanmış, bölge ülkelerinin liberal demokratik sistemi benimsemeleri sağlanmak istenmiştir.⁵⁴⁰ Yirmi iki Arap

⁵³⁶ Earl H. Tilford, Jr., "World View: The 1995 Strategic Assessment From The Strategic Studies Institute", February 10, 1995, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA442207.pdf> (Erişim tarihi: 06.08.2024), "Strategic Assessment 1995 US Security Challenges in Transition", Institute for National Strategic Studies, ss. 67-83, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA316808.pdf> (Erişim tarihi 06.08.2024).

⁵³⁷ Erhan, ibid., s. 160.

⁵³⁸ Idem.

⁵³⁹ Ibid., ss. 161-165

⁵⁴⁰ Hüseyin Adıgüzel, "Büyük Orta Doğu Projesi ve Gerçekler", *İleri Dergisi*, Sayı: 30, 2006, ss. 141-142.

ülkesine ilaveten Müslüman ülkeler olan Türkiye, Pakistan, Afganistan ve İran ile İsrail'in de dahil olduğu Proje kapsamında yapılan analiz, bölge ülkelerinde okuryazarlık oranının düşük olduğunu, söz konusu Arap Devletleri'nin İspanya milli gelirinden daha az gelire sahip olduğunu, kadın-erkek eşitsizliğini yüksek olduğunu, kitap okuma oranlarının düşük olduğunu saptamıştır.⁵⁴¹

Sözkonusu projenin geliştirilmesinin Türkiye açısından da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmüştür. Türkiye'nin, bölgenin iktisadi, demokratik ve insan hakları açısından ortaya koyacağı gelişimlere ilkesel olarak destek vereceği ifade edilmiştir. Diğer yandan, bu reform ihtiyacının dışardan ithal edilmesi değil bölge dinamiklerinden kaynaklanması gerektiği, aksi halde başarısızlık ile neticelenmesinin kaçınılmaz olduğu da belirtilmiştir.⁵⁴² Ancak Türkiye, kendisinin bu projenin konusu değil bir ortağı olabileceğini zira Avrupa sistemine dahil bir ülke olduğunu da vurgulamıştır. Kaldı ki, ilgili G-8 Zirvesi'nde Türkiye, demokratik ortak olarak davet edilmiş, sürecin tamamına da bu anlayış yansıtılmıştır.⁵⁴³ ABD de bu projede Türkiye'nin bölgenin diğer ülkelerine model ülke olarak sunulmasını amaçlamıştır. Dönemin ABD Başkanı Bush'un, Türkiye'nin benimsediği ılımlı İslam modelinin benimsenmesi gerektiğini ileri süren konuşmaları dikkat çekmiştir. Zirve bitiminde yayınlanan bildiriden, GOKAP'ın genel olarak benimsendiği, uygulama esaslarını belirlemek üzere 'Demokrasi Yardım Diyalogu' adlı bir yapı oluşturulduğu ve Türkiye ile birlikte Yemen'e (Ortadoğu'yu temsilen) ve İtalya'ya (G-8'i temsilen) eş başkanlık verildiği anlaşılmıştır.⁵⁴⁴ Söz konusu

⁵⁴¹ Anıl Gürtuna, Serkan Çelik, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri", Global Strateji Enstitüsü Yayınları, No: 2, 2005, ss. 54-56.

⁵⁴² Fatih Koç, 2006, *Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesinin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, s. 5, Adıgüzel, ibid., ss. 141-143.

⁵⁴³ Reha Keskintepe, "Ekonomi Gözlüğüyle Geniş Orta Doğu Projesi ve Türkiye", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları Sayı: XV, 2004, <https://www.mfa.gov.tr/ekonomi-gozluguyle-genis-orta-dogu-projesi-ve-turkiye.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 21.6.2024).

⁵⁴⁴ "Sea Island Summit", <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/g8/2004/> (Erişim tarihi: 06.08.2024), "G8 Leaders' Meeting (June 8-10, 2004, Sea Island) Partnership for Progress and a Common

mekanizma, demokratikleşme çabalarına destek vermek amacıyla hükümet temsilcileri ile sivil toplum kuruluşlarını bir araya getirerek deneyim paylaşımı dahil olmak üzere işbirliği ortamı sağlamayı amaçlamıştır.⁵⁴⁵

GOKAP'ın temelde ABD'nin siyasi çıkarlarının bölgede etkin kılınmasını amaçlayan bir yönü bulunmaktadır. Bölgede serbest piyasanın yaygınlaşması ve liberal bir piyasanın sağlanması, Batı ekonomisine uyumlu bir Ortadoğu ve Avrasya oluşturulması amaçlanmıştır. Proje başlangıçta Avrasya ülkelerini ve Orta Asya ülkelerini de kapsamayı hedeflemişse de zamanla ABD bu ülkeleri projeden çıkararak sınırlı kapsamda bir proje uygulamayı tasarlamıştır.⁵⁴⁶ Kültürel açıdan ise bölgede yerel kültür üzerine değil Batı tipi eğitim veren kurumların yaygınlaştırılması, medya ve diğer toplumsal yönü ağır basan kurumların teşvik edilmesi dolayısıyla Batı tipi insan yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Proje ABD tarafından geliştirilmekle birlikte 4 üyesi aynı zamanda AB üye ülkesi olan (Fransa, Almanya, İtalya, Birleşik Krallık) G-8 ülkeleri tarafından kabul edilmiştir. Aynı zamanda bu projenin AB üyesi ülkeler açısından da çeşitli kazanımlar ortaya koyacağı düşünülmüştür. Her şeyden evvel AB'nin GOKAP ve benzeri projelere dahil olmaındaki temel amacının, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin iktisadi ve siyasi gelişimini sağlayarak kendisine gelecek göçleri azaltmayı arzulaması olmuştur. (Bu kapsamda AB, daha önce detaylıca değinilen Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Avrupa Komşuluk Politikası'nı geliştirmiştir.) Diğer yandan, serbest ticaretin gelişmesi dolayısıyla AB ekonomisi açısından yeni ya da daha büyük bir pazar ortaya çıkacaktır. Bölgedeki istikrarın gelişmesi, AB'nin daha uygun ve kolay erişilebilir enerji kaynaklarına ulaşmasını sağlayacaktır.

Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa", <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2004/partner.pdf> (Erişim tarihi: 06.08.2024),

⁵⁴⁵ Altuğ Günel, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye," *Ege Academic Review*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2004, s. 160.

⁵⁴⁶ Koç, ibid., idem, Sharp, ibid., idem; Adıgüzel, ibid., idem.

Türkiye GOKAP'ta ılımlı İslam için model ülke olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Türkiye'ye doğrudan veya dolaylı ekonomik yardım ve yatırımlar artarak devam etmiş; ancak bu yardımlar ABD'ye bağımlılığı arttıracak mahiyette olmuştur. Proje kapsamında ABD'nin Türkiye'nin AB üyeliğine verdiği destek artarak sürdürülmüştür. Bu bakımdan GOKAP Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen bir proje olarak da değerlendirilmiştir.⁵⁴⁷

Girişimin ardındaki belirsizlik ve uluslararası destekten yoksunluk projenin bölgede uzun soluklu olmasını engellemiştir. 2004 G8 Zirvesi'nde sunulan hedefler cesaret verici olmakla beraber, projenin resmen başlatılmasından iki yıl sonra, Planın gerçek anlamı ve hedefleri konusunda bir fikir birliği oluşturmak için bölgesel liderler bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Dahası, G-8 ülkeleri arasında neyin ne zaman ve nasıl yapılacağı konusunda bir fikir birliği de oluşmamıştır. Plan esas olarak bir Amerikan planı olarak kalmış ve sürekli çok taraflı desteğin olmaması uygulanmasını zorlaştırmıştır. Neticede, bölgede 2006'da gerçekleştirilen demokratik seçimlerin sonucunda Filistin ve Lübnan'da ABD'nin 'terörist' olarak nitelediği Hamas ve Hizbullah'ın büyük bir başarı elde etmesi, Amerikan yönetiminin GOKAP'ı rafa kaldırmasına neden olmuştur. Nihayet İsrail'in 2006 yılında Lübnan'a yaptığı askeri saldırı ve bu saldırı karşısında ABD'nin sessizliğini koruması da projenin sonunu getirmiştir.⁵⁴⁸

11 Eylül'ün AB ülkelerinde yarattığı Ortadoğu algısı ve bunun Türkiye'nin adaylığına bakış açısındaki etkisini 2004 Etki Raporu'nda görmek mümkündür. 6 Ekim 2004 tarihinde AB Komisyonu Türkiye ile ilgili üç belge yayımlamıştır. Bunlardan ilki, her yıl düzenli olarak yayımlanan İlerleme Raporu, ikincisi 2002 Kopenhag Zirvesinde sözü edilen Tavsiye Metni ve üçüncüsü ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin

⁵⁴⁷ Günal, ibid., ss. 161-162.

⁵⁴⁸ Sinkaya, ibid., s.91.

muhtemel etkilerinin değerlendirildiği Etki Raporu'dur. İlerleme Raporu'nda, AB'nin Türkiye'yi nasıl gördüğünü ortaya koyan bir Türkiye tablosu çizilmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun Mart 2004'te Türkiye'nin katılımının etkisi hakkında bir çalışma yapılması yönündeki önerisi üzerine, Komisyon birimleri, Düzenli İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı ile birlikte sunulmak üzere hazırlanan Etki Raporu'nda, Türkiye'nin AB'ye girişinin etkileri ve muhtemel AB üyeliğinin ortaya çıkaracağı sorunlar değerlendirilmiştir. İlerleme Raporu'nda atıf yapılan bu raporda, Türkiye'nin AB'ye geçişinin etkilerinin ortadan kaldırılmasına yönelik öneriler yer almaktadır. Son olarak da AB Komisyonu, İlerleme Raporu ve Etki Raporu'nda yer alan hususlar ışığında tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁴⁹

Rapor Türkiye'nin katılımının hem AB hem de Türkiye için zorlu olacağı sonucuna varmıştır: “Katılım süreci iyi yönetilirse her ikisi için de önemli fırsatlar sunabilecektir. Katılım için gerekli hazırlıklar önümüzdeki on yıla kadar sürecektir. AB bu süreçte de gelişecek ve Türkiye'nin daha da radikal bir şekilde değişmesi gerekecektir. Topluluk müktesebatı, yani AB politikaları ve mevzuatının tamamı daha da gelişecek ve 27 veya daha fazla üyeli bir AB'nin ihtiyaçlarına cevap verecektir. Söz konusu bu gelişme, Türkiye'nin katılımının zorluklarını ve fırsatlarını da öngörebilir.” Türkiye'nin katılımının birçok AB politikasında önemli bir reformu vazgeçilmez kıldığını gösteren bu rapora göre AB'nin Ortadoğu'da Türkiye için öngördüğü işlev tıpkı GOKAP'ta olduğu gibi bölge için bir rol model olmasıdır.⁵⁵⁰

Türkiye Ak Parti yönetiminde uluslararası politikasını geliştirirken kendisine tek bir kimlik belirlememiştir. Buna karşın bir yönüyle İslami bir kimlik takınırken diğer yönüyle AB aday ülkesi bir ülke olarak belirmiştir. Bu noktada Türk siyasi arenasında,

⁵⁴⁹ “Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni”, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2004, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiyenin_Avrupa_Birligine_Katilim_Surecine_Iliskin_2004_Yili_Ilerleme_Raporu_ve_Tavsiye_Metni.pdf (Erişim tarihi: 01.08.2023).

⁵⁵⁰ “Etki Raporu”, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/tr_rep_20061998/2004_tr_rap.pdf (Erişim tarihi: 06.08.2024).

Ak Parti kendisi için ‘demokratik-İslami bir kimlik’ benimsemeye çalışmıştır. Söz konusu kimliği Ak Parti lideri Erdoğan ve önce Başbakan Erdoğan’ın Dış Politika Baş Danışmanlığı (2002-2009) sonra sırasıyla Dışişleri Bakanlığı (2009-2014), Parti’nin bir dönem (2014-2015) Genel Başkanlığı ile Başbakanlık (2014-2016) yapmış olan Davutoğlu kurgulamıştır.⁵⁵¹ Bu kimlikle Türkiye hem AB adayı bir Batılı ülke olmuş, hem de kültürel, sosyolojik, tarihi bağları itibarıyla doğulu ülkelerle yakın bir ilişki geliştirmiştir. Bu kapsamda, temel hak ve özgürlüklerin kapsamını genişleten ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, siyasal temel hak ve özgürlüklerin koruma alanının genişletilmesi, idam cezasının kaldırılması gibi çeşitli alanlarda hukuk reformları gerçekleştirilmiştir.⁵⁵² Bu durum Ak Parti’nin söz konusu dönemde AB İlişkileri ve Baş Müzakerecisi olan Egemen Bağış tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Türkiye sabit bir şekilde Avrupa Birliği ile entegrasyon şeklindeki nihai hedefine bağlı iken, aynı zamanda eşit şekilde doğu ve güney komşularımızla da bütünleşmiş vaziyetteyiz. Türkiye’nin Batı’ya olan bağlılığı ve Batı’yla olan ittifakı Doğu ile olan tarihsel ve kültürel kökleri ile tamamlanmaktadır. Bu birleşim Türkiye’yi AB için stratejik bir hazine haline getirmektedir. Benzer şekilde, Türkiye’nin Avrasya’daki eşsiz pozisyonu bizi kilit bir küresel aktör haline getirmektedir. Türkiye, Batı’nın en doğudaki, Doğu’nun ise en Batı’daki parçasıdır, aynı şekilde, İstanbul, Asya’nın en Avrupai şehri iken Avrupa’nın en Asyalı Şehri’dir.”*⁵⁵³

⁵⁵¹ Mehmet Akif Özer, “Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 2009, ss. 1-2.

⁵⁵² Hakan Yavuz, *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press, 2009, ss. 3-4.

⁵⁵³ Egemen Bağış, “Democracy and Bread: Turkey’s Link Between the EU and the Middle East”, 2012, https://www.ab.gov.tr/files/haberler/2012/democracy_and_bread.pdf (Erişim tarihi: 22.6.2024), s. 1.

Bağış'ın bu ifadesi, Türkiye'nin üstlenmiş olduğu siyasi konumu da ortaya koyan bir niteliğe sahiptir. Batı ile ilişkilerinde kendisini Doğu ile bir köprü olarak sunan Türkiye'nin aynı zamanda Doğu ile yakın kültürel, tarihi, sosyolojik ilişkilerini kullanarak ve AB aday ülkesi Batılı bir ülke olarak ilişki kurması önemlidir. Türkiye, Ortadoğu'daki komşu ülkeler ile olan ilişkilerinde, ifade özgürlüğü, insan hakları ve serbest seçimler gibi demokratik ve Batılı değerler olarak algılanan değerleri benimsemeleri çağrısında bulunmuştur. Bu noktada hem Batılı hem de Doğulu değerlere sahip bir merkez ülke olarak kendisini konumlandırmaya çalışmıştır. Bozdağlıoğlu'na göre, Türkiye kuzey-güney ve doğu-batı eksenlerinin çakıştığı bir noktada konumlanmakta ve bu değerlere aynı zamanda hem muhalif hem taraftar olabilmıştır.⁵⁵⁴ Türkiye'nin Müslüman çoğunluklu bir nüfusa sahip olmasına karşın, laik bir anayasası ve hukuk sistemi olması ile birlikte eşsiz bir konumda olduğunu ve Batı tarzı bir demokrasi olarak kabul edildiğini vurgulamıştır.⁵⁵⁵ Aras ve Akpınar ise, Türkiye'nin bölgeler arasındaki merkezi konumu nedeniyle zamanla değişen konumunu ve söylemini, Türkiye'nin süreç olarak Avrupalılaşmasının doğal bir sonucu olarak değerlendirmiştir.⁵⁵⁶ Benzer şekilde Yavuz da Ak Parti'nin söylemleri ve iddiaları analiz edildiğinde, esasen İslamcı bir parti olmadığını zira dini bir parti olmak için dini kimliğin paylaşıldığı bir ortak kökten gelmenin ve dini fikirlerin bir ortak paydayı üretmesi gerektiği fakat Ak Parti'nin söylemleri itibarıyla AB'nin demokratik normlarını ve komşularla sıfır sorun söyleminin onu AB yanlısı bir parti haline getirdiğini ifade etmiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, "Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, ss. 55-76.

⁵⁵⁵ Ibid., s. 55.

⁵⁵⁶ Bülent Aras, Pınar Akpınar, "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi: 2009 Değerlendirmesi", Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (der.), *Türk Dış Politikası Yıllığı*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2011, ss. 13-45.

⁵⁵⁷ Yavuz, ibid., s. 5.

Sonraki bölümlerde detaylıca ele alınacak olan Arap Baharı döneminde, demokratikleşme sürecinden geçtiği varsayılan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin halklarına -tıpkı GOKAP'ta kararlaştırıldığı üzere- bir 'Türkiye Modeli'nin sunulması dikkat çekicidir.⁵⁵⁸ Bu husus, Ankara'nın Ortadoğu'nun 2010 sonrası şekillendirilmesi konusunda, ABD ve AB ile uyumlu bir politika ve söylem geliştirmesinin gerekli olduğu yönündeki görüşleri de desteklemektedir. Burada AB üyelik sürecine de katkı sağlayan demokratik dönüşüm sürecine bağlı olarak değer temelli bir komşuluk ilişkisinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁵⁹

Türkiye'nin kimliği, siyasi anlamda Ak Parti iktidarının İslamcı yönü ile dengeli şekilde yönetilmesi nedeniyle, Türkiye'nin bölgedeki avantajı olarak ortaya çıkmıştır. Bunun bazı nedenleri bulunmaktadır. Evvela seküler bir rejim olarak Türkiye, daima İran karşıtı bir anti tez olarak konumlanmıştır.⁵⁶⁰ Bu kapsamda, Türkiye bölge halkları bakımından, Avrupa ve ABD tarafından kendilerine yakın bir hukuk sistemi benimsemesine ve buna rağmen İslami kimliğini koruması nedeniyle herhangi bir iktisadi yaptırıma maruz kalmamasına karşın giderek güçlenen bir ekonomiye sahip olması sebebiyle, Ortadoğu coğrafyasında ilgi çekici bir aktör olmayı sürdürmüştür.

Türkiye'nin bu tutumunu, güvenlik merkezli bir yaklaşım ile de okumak mümkündür. Örneğin Yeşilyurt ve Akdevelioğlu'na göre, Türkiye'nin Ak Parti iktidarındaki bu aktivizmi 11 Eylül 2001 sonrasında istikrarsızlaşan Ortadoğu coğrafyasında kendisine güvenli bir çevre oluşturabilmek amacını gütmüştür.⁵⁶¹ Bu noktada bilhassa Irak'ta kendisine tehdit olarak oluşan unsurların temizlenmesi gerekmiştir. Bunu yaparken, geçmişte Türkiye Cumhuriyeti'nin hiç girişmediği şekilde, İslami kimliğin avantajlarından yararlanıldığı gibi 'Avrupalı' dış politika bakış açısını

⁵⁵⁸ Bağış, ibid., s. 1.

⁵⁵⁹ Talha Köse, "Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11, Sayı: 41, 2014, s. 43.

⁵⁶⁰ Nuri Yeşilyurt, Atay Akdevelioğlu, "Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı: 40, 2009, s. 62.

⁵⁶¹ Ibid., s. 44.

da kullanmıştır. Bu sayede Türkiye'nin Ortadoğu'da zaman zaman giriştiği askeri operasyonlar karşısında bir yumuşak güç olarak belirmesi de mümkün olmuştur. Bu bakış açısı aynı zamanda Türkiye'nin Avrupalılaşmasına katkı sağladığı gibi Batı ile daha uyumlu ve sağlıklı kurulmuş bir ilişkiyi de gerektirmiştir.⁵⁶²

Türkiye'nin İran ile Batı ve İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk yapma girişimlerinde bulunması, bu girişimlerinde Avrupa ile yakın ilişkilerinden destek alması önemlidir. Böylece Türkiye, bölgede sivil bir ilişki gelişmesine vesile olmuştur.⁵⁶³ Türkiye'nin Avrupa ile etkileşim içerisinde geliştirilen müzakere süreçleri ülkenin hem İslami ve liberal unsurları dış politikasında uzlaştırmaya katkı sağlamış, hem de Ortadoğu ve Batılı birleşmesini yoğunlaştırmıştır. Buna karşın, Türkiye'nin Ortadoğu-Avrupa arasındaki bütünleşmeyi sağlayabilmesi için, AB üyelik sürecinin tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁶⁴

Türkiye'nin AB üyelik sürecinin Ortadoğu ilişkilerine yansıtılması ekonomik alanda da etkili olmuştur.⁵⁶⁵ AB uyum süreci çerçevesinde benimsenen liberal pazar ekonomisi yapısı, Ortadoğu'da Türkiye'nin imajı açısından 'gösterici etki' (*demonstrative effect*) olarak ortaya çıkmıştır. Kirişçi'ye göre, bu etki Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan ilgisini üç açıdan ortaya koymaktadır: Öncelikle Türkiye, bir 'ticaret devleti' (*trading state*)⁵⁶⁶ olarak belirmektedir. Kirişçi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin dış ticaret hacminin düzenli olarak büyüdüğünü ve gayrisafi

⁵⁶² Idem.

⁵⁶³ Kemal Kirişçi, "Turkey's "Demonstrative Effect" and the Transformation of the Middle East", *Insight Turkey*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2011, ss. 33-55, Sevilay Kahraman, "Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other?", *Turkish Studies*, Vol: 12, No: 4, 2011, s. 707.

⁵⁶⁴ Kahraman, Idem.

⁵⁶⁵ Kirişçi, ibid., ss. 33-55.

⁵⁶⁶ İlk olarak 1980'lerde Richard Rosecrance tarafından ortaya atılan bu kavram dış politika yapımı ve iktisadi etmenler arasındaki ilişkiyi temel alan bir analiz sunmaktadır. Rosecrance, ticaret devleti kavramıyla dünya siyasetinde askeri gücün yerini ekonomik bağımlılıkların aldığını öne sürmüştür. Buna göre, devletler arasındaki ekonomik bağımlılıklar arttıkça, savaş tehdidi durumunda devletlerin geri adım atması daha olası hale gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, Basic Books, 1986, Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", *New Perspectives on Turkey*, No: 40, 2009, ss. 40-54.

yurtiçi hasılanın (GSYH) büyük bir bölümünü oluşturduğunu belirtmiştir. 2000’li yıllarda ise Türk dış politikası, ihracat, yatırım, turizm ve enerji gibi ekonomik alanlar etrafında şekillenmeye başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri ile geliştirdiği ekonomik ilişkilerin Ankara’nın bölgeye yönelik politikalarında önemli bir belirleyici olduğu düşünülmüştür. Türkiye’nin benimsediği liberal piyasa ekonomisi modeli, küresel ekonomiye entegrasyon sürecini hızlandırmış ve ticaret devleti olma yolunda ilerlemesine katkı sağlamıştır. Ancak Kirişçi, Türkiye’nin iç politikadaki istikrarsızlıklar ve çözülmeyi bekleyen dış politika sorunlarının, ülkenin ‘ticaret devleti’ olma potansiyelinin önüne geçtiğini vurgulamaktadır.⁵⁶⁷

İkincisi, Türkiye’nin demokratikleşme tecrübesi ‘süreci devam eden bir çalışma’ olarak yayılmıştır. Üçüncü ve son olarak da Türkiye’nin yeni dış politikası olan komşularla sıfır sorun politikasının olumlu etkisi olarak ifade edilmiştir. Kirişçi Türkiye’nin yeni dış politikasının siyasi elitler tarafından komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde ekonomik bağımlılığı artırmaya yönelik adımlar attığını ifade etmiştir. Ekonomik bağımlılık, devletler arası sorunları çözme ve barış inşa etme amacıyla birlikte, dış ticarete ihracat ve yatırım pazarını genişletme hedeflerine de hizmet etmektedir.⁵⁶⁸ Bu anlamda, Türkiye’nin Avrupa Komşuluk Politikası projesini Avrupa için yürüttüğü algısını da ortaya koymuştur.⁵⁶⁹ Zira Türkiye’nin AB ile olan yakın ilişkileri Arap Dünyası tarafından da olumlu karşılanmıştır.

Diğer yandan, Türkiye’nin AB adayı laik bir devlet olma iddiasını eleştiren Ortadoğulu siyasetçiler de olmuştur. Bu noktada bilhassa İslami kuralların yaptırım alanı bulamaması, Türk pratiğinin Ortadoğu’da uygulanamayacağına yönelik bir sav

⁵⁶⁷ Ibid.

⁵⁶⁸ Ibid.

⁵⁶⁹ Senem Aydın Düzgit, Nathalie Tocci, “Transforming Turkish Foreign Policy: The Quest for Regional Leadership and Europeanization”, CEPS Commentary, 2009, s. 3, 14, 32, 64, 127, <https://www.ceps.eu/ceps-publications/transforming-turkish-foreign-policy-quest-regional-leadership-and-europeanisation/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

olarak ileri sürülmüştür. Bilhassa Mısırlı Müslüman Kardeşler Sözcüsü Mahmoud Ghuzlan, bu tarz değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁷⁰

Bu dönemde Türkiye AB ilişkilerini yakından etkileyen bir başka husus Filistin-İsrail Çatışması'nda Türkiye'nin kolaylaştırıcı tavrı ve çözüm odaklı ısrarlı tutumu olmuştur. Türkiye'nin desteği genellikle Filistin halkının yaşam standartlarının geliştirilmesine yönelik olmuştur. Türkiye'nin resmi kuruluşu olan Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) 2005 yılında Ramallah'ta açılmıştır.⁵⁷¹ Filistin'deki anayasal ve hukuki süreçlerin geliştirilebilmesi maksadıyla Türk uzmanlar Filistin'deki anayasal ve idari reform süreçlerine dahil olmuşlardır. Bu kapsamda Türk Dışişleri Bakanlığı, 2004 yılından itibaren özel eğitim programları sunmuştur. Türkiye BM'nin konuyla ilgili 242, 338, 1397 ve 1515 sayılı Güvenlik Konseyi Kararları doğrultusunda Arap Barış Girişimi⁵⁷² (*Arab Peace Initiative*) kapsamında kabul edilen güvenli sınırlar içerisinde kapsamlı ve kalıcı bir çözüm bulunması için iki devletli çözümü benimsemiştir.⁵⁷³ Bu bağlamda Türkiye aktif olarak Filistin Devleti'ni desteklemiş, 2011 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) üyeliği için inisiyatif kullanmıştır.⁵⁷⁴ 29 Kasım 2012'de, Filistin Devleti'nin BM'de üye olmayan gözlemci devlet statüsüne yükselmesinde rol sahibi olmuştur.

⁵⁷⁰ "Egypt's Muslim Brotherhood Criticized Erdogan's Call For a Secular State", Al Arabiya, 2011, <https://english.alarabiya.net/articles/2011%2F09%2F14%2F166814> (Erişim tarihi: 22.6.2024), Marc Champion, Matt Bradley, "Islamists Criticize Turkish Premier's Secular Remarks", The Wall Street Journal, 15 September 2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904491704576570670264116178> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

⁵⁷¹ "TİKA Filistin- Ramallah Program Koordinasyon Ofisi", <https://tika.gov.tr/office/filistin-ramallah-program-koordinasyon-ofisi/> (Erişim tarihi: 21.6.2024).

⁵⁷² Suudi Girişimi olarak da bilinen Arap Barış Girişimi, Arap Birliği tarafından 2002 yılında Beyrut Zirvesi'nde onaylanan ve 2007 ve 2017 Arap Birliği zirvelerinde yeniden onaylanan, Arap-İsrail çatışmasının sona ermesine yönelik 7 maddeli bir öneridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Text Of Arab Peace Initiative Adopted at Beirut Summit", https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/empa/dv/1_arab-initiative-beirut/1_arab-initiative-beirut_en.pdf (Erişim tarihi: 27.7.2024).

⁵⁷³ "Orta Doğu Barış Süreci", Dışişleri Bakanlığı, 2024, <https://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa> (Erişim tarihi: 27.7.2024).

⁵⁷⁴ "Türkiye- Filistin Siyasi İlişkileri", Dışişleri Bakanlığı, 2024, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 21.6.2024).

Diğer yandan, Türkiye, Filistin-İsrail sorununda tabir-i caizse başından itibaren bir arabuluculuk⁵⁷⁵ rolü üstlenmeye çalışmıştır. Önceki bölümlerde detaylıca değinildiği üzere Türkiye'nin bölgedeki ılımlılaştırıcı rolü Ak Parti'nin iktidarından öncesine dayanmaktadır. 1950'li yıllarda, bölgedeki çatışmalara dahil olmama politikası yürütürken; 1990'lı yıllarda Turgut Özal döneminde bu politika değişmiştir. Bilhassa Körfez Savaşı ile birlikte Türkiye, bölge ülkeleri ile kardeşlik bağları bulunduğu söylemi üzerinden aktif bir dış politika yürütmeye başlamıştır. Sonrasında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in (1997-2002) Türk dış politikası için belirlediği 'dünya devleti' kavramı ışığında⁵⁷⁶ Filistin-İsrail arasındaki arabuluculuk rolü konusunda, Türkiye'nin bir arabulucu değil kolaylaştırıcı olduğu, amacının öncelikle farklılıkları ve iki taraf arasındaki güvensizlikleri çözüme kavuşturmak olduğu ifade edilmiştir. Fakat bu girişimler bu dönemde yetersiz kalmıştır.⁵⁷⁷ Aynı durum 2002-2014 yılları arasında da devam etmiştir. Bilhassa Ahmet Davutoğlu döneminde Türkiye, bölgedeki rolünü arabuluculuk ve komşularla sıfır sorun ideali üzerinden tasarladığından, arabuluculuk gayretleri önemli olmuştur. Bu noktada Rusya-Gürcistan arasındaki diyalog girişimi

⁵⁷⁵ Bir uluslararası hukuk kavramı olarak Arabuluculuk, BM Şartı'nın 36. maddesi kapsamındaki barışçıl yöntemlerden biridir. Buna göre uyumsuzluk tarafı olmayan bir devlet veya uluslararası örgüt, kendi çözüm önerilerini de sunabildiği bir ortamda, tarafları bir araya getirerek soruna çözüm arar ve uluslararası uyumsuzluğun özüne müdahil olur. Bu, tarafların buluşturulması ve diplomasinin yürütülmesi bakımından önemlidir. Arabuluculuk görevini üstlenen taraf devlet, gerçek kişi ya da uluslararası örgüt olabilir. Arabuluculuk görevinin başlaması gibi sona ermesi de ihtilafın taraflarının iradesine bağlıdır. Tarafların doğrudan talebi ya da üçüncü kişi veya kişilerin girişimde bulunması ile arabuluculuk mekanizması işletilebilir. Arabuluculuk teklifi zaman açısından da kısıtlamaya tabi tutulmamıştır. Bir uluslararası ihtilaf silahlı çatışma gibi ağır bir evrede devam ederken dahi üçüncü taraf ya da taraflar arabuluculuk teklifinde bulunabilir. Her ne kadar arabuluculuk taraf iradelerine bağlı olsa da istisnai olarak anlaşmadan kaynaklanan bir yükümlülük olarak da karşımıza çıkabilir. Uluslararası bir anlaşma ile tarafların belirli konularda doğacak ihtilaflar için arabuluculuğa başvurma zorunluluğu hüküm altına alınmış olabilir. İşte bu durumda arabuluculuk taraf iradelerinden bağımsız şekilde uluslararası bir yükümlülük olarak başvurulması zorunlu bir çözüm yolu haline gelmektedir. Arabuluculuk sonucu ortaya çıkan sonuç ihtilafın tarafları açısından bir mahkeme kararı gibi bağlayıcı değildir. Taraflar kabul etmediği müddetçe arabuluculuk sonucu alınan kararlar uygulanamaz. Bu husus arabuluculuğun baskı kurmayan, şiddet içermeyen ve bağlayıcı olmayan bir müdahale türü olmasından kaynaklanmaktadır. Üçüncü tarafın caydırıcılığı sadece arabulucu devletle ilişkilerin gerilmesiyle sınırlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selman Ögüt, "Uluslararası Hukukta Barışçıl Çözüm Yolları Açısından Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Arasındaki Arabuluculuğu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 75, 2023, ss. 480-481.

⁵⁷⁶ "İsmail Cem'in Birleşmiş Milletler Genel Kurul Konuşması", New York, 26 Eylül 1997. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n97/860/74/pdf/n9786074.pdf>, ss. 14-17. (Erişim tarihi: 19.12.2024).

⁵⁷⁷ Karel Valansi, "The Importance of Turkey's Mediation Role", UIK Panorama, 2024, <https://www.uikpanorama.com/blog/2024/04/05/mediation/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

(2008), Brezilya-İran Nükleer Anlaşması (2010), Irak-Suriye (2009), Pakistan-Afganistan (2010), Bosna Hersek-Sırbistan (2011) gibi çatışma alanlarında katkı sunulan küresel arabuluculuk faaliyetleri ile birlikte Filistin/Hamas ve İsrail arasındaki dolaylı diyalog süreçleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.⁵⁷⁸ Türkiye'nin İİT çatısı altındaki girişimleri de Filistin-İsrail çatışmasına dair İslam devletlerini harekete geçirmek için önemli bir itici güç olmuştur. Söz konusu dönemde yürütülen aktif diplomasi, Arap devletlerinin İsrail'le normalleşme süreçlerinin sekteye uğramasına ve ortak bir duruş sergileme noktasında gelişmeler kaydedilmesine yol açmıştır. Bu bakımdan Türkiye, İslam devletlerindeki kamuoyunun desteğine de sahip ve İsrail'in Filistin'e yönelik hukuksuz saldırılarına karşı daha etkin bir mücadele yürütülmesinin de öncüsü olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷⁹

Tüm bu süreçte, Türkiye'nin AB aday ülkesi olması ve Batı ittifakı içerisinde yer alması, bölgede güvenilir arabulucu rolüne bir adım daha yaklaşmasına imkân tanımıştır. Valansi bu durumu şöyle ifade etmektedir:

*“Ankara'nın kendine olan güvenini artıran ve bölgedeki sorunların çözümüne yönelik çalışmaya motive eden bir diğer etken de 1999 Helsinki Zirvesi'nde AB'ye aday olarak kabul edilmesidir. Bu dönemde Batı ile Doğu arasında köprü olma metaforu daha da anlamlı hale gelmiştir. Türkiye'nin ekonomik durumundaki iyileşme ve gelişme de tüm bu girişimlerin önünü açmıştır.”*⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Ibid., “Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü ve Arabuluculuk”, Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (Erişim tarihi: 19.12.2024).

⁵⁷⁹ Zehra Aydın İşcan, “İsrail-Filistin Çatışmasında Türkiye'nin Garantörlüğü”, Anadolu Ajansı, 31.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-israil-filistin-catismasinda-turkiyenin-garantorlugu/3038629> (Erişim tarihi: 19.12.2024).

⁵⁸⁰ Valansi, ibid.

Diğer yandan, yine bu dönemde Türkiye'nin İsrail ile arasında gerilimler kışkırtılmıştır. 2009 yılında Davos Ekonomi Zirvesi'nde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan'ın İsrail Devlet Başkanı Perez'e yönelik eleştirel söylemi üzerine patlak veren 'One Minute' krizi Türk-İsrail ilişkilerini germiştir.⁵⁸¹ 2010 yılında ise daha sonra detaylıca değinileceği üzere Mavi Marmara olayı iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin uzun süre durma noktasına gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu süreçte iki devlet karşılıklı olarak elçiliklerini kapatmıştır.⁵⁸²

11 Eylül saldırılarının ardından Türkiye'nin Ortadoğu politikasını şekillendirirken referans aldığı bir başka konu da Medeniyetler İttifakı olmuştur. Terörizme karşı küresel savaş, Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması (*The Clash of Civilizations*) teorisi⁵⁸³ ve dünyanın dört bir yanında gerçekleşen bir dizi terör saldırısı bağlamında, İspanya Başbakanı José Luis Rodríguez Zapatero, 21 Eylül 2004'te New York'ta BM Genel Kurulu'nda yaptığı ilk konuşmada Medeniyetler İttifakı (*Alliance of Civilizations*) fikrini şu sözleriyle ortaya atmıştır: "Farklı kültürlerin yarattığı ve zenginleştirdiği bir ülkenin temsilcisi sıfatıyla, bu Meclis'ten önce Batı ile Arap ve Müslüman dünyaları arasında bir Medeniyetler İttifakı teklif etmek istiyorum."⁵⁸⁴ Zapatero'nun Medeniyetler İttifakı fikri BM'nin topluluklar arasında büyüyen

⁵⁸¹ İsrail'in, Gazze'den atılan füzeleri gerekçe göstererek Aralık 2008'de başlattığı "Dökme Kurşun" operasyonu, Ankara-Tel Aviv hattında tansiyonun yükselmesine yol açmıştır. Operasyon sırasında çoğu sivil olmak üzere 1.300'den fazla kişi yaşamını yitirmiş, binlerce kişi yaralanmıştır. Peş peşe yaşanan krizler, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da germiştir. Bu atmosferde, Türkiye ve İsrail liderleri İsviçre'deki Davos Ekonomi Zirvesi'nde bir araya gelmiş ve Erdoğan ile dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, "Gazze: Ortadoğu'da Barış İçin Model" başlıklı bir panelde yer almıştır. Ancak panelin sonunda Peres'in konuşmasının ardından oturumu kapatmaya hazırlanan moderatöre "One minute" diyerek müdahale eden ve söz almak isteyen Erdoğan, sert ifadeler kullanmıştır. Türk-İsrail ilişkilerinde dönüm noktalarından biri olarak kaydedilen bu olay, "One Minute" krizi olarak anılmış ve iki ülke arasındaki diplomatik gerilimi daha da artırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Katrin Bennhold, "Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos", New York Times, 29 Ocak 2009, <https://www.nytimes.com/2009/01/30/world/europe/30clash.html> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

⁵⁸² Salim Çevik, "Erdoğan, Gaza and Turkey's Regional Reconciliation", Arab Center Washington DC, 2023, <https://arabcenterdc.org/resource/erdogan-gaza-and-turkeys-regional-reconciliation/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

⁵⁸³ Samuel Huntington tarafından ortaya atılan, Soğuk Savaş sonrası dönemde kültürel ve dini kimliklere dayalı çatışmaların yaşanacağını iddia eden teoridir. Bkz. Samuel P. Huntington, *The Clash Of Civilizations: And The Remaking Of World Order*, Simon & Schuster, 2002.

⁵⁸⁴ "José Luis Rodriguez Zapatero, İspanya'nın Eski Başbakanı 2004'te BM Genel Kurulu'na Hitap Ederken", <https://www.un.org/webcast/ga/59/statements/spaeng040921.pdf> (Erişim tarihi: 15.08.2024).

bölünmeler, şiddet içeren aşırılıkçılığın yükselişi, dünya algılarındaki kutuplaşma ve hoşgörüsüzlük, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık manifestoları belirtileri tehdidi altındaki kültürel çeşitliliğin yönetimindeki bir politika boşluğunu acilen doldurma ihtiyacını fark ettiği bir zamanda ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁵

Zapatero'nun konuşmasının ardından, girişimin potansiyelini keşfetmek için bir çalışma grubu oluşturmayı kabul eden dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan ile Medeniyetler İttifakı fikri tartışılmıştır. Kısa bir süre sonra dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Medeniyetler İttifakı'nın eş sponsoru olarak Zapatero'ya katılmıştır. Bu anlamda, projenin öncülerinin, Erdoğan ve Zapatero olduğu görülmektedir.⁵⁸⁶

14 Temmuz 2005'te Annan, New York'taki BM Genel Merkezi'nde yaptığı açıklamayla Medeniyetler İttifakı'nın üye devletlere başlatıldığını resmen duyurmuştur. Bu vesileyle, yeni girişimden uluslararası toplumun köprüler kurmak, önyargıları aşmak ve kutuplaşmayı önlemek için ortak çaba gösterme ihtiyacına bir yanıt olarak söz etmiştir. Medeniyetler İttifakı'nın aşırılık yanlısı güçlere karşı bir işbirliği ve geleneklere ve dini inançlara karşılıklı saygıyı güçlendirmeye yönelik bir hareket olması gerektiğini de belirtmiştir. Medeniyetler İttifakı bundan böyle İspanya ve Türkiye Hükümetlerinin ortak sponsorluğunda BM Genel Sekreteri'nin özel bir girişimi haline gelmiştir.

Medeniyetler İttifakı temelde, farklı kültür ve dinlere mensup kişiler arasındaki işbirliği ve anlayışı geliştirmeyi amaçlamıştır. Böylece kutuplaşma ve aşırılıkların azalması planlanmıştır. Türkiye'nin bu noktadaki konumu, *“medeniyetlerin yalnızca çatışmadığı aynı zamanda küreselleşme sürecinde işbirliği de yapabileceği”* görüşüne dayanmıştır. Bu bağlamda kültür ve medeniyetler arasındaki işbirliği ve çoğulculuğun

⁵⁸⁵ “United Nations Alliance of Civilizations”, <https://www.unaoc.org/who-we-are/history/> (Erişim tarihi: 15.08.2024).

⁵⁸⁶ Nurullah Ardic “Civilizational Discourse, the ‘Alliance of Civilizations’ and Turkish Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2014, ss. 101-122, <https://www.insightturkey.com/articles/civilizational-discourse-the-alliance-of-civilizations-and-turkish-foreign-policy> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

arttırılabileceği savunulmuştur.⁵⁸⁷ Örneğin, Erdoğan, 29 Ocak 2004 tarihli bir konuşmasında, “*medeniyetleri buluşturan ve uyumlulaştıran bir dünya yaratmaya ihtiyacımız var... çeşitli toplantılarda,.....barışın kazanması için.....konferanslarda bir araya gelmeye ihtiyacımız var. Bizim inancımız budur.*” diyerek bu projenin temel mantığını da ortaya koymuştur.⁵⁸⁸ Proje aynı zamanda BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından da desteklenmiştir. Bu bağlamda ilgili projenin Türk ve Avrupalı devletlerin projesi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.⁵⁸⁹ İttifaka 158 üye dahil olmuş olup, en üst düzeyli ve siyasi nitelikli faaliyeti belirli aralıklarla düzenlenen Küresel Forumlar olmuştur. Forumlara, Medeniyetler İttifakı Dostlar Grubu üyelerinden Hükümet ve uluslararası kuruluş temsilcileri ile sivil toplum ve özel sektör temsilcileri katılmıştır.⁵⁹⁰

Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından bu proje şu şekilde tanımlanmıştır:

“Çeşitli aşırı unsurlar, Müslüman ülkeler ve Batılı ülkeler karşılıklı şüpheli, korkuyu ve kutuplaşmayı artırmaktadır. Bu ittifak sadece kapsayıcı bir koalisyonun uluslararası barış ve istikrara tehdit oluşturan bu durumun yıkıcılığını engelleyebileceğini zihninde bulunduran kültürler arasındaki karşılıklı saygıyı genişletmek vasıtasıyla aşabilmeyi amaçlamaktadır. Bu girişim tüm toplumların gelişme, güvenlik, çevre ve refah konularında karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduğu fikri üzerine temellenir. Bu durum, ortak bir politik irade

⁵⁸⁷ Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, Küre Yayınları, 2002, s. 34.

⁵⁸⁸ Yakup Döğner, “Erdoğan’ın 2004-2024 Yirmi Yıllık ABD-İsrail ve AB Politikası”, <https://iktibasdergisi.com/2024/03/03/erdoganin-2004-2024-yirmi-yillik-abd-israil-ve-ab-politikasi/> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

⁵⁸⁹ “Alliance of Civilizations”, UN, 2013, <https://www.un.org/youthenvoy/2013/09/unaoc-alliance-of-civilizations/>, (Erişim tarihi: 25.7.2024).

⁵⁹⁰ “The Alliance of Civilizations Initiative”, Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024, <https://www.mfa.gov.tr/the-alliance-of-civilizations-initiative.en.mfa> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

*kurmakta ön yargıları, yanlış algıları ve kutuplaşmayı aşmak amaçlanmaktadır.”*⁵⁹¹

Proje başlangıçta Türkiye'nin AB üyeliği sürecinin de önemli bir parçası olmuştur. Tezin daha önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere, AB'nin bir 'Hristiyan Kulübü' olarak adlandırılması karşısında, çoğulculuğun, Müslüman bir Türkiye'ye de üyelik vermeyi gerektirmesi fikri bu açıdan önemlidir. Erdoğan da; *“Eğer AB Hristiyan Kulübü değilse, bunu ispatlamalıdır. AB'nin Hristiyan Kulübü olmadığını söylemek AB'nin bir Hristiyan Kulübü olmadığı anlamına gelmez.”*⁵⁹² ifadeleriyle bu fikri tasdiklemiştir. Bu ittifak yoluyla Türkiye AB üyelik sürecinde etkin bir ivme kazanmayı amaçlamıştır.⁵⁹³ Zira ittifakın kültürel anlamda AB'ye yaklaşmayı kolaylaştıracağı planlanmıştır. Bir yanda sosyo-politik bir proje ve kurum olarak ortaya çıkan bu projenin İbrahimi dinler olan İslam ve Hristiyanlık arasındaki bağın düşünüldüğünden daha kuvvetli olduğunu ortaya koyabileceği de düşünülmüştür.⁵⁹⁴

Bu proje bağlamında Türkiye, kendisini bir köprü konumuna yerleştirmiştir. Gerçekten de burada köprü metaforunu kullanmak önemlidir zira söz konusu girişim Türkiye için AB'ye giriş sürecinde bir aşama iken aynı zamanda Türkiye medeniyetler arasındaki bir arabulucu bir konumda da yer almıştır. Diğer yandan Türkiye'nin 2004 yılından itibaren, kendisini bir Batılı devlet olarak değil de köprü olarak değerlendirmesi, Balcı ve Miş tarafından, Atatürk'ün ortaya koyduğu Batılılaşma sürecine karşı da bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Zira böylece Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile tesadüfi ya da konu odaklı geçici ittifaklar yapmanın dışında kendisini Batı

⁵⁹¹ Ibid.

⁵⁹² Ali Balcı, Nebi Miş, “Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, *Turkish Studies*, Vol: 9, No: 3, 2008, s. 389.

⁵⁹³ Ardıç, ibid., ss. 101-102.

⁵⁹⁴ Erdoğan bir konuşmasında bu durumu şöyle anlatmıştır: *“Hristiyan, İslam ve Yahudi alemlerinin birbirini anlayabileceğine yürekten inandık... Medeniyetler çatışmasını ileri sürenlere karşı medeniyetler ittifakının mümkün olduğunu ilan ettik... 'Bizi ve onlar'ı aşacak bir anlayışı geliştirmemiz lazım. ' kutuplaşmanın sembolü olan ikilem. Bunun ilk adımı hoşgörüyü, diyalogu ve dayanışmayı güçlendirmektir.”* Bkz. Emre Yıldırım, “Medeniyetler İttifakı ve AB”, 2008, TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/764/medeniyetler_ittifaki_ve_ab (Erişim tarihi: 25.7.2024).

ittifakının bir parçası olarak gören bir ülke iken, yeni süreçte kendi dini mevcudiyetini benimseyerek hareket eden bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde atılmış bir adım olarak görülse bile, Türkiye'nin AB'den uzaklaşarak, 'Ortadoğululaşma' sürecine girmesine de neden olabilecektir.⁵⁹⁵ Diğer yandan, Türkiye'nin Medeniyetler İttifakını bir yandan güçlü bir şekilde savunması ve bu oluşum içerisinde öncü bir rol alması diğer yandan ise AB üyeliğini güçlü bir şekilde talep etmesi, Türk politika yapıcılar tarafından bir çelişki değil, tamamlayıcı bir unsur olarak yansıtılmıştır. Zira Erdoğan'a göre *"Türkiye'nin AB üyeliği doğu ve batı arasındaki kültürel bölünmeye bir köprü vazifesi görecektir. (Üyelik), birbirlerini tanıma çabalarında karşılıklı olarak Müslümanlar ve Hristiyanları olumlu yönde etkileyen bir adım teşkil edecektir. Bu üyelik aynı zamanda Medeniyetler İttifakı için zemini güçlendirecektir."*⁵⁹⁶

Bu anlamda Medeniyetler İttifakı projesinin Türkiye'nin diyalog kültürüne hem siyasi hem de dini açıdan katkı sağlayabileceği, Türkiye'nin Müslüman ağırlıklı laik bir ülke olmasının onun AB üyeliğini teşvik edebileceği, böylece Hristiyan ve Müslüman ülkelerin birlikte yaşayabileceğini ispat ederek medeniyetler çatışması teorisinin yanlışlandığını kanıtlayabileceği ifade edilmiştir.⁵⁹⁷ Diğer yandan Türk siyasetçiler Türkiye'nin AB üyeliğinin, bu anlamda AB açısından da faydalı olacağını iddia etmişlerdir.⁵⁹⁸ Türkiye'nin 2005-2019 yılları arasında projeye yaklaşık 11 milyon Dolar ile en fazla maddi katkı sağlayan bağışçı ülke olması bu inancı tasdikler nitelikte olmuştur.

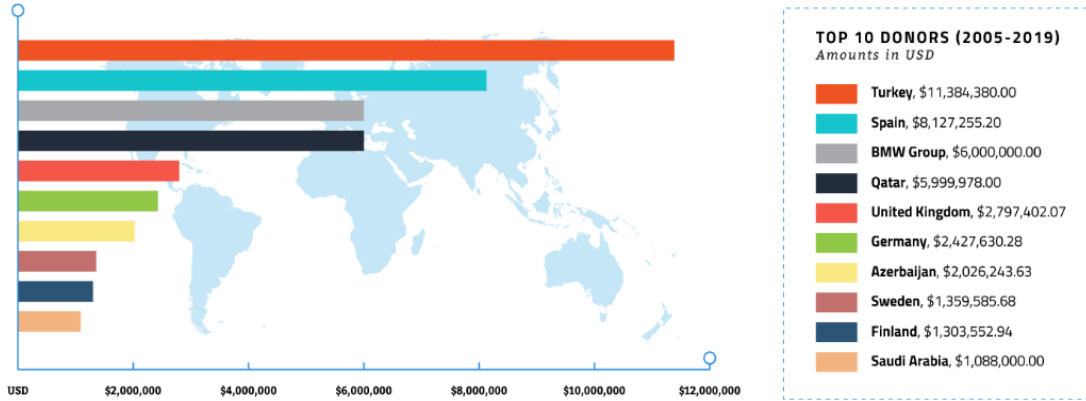
⁵⁹⁵ Balcı, Miş, ibid., s. 401.

⁵⁹⁶ Recep Tayyip Erdoğan, "Our European Destiny", Global Agenda, *World Economic Forum*, Vol: 4, No: 1, 2006, ss. 30-32, <https://www.globalagendamagazine.com/2006/erdogan.asp> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

⁵⁹⁷ Yuhannan, ibid., s. 55.

⁵⁹⁸ Balcı, Miş, ibid., s. 402.

Tablo 5: Medeniyetler İttifakı'nın Kuruluşundan İtibaren İttifak Güven Fonu'na Katkı Sağlayan İlk On Bağışçı

Kaynak: The United Nations Alliance of Civilizations (UNAOC)⁵⁹⁹

Proje Türkiye dışındaki diğer bölgesel güce sahip Müslüman ülkeler olan Suudi Arabistan, Mısır, İran ya da Pakistan'dan destek görmemiştir. Bu yönüyle Medeniyetler İttifakı projesinin paradoksal olarak medeniyet çatışmasını yeniden inşa etme yönünde bir adım olabileceği dahi ileri sürülmüştür.⁶⁰⁰ Sonuç olarak Tezin bağlamında bu girişim Türkiye'nin söz konusu dönemde Ortadoğu'ya ve Batı'ya yönelik eş zamanlı tutumunu anlamamız açısından önem arz etmiştir. Zira AB ile Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine yaklaşımları ve bölge politikaları- özellikle Ak Parti'nin ilk döneminde- benzer unsurlar taşımıştır.

Sonuç itibarıyla Ak Parti'nin 2002-2009 yılları arasındaki dış politikası, özellikle AB ile uyum sürecine odaklanmış ve aynı zamanda Ortadoğu ile ilişkilerinde de önemli adımlar atmıştır. Bu dönemde Türkiye, hem Batı ile entegrasyon sürecini devam ettirirken hem de Ortadoğu'da aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Ak Parti'nin önde gelenlerinin söylemleri ve bu süreçteki somut olaylar, Sosyal İnşacılık perspektifinde Türkiye'nin uluslararası kimliğini yeniden inşa etme çabasını yansıtmıştır. Bu bağlamda söz konusu dönemde yaşanan gelişmeler, özellikle Medeniyetler İttifakı girişimi,

⁵⁹⁹ “Medeniyetler İttifakı'nın Kuruluşundan İtibaren İttifak Güven Fonu'na Katkı Sağlayan İlk On Bağışçı”, <https://www.unaoc.org/who-we-are/trust-fund-and-donors/> (Erişim tarihi 09.09.2024).

⁶⁰⁰ Balcı, Miş, ibid., s. 402.

Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikasının hem Batı ile hem de Ortadoğu ile dengeli bir şekilde nasıl ilerlediğini gösteren önemli örneklerden olmuştur. Bir sonraki bölümde bu uyumun nasıl ortadan kalktığı ve ayrışmanın yaşandığı analiz edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTADOĞU POLİTİKALARINDA AYRIŞMA DÖNEMİ

A. Türkiye'nin Ortadoğu Politikasında Paradigma Değişimi

Ahmet Davutoğlu'nun dış politika vizyonu Başbakanlık Dış Politika Başdanışmanı olarak görev yaptığı 2002-2009 yılları arasında Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu yeniden tanımlayan ve dönüştüren bir paradigma değişikliğini temsil etmektedir. Bu dönem, Davutoğlu'nun 'Stratejik Derinlik'⁶⁰¹ kavramı etrafında şekillenen dış politika anlayışı ile karakterize edilmiştir. Bu anlayış, Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve jeopolitik mirasını etkin bir şekilde kullanarak, ülkenin bölgesel ve küresel bir aktör olarak konumlanmasını hedeflemektedir. Söz konusu vizyonun temelindeki Stratejik Derinlik kavramı Türkiye'nin tarihsel ve coğrafi özelliklerinin, onu hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkili bir aktör haline getirebileceği düşüncesine dayanmaktadır. Davutoğlu'na göre Türkiye, tarihin ve coğrafyanın sunduğu bu avantajları stratejik bir derinlikle değerlendirmeli ve farklı bölgelerde aktif bir dış politika izlemelidir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin hem doğu hem de batı ile dengeli ilişkiler kurmasını ve uluslararası arenada bağımsız bir politika izlemesini öngörmektedir. Söz konusu dönem, Türkiye'nin çevresindeki ülkelerle olan ilişkilerini derinleştirerek, bir 'merkez ülke' olarak konumlanma çabalarının arttığı bir dönem olmuştur.⁶⁰²

Davutoğlu'nun dış politika anlayışının bir diğer önemli unsuru, Türkiye'nin komşu ülkeler ile olan sorunlarını asgari seviyeye indirerek ulusal çıkar ve amaçlarını takip etmeye yönelmesi olmuştur. 'Komşularla sıfır sorun'⁶⁰³ politikası olarak

⁶⁰¹ Davutoğlu, ibid., ss. 41-42.

⁶⁰² Bülent Aras, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt: 11 Sayı: 3, 2009, ss. 127-142.

⁶⁰³ Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", s. 79, Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2016, ss. 91-92.

isimlendirilen bu politika Türkiye'nin komşu ülkelerle olan tarihsel ve siyasi sorunlarını çözmeyi ve bölgesel işbirliğini artırmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin barışçıl ve proaktif bir dış politika izlemesini sağlayarak, bölgesel istikrarı desteklemeyi amaçlamıştır. Ancak, bu politika ileride daha detaylı anlatılacağı üzere özellikle Arap Baharı sonrasında Suriye'de yaşanan gelişmelerle birlikte eleştirilmiş ve zamanla zorluklarla karşılaşmıştır.

Yeni dış politika vizyonunda ‘çok boyutlu dış politika’ anlayışı da önemli bir yer tutmuştur. Çok boyutluluğu siyasi, iktisadi ve dış politika bağlamında ele almış ve şu değerlendirmede bulunmuştur:⁶⁰⁴

“Biz uluslararası ilişkilerde Türkiye’nin rolü hakkında konuştuğumuzda... eğer bir yol var ise üç kutup olduğunu söyleriz. Siyasi kutup demokrasi ve reformlardır. Ekonomik kutup ekonomik büyüme ve sürdürülebilir ekonomik büyümedir. Ve dış politika kutbu aktif, hatta proaktif, barış temelli bir dış politikadır. Bunlar birbirine bağlıdır.”

Bu anlayış Türkiye'nin sadece Batı'ya değil, aynı zamanda Doğu'ya, Ortadoğu'ya, Kafkasya'ya ve Afrika'ya da yönelmesini öngörmüştür. 2002-2009 yılları arasında, bu anlayış doğrultusunda Türkiye AB ile müzakerelere devam ederken, aynı zamanda İslam dünyası ve komşu bölgelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu çok boyutlu yaklaşım Türkiye'nin küresel bir güç olarak yükselmesine katkı sağlamayı hedeflemiştir.⁶⁰⁵ Ahmet Davutoğlu ulus-devlet kavramını bütünüyle reddetmeyen, ancak bu kavramın tarihsel bağlamını gözardı eden modern tanımlara eleştirel yaklaşan

⁶⁰⁴ Ahmet Davutoğlu, "Vision 2023: Turkey's Foreign Policy Objectives", Speech Delivered at the Turkey Investor Conference: The Road to 2023, November 22, 2011, <http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-vision-2023-turkey-s-foreign-policyobjectives-delivered-by-h e -ahmet-Davutoğlu -minister-of-foreign-affairs.mfa> (Erişim tarihi: 07.03.2024).

⁶⁰⁵ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, ss. 6-7, Ali Balcı, “Stratejik Derinlik'te Kemalizm ile Hesaplaşmak”, Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran (der.), *Stratejik Zihniyet; Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, 2014, s. 221.

bir bakış açısına sahip olmuştur. Türkiye'nin yalnızca 20. yüzyılda ortaya çıkan bir ulus-devlet olarak tanımlanmasını yetersiz ve tarihsel gerçeklikten uzak bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Davutoğlu'na göre Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası üzerine inşa edilmiş bir ulus-devlet olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.⁶⁰⁶ Bu tanım, Türkiye'nin derin tarihsel köklerini ve çok kültürlü mirasını dikkate alan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Davutoğlu'nun politik düşünceleri incelendiğinde, İslamcı-muhafazakâr bir kimliğe sahip olduğu ve bu kimliği dış politika anlayışına yansıttığı görülmektedir. Milliyetçi unsurları da barındıran bu yaklaşım, Türklüğü modern bir seküler ulus olarak değil, Müslümanlıkla iç içe geçmiş ve tarihsel süreçte olgunlaşmış bir kimlik olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber Türklüğü tanımlarken Türkistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir tarihsel ve coğrafi süreci göz önünde bulundurmaktadır. Bu yaklaşım, onu Kemalist ideolojiden ve Türkçü-Turancı söylemden ayırmaktadır.⁶⁰⁷ Davutoğlu'na göre, ulus-devletin oluşum süreci, Osmanlı ve İslam mirası üzerine inşa edilen yeni devleti, bu mirası dışlayan bir yapıya dönüştürmüştür. Ancak, Türkiye'nin gerçek güç kaynağının, tarihsel ve coğrafi zenginliklerden beslenen özgün kimliğinde yattığını savunmaktadır.⁶⁰⁸ Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politika vizyonunu yeniden şekillendirerek, geçmişin mirasıyla barışık bir ulusal kimlik oluşturmayı hedeflemektedir.

Davutoğlu Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde belirlenen dış politika rotasına yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlayarak, "Türkiye'nin etrafının düşmanlarla çevrili olduğu düşüncesi"nden ve bu düşünceye dayanan savunmacı reflekslerden kurtulması gerektiğini savunmuştur.⁶⁰⁹ Bu yeni yaklaşım, komşularla ortak tarihsel ve coğrafi miras üzerinden daha dostane ilişkiler geliştirmeyi hedeflemekte ve askeri bürokratik yapıyı

⁶⁰⁶ Davutoğlu, ibid., s. 8, Balcı, ibid., idem.

⁶⁰⁷ Davutoğlu, idem., Balcı, ibid., s. 222.

⁶⁰⁸ Davutoğlu, ibid., s. 407, Ali Balcı, *Dış Politikada Hesaplaşmak; AK Parti, Ordu ve Kemalizm*, Lejand, 2020, s. 70, Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Bigbang Yayınları, 2014, s. 19, Aras, ibid., ss. 127-142.

⁶⁰⁹ Kösebalaban, ibid., idem, Aras, ibid.

zayıflatarak, daha sivil bir dış politika anlayışının önünü açmaktadır. ‘Stratejik Derinlik’ doktrini, Davutoğlu'nun dış politika vizyonunun temelini oluşturarak, Türkiye'nin coğrafi konumunu ve tarihsel mirasını uluslararası ilişkilerde bir avantaj olarak kullanmayı amaçlamaktadır. Bu doktrin, Türkiye'nin komşu devletlerle olan ilişkilerini rejimlerden bağımsız hale getirerek, halklar arasında daha güçlü bağlar kurmayı, Türkiye'nin sınırlarını aşarak, Avrasya, Ortadoğu ve Avrupa gibi geniş bir coğrafyada yeni bir barış bilinci oluşturmayı hedeflemektedir.⁶¹⁰ Yaklaşım dış politikanın realist esastan uzaklaşmaya başladığını vurgulayarak kimliksel bir dönüşümle dış politikada büyük ve derin stratejik sonuçlar alınabileceği varsayımına dayanmaktadır.

Bu yeni dış politika anlayışı, Türkiye'nin uluslararası sorunların çözümünde arabulucu rol oynamasını ve barışçıl yollarla çözümler üretmesini öngörmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Ortadoğu'da, bilhassa Filistin-İsrail sorunu gibi hassas ve problemlili konularda dış politikasını, tehdit altındaki insanların lehine olacak şekilde tasarlaması, aktif bir rol üstlenmesi ve bölgesel barışın tesisi için çaba göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. Davutoğlu da “ahlaki, hukuki ve siyasi bir uluslararası topluluk yükümlülüğü olarak Filistin Devleti’nin tanınması gerekliliğinden” yana politika gütmüştür.⁶¹¹ Aynı zamanda, aktif bir diplomasi eliyle insan onurunun savunulması gerekliliğine işaret etmiş ve bu çerçevede bir politika yürütmeyi önemli görmüştür.⁶¹² Bu yaklaşım, Türkiye'nin uluslararası arenada saygın bir yer edinmesini ve bölgesel liderlik rolünü pekiştirmeyi amaçlamıştır.⁶¹³

⁶¹⁰ Balcı, “Stratejik Derinlik'te Kemalizm ile Hesaplaşmak”, s. 224, Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 407; Balcı, ibid., s. 70; Aras, ibid.

⁶¹¹ “Dışişleri Bakanı Davutoğlu ‘Filistin Devleti’nin Tanınması Uluslararası Toplum İçin Bir Seçenek Değil, Ahlaki, Siyasi, Stratejik ve Meşru Bir Yükümlülüktür”, Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-filistin-devletinin-taninmasi-uluslararasi-toplum-icin-bir-secenek-degil-ahlaki-siyasi-yukumluluktur.tr.mfa> (Erişim tarihi: 07.03.2025).

⁶¹² Ahmet Davutoğlu, “Türkiye’nin Restorasyonu: Güçlü Demokrasi, Dinamik Ekonomi, Etkin Diplomasi”, *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, No: 7, 2014, Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An assessment of 2007,” s. 79, Tarık Oğuzlu, “Soft Power in Turkish Foreign Policy,” *Australian Journal of International Affairs*, Vol: 61, No: 1, 2007, ss. 81-97.

⁶¹³ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, ss. 91-92.

Yeni dış politika vizyonunda ayrıca Türkiye'nin kültürel diplomasiye ve medeniyetler arası diyaloga önem vermesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin İslam dünyası ile Batı arasında bir köprü işlevi görmesi, kültürel ve tarihi mirasını uluslararası düzeyde tanıtması ve yumuşak güç unsurlarını etkin bir şekilde kullanması hedeflenmiştir. Bu vizyon zaman zaman Türkiye'nin bölgedeki siyasi, kültürel ve ekonomik etkisini artırmaya çalışırken, yumuşak güç unsurlarını kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını canlandırmaya çalıştığı ve bu doğrultuda bölgesel bir güç olmayı hedeflediği 'Yeni Osmanlıcılık' (*Neo-Ottomanism*) olarak eleştirilmiştir. Ancak, Davutoğlu bu eleştirileri reddetmiş ve Türkiye'nin tarihsel mirasını stratejik bir avantaj olarak değerlendirdiğinin altını çizmiştir. Bu dış politika anlayışı, özellikle Arap Baharı sürecinde ve Suriye iç savaşında eleştirilerin hedefi olmuştur. Türkiye'nin bu süreçlerde izlediği politikalar, bölgedeki istikrarsızlık ve güvenlik sorunları nedeniyle zorluklarla karşılaşmış ve eleştiriler artmıştır. Komşularla sıfır sorun politikası, bu dönemde özellikle Suriye'deki gelişmelerle birlikte sorgulanmıştır.

Söz konusu dış politika vizyonu, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmeyi ve bölgesel bir lider olmayı hedefleyen kapsamlı bir strateji sunmuştur. Bu vizyonun uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ve uluslararası dinamikler, politikanın etkinliğini zaman zaman sınırlasa da Davutoğlu'nun stratejik derinlik anlayışı Türk dış politikasında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin jeopolitik avantajlarını en iyi şekilde kullanarak bölgesel ve küresel düzeyde etkili bir aktör olma hedefi vizyonunun temelini oluşturmuştur. Buna ek olarak Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde yeni bir rota çizmesinin önünü açarak dönemin küresel ve bölgesel dinamiklerine staükocu Türk dış politikasına alternatif yeni bir yaklaşım sunmuştur. Bu dış politika anlayışında öne çıkan unsurlar, Türkiye'nin jeopolitik önemini ve tarihsel mirasını en iyi şekilde kullanarak, uluslararası alanda etkin bir rol üstlenmesine yönelik bir stratejiyi barındırmak olmuştur. Bu yönüyle söz

konusu vizyon Türkiye'nin sadece bölgesel bir aktör olarak değil, aynı zamanda küresel bir güç olarak konumlanmasını da hedefleyen kapsamlı bir stratejik çerçeve olarak tanımlanabilecektir.

Dönemin Türk dış politikasını kurgulayan Davutoğlu'nun sıkça vurguladığı 'merkez ülke' kavramı, Türkiye'nin 'köprü ülke' olarak tanımlanmasını reddetmiştir.⁶¹⁴ Bu yeni anlayış, Türkiye'nin bölgesel ve küresel siyasetteki rolünü yeniden tanımlamış ve dış politika uygulamalarına da yansımıştır. Özellikle Türkiye'nin 'yakın kara havzası' olarak adlandırılan bölgelerde daha aktif bir dış politika izlenmiş, bu süreçte sorunların çözümünde yumuşak güç unsurlarına öncelik verilmiştir.⁶¹⁵ Davutoğlu'na göre, Türkiye'nin demokrasi modeli, bu yumuşak gücün temel kaynağını oluşturmaktadır.⁶¹⁶ Ekonomik entegrasyon ise bir diğer önemli yumuşak güç aracı olarak değerlendirildiğinden Türkiye'nin bölgesinde düzen kurma ve barışı koruma misyonunu gerçekleştirebilmesi için çevre ülkelerle ekonomik bağlarını güçlendirmesi gerektiği vurgulanmıştır, zira ekonomik ilişkilerin diğer alanlardaki sorunların çözümünde etkili bir rol oynayacağı değerlendirilmiştir.⁶¹⁷

Davutoğlu'nun dış politika vizyonuna yönelik eleştiriler, Türkiye'nin bölgesel politikasının zaman zaman aşırı iddialı olduğu yönünde yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin 'yumuşak güç' unsurlarını yeterince kullanamaması ve zamanla 'sert güç' araçlarına başvurması, uluslararası toplumda bazı olumsuz algılara yol açmıştır. Bununla birlikte, Davutoğlu'nun dış politika vizyonunun, Türkiye'nin dış politikada daha bağımsız ve çok yönlü bir rota izlemesine katkıda bulunduğu yadsınamaz. Türkiye'nin sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel düzeyde etkili bir aktör olma hedefini yansıtmış ve Türk dış

⁶¹⁴ Faruk Sönmezoglu, *Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması- Tarihsel Süreçten Kesitlerde Osmanlı/Türkiye Örnekleri*, Der Yayınları, 2016, s. 472.

⁶¹⁵ Idem.

⁶¹⁶ Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", ss. 76-96.

⁶¹⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 83.

politikasının 21. yüzyılda yeniden şekillendirilmesine önemli etkiye bulunarak, olumlu ya da olumsuz, iz bırakan bir dönem olarak değerlendirilmiştir.⁶¹⁸

Ahmet Davutoğlu'nun dış politika vizyonu, Türkiye'nin uluslararası alanda daha etkin ve saygın bir konuma gelmesini hedefleyen kapsamlı bir stratejiyi içerir. Bu strateji, Türkiye'nin tarihsel ve coğrafi bağları çerçevesinde çok yönlü bir dış politika izlenmesini öngörmektedir. Bu bağlamda, AB ve Avrupa ülkeleri Davutoğlu'nun dış politikasında merkezi bir yer tutmuştur. Türkiye'nin AB ile ilişkilerini ülkenin küresel arenadaki konumunu güçlendirecek bir araç olarak görmüştür.⁶¹⁹ AB sadece bir ekonomik ortak değil, aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşme sürecini hızlandıracak, uluslararası normlara uyumunu sağlayacak ve küresel güç olma hedefini destekleyecek bir platform olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte AB üyelik süreci Türkiye'nin Batı ile olan bağlarını güçlendirmek ve bölgesel bir güç olarak etkisini artırmak için bir fırsat olarak algılanmıştır.

2005 yılında başlayan AB ile üyelik müzakereleri, Davutoğlu'nun dış politika stratejisinin bir başka önemli ayağını oluşturmuştur. Bu süreçte, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği siyasi ve iktisadi reform süreci hem Davutoğlu'nun AB'yi ne kadar ciddiye aldığına bir göstergesi olmuş, hem de iç politika açısından ciddi bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmiştir. Davutoğlu, Türkiye'nin AB üyeliğinin, ülkenin modernleşme sürecini tamamlaması için kritik bir adım olduğunu savunmuştur. Ancak, müzakerelerin başlamasından kısa bir süre sonra Türkiye'nin AB ile ilişkileri durgunlaşmıştır. Davutoğlu'nun bu süreçte karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, AB'nin Türkiye'ye yönelik tutumundaki belirsizlikler olmuştur. AB Türkiye'nin üyelik sürecini desteklerken, aynı zamanda çeşitli engeller de koymuş ve müzakere sürecini yavaşlatmıştır. Bu durum, Türkiye'nin AB'ye olan ilgisinin

⁶¹⁸ Davutoğlu, *ibid.*, ss. 119-128.

⁶¹⁹ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası-İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, 2015, ss. 270-274.

zamanla azalmasına yol açmıştır.⁶²⁰ Davutoğlu'nun dış politika stratejisinde AB'ye verilen önemin zamanla azalması, Türkiye'nin kendi bölgesel politikalarına daha fazla odaklanmasını da beraberinde getirmiştir.⁶²¹

Davutoğlu'nun stratejik derinlik görüşünün Türkiye'nin başka bir eksene oturmasına neden olduğu yönünde eleştirel değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu değerlendirmelere göre, Türkiye'nin dış politikası söz konusu yıllarda Davutoğlu tarafından geliştirilen ideoloji üzerine otururken stratejik derinlik görüşü Türkiye'nin baskın bir şekilde Batı ile uyumlu hareket etme ve buna bağlı olarak Batılı olmayan komşu devletler ile kurduğu ilişkinin güvenlik tehdidi algısı üzerinden değerlendirilmesi bağlamında temellenen dış politikasını bertaraf etmiştir.⁶²² Bu durum kuşkusuz ki Türkiye'nin artık salt 'Batılı ya da bir başka deyişle Avrupalı bir ülke' olarak tanımlanmadığını ve Türk kimliğinin bu şekilde değerlendirilmediğini göstermektedir. Davutoğlu bilhassa stratejik derinlik bakış açısının Türkiye'yi Avrupa'dan uzaklaştırdığına yönelik gelen eleştirilere cevaben, stratejik derinlik perspektifinde Türkiye'nin birden fazla kimliği olduğunu, bunlardan birinin de Avrupalılık olduğunu vurgulamıştır.⁶²³ Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin Türkiye açısından öncelik olduğunu ifade etmiş ve kendisini bir 'Avrupalı' olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda Türkiye ve AB'nin ortak bir tarihi, aynı coğrafyayı, bakış açısını, değerleri (demokrasi, insan hakları, eşitlik, hukukun üstünlüğü gibi) paylaştığını ifade etmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin kurucularının Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi Avrupa'ya mal olmuş

⁶²⁰ Burçin Hafize Tarcan, Hilal Akgüller, Kübra Işık, "Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası", *International Academic Journal*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 258.

⁶²¹ Balcı, ibid., idem., Ayşe Köse, *Avrupa Birliği'nin Türkiye'deki Azınlıklar Konusuna Yaklaşımının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 4

⁶²² Heinz Kramer, "AKP's "New" Foreign Policy Between Vision and Pragmatism", SWP Berlin Working Paper, FG2, Haziran 2010, s. 34, www.swp-berlin.org/en/common/get_document.php?asset_id=7270. (Erişim tarihi: 12.04.2025).

⁶²³ Ahmet Davutoğlu, "Turkish Foreign Policy and the EU in 2010", *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 8, No: 3, 2010, s. 13-14.

birtakım tarihi gelişmelerden etkilenmiş kimseler olduklarını ve Türk modernleşmesi açısından bu süreçlerin önemli bir yeri olduğunu savunmuştur.⁶²⁴

Bunların dışında, BM ve NATO ile olan ilişkileri de genel olarak batı şemsiyesi altında değerlendirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye barış ve güvenlik gibi çeşitli konularda BMGK'yı önemli bir konumda değerlendirmiş ve 2009-2010 yılları arasında burada geçici üyelik elde etmiştir.⁶²⁵ Böylece uluslararası konularda kulis ve diyalog faaliyetleri geliştirebilmiştir. Bu çerçevede Türkiye, uluslararası diplomasının güç merkezinde yer almayı başarmış ve komşuları ve muhatapları ile güçlü bir zeminde diyalog kurabilmiştir.⁶²⁶

Ahmet Davutoğlu'nun Tezin konusu da olan Ortadoğu politikasına bakacak olursak; yukarıda ele alınan temel prensipler olan komşularla sıfır sorun, çok boyutlu politika, proaktif politika gibi temel ilkeler çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yeni dış politika vizyonu özellikle Ortadoğu'ya yönelik stratejik yaklaşımlarını içermesi bakımından büyük önem taşımaktadır ve bölgeye yönelik politikası Türkiye'nin bölgedeki tarihsel, kültürel ve coğrafi bağlarını yeniden değerlendirme ve bu bağlamda Türkiye'yi bir bölgesel güç olarak konumlandırma çabasını yansıtmaktadır. Politikanın temelinde, Türkiye'nin bu bölgeye liderlik etme arzusu yatmaktadır. Davutoğlu, Türkiye'nin Ortadoğu'da sadece bir aktör değil, aynı zamanda düzen kurucu bir ülke olması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölgedeki rolünü güçlendirmek amacıyla birçok diplomatik ve ekonomik girişim başlatılmıştır.

Türkiye, Davutoğlu döneminde Ortadoğu ülkeleriyle ticaret hacmini artırmış, bu ülkelerle daha yakın ekonomik ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde başlatılan

⁶²⁴ Idem.

⁶²⁵ "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2009-2010 Dönemi Geçici Üyelğine İlişkin Seçimler Hk.", Dışişleri Bakanlığı, No:184 - 17 Ekim 2008, https://www.mfa.gov.tr/no_184---17-ekim-2008_-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-2009-2010-donemi-gecici-uyeligine-iliskin-secimler-hk_.tr.mfa (Erişim tarihi: 21.03.2025).

⁶²⁶ Birol Akgün, "Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2009, s. 29.

vize serbestisi ve serbest ticaret bölgesi girişimleri Türkiye'nin Ortadoğu'daki ekonomik entegrasyon çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Bu durum kendisini dış ticaret verileri ile de göstermiştir: 1999 yılında Türkiye'nin ticaretinin %56'sından fazlası AB ülkeleri ile gerçekleşirken, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile ticaretteki payı %12 olmuştur. 2003'te Türkiye'nin ticaret rakamları Avrupa'nın payının %53,6, Ortadoğu'nun payının ise %8,49 olduğunu göstermiştir. 2007'deki bu rakamlar Avrupa için %46,5, Ortadoğu için %10 olmuştur. 2011 yılına gelindiğinde Avrupa ticaretindeki oran %41,6'ya düşmüştür. Buna karşılık Ortadoğu ticareti %17,16'ya yükselmiştir. 1996 ile 2009 yılları arasında Türkiye'nin toplam ihracatı dört kat artarken, İİT'ye üye 57 ülkeye olan ihracat yedi kat artmış ve 2009 yılında toplam ihracatın %28'ini oluşturmuştur. Türkiye, 2009 yılında Suudi Arabistan, İran, Mısır ve İsrail de dahil olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın toplam üretiminin yarısını üretiyorken, 2010 yılına gelindiğinde yaklaşık 736 milyar Dolarlık GSYİH ile dünyanın 16. büyük ekonomisi haline gelmiş ve G-20 üyesi olmuştur.⁶²⁷

Tablo 6: Türkiye'nin Ortadoğu ile Ticareti (Milyar Dolar)

Year	Import	Export	Volume of trade (Middle East)	Total volume of trade
1996	3.31	2.59	5.90	66.85
1997	2.77	2.82	5.59	74.81
1998	2.08	2.68	4.76	72.89
1999	2.12	2.56	4.68	67.25
2000	3.37	2.57	5.94	82.27
2001	3.01	3.26	6.27	72.73
2002	3.18	3.43	6.61	87.61
2003	4.45	5.46	9.91	116.59
2004	5.58	7.92	13.50	160.70
2005	7.96	10.18	18.14	190.25
2006	10.56	11.31	21.87	225.11
2007	12.64	15.08	27.72	277.33
2008	17.62	25.43	43.05	333.99
2009	9.59	19.19	28.78	243.07
2010 ^a	16.09	23.31	39.40	299.52

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden alınmıştır.

⁶²⁷ Tür, "Economic Relations with the Middle East Under the AKP- Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", s. 592, The Economist, *Pocket World in Figures 2011 Edition*, Profile Books, 2010, s. 228.

Bu gelişmelerde Türk iş dünyasının önemli bir rolü olmuştur. Büyük iş dünyası örgütleri, özellikle Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Türkiye'nin siyasetinde her zaman etkili olmuştur. Eğitim, demokrasi, Kürt sorunu ve dış politikanın gelişimi gibi konularda raporlar hazırlamışlardır. Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) da bu süreçte aktif bir rol üstlenmiştir.⁶²⁸ Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde ticaret boyutu da önemli hale gelmiş ve bu doğrultuda bölgeyle entegrasyon politikaları benimsenmiştir. Türkiye, Mısır, İsrail, Fas ve Tunus ile serbest ticaret anlaşmaları yapmıştır. 2009 yılında ise Türkiye Ekonomi Bakanlığı ekibi Bağdat ve Şam'a giderek Irak ile 48, Suriye ile 40 işbirliği anlaşmasını kapsayan bir paket imzalamıştır. Bu anlaşmalar; turizmden terörle mücadeleye, ortak askeri tatbikatlardan çeşitli işbirliklerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.⁶²⁹

Hükümetin söz konusu Ortadoğu politikasında temel hedeflerden bir diğeri; Ortadoğu'da kültürel diplomasi, ekonomik işbirliği ve medeniyetler arası diyalog unsurlarıyla yumuşak gücünü kullanarak bölgesel istikrarı sağlaması ve halklar arasında bir bağ kurması vesilesiyle, Türkiye'yi bölgede düzen kuran, bölgeye liderlik eden bir ülke olarak konumlandırmak olmuştur. Türkiye'nin tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğu vurgulanarak bölge halkları üzerinde etkili olabileceğini düşünmüştür. Aynı zamanda yumuşak gücünü de kullanarak, Ortadoğu'da sadece devletlerle değil, aynı zamanda halklarla da ortak tarihsel ve kültürel miras üzerinden güçlü bağlar kurması hedeflemiştir. Türkiye bu yolla bölgedeki etkisini artırıp bir düzen kurucu güç haline gelebilecektir. Özellikle Filistin meselesi, Davutoğlu'nun yumuşak güç stratejisinde önemli bir yer tutmuş, Türkiye bu meselede bölgesel liderlik rolünü üstlenmeye çalışmıştır. Davutoğlu Türkiye'nin demokratik ve modern bir ülke

⁶²⁸ Tür, ibid., ss. 591-599.

⁶²⁹ Idem.

olarak İslam dünyasında bir model teşkil edeceğini savunmuş ve bu model üzerinden Türkiye'nin bölgesel liderlik rolünü güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Söz konusu politika Sosyal İnşacılık bağlamında değerlendirildiğinde, kimlik, tarih ve kültür unsurlarının uluslararası ilişkilerde nasıl etkili olabileceğini göstermektedir. Türkiye, Osmanlı mirası, İslam dünyasındaki kültürel yakınlık ve ortak tarih üzerinden bir kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Davutoğlu, bu kimliğin Türkiye'nin dış politikasında hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkili olabileceğini savunmuştur. Özellikle komşularla sıfır sorun politikası, bu kimlik temelli dış politika anlayışının önemli bir ayağını oluşturmuştur. Ancak, bu politikanın pratikte uygulanabilirliği, bölgesel dinamikler ve krizler karşısında zaman zaman zorlanmıştır. Yeni dış politika vizyonu Sosyal İnşacılık perspektifinden değerlendirilecek olursa; Ortadoğu'ya yönelik politikaları özellikle 'yumuşak güç' kavramı çerçevesinde dikkat çekici bir konuma sahiptir. Davutoğlu'nun dış politika anlayışında Türkiye'nin Ortadoğu'da lider bir ülke olarak konumlanması, bölgesel düzeni kurma ve etkileme çabasının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve dini bağlarını kullanarak bölgedeki ülkeler ve halklar üzerinde yumuşak güç uygulamalarıyla etkili olabileceğine inanılmıştır. Sosyal İnşacılık çerçevesinde bu yaklaşım devletlerin kimlik ve tarihsel miraslarını uluslararası ilişkilerde nasıl kullandıkları konusunda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Davutoğlu Türkiye'nin sadece bir devlet aktörü olarak değil, aynı zamanda bölgesel bir lider olarak Ortadoğu'da etkin olması gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşımda yumuşak güç unsurları, ekonomik bağların güçlendirilmesi, kültürel ve tarihsel ortaklıkların vurgulanması ve İslam dünyasındaki itibarın artırılması gibi hedeflere dayanmaktadır. Davutoğlu'nun yumuşak güç stratejisi Sosyal İnşacılık çerçevesinde değerlendirildiğinde, devletlerin sadece maddi çıkarlarla değil, aynı zamanda kimlik, kültür ve tarihsel bağlarla uluslararası sistemde etkin olabileceği

anlayışına dayandığı vurgulanmıştır. Türkiye, bu yolla hem bölgedeki diğer aktörlerle işbirliği yapmayı hem de halklar arasında bir ortaklık bilinci geliştirmeyi hedeflemiştir.

Davutoğlu'nun Ortadoğu'da yumuşak güç stratejisinin başarısı, Sosyal İnşacılık bağlamında değerlendirildiğinde, kimlik ve söylem temelli dış politikanın maddi ve askeri güçten bağımsız olarak ne kadar etkili olabileceği konusunda bir tartışma yaratmıştır. İlerleyen dönemde bölgede ortaya çıkan siyasi krizler karşısında Türkiye'nin izlediği sert güç politikaları, yumuşak güç stratejisinin sınırlarını göstermiştir. Bu strateji özellikle Arap Baharı ve Suriye iç savaşı sırasında ve sonrasında zorluklarla karşılaşmıştır. Türkiye'nin başlangıçta komşularla sıfır sorun politikası Ortadoğu'da tarihsel ve kültürel bağlar üzerinden barışçıl ilişkiler kurmayı amaçlarken, Suriye'deki gelişmeler bu politikanın sınırlarını ortaya koymuştur. Türkiye'nin Suriye rejimine karşı takındığı sert tutum ve Esad rejimi karşıtı muhalifleri desteklemesi, Davutoğlu'nun yumuşak güç politikalarının etkisini azaltmış ve bölgedeki siyasi dengeleri olumsuz yönde etkilemiştir.

Sosyal İnşacılık perspektifinden bakıldığında bu tür kimlik temelli politikalar devletlerin uluslararası arenada kendilerini yeniden inşa etme çabalarını yansıtmaktadır. Davutoğlu'nun Türkiye'yi Ortadoğu'da bir düzen kurucu güç olarak konumlandırma çabaları, Sosyal İnşacılığın devletlerin kimliklerini dış politika aracılığıyla nasıl yeniden tanımladığına dair güçlü bir örnek sunmaktadır. Türkiye, Ortadoğu'da tarihsel ve kültürel bağlarını kullanarak bölgesel bir lider olma iddiasını sürdürebilmiş, ancak bu süreçte karşılaşılan zorluklar, Sosyal İnşacılık çerçevesinde bu tür kimlik temelli dış politikanın ne kadar başarılı olabileceği sorusunu vedahi eleştirisini gündeme getirmiştir.

B. Türkiye'nin Ortadoğu Bölgesinde Hegemonya Arayışı

Bu dönemde Türkiye'nin bölgedeki düzen kurucu bölgesel güç⁶³⁰ rolünü güçlendirmek amacıyla başlatılan diplomatik ve ekonomik girişimler devam ettirilmiştir. Ortadoğu jeopolitiğinde belirginleşen bölgesel hegemonya yarışı, özellikle İran ve İsrail devletlerinin bir diğerine düşman politikalarıyla şekilleniyor gözükse de, Türkiye bölgede barışçıl bir tarzla hegemonya yarışına dahil olmuştur zira bölgesel bir hegemonya olma potansiyeline de sahiptir. Bu durum, inanç, ortak tarih ve kültürel dinamikler çerçevesinde çevresiyle olan bazı ilişkilerini -Batı ile olan farklılıklara dayalı olarak- bölgesel hegemonya bağlamında ele alınabilir hale getirmektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumu akademik literatürde genellikle Asya ile Avrupa arasında bir köprü olarak tanımlanmaktadır. Ancak, bu 'köprü' ifadesi dolaylı bir edilgenliği ve pasif bir durumu yansıtmaktadır. Halbuki Osmanlı döneminden miras bu konum sayesinde, Türkiye aslında üç kıtanın kesişim noktası olan kritik bir merkez (*hub*) olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin çevresi ve bölgesiyle olan ilişkileri, yüzyıllar boyunca aynı imparatorluğun toprakları olmanın sağladığı ilgi ile şekillenmiş

⁶³⁰ Uluslararası ilişkiler alanında 'hegemonya kavramı' genel anlamda bir dünya gücü bağlamında, doğrudan bir güç ve göreceli üstünlük temelinde tartışılmaktadır. (Gramscici yaklaşımın devlet eksenli, sınıf egemenliğine dayalı hegemonya tanımı için bkz. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, (çev.) Quintin Hoare and G. Nowell Smith, 1971, Lawrence and Wishart, Antonio Gramsci, *Selections from Political Writings 1921-1926*, (çev.) Quintin Hoare, Lawrence and Wishart, 1978, Robert Cox, "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method", (der.) Stephen Gill, *Gramsci, Historical Materialism, and International Relations*, Cambridge University Press, 1993, ss. 49-67). Ancak dünyanın tek bir siyasal birimden oluşmadığı, devletlerin içinde bulundukları coğrafya ve sahip oldukları ölçeğe bağlı olarak bölgesel düzeyde de önemli bir politika alanı olduğu varsayımıyla, daha küçük ölçekteki coğrafyalarda 'bölgesel' düzeyde de incelemeye tabi tutulabileceği düşünülmektedir. Bölgesel hegemon güç, dünya politikasına yön veren, oyun kurucu konumdaki küresel hegemonun liderliği altında hareket etmekle birlikte, kendi coğrafi bölgesinde ve coğrafi yakınlıktan bağımsız etki alanı içerisinde daha özgür bir şekilde politikalarını uygulamaya koyabilmektedir. Sahip oldukları ve kendilerine etkileşim alanlarında özellikli konumlar kazandıran ekonomik, politik, kültürel ve ideolojik güç unsurları sayesinde belli başlı bazı ülkelerin öne çıkması ve bölgesinde, ilişki içerisinde olduğu ülkelere ekonomik ve politik model olması söz konusu olmaktadır. Bölgesel güçler, zaman içerisinde cereyan eden bir takım ekonomik ve politik gelişmelere bağlı olarak kazandıkları konumun yanı sıra, köklü bir siyasi geçmişe sahip olmalarının da etkisiyle bölgelerinde lider olma isteği içinde olmaktadır. Bu bakımdan Ak Parti döneminde yeni bir anlayışla yürütülmeye başlanan Türk dış politikasının, bölgenin en güçlü siyasi, iktisadi, askeri ve toplumsal-kültürel güçlerinden biri olmayı tanımlayan 'bölgesel güç' kavramına paralel olarak bir 'bölgesel hegemonya' kurma girişimi olup olmadığını sorgulanabilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Flesmes, "Conceptualising Regional Power in International Relations: Lessons from the South African Case", *GIGA Working Paper* No: 53, 2007, ss. 1-59, Orhan Battır, Davut Ateş, "Türkiye Bölgesel Hegemonya Arayışında Mı?", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, 2013, ss. 31-44.

olup, yalnızca coğrafi yakınlıkla değil, tarihi derinlik ve kültürel ortaklık düzleminde de belirgin ve sıkı bağlar içermektedir. Bu husustan hareketle Türk dış politikasında 2002 sonrası 10 yıllık dönemde yaşanan değişimle birlikte Türkiye'nin hem bölgesinde hem de coğrafi yakınlığı olmasa da etkileşim alanında bulunan bazı bölgelerde bir bölgesel hegemonya oluşturma isteği doğrultusunda politika güttüğü söylenebilecektir. Davutoğlu'nun öne sürdüğü üzere Ortadoğu'nun Türkiye için "kaçınılmaz bir hinterland"⁶³¹ olmasının yanında çeşitli platformlarda bölgeyle ilgili Osmanlı dönemindeki tarihi ve kültürel bağlara vurgu politikaları bölgesel hegemonya kurma konusunda bir hedefin olduğuna işaret olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, bölgesel hegemonya kurmak için gerekli olduğu belirtilen ekonomik, askeri, politik güç ve kültürel etki ile birlikte rızaya dayalı meşruiyet unsurlarının söz konusu süreçte bölgede giderek artan etkinlikte uygulandığı da öne sürülmektedir.⁶³²

Bu bağlamda, özellikle Türkiye'nin Filistin meselesine verdiği destek, Davutoğlu'nun Ortadoğu politikasının en belirgin unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Türkiye Filistin halkının haklarını savunmayı ve uluslararası platformlarda bu meseleyi gündeme getirmeyi, bir dış politika önceliği olarak benimsemiştir. Örneğin, Davutoğlu'nun Türkiye'nin İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları konusunda "One Minute" demeye devam edeceğini" ifade etmesi önemlidir.⁶³³ Bu bağlamda, Davutoğlu'nun bölge stratejisini üç temel boyut üzerinden ele almak mümkündür. Bunlardan ilki düzen kuran devlet, ikincisi oyun kuran ülke, üçüncüsü ise sorun çözen ülke perspektifleridir.⁶³⁴ Diğer yandan Davutoğlu'nun politikasında, özgürlük ve güvenlik arasında bir dengenin kurulması da yer almaktadır. Bunu "Herhangi bir siyasi rejimin meşruluğu vatandaşlarına güvenlik sağlama

⁶³¹ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 129.

⁶³² Battır, Ateş, ibid., s. 36.

⁶³³ Nilüfer Karacasulu, "Interpreting Turkey's Middle East Policy in the Last Decade", *All Azimuth*, Vol: 4, No: 1, 2015, s. 33.

⁶³⁴ Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, "AKP Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita," *Bilgi*, Sayı: 23, 2011, s. 13, 24-25.

kabiliyetinden gelir; güvenlik ÷lkedeki özgürlüklerin ve insan haklarının pahasına olmamalıdır.”⁶³⁵ şeklinde ifade etmiştir. Bu anlamda, Ortadoğı’da insan hakları ve evrensel değeri kendi siyasi amaçları ile uyumlu şekilde takip edeceklerini şöyle belirtmiştir: “*Kendi küresel amaçlarımızı takip ederken insanlığın vicdanını ve sağduyusunu dinlemeye çabalayacak ve evrensel değeri sadık bir savunucusu olacağız.*”⁶³⁶ Bu anlamda ,ileride ele alınacağı üzere, 2011 sonrasında Mısır’da gerçekleşen askeri darbe karşısında Müslüman Kardeşleri desteklemesi ve askeri darbeye karşı olduğunu ifade etmesi, aynı zamanda Beşar Esad’ın iç ayaklanmalar karşısındaki sert tutumunu eleştirmesi ve demokrasi ile insan haklarına işaret etmesi Ortadoğı politikasını yansıtan önemli göstergelerdir.⁶³⁷

Yine bu dönemde Ortadoğı politikasında bir diğeri kritik unsur ise Suriye ile olan ilişkiler olmuştur. Başlangıçta, Türkiye-Suriye ilişkileri Davutoğı’nun komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde iyileşmiş ve iki ÷lke arasında vize serbestisi, ticaret anlaşmaları gibi olumlu adımlar atılmıştır. Ancak, Suriye’deki iç savaşın patlak vermesiyle birlikte Türkiye Esad rejimine karşı sert bir tutum takınmış ve Suriye muhalefetini desteklemiştir.⁶³⁸ Bu durum, Türkiye’nin Ortadoğı’daki konumunu etkileyen önemli bir politika değışikliğı olarak öne çıkmıştır.

Türkiye’nin Ortadoğı’daki en dikkat çekici girişimlerinden biri bölgedeki krizlerde arabulucu olarak rol alma isteğı olmuştur.⁶³⁹ Türkiye, Lübnan’daki siyasi kriz, Filistin-İsrail çatışması gibi çeşitli bölgesel sorunlarda arabuluculuk yapmaya çalışmış, barış süreçlerine katkıda bulunmuştur. Ancak arabuluculuk çabaları her zaman istenilen

⁶³⁵ Davutoğı, “Vision 2023: Turkey’s Foreign Policy Objectives”, idem.

⁶³⁶ Ahmet Davutoğı, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring,” *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, No: 1, 2014, s. 99.

⁶³⁷ Karacasulu, ibid., s. 34, Emel Parlar Dal, “Conceptualising and Testing the ‘Emerging Regional Power’ of Turkey in the Shifting International Order”, *Third World Quarterly*, Vol: 37, No: 8, 2016, s. 1442.

⁶³⁸ Karacasulu, ibid., idem.

⁶³⁹ Ibid., s. 31.

sonuçları vermemiştir.⁶⁴⁰ Özellikle Arap Baharı'nın ardından Ortadoğu'daki siyasi dengelerin hızla değişmesi, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü zorlaştırmıştır. Davutoğlu bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Özellikle dünyanın içine sürüklendiği iktisadi kriz ya da bölgemizde yaşanan siyasal dönüşümler gibi kriz zamanlarında, çatışmanın engellenmesi, arabuluculuk, çatışmanın çözümlenmesi ve yardım geliştirme gibi temel işlevleri yerine getirecek akil devletlere olan ihtiyaç bilhassa ön plana çıkmaktadır.”⁶⁴¹

Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminde Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere bakacak olursak; Mavi Marmara Olayı döneme damgasını vuran olaylardan biri olarak değerlendirilmiş ve Türkiye-AB ilişkilerini oldukça etkilemiştir. Tezin bu kısmında olay bağlamında Türkiye'nin ve AB'nin -ve AB ülkelerinin- hadiselerle yönelik tepkileri ve bu tepkilerden doğan etkileşim Sosyal İnşacılık bağlamında ele alınmıştır.

2006'da Filistin bölgelerinde yapılan parlamento seçimlerini kazanan Hamas⁶⁴² Filistin Parlamentosu'nun %44'ünü ele geçirmiştir. Bu durumun İsrail tarafından bir ekonomik yaptırım sürecinin başlatılması ile karşılık bulmuştur. Zira Hamas, Filistin-İsrail arasındaki anlaşmaları ve İsrail'in bir devlet olarak varlığını reddetmektedir. El Fetih ve Hamas arasında Filistin'in iç siyasetindeki mücadelenin başarısız olması ile 2007 yılında Gazze Savaşı patlak vermiş ve Hamas Şubat 2007'de bölgenin tüm kontrolünü ele geçirmiştir. Bunu müteakip İsrail bölgeye uyguladığı yaptırımları daha da sertleştirmiştir. Bu çerçevede, 19 Eylül 2007'de Gazze Şeridi'ni 'düşman bölge'

⁶⁴⁰ Ahmet Davutoğlu, “Zero Problems in a New Era,” Foreign Policy Magazine (USA), March 21, 2013, https://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-published-in-foreign-policy-magazin-2.en.mfa (Erişim tarihi: 10.04.2025).

⁶⁴¹ Davutoğlu, “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring,” ss. 98-99.

⁶⁴² “Filistin Seçimlerini Hamas Kazandı”, 26 Ocak 2006, <https://bianet.org/haber/filistin-secimlerini-hamas-kazandi-73884> (Erişim tarihi: 10.04.2025).

(*hostile territory*) ilan ederek Hamas yönetimine baskı uygulamak amacıyla Gazze Şeridi'nin denizden kuşatılmasını kararlaştırarak mal ve eşya giriş çıkışlarını kısıtlayacağını açıklamıştır.⁶⁴³ 19 Haziran 2008'de taraflar ateşkes konusunda uzlaşmış, İsrail yaptırımları gevşetmeyi, Filistin tarafı ise saldırıları durdurmayı taahhüt etmiştir.⁶⁴⁴ Ateşkes sonrası saldırılar büyük ölçüde azalmış ancak 4 Ekim 2008'de İsrail'in Hamas'a yönelik hava saldırısıyla ateşkes ihlal edilmiş, ardından İsrail'e saldırılar yeniden başlamıştır. 27 Aralık 2008'de İsrail, Gazze'ye 'Dökme Kurşun Harekâtı' (*Operation Cast Lead*) adı verilen operasyonu başlatmış ve 18 Ocak 2009'a kadar sürdürmüştür. Operasyon devam ederken, Gazze'den yapılan füze saldırılarını engelleme gerekçesiyle 3 Ocak 2009 itibarıyla Gazze Şeridi'ne deniz ablukası (*naval blockade*) uygulanacağı duyurulmuş ve abluka hayata geçirilmiştir.⁶⁴⁵

Bölge halkının temel gereksinimlerini karşılamasını engelleyen abluka, ciddi bir insani kriz yaratmış ve bu durum uluslararası çapta çeşitli yardım kampanyalarının başlatılmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Özgür Gazze Hareketi (*Free Gaza Movement*) adlı sivil toplum kuruluşunun öncülüğünde, 36 ülkeden farklı sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla bir insani yardım filosu oluşturulmuş, bu filoda yardım gönüllüleri de yer almıştır.⁶⁴⁶ Organizasyonda bulunan İnsani Yardım Vakfı (İHH) yetkilileri, amaçlarını Gazze'deki insani duruma ve hukuka aykırı ablukanın etkilerine dikkat çekmek, ablukayı aşmak ve bölgeye insani yardım ulaştırmak olarak açıklamışlardır.⁶⁴⁷ Gazze Yardım Filosu olarak adlandırılan konvoyda, ABD,

⁶⁴³ Bu kararın Mısır sınırı üzerinden ve Mısır ile işbirliği içerisinde gerçekleşmesi dikkat çekicidir.

⁶⁴⁴ Isabel Kershner, "Israel Agrees to Truce with Hamas on Gaza", *The New York Times*, 18 Haziran 2008, <https://www.nytimes.com/2008/06/18/world/middleeast/18mideast.html> (Erişim tarihi: 12 Kasım 2011).

⁶⁴⁵ Ahmet Hamdi Topal, "İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı", *Public and Private International Law Bulletin*, Vol: 32, No: 1, 2012, s. 106.

⁶⁴⁶ Turgut Tarhanlı, "İnsan Hakları Aktivizmi Işığında Mavi Marmara Vakası", *Güncel Hukuk*, Temmuz 2010, ss. 38-39.

⁶⁴⁷ BM İnsan Hakları Konseyi tarafından, Mavi Marmara saldırısına ilişkin uluslararası insancıl hukuk ve insan hakları hukuku ihlallerini araştırmak amacıyla 2 Haziran 2010'da kurulan "Uluslararası Veri Toplama Misyonu" tarafından hazırlanan rapor, 27 Eylül 2010'da yayımlanmış ve "Hudson-Philips Raporu" olarak anılmıştır. Raporun tam başlığı "UN Human Rights Council, Report of the International

Yunanistan, Togo, Komor Adaları (Mavi Marmara), Türkiye (Gazze 1), Kamboçya ve Kiribati bandıralı yedi gemi yer almıştır. Filoda bulunan yardım malzemeleri arasında ilaç, tıbbi malzemeler, gıda, kıyafet, oyuncak, kırtasiye ürünleri ve İsrail saldırılarında zarar gören binaların yeniden inşası için gerekli malzemeler ile jeneratör gibi cihazlar olduğu belirtilmiştir. Ancak İsrail hükümeti bu girişimi kendi güvenliği için bir tehdit olarak algılamış ve filonun durdurulmasına karar vermiştir.⁶⁴⁸ Başından itibaren karşı çıktığı bu girişimi engellemek amacıyla askeri müdahalede bulunmuş, donanması 31 Mayıs 2010'da filonun yönetildiği ve uluslararası sularda seyreden Mavi Marmara gemisine abluka bölgesinin dışında bir noktada saldırı gerçekleştirmiştir. Gemide içinde milletvekilleri, akademisyenler, gazeteciler, yazarlar, sanatçılar, insan hakları savunucuları ve din adamları bulunan 600 kişilik gruptan saldırı sonucunda dokuz yardım gönüllüsü hayatını kaybederken, birçok kişi yaralanmıştır. Yedi İsrail askerinin de yaralandığı belirtilen müdahale sonrası, filodaki tüm yardım gönüllüleri ve mürettebat gözaltına alınarak Aşdod Limanı'na götürülmüş; gemiler, yardım malzemeleri ve katılımcıların kişisel eşyalarına el konulmuştur.⁶⁴⁹

İsrail'in Mavi Marmara'ya yönelik saldırısının ardından, BMGK ve AB büyükelçileri acil toplantılar düzenlemiştir. NATO büyükelçileri de aynı gün bir araya gelme kararı almıştır.⁶⁵⁰ Dönemin ABD Başkanı Obama saldırıdan duyduğu üzüntüyü ifade ederken, Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya İsrail'i sert bir şekilde kınamıştır.⁶⁵¹

Fact-Finding Mission to Investigate Violations of International Law, including International Humanitarian and Human Rights Law, Resulting from the Israeli Attacks on the Flotilla of Ships Carrying Humanitarian Assistance, A/HRC/15/21" şeklindedir.

⁶⁴⁸ Isabel Kershner, "10 Reported Killed as Israel Attacks Boats Headed to Gaza," The New York Times, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/05/31/world/middleeast/31flotilla.html> (Erişim tarihi: 19.8.2024).

⁶⁴⁹ Ahmet Hamdi Topal, ibid., ss. 106-109, Aydın Emre, Ertuğrul Aydın, "İnsanlık ve Leviathan Karşı Karşıya" Türkiye İsrail İlişkileri, Siyonist Sömürgeciliğin Karakteri, Dübam Yayınları, 2011, s. 21, Douglas Guilfoyle, "The Mavi Marmara Incident and Blockade in Armed Conflict", *British Yearbook of International Law*, Vol: 81, No: 1, 2010, ss. 1-23.

⁶⁵⁰ Eldar Hasanov, "Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Perspektif Serileri*, No: 6, 2014, s. 6.

⁶⁵¹ Oğuz Çelikkol, "Filistin Sorunu ve Türkiye İsrail İlişkileri", 24 Mayıs 2018, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/filistin-sorunu-ve-turkiye-israil-iliskileri-40846459> (Erişim tarihi: 10.03.2025), "İsrail İnsanlığı Vurdu", Cumhuriyet Gazetesi, 1 Haziran 2010, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/en/catalog/192/2010/6/1/11> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

Mavi Marmara Olayı⁶⁵² Türkiye-İsrail ilişkilerinde derin bir krize yol açmış ve uluslararası arenada geniş çaplı tepkilere neden olmuştur. İsrail bu müdahaleyi meşru müdafaa olarak tanımlarken, deniz ablukasını hukuki bir güvenlik önlemi olarak savunmuş ve bu müdahaleyi uluslararası hukuk çerçevesinde meşru göstermeye çalışmıştır ancak dünya genelinde büyük bir tepki doğmuştur. Türkiye Mavi Marmara Olayı'na çok sert tepki göstermiştir. Hükümet, bu saldırıyı uluslararası hukukun açık bir ihlali olarak nitelendirerek İsrail'i şiddetle kınamıştır. Olayın hemen ardından İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini en alt seviyeye indirirken, İsrail'den resmi bir özür ve tazminat talebinde bulunmuştur. İsrail Büyükelçisi derhal Bakanlığa davet edilmiş ve bunun sonuçları olacağı kendisine bildirilmiştir. Akabinde ise Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Ankara'ya çağırılmıştır.⁶⁵³ Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Mavi Marmara Olayı'nı "*Türkiye'nin 11 Eylül'ü*" olarak tanımlamış, BMGK'da yaptığı konuşmada saldırıyı "*haydutluk*" olarak nitelendirerek uluslararası bir soruşturma talep etmiş ve "*kaybedilen sivillerin hesabının sorulacağını*" ifade etmiştir.⁶⁵⁴

Türkiye'nin sert duruşu, iç politikada da geniş yankı bulmuştur. Kamuoyu ve medya, İsrail'e karşı daha saldırgan bir politika izlenmesi gerektiği yönünde güçlü bir destek vermiştir.⁶⁵⁵ Hükümet, İsrail ile ilişkilerin tamamen kesilmesi yönünde adımlar

⁶⁵² Mavi Marmara isimli bu gemiye yönelik söz konusu saldırı, çalışmada 'Mavi Marmara Olayı' şeklinde anılmıştır.

⁶⁵³ "Tel Aviv Büyükelçisi Ankara'ya Geri Çağrıldı", <http://www.salom.com.tr/news/detail/15847-TelAviv-Buyukelcisi-Ankaraya-geri-cagrildi.aspx> (Erişim tarihi: 19.8.2024).

⁶⁵⁴ "Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Yaptığı Konuşma (31 Mayıs 2010)", https://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-31-mayis-2010.tr.mfa (Erişim tarihi: 10.03.2025), Ayşe Küçük, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Mavi Marmara Krizi Kriz Yönetimi Açısından İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 3.

⁶⁵⁵ Muhalefet partileri, Mavi Marmara saldırısının kabul edilemez olduğunu vurgularken, hükümete de sert eleştiriler yöneltmiştir. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, diplomasinin yeterince aktif olmadığını, gemiye yapılan saldırının önceden uyarılarak engellenebileceğini belirtmiştir. Ayrıca, İsrail'in saldırısına hiçbir mazeretin kabul edilemeyeceğini vurgulamış ve Büyükelçinin geri çağırılmasını olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise, tepkinin sadece sözde kalmaması gerektiğini, İsrail ile olan ilişkilerin kesilmesi ve BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail'in kınanması gerektiğini ifade etmiştir. BDP Eşbaşkanı Gülten Kışanak ise saldırıyı insanlık suçu olarak nitelendirerek, hükümetin gerekeni yapması gerektiğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şahin, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü", *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 33, 2011, ss. 22-29.

atarken, İsrail'in uluslararası hukuk karşısında hesap vermesi için AB ve BM nezdinde girişimlerde bulunmuştur.⁶⁵⁶ Bu noktada Türkiye, etkin bir kamu diplomasisi faaliyeti yürüterek diplomatik görüşmeler, medya stratejisi ve uluslararası kuruluşlardan yararlanma yoluyla bilhassa Batılı devletler ile yakın bir temas halinde politika üretmiştir.⁶⁵⁷ Bu stratejiler, Türkiye'nin Avrupa'daki kamu diplomasisi çabalarının merkezinde yer almış ve Mavi Marmara olayıyla ilgili duruşunu uluslararası alanda desteklemeye yönelik önemli adımlar olarak öne çıkmıştır. Türkiye'nin diplomatik çabaları sonucunda uluslararası politika bağlamında da olay araştırılmış ve 2 Ağustos 2010'da BM Genel Sekreterliği tarafından yapılan açıklamada, Türkiye'nin taleplerini karşılamaya yönelik önemli bir adım atıldığı belirtilmiştir. Dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, Yeni Zelanda'nın eski Başbakanlarından Geoffrey Palmer liderliğinde bağımsız bir soruşturma komisyonu kurulacağını ve Mavi Marmara Olayı'nın inceleneceğini duyurmuştur. Bulgular Palmer Raporu⁶⁵⁸ ile kayıt altına alınmıştır. Raporun ana bulgularına bakılacak olursa; İsrail'in Gazze ablukası konusunda Rapor, İsrail'in Gazze'ye uyguladığı deniz ablukasını uluslararası hukuk açısından meşru bir güvenlik önlemi olarak tanımıştır. İsrail'in, Gazze'ye yönelik silah taşınmasını engellemek amacıyla bu ablukayı uygulama hakkına sahip olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁹ İsrail'in müdahalesi konusunda ise Rapor'da İsrail'in Mavi Marmara gemisine yaptığı askeri müdahalenin orantısız olduğu vurgulanmıştır. Özellikle müdahale sırasında kullanılan güç miktarının aşırı olduğu ve bu durumun kabul

⁶⁵⁶ Ahmet Aydın, Emel Poyraz, "Mavi Marmara Saldırısı Sonrası Süreçte Türkiye'nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", *Kırlareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2020, s. 21.

⁶⁵⁷ Hasanov, ibid., ss. 1-2; Şenol Usanmaz, *Açık Denizlerde Müdahale Yetkileri: Mavi Marmara Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 51-54, Aydın, Poyraz, ibid., ss. 21-22, Oğuz Çelikkol, "Turkish- Israeli Relations: Crises and Cooperations", Israel-Turkey Policy Dialogue Publication Series, *Global Political Trends Center Policy Brief*, İstanbul Kültür University, 2016, ss. 3-5.

⁶⁵⁸ "Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Gaza Flotilla Incident" (Palmer Raporu), <https://digitallibrary.un.org/record/720841?v=pdf> (Erişim tarihi: 10.03.2025), Yusuf Aksar, "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 33, 2012, s. 25.

⁶⁵⁹ "Palmer Raporu Sonrası İsrail-Türkiye İlişkileri", *Global Political Trends Center Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirgesi*, İstanbul Kültür University, 12 Ekim 2011, No: 2, s. 1.

edilemez olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶⁰ Türkiye'nin rolü hususunda Rapor'da, Türkiye'nin bu yardım filosunu organize etme ve destekleme sürecinde yeterli diplomatik önlemleri almadığı, dolayısıyla olayın yaşanmasının kısmen Türkiye'nin sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir. Ancak, Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun şekilde hareket ettiğine dair güçlü bir vurgu yapılmıştır.⁶⁶¹ Son olarak sonuç ve tavsiyeler kısmında hem İsrail hem de Türkiye'ye olayın ardından ilişkileri onarmaları için diplomatik çözüm yolları aramaları tavsiye edilmiştir. Ayrıca, olayda hayatını kaybedenlerin ailelerine tazminat ödenmesi gerektiği de önerilmiştir.

Diplomatik görüşmeler hususunda Türkiye AB üyeleriyle görüşmeler başlatarak ve çeşitli uluslararası forumlara katılarak İsrail saldırısını kınadığını ifade etmiştir. Türk yetkililer, özellikle Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin tutumunu aktif bir şekilde dile getirerek İsrail'in eylemlerini uluslararası hukukun ihlali olarak nitelendirmiştir. Türkiye ayrıca İsrail'den özür dilemesini, kurbanlara tazminat ödemesini ve Gazze ablukasını kaldırmasını talep etmiştir. Medya stratejisi açısından Türkiye, Avrupa genelinde kendi anlatısını yaymak için medya organlarını kullanmıştır. Türk hükümeti, Mavi Marmara misyonunun insani niteliğini vurgulamış ve İsrail'in eylemlerini aşırı ve haksız olarak kınamıştır. Bu medya stratejisi, Avrupa ülkelerindeki kamuoyunu etkilemeyi ve Türkiye'nin duruşuna destek kazanmayı amaçlamıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere İsrail Mavi Marmara Olayı'nı meşru müdafaa kapsamında değerlendirmiş ve Gazze'ye yönelik ablukanın uluslararası hukuk çerçevesinde geçerli olduğunu savunmuştur. İsrail hükümeti, gemideki aktivistlerin şiddet içeren provokatif eylemlerine karşılık olarak askerlerinin zorunlu müdahalede bulunduğunu öne sürmüştür. İsrail'in olay sonrası tutumu uluslararası arenada yalnızlaşmasına neden olmuştur. İsrail hükümeti Türkiye'nin özür ve tazminat

⁶⁶⁰ Palmer Raporu, s. 1.

⁶⁶¹ Ibid., s. 2.

taleplerine uzun süre direnmiştir. Ancak, 2013 yılında uluslararası baskılar sonucunda Türkiye’den resmi olarak özür dilemiş ve tazminat ödemeyi kabul etmiştir.⁶⁶² Bu, İsrail’in uluslararası alandaki izolasyonunu azaltma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Tez bağlamında söz konusu hadise AB yönünden değerlendirilecek olursa; AB Türkiye ve İsrail arasında genel olarak bir gözlemci konumunda kalmıştır. Özellikle 2009-2010 yılları arasında, iki ülke arasındaki diplomatik gerilimler peş peşe meydana gelirken AB bu konularda ne yorum yapmış ne de aktif bir tutum sergilemiştir. Mavi Marmara Olayı’nın vuku bulmasından sonraki süreçte de Avrupa Türk-İsrail ilişkilerinin yeniden olumlu anlamda tesis edilebilmesi için anlamlı bir çaba içine girmemiştir. Bununla birlikte Mavi Marmara Olayı’nın ortaya koyduğu duygusal sarsıntı ise AB ülkelerini etkilemiş görünmektedir. Avrupa’nın kamuoyunda, üye devletler seviyesinde, Ortadoğu’daki Filistin-İsrail meselesinin ne şekilde çözümlenebileceği ve konuya ilişkin olarak sivil toplum örgütlerinin artan hassasiyetleri bağlamında bir farkındalığın oluşmasına vesile olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁶³ AB genel olarak İsrail’in operasyonunu kınamış, ancak kurumlar arasında ifade edilen tepkilerin tutarlılığı tam anlamıyla sağlanamamıştır. Dönemin AB Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, dokuz kişinin hayatını kaybettiği bu saldırının İsrail makamları tarafından tam olarak soruşturulmasını talep etmiştir.⁶⁶⁴ AB Dönem Başkanı ve İspanya’nın AB ile ilişkilerden sorumlu Devlet Sekreteri Diego Lopez Garrido, AB adına saldırıyı kınadıklarını belirtmiştir. Brüksel’de toplanan AB büyükelçileri, şiddetin

⁶⁶²“Mavi Marmara: İsrail, Türkiye’den Özür Diledi”, BBC News Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur (Erişim tarihi: 10.03.2025), “İsrail Türkiye’den Resmen Özür Diledi, Tazminat Ödemeyi Kabul Etti!” <https://t24.com.tr/haber/israil-turkiyeden-resmen-ozur-diledi-tazminat-odemeyi-kabul-etti.226291> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

⁶⁶³ Dorothee Schmid, “Europe Confronting the Defradation of Turkish-Israeli Relations: Is There Room For Arbitration?”, 2011, s. 2, 7, Institute Français des Relations Internationales (IFRI), <https://www.ifri.org/en/external-articles/europe-confronting-degradation-turkish-israeli-relations-there-room-arbitration> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁶⁶⁴ Catherine Ashton, “Speech to the European Parliament on the Situation in Gaza 10/315”, European Parliament, Strasbourg, 16 June 2010, <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/catherine-ashton-eu-high-representative-foreign-affairs-and> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

katliama dönüşmesini eleştirerek, olayın tarafsız ve eksiksiz bir şekilde soruşturulmasını talep etmişlerdir. Buna karşın AB kurumlarının sürece görece zayıf bir katılım gösterdikleri gözlemlenmiştir. Bu zayıf katılım Avrupa kamuoyundaki duygusal iklimle büyük bir tezat oluşturmuştur. Tartışmalar özellikle bazı Avrupa ülkelerinde daha yoğun bir şekilde yaşanmıştır.⁶⁶⁵ Bu bağlamda, Fransa'nın kamuoyu ve hükümetinin tepkileri dikkat çekici değerlendirilmiştir. Tarihsel olarak Ortadoğu çatışması ve barış süreci konusunda AB'nin ortak duruşunu şekillendirmede her zaman aktif olan Fransa, bu konuda önemli bir rol oynamıştır. Fransa'daki yaklaşık 500.000 kişilik güçlü Yahudi topluluğunun yanı sıra, Filistin davasına giderek daha fazla bağlılık gösteren altı milyon Müslüman nüfusun varlığı, Arap-İsrail meselesine yönelik farkındalığı oldukça yüksek tutmuştur.

Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, İsrail'i orantısız güç kullanımı nedeniyle suçlamış ve olayın acilen aydınlatılmasını istemiştir. Yine dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner olay karşısında şoke olduğunu ifade etmiştir. Almanya Başbakanı Angela Merkel'in sözcüsü İsrail müdahalesinin orantılı güç kullanımı olarak değerlendirilemeyeceğini belirlemiş, İsveç, Norveç, Danimarka ve İrlanda da İsrail büyükelçilerini çağırarak izahat talep etmiştir.⁶⁶⁶ Transatlantik'te ise ABD Başkanı Obama, İsrail Başbakanı Netanyahu ile yaptığı telefon görüşmesinde, saldırı sonucunda yaşanan ölümlerden duyduğu üzüntüyü dile getirirken, Netanyahu'nun Washington ziyaretini iptal etmesini anlayışla karşılamıştır. Beyaz

⁶⁶⁵ Schmid, ibid., s. 2, 7.

⁶⁶⁶ Manfred Gerstenfeld, "The Gaza Flotilla: Facts and Official Reactions", September 15, 2010, No:102, Jerusalem Center for Security and Foreign Affairs (JCFA), <https://jcfa.org/article/the-gaza-flotilla-facts-and-official-reactions/> (Erişim tarihi: 10.03.2025), "Bloodshed Off Gaza: European Countries Condemn Storming of Aid Flotilla", Spiegel, 31 Mayıs 2010, <https://www.spiegel.de/international/world/bloodshed-off-gaza-european-countries-condemn-storming-of-aid-flotilla-a-697739.html> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

Saray'dan yapılan açıklamada ise ABD'nin bu trajediye neden olan koşulları anlamaya çalıştığı belirtilmiştir.⁶⁶⁷

Sonuç olarak, uluslararası toplumun önemli bir bölümü Türkiye'nin yanında yer almış ve İsrail'in saldırısını kınamıştır. Bu durum Türkiye'nin haklılığını teyit eder nitelikte olmuştur. İsrail saldırıyı meşru müdafaa olarak savunmaya çalışsa da uluslararası toplum nezdinde bu savunmayı kabul ettirememiştir. Palmer Raporu da İsrail'in orantısız güç kullandığını ortaya koyarak bu savunmayı geçersiz kılmıştır. Zira Rapor'a göre meşru müdafaa iddiaları uluslararası hukukun ihlali durumunda geçerli olamazken; İsrail uluslararası hukukun emredici kurallarını ihlal ederek sorumluluklarını yerine getirmemiştir.

Diğer yandan, Mavi Marmara Olayı Türkiye'nin 'Arap sokağının temsilcisi' olmaya başladığı yönündeki tezleri güçlendirdiği gibi Türkiye'nin AB'den uzaklaşmaya başladığının ve AB dış politik alanından uzaklaşarak kendisine ait olan 'kampı değiştirdiği' (*changed camp*) yönündeki değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir.⁶⁶⁸ Örneğin, Fransız analizciler ve yorumcular Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığına dair kanıtlar ararlarken, Türkiye'nin hem İran hem de İsrail ile olan ilişkileri Türkiye'nin Avrupa'ya sırtını döndüğüne dair iddiaları desteklemek için sıklıkla öne sürdükleri iki ana unsur olmuştur. Mavi Marmara Olayı, bir yandan Filistin meselesine çözüm bulunması gerekliliği üzerine tartışmayı canlandırırken, diğer yandan Türkiye'nin yeni diplomatik tercihleri üzerinde de bir tartışma başlatmıştır.⁶⁶⁹ Olay Avrupa'da İsrail ve Türkiye'ye yönelik geleneksel algıların yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Gazze ablukası ve Mavi Marmara Olayı karşısında AB'nin tepki vermekte yaşadığı zorluklar, Filistin davasının savunmasında Türkiye'nin siyasi liderlik rolünü

⁶⁶⁷ "Obama'dan İlk Tepki", Hürriyet, 31 Mayıs 2010, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/obamadan-ilk-tepki-14891266> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

⁶⁶⁸ Carol Migdalovitz, "Israel's Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident, and Its Aftermath", CRS Report for Congress, June 23, 2010, <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R41275.pdf> (Erişim tarihi: 15.03.2025).

⁶⁶⁹ Schmid, ibid., s. 7.

üstlenmesine kapı aralamıştır. AB'nin Ortadoğu'dan siyasi olarak çekilme eğilimi artan bir ahlaki bunalıma eşlik etmiştir. İsrail hükümeti ile iletişim her geçen gün daha zor hale gelirken, İsrail'in tecrit edilme durumu artık aynı ölçüde hoşgörüle karşılanmamaya başlamıştır. Alman basınında da Mavi Marmara Olayı'nda, genellikle pek rastlanmayan bir durum olarak, İsrail'in tutumuna yönelik eleştiriler yer almıştır.⁶⁷⁰ Yabancı basın Mavi Marmara Olayı bağlamında Türkiye'nin ABD ve Batı ülkeleriyle yaşadığı gerilimleri, Türkiye'nin olay sonrası İsrail'e karşı izlediği sert tutumu, Ak Parti Hükümeti'nin ilk döneminde izlemeye çalıştığı 'çok boyutlu' ve 'işbirliği odaklı' dış politikanın sona erdiği şeklinde yorumlamış ve "Ankara'nın İslam ülkelerine yönelerek Batı ile karşı karşıya geldiğini" iddia etmiştir.⁶⁷¹

C. Arap Baharı ve Türkiye- AB Ayrışması

Ahmet Davutoğlu döneminde Türkiye Ortadoğu ilişkilerini derinden etkileyen bir başka etmen Arap Baharı olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'nin 2010 sonrası Ortadoğu politikası bölgesel liderlik kurmak üzerinden şekillenmiş ve bu komşu ülkelerle daha yakın bir ilişki geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Tunus, Mısır ve Suriye'de meydana gelen iç karışıklıklar ve yeni düzen çerçevesinde kendi stratejisini geliştirmiştir. Bu durum, Tezde de iddia edildiği üzere, ilgili bölgede Türk dış politikasının AB ülkelerinininkiyle çatışmasına da neden olmaya başlamıştır.

Arap Baharı genel anlamda Tunus, Cezayir, Mısır, Libya, Bahreyn, Ürdün, Yemen ve Suriye'de yoğun, Lübnan, Sudan ve Fas'ta ise daha sınırlı olmak üzere Arap Ortadoğusu'nda ortaya çıkan mitingler, protestolar ve halk hareketleri olarak tanımlanabilir. Bu olayların 'Arap Baharı' olarak anılmasının temel sebebi, Prag

⁶⁷⁰ Idem.

⁶⁷¹ Migdalovitz, ibid.

Baharı⁶⁷² ile benzerlik göstermesidir. Bazı kaynaklarda ise ‘Arap Uyanışı’ veya ‘Arap İsyanları’ olarak adlandırılmıştır.

Arap dünyasında işsizlik, gıda enflasyonu, siyasi yozlaşma, ifade özgürlüğü kısıtlamaları, hukuksuzluk ve düşük yaşam standartları gibi temel sorunlar ile halkın demokrasi, değişim, anti-emperyalizm, anti-diktatörlük ve yönetime katılım talepleri sonucunda, 18 Aralık 2010'da Tunus'ta üniversite mezunu pazar esnafı Muhammed Buazizi'nin geçim aracına el konulması nedeniyle kendini yakmasıyla protestolar başlamıştır. Bu olay benzer sıkıntılar içindeki Mısır, Yemen, Cezayir ve Ürdün gibi ülkelerde de domino etkisiyle hızla yayılmıştır. Arap Baharı'nın başlangıcı, sivil itaatsizlik, cuma namazları sonrası toplu gösteriler, oturma eylemleri ve barışçıl protestolar şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak, güvenlik güçlerinin sert müdahaleleri nedeniyle süreç giderek şiddet olaylarına dönüşmüş ve bazı ülkelerde iç savaflara yol açarak hükümet değişimlerine sebep olmuştur. Tezin bu bölümünde incelenmek üzere Türkiye ve AB'nin bölgeye yönelik dış politikalarındaki ayrışmanın en açık tezahür ettiği örnekler olan Tunus, Mısır, Libya ve Suriye seçilmiştir.

17 Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve Yasemin Devrimi olarak adlandırılan ayaklanmalar Arap Baharı'nın fitilini ateşleyen olaylar olarak tarihe geçmiştir. Ülkedeki protestolar git gide büyümüş ve polisin orantısız güç kullanarak birçok protestocuyu öldürmesi ve sosyal medyanın da etkisiyle ülkenin neredeyse tamamına yayılan isyan sonucu Devlet Başkanı Zeynel Abidin bin Ali 14 Ocak 2011'de ülkeyi terk etmiştir.⁶⁷³

Bu devrim sadece Tunus iç siyasetinde değil, aynı zamanda bölgesel ve uluslararası

⁶⁷² Prag Baharı, Çekler'in Komünist diktatöryaya karşı ayaklanması ve Çekoslovakya Devlet Başkanlığına 1968'de Alexander Dupcek'in getirilmesiyle başlayan reform ve özgürlükler dönemidir. Jan Palach adlı bir öğrenci Wenceslas Meydanı'nda kendini yakmıştır. Ağustos 1968'de Bunun bir domino etkisi yaratmasından korkan SSCB birliklerinin Çekoslovakya'yı işgali ve pek çok kişinin ölümü, pek çok kişinin de tutuklanması sonrasında bastırılmıştır. Bkz. John Bloomfield, “Prag Baharı: Bir Yeniden Değerlendirme”, *Birikim Dergisi*, 1978, No: 42-43-44, ss. 98-105, https://birikimdergisi.com/Images/UserFiles/Images/Spot/70/42-43-44/prag_bahari_bir_yeniden_degerlendirme_jon_bloomfield.pdf (Erişim tarihi: 15.03.2025).

⁶⁷³ “Tunus'ta Zeynel Abidin bin Ali'nin Partisi Fesh Edildi”, BBC News Türkçe, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/03/110309_tunisia_party_dissolve.shtml (Erişim tarihi: 15.03.2025).

ilişkilerde de derin etkiler yaratmıştır. Bu beklenmeyen gelişme bölgedeki tüm ülkeleri hazırlıksız yakalamış ve bu ülkelere karşı verilecek tepkilerinin farklı olmasına neden olmuştur. Türkiye-Tunus ilişkileri de bu süreçten etkilenen önemli ilişki ağlarından biri olmuştur. Türkiye'nin devrime verdiği destek ve Avrupa ülkelerinin Tunus'taki demokratikleşme sürecine yaklaşımı, her iki ülke arasındaki ilişkilerin dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir.⁶⁷⁴

Yasemin Devrimi Tunus halkının yıllarca süren otoriter yönetime karşı bir başkaldırısı olarak ortaya çıkmıştır. Zeynel Abidin bin Ali rejiminin devrilmesi sonrası Nahda hareketinin⁶⁷⁵ resmen yasallaştırılarak seçimlerde aday gösterilmesinin yolu açılmıştır. 23 Ekim'de yapılan ve katılımın yüzde 70'e yakın olduğu seçimde Nahda, mecliste doksan sandalye kazanmıştır. Sonuç itibarıyla bu halk hareketi Tunus'un demokratikleşme sürecinin başlangıcını simgelemiştir. Halkın demokrasi, özgürlük ve adalet talepleri devrimin temel itici gücü olmuştur. Devrim Tunus halkının kendi kaderini tayin etme iradesini gösterdiği barışçıl ve kitlesel bir hareket olarak dünya çapında yankı bulmuştur.⁶⁷⁶

Yasemin Devrimi'nin ilk günlerinden itibaren Türkiye Tunus'taki demokratik taleplere açık destek vermiştir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Tunus halkının demokrasi mücadelesini güçlü bir şekilde desteklemiş ve Türkiye'nin Tunus ile olan tarihi ve kültürel bağlarını yeniden canlandırma arzusunu dile getirmiştir. Erdoğan'ın devrim sonrasında Tunus'a yaptığı ziyaretler, Türk hükümetinin Tunus halkına verdiği desteği sembolize etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Buna mukabil, Tunus'lu muhalif lider Rashid al Gannuşi ve Müslüman Kardeşler örgütünün kurucusu olan Hasan el Benna'nın torunu Tarık

⁶⁷⁴ Lütfi Maktouf, *Tunus'u Kurtarmak*, Modus Kitap, 2013, s. 35, 52.

⁶⁷⁵ Michael Collins Dunn, "The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution" John Ruedy (der.), *Islamism and Secularism in North Africa*, 1996, Palgrave Macmillan, "Ennahda Party", Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Ennahda-Party> (Erişim tarihi: 21.03.2025).

⁶⁷⁶ Gökhan Duman, "An Analysis of Turkish-Tunisian Relations in Light of Arab Spring", *Yıldız Social Science Review*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2018, ss. 54-55.

Ramazan da Türkiye’yi Arap dünyasının dönüşümü için bölge ülkelerinde laik ve Müslüman bir ülke olması ve demokrasi ile liberal Pazar prensiplerini bağdaştırmasından mütevellit model ülke olarak sunmuştur.

Türkiye'nin bu dönemde Tunus’a yönelik dış politikası sadece diplomatik düzeyde kalmamış, ekonomik ve kültürel alanda da işbirliği derinleştirilmiştir. Türk ve Tunuslu iş insanları arasında imzalanan anlaşmalar iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin demokrasi tecrübesinin Tunus’a ilham verebileceği yönündeki söylemler Türkiye’yi Tunus için bir ‘model ülke’ olarak konumlandırma çabalarının bir parçası olmuştur.⁶⁷⁷ Ancak, Tunus halkı ve siyasileri bu ‘model’ söylemine temkinli yaklaşmış, Türkiye'nin tecrübesinden ilham alınabileceği ancak bu tecrübelerin birebir kopyalanamayacağı vurgulanmıştır.

Yasemin Devrimi sonrası dönemde Türkiye ve Tunus arasındaki ilişkiler güçlenmeye devam etmiştir. Her iki ülke de bölgesel işbirliği ve istikrarın sağlanması konusunda ortak çıkarları paylaşmıştır. Tunus Türkiye için önemli bir stratejik ortak olarak görülmüş ve bu ilişki Türkiye’nin Kuzey Afrika’daki varlığını güçlendirme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷⁸

Bu noktada önemle ifade etmek gerekir ki, Tunus’ta güçlenen ve parlamentoda temsil edilen İslamcı Nahda hareketinin mevcudiyeti Türkiye ile Tunus arasında önemli bir köprü vazifesi kurarken, diğer yandan uzun süre Tunus ile yakın ilişkiler geliştirmiş Fransa açısından olumsuz bir durum ortaya koymuştur. Bu anlamda Tunus’taki gelişmelerin Türk-Fransız mücadelesi bağlamında değerlendirilmesi doğru olacaktır. Yasemin Devrimi Avrupa ülkeleri tarafından yakından takip edilmiştir. Coğrafi yakınlık, yoğun ticari bağlar ve Avrupa’da yaşayan Tunuslu nüfusun fazlalığı, bu yakın ilginin temel etkenleri arasında yer almaktadır. Bununla beraber Tunus Avrupa’nın

⁶⁷⁷ Ibid., ss. 58-59.

⁶⁷⁸ Idem.

Akdeniz'e açılan kapısı olarak stratejik bir öneme sahip olduğundan AB Tunus'taki süreci yakından takip etmiştir. Tunus'un dış ticarete en büyük ortağı⁶⁷⁹ konumunda olduğundan başlangıçta statükoyu korumayı amaçlayan bir 'bekle-gör' politikası benimsemiştir. Bu doğrultuda 10 Ocak'ta ilk resmi açıklamasını yapan AB, taraflara itidal çağrısında bulunmuş ancak Bin Ali'nin görevden ayrılmasına yönelik herhangi bir talepte bulunmamıştır. AB'nin Yasemin Devrimi'ne açık desteği Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinin ardından gelmiş ve istikrar odaklı politikalar yerini demokrasiye yönelik destek açıklamalarına bırakmıştır. AB Tunus'un demokratikleşme sürecine katkı sağlamak amacıyla çeşitli reform projelerine fon sağlamış ve bu süreçte Tunus ile daha yakın işbirliği geliştirme yoluna gitmiştir. Bu süreçte AB Tunus'ta demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi yönündeki söylemlerini güçlendirmiştir. Tunus'a imtiyazlı ortaklık statüsü verilmesi, serbest ticaret anlaşması müzakerelerinin başlatılması, sivil toplumun desteklenmesi, eğitim projelerinin teşvik edilmesi ve göç politikalarında işbirliği sağlanması gibi konularda bir eylem planı hazırlamıştır. Ayrıca, devrim sonrası geçiş sürecinde ekonomik destek sağlamak amacıyla 142 milyon Avro hibe tahsis etmiştir.⁶⁸⁰

AB üyesi ülkeler açısından değerlendirildiğinde bu süreçten en fazla zarar gören ülkenin Fransa olduğu söylenebilir. Bin Ali rejimine verdiği destek nedeniyle süreçten dışlanmış ve ülkedeki nüfuzunu büyük ölçüde kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Tunus 19. yüzyıldan beri derin bir Fransa etkisi altında olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Fransa'nın Kuzey Afrika'daki etkisi artmış ve Birleşik Krallık'ın de desteğiyle Fransızlar Tunus'u işgal etmiştir. 1881'de Tunus Beyi ile Bardo Antlaşması'nı imzalayan Fransızlar, Tunus'u himaye altına almıştır. Fransızlar bu dönemde hayatın her alanına müdahale etmiş, eğitim sistemini yeniden düzenleyerek öğrencilerin

⁶⁷⁹ O dönemde Tunus'un ihracatında AB'nin payı %80'e, ithalatında ise %75'in üzerine çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Tunus Ülke Raporu", Birleşmiş Markalar Derneği, 2012, s. 19, <https://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

⁶⁸⁰ Duman, ibid., ss. 58-59.

öncelikli olarak Fransızca öğrenmesini sağlamışlardır.⁶⁸¹ Bu süreçte Arapça eğitim geri plana atılmıştır. Fransız sömürge yönetimine karşı ilk direniş, Şeyh Muhammed Senusi tarafından başlatılmış ve ardından Zeytune Medresesi'nin devrimci liderleri direnişi sürdürmüştür.⁶⁸² Tunus, 1881 yılında Fransa'nın himayesi altına girmiş ve 1956 yılına kadar Fransız kontrolü altında kalmıştır. Bu dönemde Fransa Tunus'u siyasi, ekonomik ve kültürel olarak şekillendirmiştir.

Fransa Tunus'ta uzun süre varlığını sürdüren bir sömürge gücü olarak, ülkenin ekonomik yapısını kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde düzenlemiştir. Fransız sermayesi Tunus'un tarım ve madencilik sektörlerinde yoğunlaşırken, yerel ekonomiyi kontrol altında tutmak amacıyla stratejik sektörlerde de etkin olmuştur. Fransız işletmeleri özellikle tarım alanında, Tunus'taki verimli topraklardan faydalanarak Fransız pazarına büyük miktarda ürün sevk etmiştir. Bu ekonomik yapı Tunus'un bağımsızlık sürecine kadar devam etmiş ve yerel halkın ekonomik olarak geri kalmasına neden olmuştur. Siyasi açıdan ise Fransa'nın Tunus'taki varlığı yerel halkın direnişiyle karşılaşmıştır. Tunus'un bağımsızlık hareketi 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde güç kazanmış ve Habib Burgiba'nın liderliğindeki Neo-Destour Partisi, Tunus'un bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. 1956 yılında Tunus'un bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Fransa'nın resmi sömürge yönetimi sona ermiş ancak iki ülke arasındaki ilişkiler tamamen kesilmemiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde, Fransa ile Tunus arasındaki ekonomik ilişkiler, sömürge döneminden miras kalan bağlantılar nedeniyle güçlü kalmıştır. Fransa Tunus'un en büyük ticaret ortağı olarak kalmış ve Fransız şirketleri Tunus'ta faaliyet göstermeye devam etmiştir. Bu durum Tunus'un bağımsızlık sonrası ekonomik yapısının büyük ölçüde Fransa'ya bağımlı kalmasına neden olmuştur. Siyasi olarak ise, Fransa ve Tunus arasındaki

⁶⁸¹ Ufuk Ulutaş, Furkan Torlak, “Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi”, *SETA Analiz*, Sayı: 46, 2011, ss. 5-6.

⁶⁸² Idem.

ilişkiler dönem dönem iniş çıkışlar yaşamıştır. Fransa Tunus'taki siyasi istikrarı koruma adına zaman zaman Tunus hükümetine destek vermiştir. Ancak, bu destek genellikle Tunus'taki demokratikleşme çabalarına gölge düşüren bir nitelik taşımıştır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde Fransa Tunus'taki otoriter rejimlere destek vererek Kuzey Afrika'daki etkisini sürdürmeyi amaçlamıştır.⁶⁸³

Bu süreçten sonra da Fransa'nın Tunus'a ilgisi devam etmiştir. Fransa Tunus'taki Yasemin Devrimi'ne başlangıçta temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Devrim sırasında dönemin Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'ye destek verir gibi görünmüş ve bu süreçte Bin Ali rejiminin düşmesini beklememiştir.⁶⁸⁴ Bu nedenle de devrim sonrası oluşan yeni duruma adapte olmakta zorlanmıştır. Tunus'taki olaylar başladığında, Fransa başlangıçta bu olayları bir iç mesele olarak görmüş ve Bin Ali rejiminin devrilmesi karşısında pasif bir tutum sergilemiştir.⁶⁸⁵ Ancak, Bin Ali'nin ülkeden kaçmasının ardından Fransa Tunus halkının yanında olduğunu açıklamak zorunda kalmıştır. Fransa'nın bu kadar geç tepki vermesi Tunus halkı arasında Fransa'ya karşı bir güvensizlik yaratmıştır. Devrim sonrası dönemde Fransa Tunus'la ilişkilerini yeniden inşa etmeye odaklanmıştır. Özellikle François Hollande'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Tunus'taki demokratik dönüşüm sürecine destek vermeye başlamıştır. Hollande Tunus'un demokratikleşme çabalarını övmüş ve Fransa'nın Tunus'a ekonomik ve sosyal destek sağlamaya devam edeceğini vurgulamıştır.⁶⁸⁶ Bu dönemde, Fransa Tunus'la ticari ilişkilerini de güçlendirmiştir. Tunus'un en büyük ticaret ortaklarından biri olmaya devam etmiş ve ülkedeki Fransız şirketlerinin sayısı artmıştır. Ayrıca,

⁶⁸³ İlhan Aras, "Fransa'nın Arap Baharı Politikası", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2022, ss. 139-143, Erhan Akdemir, "Arap Dünyasındaki Dönüşüm Süreci ve Türkiye-AB İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, 2012, s. 32, Savaş Biçer, "Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barcelona Süreci", Beril Dedeoğlu (der.), *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Boyut Kitapları, 2003, s. 416.

⁶⁸⁴ Solene Jeanjean, "France's Reaction to the Arab Spring", *Bilgesam*, 21.12.2011, <http://www.bilgesam.org/en/incele/412/-france%E2%80%99s-reaction-to-the-arab-spring/#.VrdVLSLRdg> (Erişim tarihi: 21.03.2025).

⁶⁸⁵ Miron Lakomy, "The 'Arab Spring' in French Foreign Policy", *The Central European Journal of International and Security Studies*, Vol: 6, No: 3/4, 2012, s. 72.

⁶⁸⁶ Aras, ibid., ss. 146-147.

Tunus'un demokratikleşme sürecine yönelik çeşitli yardım paketleri açıklamıştır. Sonuç olarak, Fransa'nın Tunus'a yönelik yaklaşımı devrim sürecinde geç ve temkinli başlamış olsa da, devrim sonrası dönemde Tunus'la ilişkileri güçlendirme ve demokratikleşme sürecini destekleme yönünde evrilmiştir.⁶⁸⁷ Bu süreçte Fransa Tunus'un demokratikleşme çabalarını destekleyerek, iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden inşa etmeye çalışmıştır.

Birleşik Krallık, Tunus Devrimi'nden daha az zarar görerek çıkmayı başarmıştır. Bin Ali ve yakın çevresinin mal varlıklarını dondurma sürecinde aktif bir rol üstlenmiş, ayrıca rejimle sınırlı ilişkileri nedeniyle Bin Ali yönetimine doğrudan destek vermekten kaçınarak devrim sonrası için olumlu bir imaj oluşturmuştur. Almanya da Birleşik Krallık gibi Tunus'ta güçlü bir etkiye sahip olmayan ülkeler arasında olmuş ve bu nedenle Bin Ali'yi desteklemekten kaçınmıştır. Merkel hükümeti ilk aşamada yaşadığı şaşkınlığın ardından Tunus Devrimi'ne destek vermeye başlamış, özellikle Fransa'nın yanlış adımları sonucu dezavantajlı duruma düşmesini bir fırsat olarak değerlendirerek Tunus ile ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir. Devrim sonrası dönemde sağlanan mali ve teknik yardımlar Almanya'nın desteğini somut bir çerçeveye oturtmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, AB Tunus sürecinde ortak ve tutarlı bir politika oluşturamamıştır. Ancak tüm zorluklara rağmen AB devrim sonrası Tunus ile ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmıştır.

Arap Baharı'nın Mısır'daki yansımaları daha karmaşık ve ağır sonuçlar doğurmuştur. Buna mukabil, buradaki siyasi mücadelenin Türkiye, Fransa ve Almanya arasında olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada, Türkiye meseleye kendi siyasi söylemi olan demokrasi ve siyasal İslam bakış açısıyla yaklaşmıştır. Buna karşın Fransa Hüsnü Mübarek ile kurduğu siyasi işbirliğinin sonraki süreçte de devam etmesi

⁶⁸⁷ Idem.

yönünden meseleye yaklaşmış, kendi etkinliğini arttırmayı amaçlamıştır. Almanya ise demokrasi ve insan hakları perspektifini ve söylemini kullanmayı tercih etmiştir.

Daha önce belirtildiği üzere 2002 yılında Ak Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye dış politikasında çok yönlü ve aktif bir strateji benimsemeye başlamıştır. Özellikle AB'ye üyelik hedefi doğrultusunda yapılan reformlar ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra, Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak Ortadoğu bölgesindeki ülkelerle daha yakın ilişkiler kurma çabası içine girmiştir. Arap Baharı'nın hemen öncesinde Türkiye'nin bölgede önemli bir popüleritesinin ve kültürel etkinliğinin olduğu görülmektedir.⁶⁸⁸ Bu bağlamda, Türkiye-Mısır ilişkileri Arap Baharı süreciyle birlikte köklü bir dönüşüme sahne olmuştur. Arap Baharı öncesi dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumunu güçlendirme amacıyla izlediği dış politika özellikle Mısır'da yaşanan gelişmelerle birlikte ciddi bir sınavdan geçmiştir. Ak Parti iktidarı iç politikada demokrasinin önemini sürekli vurgularken, Mısır'daki gelişmelere karşı benzer bir tutum sergilememesi durumunda halk tarafından eleştirilebileceğinin bilincinde olmuştur.⁶⁸⁹ Bu nedenle Mısır'daki olaylar karşısında kademeli bir politika geliştirme yoluna gitmiştir. Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin Mısır'a yaklaşımı bu ülkenin iç değişikliklerine göre şekillenmiştir. Özellikle 2011 yılında başlayan Mısır'daki halk ayaklanması, Türkiye'nin dış politikadaki yaklaşımını önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye Mısır'daki halk hareketlerini destekleyen bir tutum sergilemiş ve demokrasi yanlısı bir tavır almıştır. Bu durum, Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde popüler liderliğinin etkisini artırmış ve Mısır'daki birçok siyasi aktörün Türkiye ile güçlü ilişkiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

⁶⁸⁸ Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, "Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2011", TESEV Rapor, 2011, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/ortadoguda-turkiye-algisi-2011/> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁶⁸⁹ Şahin, ibid., s. 175, Ayrıntılı bilgi için bkz. Talha Gönen, *Arap Baharı ve Mısır- Türkiye'nin Mısır Politikası*, Urzeni Yayıncılık, 2021.

Mısır'da 25 Ocak Devrimi sonrasında Müslüman Kardeşler'in adayı Muhammed Mursi'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi Türkiye-Mısır ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Mursi'nin iktidara gelmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmiş ve ticaret hacmi artmıştır. Bu süreçte Türkiye Mısır'ın en önemli müttefiklerinden biri haline gelmiş ve iki ülke arasında birçok resmi ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, Türkiye-Mısır ilişkilerinin 'Altın Çağı' olarak nitelendirilmiştir.⁶⁹⁰ Mursi'nin siyasi olarak Türkiye'nin Başbakanı ile benzer bir eğilimde olması iki ülke arasındaki yakınlaşmayı arttırmıştır. Buna karşın Mursi seçildikten sonra vaat ettiği iktisadi kalkınmayı gerçekleştirememiş ve bu durum bir huzursuzluk ortamını tetiklemiştir.⁶⁹¹ Mursi iktidarı döneminde Türkiye ile Mısır arasındaki ilk ziyaretler dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından yapılmış, ardından Cumhurbaşkanı Mursi Türkiye'yi ziyaret ederek Ak Parti Kongresi'nde önemli açıklamalarda bulunmuştur.⁶⁹² Bu dönemde iki ülke arasında ticaret hacmi artmış ve 2 milyar Dolarlık kredi sözleşmesi dahil birçok ekonomik ve ticari anlaşma imzalanmıştır.⁶⁹³ Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da Mısır'a ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülkenin bölgesel istikrar ve güvenliği sağlama konusundaki işbirliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca, Türkiye ve Mısır askeri alanda da ortak tatbikatlar gerçekleştirerek işbirliğini pekiştirmiştir. Türkiye'nin bu dönemde Mısır'a yönelik politikaları bölge halkları tarafından büyük bir umutla karşılanmış ve Erdoğan bölgede bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Türkiye'nin bu aktif

⁶⁹⁰ Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, "Mısır Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", TESEV Rapor, 2014, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_M%C4%B1s%C4%B1r-Tu%CC%88rkiye-ilis%CC%A7kilerinde-daha-iyi-bir-geleceg%CC%86e-dog%CC%86ru.-12-Mart-14.pdf (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁶⁹¹ Jannis Grimm, Stephan Roll, "Egyptian Foreign Policy Under Mohamed Morsi", German Institute for International and Security Affairs, *SWP Comments*, No: 35, 2012, s. 1, Kadriye Sınmaz, "Mısır Kriz Raporu, Bir Darbenin Muhasebesi", *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Araştırması*, No: 29, 2016, s. 3.

⁶⁹² Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, Alfa Yayınları, 2017, s. 310; Esra Köse, *Türkiye- Mısır İlişkileri (2002-2016)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, 2017, s. 150.

⁶⁹³ Soner Çağaptay, Marc Sievers, "Turkey and Egypt's Great Game in the Middle East", The Washington Institute for Near East Policy, 2015, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-and-egypts-great-game-middle-east> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

politikası Mısır ve Tunus'taki seçimlerden hemen sonra gerçekleşen ziyaretlerle de kendini göstermiştir.⁶⁹⁴ Erdoğan Tahrir Meydanı'nda demokrasi ve özgürlük vurgusu yapmıştır. Benzer şekilde, samimi ve açık bir şekilde Mısırlı siyasiler için laiklikten endişe etmemeleri gerektiğini ve Mısır için hazırlanması tasarlanan yeni anayasada laikliğin yer alması gerektiğine işaret etmiştir.⁶⁹⁵ Erdoğan bu noktada şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Laiklik ateizm değildir. Ben laik olmayan bir Müslümanım fakat laik bir devletin Başbakanıyım ve söylüyorum ki Mısır'da laik bir devlet olmasını umut ediyorum. Kimse laiklikten korkmamalıdır. Mısır demokrasiyle büyüyecek ve yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirilenler, anayasanın tüm dinlere saygı göstermesi gerektiğini, aynı zamanda insanların güven içinde yaşayabilmeleri için tüm dinlerin mensuplarından eşit mesafede durmalıdırlar.”*⁶⁹⁶

“Mısır bu geçiş döneminde ve sonrasında inanıyorum ki bu değerlendirmesini en güzel şekilde yapmak suretiyle özellikle demokrasi noktasındaki bu geçişte şunu görecektir. Yani laik bir devlet yapısı dinsizliği değil, herkesin dinini inandığı gibi yaşamasının teminatıdır. Böyle görecektir, böyle görmesi lazım. Bundan hiç endişe etmesin ve anayasayı hazırlayacak olanlar da bunu orada teminat altına alması lazım. Demesi lazım ki; 'Devlet tüm inanç gruplarının inancını teminat altına alır. Hepsine eşit mesafededir. Asla sizi dininizi yaşamaktan

⁶⁹⁴ Erol Kurubaş, “Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü?”, *Adam Akademi*, Cilt: 1, Sayı:1, 2011, ss. 101-108.

⁶⁹⁵ Bağış, ibid., s. 1.

⁶⁹⁶ Nicola Mirenzi, “Erdoğan and Secularism”, *Reset Dialogues*, 27 September 2011, <https://www.resetdoc.org/story/erdogan-and-secularism/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

*alıkoymayacaktır'. Bunu böyle söylemesi lazım. Bu şekilde başlar ve bu şekilde devam ederse o toplum huzur bulacaktır. Müslüman'ıyla, Kipti'siyle hepsi, hatta hatta daha ileri gidiyorum dinsizin bile, ateistin bile inancına devlet saygı duyacaktır. Onu da güvence altına alacaktır. Laik devlet budur. Ama kişi laik olmaz. Tayyip Erdoğan laik değildir, Tayyip Erdoğan bir Müslüman'dır. Ama Tayyip Erdoğan laik bir devletin başbakanıdır ve bunun gereğini de dört dörtlük yapmanın gayreti içindedir."*⁶⁹⁷

Ancak, bu dönem uzun sürmemiş ve Türkiye-Mısır ilişkilerinde büyük bir kırılma yaşanmıştır. 3 Temmuz 2013 yılında gerçekleşen askeri darbe ile Mursi'nin iktidardan indirilmesi ve General Abdulfettah el-Sisi'nin yönetimi ele geçirmesi, Türkiye'nin Mısır'a yönelik politikasında köklü bir değişime ve yeni bir dönemin başlangıcına neden olmuştur. Türkiye bu darbeyi sert bir şekilde kınamış, Sisi yönetimini tanımadığını açıkça belirtmiş ve Mısır'daki gelişmeleri sıkı bir şekilde takip ederek bu duruma karşı çıkmıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla bozulmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye uluslararası platformlarda Mısır'daki askeri müdahaleyi kınamış ve Mursi'nin demokratik yollarla seçilmiş bir lider olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹⁸ Türkiye'nin bu tutumu Mısır'daki askeri yönetim tarafından sert tepkilerle karşılanmış ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler maslahatgüzar seviyesine indirilmiştir. Bu dönemde Mısır, Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi Hüseyin Avni Botsalı'yı 'istenmeyen adam' (*persona nan grata*) ilan etmiş ve Türkiye

⁶⁹⁷ "Erdoğan Mısır'daki 'Laiklik' Konuşmasını Hatırlattı", Yeni Şafak, 26/04/2016, <https://www.yenisafak.com/gundem/erdogan-misirdaki-laiklik-konusmasini-hatirlatti-2457486> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

⁶⁹⁸ "Mısır'daki Kanlı Müdahale Başbakanlık Tarafından Yapılan Açıklamayla Kınandı", Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/misirdaki-kanli-mudahale-basbakanlik-tarafindan-yapilan-aciklamayla-kinandi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

Mısır'daki diplomatik temsilini sınırlı düzeyde tutmak zorunda kalmıştır.⁶⁹⁹ Ayrıca, Türkiye'nin Mısır'a yönelik bu eleştirel tutumu iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir.

Sonuç itibarıyla Arap Baharı süreci ve sonrasında Türkiye-Mısır ilişkileri, siyasi, ekonomik ve diplomatik düzeyde büyük değişimlere sahne olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler Arap Baharı sürecinin başında olumlu bir seyir izlerken, askeri darbe sonrasında hızla bozulmuş ve kriz seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye Mısır'daki gelişmelere karşı sert bir tutum benimsemiş ve Mısır'daki askeri yönetimi tanımamıştır.

Arap Baharı'nın Mısır'daki yansımaları Avrupa ülkeleri tarafından yakından takip edilmiştir. AB Mısır ile özellikle ekonomi ve enerji alanlarında sürekli işbirliği içinde olmuştur. Komşuluk Politikası kapsamında yer alan Mısır 1995'ten itibaren AB'den dış yardım almıştır. Ancak tüm bu ilişkilere rağmen AB'nin Mısır'daki politikası Tunus'ta olduğu gibi başarısız olmuştur. 25 Ocak'ta başlayan protestolara ilişkin tutumunu, 31 Ocak⁷⁰⁰ ve 4 Şubat⁷⁰¹ tarihlerinde yayımladığı iki bildiriyle ortaya koyan AB Konseyi, Mısır'da yaşanan şiddet olaylarını kınamış ancak Mübarek'in görevden ayrılmasına yönelik herhangi bir çağrıda bulunmamıştır. Bu süreçte Mübarek'e en net desteği veren siyasetçi Dönemin İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi olmuştur.⁷⁰² Bunun temel sebebi Mısır'ın İtalya pazarında %9'luk paya ve %7,7'lik ihracat oranına sahip olması ve İtalya'nın da Mısır'ın Avrupa'daki en büyük ticaret ortağı olması olarak değerlendirilmiştir.⁷⁰³

⁶⁹⁹ Akgün, Senyücel Gündoğar, "Mısır Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru", s. 1.

⁷⁰⁰ "3065th Council Meeting", Council of the European Union, 31 January 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_11_16 (Erişim tarihi: 22.03.2025).

⁷⁰¹ "Conclusion of the European Council", European Council, 4 February 2011, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-2-2011-INIT/en/pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

⁷⁰² Selin M. Bölme, Müjge Küçükkeleş, Ufuk Ulutaş, Taha Özhan, Nuh Yılmaz, Yılmaz Ensaroğlu, "25 Ocak'tan Yeni Anayasaya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", *SETA Rapor*, No: 2, 2011, s. 37.

⁷⁰³ "Mısır Ülke Raporu", Birleşmiş Markalar Derneği, Mart 2012, s. 18, <https://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Misir.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

Mübarek'in otuz yıllık yönetiminin yalnızca on sekiz gün süren protestolar sonucunda sona ermesi, Avrupa'da ülkeye yönelik tutum ve söylem değişimin kaçınılmaz olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu gelişmelerin ardından AB söylemlerinde 'demokratikleşme' vurgusunu artırmıştır. Söylem değişikliği politikaya da yansımış ve AB komşuluk politikasını gözden geçirerek 8 Mart 2011'de 'Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Ortak Refah İçin İşbirliği Belgesi'ni yayımlamıştır. Bu belgede demokratik dönüşüm, sivil toplum ortaklığı ve sürdürülebilir kalkınma gibi konular ön plana çıkarılmıştır.⁷⁰⁴

Mısır'da Birleşik Krallık'ın tutumu Fransa'nın Tunus'taki yaklaşımına benzerlik göstermiştir. Ülkenin sömürge geçmişi Birleşik Krallık'ın Mübarek rejimini güçlü bir şekilde desteklemesine neden olmuştur. Tahrir Meydanı'ndaki protestoların şiddet kullanılarak bastırılmasına karşı sessiz kalarak, yalnızca taraflara sağduyu çağrısında bulunmakla yetinmiştir. Bunun yanı sıra, Tunus'ta Bin Ali'nin mal varlıklarını hızla donduran Birleşik Krallık, aynı adımı Mübarek için atmamıştır. Tüm bu gelişmelerin ardından, devrim sonrası ülkeyi ziyaret eden ilk lider olan David Cameron, yanındaki silah tüccarları nedeniyle sert eleştirilere maruz kalmıştır.⁷⁰⁵

Arap Baharı'nın Mısır'da yol açtığı büyük değişimler Fransa'nın bu ülkeye yönelik dış politikasını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur.⁷⁰⁶ Fransa Mısır'daki halk

⁷⁰⁴ "COM 200 Final, A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean: Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions", European Commission, Brüksel, 8 Mart 2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0200:FIN:en:PDF> (Erişim tarihi: 22.03.2025), "Ortak Bildirim: Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı için Ortaklık", Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, <https://www.eeas.europa.eu/delegations/t%C3%BCrkiye/ortak-bildirim-g%C3%BCney-akdeniz-ile-demokrasi-ve-refah-payla%C5%9F%C4%B1m%C4%B1-i%C3%A7in-ortakl%C4%B1k-tr> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

⁷⁰⁵ "Prime Minister Condemns Violence in Egypt", Foreign and Commonwealth Office, 2 February 2011, <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-condemns-violence-in-egypt> (Erişim tarihi: 22.03.2025), "Human Rights and Democracy: The 2011 Foreign & Commonwealth Office Report", Foreign and Commonwealth Office, 2012, s. 338, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a8092a740f0b623026944ba/Cm-8339.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

⁷⁰⁶ Aras, ibid., ss. 153-155.

ayaklanmaları sırasında ve sonrasında dikkatli ve stratejik bir yaklaşım benimsemiştir. Özellikle Mübarek rejiminin devrilmesi ve ardından gelen siyasi belirsizlikler Fransa'nın Mısır'a yönelik politikasında belirgin bir etki yaratmıştır. Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesiyle sonuçlanan halk ayaklanmalarının ardından Fransa başlangıçta temkinli bir tavır sergilemiştir. Mısır'ın bölgesel istikrar için kilit bir ülke olduğunu ve bu nedenle Mısır'daki gelişmelere doğrudan müdahil olmanın riskli olabileceğini düşünmüştür. Aynı zamanda, Fransa'nın 2000'li yıllardaki Akdeniz politikasının önemli destekçilerinden biri olan Mübarek'i kaybetmeyi arzu etmediği için etkin bir tutum almaktan kaçınmıştır.⁷⁰⁷ Ancak, Mübarek'in devrilmesi ve ardından gelen siyasi değişiklikler Fransa'nın bu ülkeye yönelik politikasını yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Dönemin Fransa Başbakanı Sarkozy 29.1.2011 tarihinde: *"Mısır'da şahit olduğumuz olaylarla yakından alakadınız. Mübarek'in Ortadoğu'da yıllardır oynadığı ılımlı rolü kabul ediyoruz. Fakat şimdi de aynı ılımlı rolü Mısır'da göstermesini bekliyoruz."* diyerek devrimlerde halkı desteklediklerini ifade etmiştir.⁷⁰⁸ Fransa, Mısır'daki Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesinin ardından ülkedeki demokratik süreçleri destekleme yönünde adımlar atmıştır. Ancak, Müslüman Kardeşler'in iktidarına temkinli yaklaşması, bu süreçte Fransa'nın demokrasi ve insan hakları söylemiyle ekonomik ve stratejik çıkarları arasında bir denge kurmaya çalıştığını göstermiştir.⁷⁰⁹ 2013 yılında Sisi'nin askeri darbeyle yönetime gelmesinin ardından Fransa Mısır'la ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Sisi'nin iktidara gelmesi, Fransa'nın Mısır'la olan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Fransa Sisi rejimi ile yakın ilişkiler kurarak Mısır'ın bölgede istikrarı sağlama çabalarını desteklemiştir. Bu dönemde Fransa ve Mısır arasındaki askeri ve ekonomik işbirliği de önemli ölçüde artmıştır.⁷¹⁰ Mısır'a silah satışları artırılmış ve çeşitli ekonomik

⁷⁰⁷ Ibid., s. 153.

⁷⁰⁸ Lakomy, ibid., s. 75.

⁷⁰⁹ Idem.

⁷¹⁰ Aras, ibid., ss. 154-155.

anlaşmalar imzalamıştır. Sonuç olarak, Fransa'nın Arap Baharı sonrası Mısır'a yönelik politikası ülkedeki değişen siyasi koşullara uyum sağlama ve Fransa'nın bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma çabasıyla şekillenmiştir. Fransa, Mısır'daki istikrarın korunmasını öncelikli hedef olarak görerek, Sisi rejimi ile yakın işbirliği geliştirerek bu süreçte Mısır'ın bölgedeki rolünü desteklemiştir.

Mısır bakımından politika üreten bir diğer Avrupa devleti de Almanya olmuştur. Mısır Almanya'nın dış politikasında geleneksel olarak öncelikli bir yere sahip olmasa da özellikle düzensiz göçün kontrolü, enerji güvenliği, İslamcı terörle mücadele, demokrasi ve insan haklarının teşviki gibi konular nedeniyle Almanya'nın ilgisini çekmeye başlamıştır. Stratejik konumu ve Almanya'nın silah ihracatı için önemli bir pazar olma potansiyeli nedeniyle Almanya için kilit bir ülke olarak görülmüştür.⁷¹¹ Mısır'daki ifade özgürlüğü ve insan hakları üzerindeki kısıtlamalar Almanya'nın Mısır politikasını etkilememiştir; Almanya Mısır'daki rejim istikrar sağladığı sürece işbirliğine hazır olmuştur.⁷¹² Almanya'nın bu yaklaşımı demokrasi ve istikrar arasındaki ikilemin merkezinde yer almış ve Arap Baharı sırasında bu önceliklerin yer değiştirmesine yol açmıştır. 2011 yılında Münih Güvenlik Konferansı'nda dönemin Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Dışişleri Bakanı Guido Westerwelle, Mısır'da demokrasi ve insan hakları taleplerini dile getirmiş, ancak bu durum Mübarek yönetimi ile olan bağları koparmamıştır.⁷¹³ Bu, Almanya'nın net bir tavır almaktan kaçınan bir dengeleme stratejisi olarak değerlendirilmiştir. Mübarek'in devrilmesinin ardından Almanya,

⁷¹¹ Sherin Ahmed El-Badry Sadek, *EU Foreign Policy Towards The Southern Mediterranean*, Masters Thesis, Centre International de Formation Européenne Institut Européen, 2016, ss. 112-116.

⁷¹² Idem.

⁷¹³ Karolina Libront, "The Dilemma of Stabilisation versus Democratisation: German Policy Towards Egypt Before and After the Arab Spring", Anna Potyrala, Beata Przbylska-Maszner, Sebastian Wojciechowski (der.), *Relations Between the European Union and Egypt after 2011: Determinants, Areas of Co-operation and Prospects*, Logos-Verlag, 2015, ss. 193-206, "Leaders Discuss Egypt, Global, Regional Security Challenges in Munich", 7 February 2011, http://www.china.org.cn/world/2011-02/07/content_21876410.htm (Erişim tarihi: 04.04.2025), "47th Munich Security Conference Concludes With Egypt Dominating Deliberations", 6 February 2011, <https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2143175&language=en#> (Erişim tarihi: 04.04.2025).

demokrasi yanlısı bir tutum sergileyerek dönüşüm süreçlerine destek vermiştir.⁷¹⁴ Almanya Mübarek'in devrilmesinden kısa bir süre sonra Mısır'a gelişim yardımları ve dış kültür politikaları için ek fonlar ayırmış ve bu süreçte Mısır ile işbirliğini artırmıştır. Mısır'daki dönüşüm sürecinde önemli bir rol üstlenmeye çalışmış ve bölgedeki sosyal, politik ve ekonomik dönüşümler için güvenilir bir ortak olarak kendini konumlandırmıştır. Ancak, Avrupa genelindeki tepki ve Almanya'nın diplomatik altyapıyı hızlandırma konusundaki yetersizliği bölgede beklenen etkiyi yaratamamıştır.⁷¹⁵ Mursi'nin iktidara gelmesiyle Almanya yeni hükümetle işbirliğine hazır olduğunu göstermiş, ancak Mursi'nin aldığı tartışmalı kararlar Almanya tarafından sert bir şekilde eleştirilmemiştir. 2013'teki askeri darbe demokrasiye büyük bir gerileme olarak görülmüş ve Mısır'daki gelişmelere tepki olarak silah satışlarını askıya almıştır.⁷¹⁶ Almanya demokratikleşme sürecine olan desteğini sürdürmüş ve bu doğrultuda Mursi'nin düşüşünden sonra Mısır'ı ziyaret eden ilk dışişleri bakanı olmuştur. Sonuç olarak, Almanya Mısır'daki demokratikleşme ve insan hakları ihlallerine rağmen, istikrarın korunmasını öncelikli tutmaya devam etmiştir. Sisi yönetimi altındaki Mısır'daki gelişmeleri yakından izlemeye devam etmiş ve 2014 yılında gerçekleşen idam kararlarına tepki olarak dönemin Almanya Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier Mısır'daki siyasi katılım eksikliğini eleştirmiştir. Steinmeier bu durumu *“Halkın çoğunluğunun siyasi katılımdan mahrum edilmesi, siyasi temsilden dışlanması, bize göre olumlu bir gidişat değildir.”* sözleri ile eleştirmiştir.⁷¹⁷ Merkel ise, Sisi ile yaptığı görüşmede Mısır'daki seçimlerin ardından Sisi'yi Almanya'ya davet etmiştir.⁷¹⁸

⁷¹⁴ Ibid.

⁷¹⁵ Ibid., Sadek, ibid., idem.

⁷¹⁶ Libront, ibid., idem.

⁷¹⁷ “Almanya’dan Mısır’daki İdam Kararlarına Tepki”, Hürriyet, 28.03.2014 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/almanyadan-misirdaki-idam-kararlarina-tepki-26103205> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁷¹⁸ Ibid.

Libya'daki Arap Baharı 15 Şubat 2011'de insan hakları avukatı Fethi Terbil'in tutuklanmasının ardından Bingazi'de protestoların patlak vermesiyle başlamıştır. Bu protestolar Kaddafi'nin kırk iki yıllık iktidarına karşı ülke çapında hızla bir isyana dönüşmüştür. 17 Şubat Devrimi olarak bilinen bu hareket, Libya'nın karmaşık kabile yapısından büyük ölçüde etkilenmiştir. Warfalla ve Tarhuna gibi önemli kabileler Kaddafi rejimine karşı mücadelede öncülük etmiştir.⁷¹⁹ 5 Mart 2011'de muhalefet Ulusal Geçiş Konseyi'ni (UGK) kurarak kendisini Libya halkının meşru temsilcisi ilan etmiştir. Uluslararası toplumun tepkisi hızlı olmuştur. Rejimin şiddeti artırması üzerine 17 Mart 2011'de BMGK Libya üzerinde uçuşa yasak bölge uygulanmasını ve sivillerin korunması için gerekli tüm önlemlerin alınmasını öngören 1973 sayılı kararı⁷²⁰ kabul etmiştir. Bu karar NATO'nun askeri müdahalesine yol açmış ve Kaddafi'nin güçlerinin zayıflamasında büyük etkisi olmuştur. NATO'nun başarılı hava operasyonlarıyla 23 Ağustos 2011 günü Trablus'un düşmesiyle Kaddafi rejimi yıkılmıştır.⁷²¹

Türkiye Libya'daki bu hadiselere yönelik dış politikasını ilk olarak 'tarihsel bağlar' akabinde ise 'demokrasi ve insan hakları' söylemi üzerinden inşa etmiştir. Türkiye'nin Libya'ya yaklaşımında en kritik faktörlerden biri, iki ülkenin paylaştığı derin tarihsel ve kültürel bağlar olmuştur.⁷²² Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan ve yıllar boyunca sürdürülen bu bağlar Türkiye'nin Libya'da yaşanan olaylara bakışını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Sosyal İnşacı yaklaşım bu paylaşılan kimlikler ve

⁷¹⁹ Veysel Ayhan, "Libya Savaşı, Uluslararası Etkileri ve Türkiye'nin Konumu", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 28, 2011, s. 9.

⁷²⁰ "UN Resolution 1973 (2011)", [https://docs.un.org/en/S/RES/1973%20\(2011\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1973%20(2011)) (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁷²¹ Hakan Demir, "Bingazi'de Türkiye ve Batı Algısı: Saha Araştırmasına Dayalı Bir Çalışma", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 33, 2011, s. 50.

⁷²² Tarık Oğuzlu, "Arap Baharı ve Türk Dış Politikasında Çıkarlar Değerler İlişkisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 38, 2012, s. 13.

kültürel bağlantılara atıf yaptığından, Türkiye'nin Libya krizine aktif olarak dahil olma kararını etkilemiştir.⁷²³

Türkiye Libya ile ilişkisini sadece jeopolitik çıkarlar çerçevesinde ele almamıştır. Aynı zamanda asırlardır var olan bir bağı koruma ve güçlendirme sorumluluğu olarak da değerlendirmiştir. Bu tarihsel perspektif, Türkiye'nin Libya'yı sadece bir Ortadoğu devleti olarak değil, derin bir kültürel ve tarihsel yakınlığa sahip olduğu bir ülke olarak görmesini sağlamıştır. Bu anlayış Türkiye'nin Arap Baharı'nın getirdiği karmaşık süreçteki karar alma sürecinin merkezinde yer almıştır.

Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren Türkiye'nin Libya'ya yönelik dış politikası büyük ölçüde insani bir odaklanma ile şekillenmiştir. Bu yaklaşım, yine Sosyal İnşacı bakış açısına uygun olarak dış politikanın etik değerlere ve insan haklarına bağlı olarak yönlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin krize ilk tepkisi Libya'daki vatandaşlarının ve diğer ulusların güvenliğini sağlamaya yönelik olmuştur. 25.000'den fazla Türk vatandaşının Libya'dan tahliye edilmesi bu tür operasyonların en büyüğü olarak dikkat çekmiştir.⁷²⁴ Ayrıca, Türkiye çatışma sırasında Libya'ya önemli insani yardımlar sağlamıştır. Bu yardımlar arasında tıbbi malzemeler, gıda ve diğer temel ihtiyaçlar yer almış; bu da Türkiye'nin Libyalıların refahına odaklanan yaklaşımını yansıtmıştır. Yardımlar, sadece zor durumdaki bir müttefiki desteklemek için değil, aynı zamanda, Davutoğlu'nun vizyonuna da uygun olarak, insani ve dayanışma ilkeleri kapsamında da sağlanmıştır.⁷²⁵

⁷²³ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 48, 2012, ss. 857-886, Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 414.

⁷²⁴ Armağan Kuloğlu, "Libya Harekâtı, Gelişmeler ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 28, 2011, s. 53, Atilla Sandıklı, Emin Salihi, "İran, Şii Hilali ve Arap Baharı", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Rapor*, No: 35, 2011, s. 1.

⁷²⁵ "Libya'ya Yönelik Türkiye-BAE Ortak İnsani Yardım Operasyonu Hk No: 69", 12 Mart 2011, Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-69_-14-mart-2011_-libya_ya-yonelik-turkiye-bae-ortak-insani-yardim-operasyonu-hk_.tr.mfa (Erişim tarihi: 11.04.2025), "İnsani Yardım Sıralamasında Türkiye Dördüncü", BBC News Türkçe, 17 Temmuz 2013,

Türkiye'nin Libya krizine diplomatik yaklaşımı, Sosyal İnşacı dış politikasının bir diğer önemli yönü olmuştur. Türkiye çatışmada taraf tutmak yerine, savaşı gruplar arasında diyalogu teşvik etmeye ve uzlaşmayı sağlamaya çalışmıştır. Amacı, Libya halkının haklarına ve isteklerine saygı gösteren barışçıl bir çözüm elde etmek olmuştur. Bu yaklaşım, sosyal yapıların ve ilişkilerin uluslararası ilişkilerde korunması ve güçlendirilmesi gerektiğine inanan Sosyal İnşacı ilkeyle uyumlu tezahür etmiştir. Türkiye'nin önemli adımlarından biri 23 Mayıs 2011'de UGK'yı Libya halkının meşru temsilcisi olarak tanıması olmuştur.⁷²⁶ Bu karar stratejik veya ekonomik çıkarlar saikiyle değil, UGK'nın Libya halkının demokratik isteklerini temsil ettiği inancıyla alınmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin UGK'ya verdiği destek bölgedeki demokrasi ve insan haklarını teşvik etme konusundaki kararlılığını yansıtmıştır.⁷²⁷

Muammer Kaddafi'nin Ekim 2011'de devrilmesinden sonra Türkiye Libya'nın istikrarlı ve demokratik bir devlete dönüşme sürecine aktif olarak destek vermeye devam etmiştir. Bu dönemde katılım, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerlere vurgu yapan Türkiye, Libya'nın kurumlarını ve altyapısını yeniden inşa etmek için hem finansal hem de teknik destek sağlamıştır. Bu da ülkenin uzun vadeli istikrarı ve refahı konusundaki kararlılığını göstermiştir. Doğrudan verdiği desteğin yanı sıra, Türkiye uluslararası toplumun Libya'yı istikrara kavuşturma çabalarında da önemli bir rol oynamıştır. Uluslararası topluma sürekli olarak Libya'nın egemenliğine saygı göstermeleri ve Libyalıların çıkarlarına zarar verecek eylemlerden kaçınmaları çağrısında bulunmuştur. Bu tutum Türkiye'nin etik değerlere dayalı ve diğer ulusların

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130717_turkiye_insani_yardim (Erişim tarihi: 11.04.2025).

⁷²⁶ Zafer Akbaş, Zeynep Arslan Düzgün, "Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2012, s. 74.

⁷²⁷ Idem.

kimliklerine ve değerlerine saygı gösteren bir dış politika benimseme kararlılığını yansıtmıştır.⁷²⁸

Sonuç olarak, Libya'da gerçekleştirdiği faaliyetler boyunca Türkiye'nin eylemleri Sosyal İnşacı değerlere dayalı olarak yönlendirilmiştir. Tarihsel ve kültürel bağlara vurgu, insani ilkelere bağlılık ve diplomatik katılım, hepsi sosyal değerlere maddi kazançlardan daha fazla önem veren bir dış politika yaklaşımını yansıtmaktadır. Türkiye'nin Arap Baharı sırasında ve sonrasında Libya'ya yaklaşımı, hızla değişen uluslararası bir ortamda dış politikanın nasıl şekillenebileceğine dair net bir örnek sunmuştur.⁷²⁹ Bu yaklaşım neticesinde Türkiye Libya krizinin zorluklarını, Libya halkının kimliklerine ve arzularına saygı duyacak şekilde aşabilmiştir. Paylaşılan değerlere ve tarihsel bağlara odaklanarak Libya'nın daha istikrarlı ve demokratik bir geleceğe geçişini destekleme konusunda yapıcı bir rol oynayabilmiştir. Bununla birlikte, sadece Türkiye'nin Libya ile ilişkilerini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin daha geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki konumunu da pekiştirmiştir.⁷³⁰

Arap Baharı sırasında AB, Fransa ve Almanya'nın Libya'ya yönelik yaklaşımları, bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma ve istikrara katkıda bulunma amacıyla önemli değişiklikler geçirmiştir. AB Arap Baharı öncesinde Libya ile sınırlı ilişkilere sahip olmuştur. Libya AB'nin AiB çerçevesinde işbirliği geliştirdiği bir ülke olarak dikkat çekmiştir. Ancak 2011'de Libya'da patlak veren iç savaş ve Kaddafi rejiminin halkına karşı sert önlemler alması, AB'nin bu ülkeye yönelik politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur. Kaddafi'nin sert müdahalesine karşılık AB Libya yönetimini eleştirerek ekonomik ve askeri yaptırımlar uygulama kararı almıştır. 11 Mart 2011'de Kaddafi'nin

⁷²⁸ Ibid., ss. 74-76.

⁷²⁹ Idem.

⁷³⁰ Ibid., s. 77.

meşruiyetini kaybettiğini duyurmuş⁷³¹, UGK'yı tanımış ve Bingazi'de bir dış temsilcilik açmıştır.⁷³² Ayrıca, Libya'daki muhalif gruplara destek sağlayarak ülkeye 155 milyon Avro tutarında yardım göndermiştir.⁷³³ BMGK'nın 1973 sayılı kararı doğrultusunda Libya'ya askeri müdahale yapılmasını desteklemiş ve Libya'ya yönelik çeşitli yaptırımlar uygulamıştır.⁷³⁴ Libya AB açısından yasa dışı göçün merkezi olarak görüldüğü için ülke ile iyi ilişkiler geliştirilmesi önemli değerlendirilmiştir.⁷³⁵ Dolayısıyla Libya'nın AiB'e katılması için özel bir çaba da harcanmıştır. AB'nin Libya'ya yaklaşımı, enerji güvenliği, düzensiz göçün kontrol altına alınması ve bölgedeki istikrarın sağlanması gibi temel çıkarlarla şekillenmiştir. Libya AB'nin enerji ihtiyacının yaklaşık %7'sini karşılarken, aynı zamanda Afrika'dan Avrupa'ya gerçekleşen düzensiz göçün geçiş noktalarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle, AB'nin Libya'ya yönelik politikaları hem enerji arz güvenliğini sağlama hem de göçmen akışını kontrol altına alma amacı gütmüştür. Ancak, bu politikalar üye devletler arasında farklı yaklaşımlar nedeniyle tutarsızlıklar göstermiştir. Özellikle Almanya'nın askeri müdahaleye katılmama kararı AB içinde ciddi tartışmalara yol açmıştır. AB Kaddafi rejiminin devrilmesi sonrasında Libya'nın istikrara kavuşması için çaba göstermiş ise de bu süreçte etkin bir rol üstlenmekte zorlanmıştır.⁷³⁶ Libya'da iki rakip hükümetin meşruiyet iddiasında bulunması ve ülkenin kaosa sürüklenmesi AB'nin bu ülkedeki etkisini sınırlamıştır.

⁷³¹ "Developments in Libya: An Overview of the EU's Response", European Union External Action Service, 01/04/2011, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sede/dv/sede130411developmentslibya/sede130411developmentslibya_en.pdf (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁷³² "EU High Representative Catherine Ashton Opens EU Office in Benghazi", European Union External Action, 22 May 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_11_625 (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁷³³ "The EU's Response to the Arab Spring", European Commission, 16 December 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_11_918 (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁷³⁴ Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş, Müjge Küçükkeleş, Taha Özhan, Eda Bektaş, "Batı ve Kaddafi Makasında Libya", *SETA Rapor*, No: 3, 2011, s. 23.

⁷³⁵ Ibid., ss. 14-16, Shaista Shaheen Zafar, "EU-Libya Relations", *SSRN Electronic Journal*, 2010, ss. 131-133, <https://ssrn.com/abstract=1601165> (Erişim tarihi: 20.03.2025).

⁷³⁶ Bölme, Ulutaş, Küçükkeleş, Özhan, Bektaş, ibid., s. 28.

Fransa Arap Baharı sürecinde Libya'ya yönelik en aktif politikayı izleyen ülkelerden biri olmuştur. Bunun temel nedenlerinden birinin Kuzey Afrika'daki siyasi etkinliğini arttırmak ve yakın tarih içerisindeki 'pasif ve etkisiz' imajından kurtulmak olarak değerlendirilebilir.⁷³⁷ 2011'de dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin liderliğinde BMGK 1973 sayılı kararı doğrultusunda Libya'ya askeri müdahale kararı alınmıştır. Bu durum Fransa'nın Libya iç savaşına karşı olan sert tutumunu da ortaya koymuştur. Fransa bu müdahalede öncü rol oynayarak Kaddafi rejiminin devrilmesine kadar süren NATO operasyonlarına liderlik etmiştir. Fransa'nın Libya'ya yönelik politikası hem iç politikada Sarkozy'nin liderliğini güçlendirme çabası hem de uluslararası alanda Fransa'nın etkisini artırma amacı gütmüştür. Libya'daki ayaklanmacıları destekleyerek Kaddafi rejiminin devrilmesine katkıda bulunmuştur.⁷³⁸ Bu süreçte, Fransa'nın Libya'ya yönelik askeri müdahalesi bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma amacını da taşımıştır. Özellikle Libya'nın petrol kaynaklarına erişim, Fransa için önemli bir faktör olmuştur. Sarkozy Kaddafi'nin muhaliflere yönelik tutumunu “öldürme çılgınlığı” olarak değerlendirmiş, muhalifleri ise “kendilerini kölelikten kurtarmak isteyen” vatandaşlar olarak tanımlamıştır.⁷³⁹ Müdahil olma gerekçesini ise “bu tür insanlık suçlarına tahammül edemeyecek evrensel bir cıvdana sahip olmamız nedeniyledir” diyerek izah etmiştir.⁷⁴⁰ Fransa'nın Libya'daki aktif politikası, Arap Baharı sürecinde özellikle Mısır'daki görece pasif tutumunun aksine, bölgedeki etkisini artırma çabası olarak değerlendirilmiştir. Fransa, Libya'daki muhalif güçlere askeri ve diplomatik destek vererek, Kaddafi rejiminin devrilmesi sürecinde kilit bir rol

⁷³⁷ Küçükkeleş, “AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı” s. 19.

⁷³⁸ Lakomy, ibid., s. 78.

⁷³⁹ Ibid., s. 79, Steven Erlanger, “Sarkozy Puts France at Vanguard of West's War Effort”, The New York Times, 20 March 2011, <https://www.nytimes.com/2011/03/21/world/europe/21france.html> (Erişim tarihi: 11.03.2025).

⁷⁴⁰ Michael Elliot, “How Libya Became a French and British War” 19 March 2011, Time World, <https://time.com/archive/6956900/viewpoint-how-libya-became-a-french-and-british-war/> (Erişim tarihi: 11.03.2025).

oynamıştır.⁷⁴¹ Paris'te 22 ülkenin katılımıyla düzenlenen Libya Zirvesi'nin hemen ardından Fransız uçaklarının rejime ait tanklar, askeri araçlar, mevziler ve uçaklara yönelik hava saldırılarıyla uluslararası askeri müdahale başlatılmıştır. Bu müdahale ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'nın öncülüğünde gerçekleşmiş ve daha sonra NATO'ya devredilerek sürdürülmüştür. Birleşik Krallık ve Fransa, 50 askeri uçakla harekâta liderlik ederken, ABD daha çok destekleyici bir rol üstlenmiştir. NATO'nun Libya'daki operasyonu resmi olarak 31 Ekim 2011'de sona ermiştir.⁷⁴²

Almanya, Libya'ya yönelik AB ve Fransa'nın izlediği müdahaleci politikanın aksine daha temkinli ve çekimser bir yaklaşım benimsemiştir. 2011 yılında BMGK'da yapılan oylamada Libya'ya askeri müdahaleye karşı çekimser oy kullanmış ve askeri operasyona katılmamıştır. Almanya'nın bu tutumu ülkenin Libya'daki belirsizlikler nedeniyle iç savaşa müdahil olmak istememesinden kaynaklanmıştır.⁷⁴³ Almanya Libya konusunda tercihini öncelikle ekonomik ve insani yardım politikalarından yana kullanmıştır.⁷⁴⁴ İtalya da Libya'daki sömürge geçmişi ve ülkedeki ekonomik etkisi nedeniyle Almanya ile aynı tutumu benimseyerek müdahaleye karşı çıkmıştır. Ancak, harekâtın başlamasının ardından, Birleşik Krallık ve Fransa'nın komutayı NATO'ya devretmesi durumunda destek sağlayacağını açıklamıştır.

Almanya'nın çekimser -hatta karşıt- tutumu AB içinde ciddi tartışmalara yol açmış ve AB'nin ortak dış politika oluşturma çabalarını zayıflatmıştır. Ancak Almanya Libya'daki UGK'yı 'Libya halkının meşru temsilcisi' olarak tanımış ve Libya'nın demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir aktör olarak yer alması gerektiğini savunmuştur.⁷⁴⁵ Askeri müdahaleye katılmama kararı, ülkenin uzun vadeli stratejik

⁷⁴¹ Lakomy, ibid., idem.

⁷⁴² Ibid., s. 81.

⁷⁴³ Sarah Brockmeier, "Germany and the Intervention in Libya", *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol: 55, No: 6, 2013, s. 63.

⁷⁴⁴ Bölme, Ulutaş, Küçükkeleş, Özhan, Bektaş, ibid., s. 36.

⁷⁴⁵ "Germany Recognises Libya Rebels As Sole Government", BBC, June 13, 2011, <https://www.bbc.com/news/world-europe-13753422> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

çıkarlarını koruma amacını yansıtmıştır. Libya'da askeri müdahalenin uzun vadede yaratacağı belirsizlikler ve bölgedeki istikrarsızlık endişesiyle daha temkinli bir tutum sergilemiştir. Ayrıca, Libya'daki enerji kaynaklarına olan bağımlılığı bu ülkedeki çıkarlarını koruma çabalarını da etkilemiştir.⁷⁴⁶

Almanya'nın Libya'ya askeri müdahaleye karşı çıkmasının birkaç temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, diğer güçlü AB üyesi ülke ve devletlerin askeri müdahalesi için yeterli meşruiyetin olmadığını düşünmüştür. Libya'daki belirsizlikler nedeniyle bu iç savaşa müdahil olmak istememiştir. Özellikle uçuşa yasak bölge ilanının daha sonraki aşamalarda kara birliklerinin de dahil olabileceği daha büyük müdahalelere dönüşebileceğini değerlendirmiştir.⁷⁴⁷ Bir diğer neden ise askeri müdahalenin uzun vadede yaratabileceği stratejik sonuçlarla ilgilidir. Almanya genellikle diğer ülkelerin aksine, kısa vadeli reaktif kararlardan ziyade uzun vadeli stratejik politikalara odaklanmayı tercih etmiştir. Bu nedenle, müdahaleye çekimser kalan BRICS üyesi Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in gelecekte uluslararası sahnede daha etkili aktörler olacağını öngörmüş ve bu ülkelerle siyasi ve ekonomik işbirliği kurma niyetini göz önünde bulundurmıştır.⁷⁴⁸ Ayrıca, Almanya'nın hem BRICS ülkeleri hem de Kuzey Afrika'da önemli çıkarları bulunmaktadır. Diğer AB üyesi ülkeler gibi Almanya da özellikle ekonomi, ticaret ve enerji konularında bu bölgede öncelikli olmayı hedeflemiştir. Libya o dönemde Almanya'ya petrol ihraç eden dördüncü büyük ülke olup, Almanya'nın yıllık petrol talebinin yaklaşık %10'unu karşılamaktadır. Almanya, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını Kuzey Afrika ülkeleri üzerinden azaltma çabası içinde olmuştur. Bu bağlamda Almanya Libya petrolünü en çok ithal eden ikinci düzeyde bir devlet konumundadır. Birleşik Krallık ve Fransa'nın Libya'ya askeri

⁷⁴⁶ Bölme, Ulutaş, Küçükkeleş, Özhan, Bektaş, ibid., idem.

⁷⁴⁷ Idem.

⁷⁴⁸ BRICS ülkeleri BM'nin Libya hükümetine karşı güç kullanımına ilişkin kararını desteklememişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ben Zala, "Libya: Where Are the BRICS?", March 21, 2011, https://fpif.org/libya_where_are_the_brics/ (Erişim tarihi: 20.8.2024), Bölme, Ulutaş, Küçükkeleş, Özhan, Bektaş, ibid., idem.

operasyon düzenleme isteğini bu ülkelerin ulusal ekonomik çıkarlarını ve eski hâkimiyet alanlarını yeniden canlandırma çabası olarak görmüş ve kendisine bu bölgede rakip olarak değerlendirdiği için desteklememiştir.⁷⁴⁹

Genel olarak değerlendirildiğinde, ele alınan süreçte Türkiye'nin bölgede etkisini artırma hedefi rekabeti de beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik açıdan bölgesel güç olma çabaları, özellikle Fransa ile olmak üzere, AB ile rekabete yol açmıştır. Türkiye ve Fransa arasındaki stratejik çekişme, aynı zamanda bölge ülkeleriyle geliştirilen ekonomik ilişkiler, Türkiye ile AB'nin dış politika alanında uyum sağlamasını zorlaştırmıştır. Özellikle 2011 Libya krizi bu farklı yaklaşımları net bir şekilde ortaya koymuştur.

Türkiye'nin bölgeyle kurduğu yakın ilişkiler ve ekonomik başarısı AB'ye kıyasla daha güvenilir bir ortak olarak algılanmasını sağlamıştır. Ön koşul öne sürmeden geliştirdiği iş birlikleri ve ekonomik istikrarı, Türkiye'yi bölge ülkeleri için cazip hale getiren temel unsurlar arasında yer almıştır. Demokratik bir Müslüman ülke olması da bu çerçevede ek bir avantaj sunmuştur. Buna karşılık, o dönemde ekonomik ve mali krizle mücadele eden AB, kemer sıkma politikaları nedeniyle refah odaklı stratejilerinden ödün vermek zorunda kalmıştır. Demokrasi ve ekonomik sorunları AB'nin normatif güç olarak değerlerini yaymasını ve bölgedeki projeleri finanse etmesini zorlaştırmıştır. Arap Baharı'nın yarattığı etkiler Türkiye'nin AB üyeliği sürecine zarar vermiş ve Türkiye'yi AB ekseninden uzaklaştırmasına neden olmuştur. Türkiye-AB müzakere süreci neredeyse durma noktasına gelmiştir.⁷⁵⁰

Ortadoğu'daki ayaklanmaların son durağı Suriye olmuştur. İsyanlar 2011 Mart'ında başlamış ve zaman içerisinde etkisini artırmıştır. Arap Baharı bazı bölge ülkelerinde rejim değişikliklerine yol açsa da, Suriye'de muhalefetin örgütlü bir şekilde

⁷⁴⁹ Idem.

⁷⁵⁰ Aylin Ünver Noi, "Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, 2012, Cilt: 4, Sayı: 48, s. 18.

hareket etmesi sonucu olaylar farklı bir yönde gelişmiş ve iç savaşa dönüşmüştür. İç savaşın birçok karmaşık nedeni bulunduğundan, Suriye'deki durumu sadece Arap Baharı ile açıklamak yetersiz kalmaktadır.⁷⁵¹ Burada ekseriyetle ekonomik faktörlerin öne çıktığı düşünülse de siyasi nedenler de önemli bir rol oynamıştır. Halkın rejime karşı memnuniyetsizliğini barışçıl protestolarla dile getirmesi, baskıcı yasaklara, halkın terörist ilan edilmesine ve silahlı müdahalelere yol açmıştır. Halkın direnmeye devam etmesiyle Beşar Esad yönetimi tepkisini sertleştirmiş ve bu durum birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.⁷⁵² Bu gelişmelerin ardından Suriye ordusundan birçok subay ve asker rejime karşı tavır alarak ayrılmış ve rejimi devirmeyi amaçlayan 'Özgür Suriye Ordusu'nu kurmuşlardır. Bu ayrışma iç savaşın başlangıcını işaret etmiştir.⁷⁵³ Her iki taraf da geri adım atmayınca Deraşehrine tanklar ve silahlarla girilmiş, bu müdahalenin terör eylemlerini durdurmak ve güvenliği sağlamak amacı taşıdığı öne sürülmüştür. Ancak daha sonra 14 yaşındaki bir çocuğun kaybolduğu ve işkenceyle öldürüldüğü ortaya çıkmıştır. Bu olayın hemen ardından 252 kişilik bir grup Hatay'ın Cilvegözü sınır kapısında sığınma talebinde bulunmuştur. Türkiye bu kitlesel göçü 'Açık Kapı Politikası' uygulayarak insancıl bir yaklaşımla kabul etmiş ve sınır illerinde kampların kurulması için talimat vermiştir.⁷⁵⁴ Ancak belirlenen 100.000 kişilik kritik eşiğin aşılmasıyla Türkiye en fazla sığınmacıyı ağırlayan ülke durumuna gelmiştir. Bu durum, Türkiye'yi ciddi bir mülteci sorunuyla da karşı karşıya bırakmıştır.

Çatışmaların sivil halkı da kapsayacak şekilde artması, bir insanlık dramına dönüşerek hem Suriye hem de bölge ve Avrupa ülkeleri için sancılı bir süreci başlatmıştır. Çatışmalar sadece Beşar Esad ve muhalifleri arasındaki bir çekişme

⁷⁵¹ Kutluhan Bozkurt, "Suriye İç Savaşı: Savaşın Yarattığı Mültecilik Akınının Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Yansımaları", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2018, s. 58.

⁷⁵² Elif Şen, *İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Suriye İç Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, ss. 5-7.

⁷⁵³ Hüseyin Yeltin, "Türkiye'nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı", *Econder International Academic Journal*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 205.

⁷⁵⁴ Faruk Acar, *Türkiye-Avrupa Birliği Mülteci Politikaları ve Suriyeli Mülteciler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 80

olmaktan çıkarak, İslamcı devletler ve küresel güçlerin de dahil olduğu karmaşık bir savaş alanına dönüşmüştür.⁷⁵⁵ Bu durum, Türkiye ve Avrupa'yı terörizmle karşı karşıya getirmenin yanı sıra, yaşanan göç dalgasını ülkeler için bir kriz haline dönüştürerek sosyal, ekonomik ve siyasi olarak olumsuz etkiler yaratmıştır.

Krizin uluslararası bir boyut kazanması durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında bölgedeki stratejik etkisini kaybetmek istemeyen Rusya, Suriye'yi dış politika önceliklerinden biri olarak gören İran ve ekonomik çıkarlarını gözetten Çin, Beşar Esad yönetiminin en güçlü destekçileri arasında yer almıştır. ABD ve AB, kriz karşısında aynı pozisyonda olmalarına rağmen, devrim sonrası radikal İslamcı grupların güç kazanma ihtimali ve Rusya-İran-Çin ittifakı etkili bir strateji geliştirmelerini zorlaştırmıştır. BMGK ise Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle karar alamaz hale gelmiştir. Bu durum Suriye'yi küresel güçler arasındaki rekabetin merkezlerinden biri haline getirmiştir. Olası bir askeri müdahalenin bölgesel bir savaşa dönüşme riski ise tarafları uzlaşma arayışına itmiştir.

Türkiye'nin bu krize karşı tepkisi özellikle 2011-2014 yılları arasında nüfus dalgalanması ve sınır güvenliği üzerinden olmuştur. Başlangıçta Türkiye iç savaşın başlarında muhaliflerin kazanacağını düşünerek Suriyelilere geçici barınma ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için destek sağlamıştır. Bu yardımlar insani bir sorumluluk olarak yapılmış, hukuki statüye bakılmaksızın herkese verilmiştir. Ancak savaşın uzamasıyla birlikte Suriyelilerin hukuki durumunun belirlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Türkiye, uluslararası hukuka göre 'koruma sorumluluğu' ilkesini kullanarak Suriyelilere bir takım haklar tanımış, ancak mülteci statüsü Avrupa'dan gelenler için geçerli olduğundan, bu terim Suriyeliler için hukuki olarak kullanılmamıştır.⁷⁵⁶ Türkiye Geçici

⁷⁵⁵ Dilek Canyurt, "Kazanani Olmayan Savaş "Suriye İç Savaşı": Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir?", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 4, 2018, s. 1108.

⁷⁵⁶ Abdullah Erdem Güler, *Uluslararası Hukuk Perspektifinde Türkiye'de Göç ve Sığınmacı Sorunu: Suriyeli Sığınmacılar Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 169.

Koruma Yönetmeliği⁷⁵⁷ ile Suriyelilerin hukuki durumunu belirlemeye çalışmıştır. 28 Nisan 2011'den itibaren Suriye'den gelen Suriyeliler uluslararası koruma başvurusunda bulunsalar bile geçici koruma altına alınmıştır. Geçici kimlik kartları yönetmelik sonrası yenilenene kadar kullanılabilmiştir. Ayrıca, Suriye'den gelen vatansız kişiler ve Filistinliler de bu koruma kapsamına alınmıştır.

AB'nin meseleye yaklaşımı ise ekseriyele göç üzerinden olmuştur. Buna karşın 2011-2014 yılları arasında, Suriye'deki meselelere yönelik AB'nin tutumunu değişen şekillerde okumak mümkündür. Bu dönemde AB'nin Suriye politikası, sahadaki gelişmeler ve daha geniş jeopolitik bağlama yanıt olarak, önemli değişimler geçirmiştir. Esad'ın isyanlara karşı aşırı güç kullanımı belki de ilk kez AB tarafından ortak bir yaklaşımla eleştirilmiş ve reddedilmiştir.

Başlangıçta 2011'de AB'nin duruşu Avrupa Komşuluk Politikası'nda vurgulanan demokratik geçiş, insan hakları ve siyasi reformlara olan taahhüdüne dayanmıştır. Arap Baharı'nın bir parçası olarak Esad rejimine karşı protestolar patlak verdiğinde AB'nin yanıtı öncelikle diplomatik kınama ile sınırlı olmuştur. Suriye hükümetinin protestoculara yönelik şiddetli baskılarını kınamış ve derhal reform yapılması çağrısında bulunmuştur. Normatif değerlerine uygun olarak AB, Suriye'de barışçıl bir demokratik geçişi, Mısır ve Libya gibi diğer Arap Baharı ülkelerinde desteklediği gibi, burada da desteklemeyi amaçlamıştır.⁷⁵⁸ AB'nin bu yaklaşımı ileride detaylıca bahsedilecek olan 'yeni' Komşuluk Politikası ilkeleri ile uyumlu değerlendirilmiştir.

⁷⁵⁷ "Geçici Koruma Yönetmeliği 13/10/2014 No: 2014/6883", <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/mevzuat/Gecici-Koruma.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

⁷⁵⁸ "Declaration By High Representative, Catherine Ashton, On Behalf Of The EU On The Violent Crackdown On Peaceful Demonstrators In Syria," European Union, 22 March 2011, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/120169.pdf (Erişim tarihi: 11.04.2025), Zelal Başak Kızıllan, "Changing Policies of Turkey and EU to the Syrian Conflict", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 1, 2019, ss. 323-326.

Çatışmanın iç savaşa dönüşmesiyle birlikte AB'nin pozisyonu daha somut hale gelmiştir. AB artık 'Esad gitmeli' şeklinde kesin bir tutum benimsemiş ve Suriye muhalefet güçlerini Suriye halkının meşru temsilcisi olarak desteklemiştir. Bu bağlamda Mayıs 2011'de Ortaklık Anlaşması taslağını dondurmuş ve AKP kapsamındaki işbirliği anlaşmasını askıya almıştır.⁷⁵⁹ Buna ek olarak Esad rejimine karşı yaptırımlar uygulamış, diplomatik bağlarını kesmiş ve rejimle bağlantılı silah, petrol ve mali kaynaklar üzerinde ambargolar koymuş, Suriye Merkez Bankası'nın AB ülkelerindeki banka hesaplarını dondurmuş, bazı uçuşları yasaklamış ve Esad kabinesindeki dokuz bakana AB'ye seyahat yasağı getirmiştir. Akabinde Esad'ın meşruiyetini yitirdiğini açıklayan AB ülkeleri ülkedeki elçiliklerini kapatmışlardır.⁷⁶⁰ Bu yaptırımlar ile rejimi ekonomik ve siyasi olarak izole ederek zayıflatmayı amaçlamıştır. AB doğrudan askeri müdahalede bulunmasa da muhalefet güçlerine insani ve lojistik destek sağlamıştır.⁷⁶¹ Esasen görüldüğü üzere Suriye iç savaşına başlangıçta yöneltilen Türk ve AB dış politikası bir benzerlik de göstermektedir. Ne var ki bu önlemlerin etkinliği sınırlı kalmıştır. Esad rejimi AB'nin yaptırımlarının etkisini azaltan Rusya ve İran gibi müttefiklerinden alternatif silah ve mali destek kaynakları bulmuştur. Bu durum, AB içinde hayal kırıklıklarına yol açmıştır çünkü rejimi istikrarsızlaştırma çabaları istenilen sonuçları vermemiştir.

AB ülkeleri bazında ise, Birleşik Krallık Suriye krizinde en başından itibaren Esad'ın görevden ayrılması gerektiğini savunmuş ve bu yöndeki açıklamalarını giderek daha fazla dile getirmiştir. Rejimin şiddeti durdurmasını sağlamak amacıyla yaptırımların hızla uygulanmasını desteklemiş, Fransa ile birlikte muhalif grupların

⁷⁵⁹ "EU-Syria Relations", European External Action Service, 14.07.2016, https://www.eeas.europa.eu/node/6769_en (Erişim tarihi: 23.8.2024).

⁷⁶⁰ "İngiltere Şam'daki Elçiliğini Kapatı", Sabah, 1 Mart 2012, <https://www.sabah.com.tr/dunya/ingiltere-samdaki-elciligini-kapatti-2136024> (Erişim tarihi: 23.8.2024), "Fransa Suriye Elçiliğini Kapatı", 2 Mart 2012, <https://www.france24.com/en/20120302-syria-france-assad-homs-sarkozy-un-sanctions-embassy> (Erişim tarihi: 23.8.2024).

⁷⁶¹ "Regulation No442/2011 of May 2011 Concerning Restrictive Measures in view of the situation in Syria", Official Journal of the European Union, 9 May 2011, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/442/oj/eng> (Erişim tarihi: 23.8.2024), Kızılkın, ibid., ss. 324-325.

silahlandırılması konusunda uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur. Ancak, askeri bir müdahaleye mesafeli yaklaşmıştır. Devrim sonrası süreçte avantajlı bir konum elde etmek isteyen Birleşik Krallık krize aktif şekilde müdahil olmaya devam etmiştir.

Fransa Suriye ile tarihsel bağları ve bölgedeki siyasi geçmişi nedeniyle sürece doğrudan katılmıştır. Sarkozy döneminde daha sert açıklamalar yapılmış olsa da sosyalist Hollande yönetimi daha temkinli bir söylem benimsemiştir. 2013'ün başlarında Mali'ye askeri operasyon düzenleyen Fransa için, Rusya-Çin bloğu da dikkate alındığında, Suriye'ye askeri müdahale seçeneği giderek zayıflamıştır.

AB'nin önde gelen ülkelerinden Almanya ise Suriye krizinde ABD'ye yakın bir tutum sergilemeye çalışmıştır. Bunun başlıca nedeni Libya müdahalesinde daha pasif bir rol üstlenmiş olmasıdır. Bu sebeple ekonomik yaptırımlardan Esad'a istifa çağrısına, BM kararlarından diplomatik misyonların kapatılmasına kadar çeşitli konularda ABD, Birleşik Krallık ve Fransa ile benzer bir çizgide hareket etmiştir.

2013-2014 yıllarında terör örgütü Irak Şam İslam Devleti (İŞİD)'in⁷⁶² ülkede hızla yükselişi AB'nin odak noktasını önemli ölçüde değiştirmiştir. Öncelik rejim değişikliği ve demokratik geçişten, İŞİD'in genişlemesinden ve terör tehdidinden kaynaklanan güvenlik endişelerine kaymıştır. Bu dönemde Suriye'deki çatışmanın yol açtığı büyük mülteci krizine yanıt olarak terörle mücadele ve göç kontrolüne artan bir vurgu yapılmıştır. AB'nin politikaları, bu nedenle, Suriye'de demokrasiyi teşvik etmeye yönelik bir odaktan, terörizm, radikalleşme ve mülteci akışının getirdiği acil tehditlerle başa çıkmaya evrilmiştir. AB Suriye'deki krizle başa çıkmak için insani yardım bütçesinde özel bir bölüm ayırarak, Suriyeli mülteciler için yardım çalışmalarına başlamıştır.⁷⁶³ Haziran 2013'te Ürdün'e destek vererek Suriyeli mülteci krizinde önemli

⁷⁶² "Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL)", Counter Terrorism Guide, Office of the Director of National Intelligence, <https://www.dni.gov/nctc/groups/isil.html> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

⁷⁶³ Kızılkın, ibid., ss. 325-326.

bir rol oynamıştır.⁷⁶⁴ Yine aynı yıl dünya genelindeki mültecilere yönelik insani yardım bütçesinin yaklaşık %28'ini, yani 1 milyar Doları aşkın bir kısmını, mültecilere ayırmıştır.⁷⁶⁵ Yardımlar, mültecilerin acil ihtiyaçlarını karşılamayı, onları korumayı ve bağımlılıklarını azaltmayı hedeflemiştir.

2014 yılına gelindiğinde AB Suriye krizine yönelik daha aktif bir rol üstlenmiştir. Ocak 2014'te Lübnan ve Ürdün'ün mülteci akını nedeniyle büyük zorluklarla karşı karşıya kalacağı belirtilmiş, Suriye için toplanan 6 milyar Avro'nun büyük bir kısmının AB fonlarından geldiği ifade edilmiştir. Eylül 2014'te yaptığı bir açıklamada yardım miktarını artırdığını duyurmuştur.⁷⁶⁶ Aynı yılın sonunda Türkiye'nin mülteci krizinde oynadığı kilit rol vurgulanmış ve Türkiye'nin krizle başa çıkma çabaları takdir edilmiştir.⁷⁶⁷ AB krizle doğrudan ilgilenmektense fon sağlamayı tercih etmiş, ancak 2014 yılı itibariyle Türkiye'yi de çözüm sürecine dahil etmiştir. Türkiye'nin, mülteci akınının Avrupa'ya yayılmasını engellemedeki rolü, AB tarafından ilk defa doğrudan çözüm sürecine dahil edilmesini sağlamıştır.

Bu durum Türkiye ve AB arasındaki doğrudan etkileşim bağlamında değerlendirilmiş ve diyalogun her düzeyde güçlendirilmesinin önemi yeniden gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ile imzalanan Ortak Eylem Planı⁷⁶⁸ işbirliğini ve 'yük paylaşımı ruhu'nu artırmayı amaçlamıştır. Bu aşamaya kadar AB'nin, Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısı veya Türk hükümetinin harcadığı 7 milyar Avro'ya ilişkin herhangi bir raporu bulunmazken; 2015'te AB bu durumu değiştirerek, 3,6 milyon

⁷⁶⁴ "Jordan: EU provides new support to deal with refugee crisis," European Commission, 3 June 2013, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_13_497 (Erişim tarihi: 23.8.2024).

⁷⁶⁵ "The European Commission's Work To Help Refugees", European Commission, 20 June 2013, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/memo_13_594/MEMO_13_594_EN.pdf (Erişim tarihi: 23.8.2024).

⁷⁶⁶ "Commission Assesses Progress by Turkey in Visa Dialogue", European Commission, 20 October 2014, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/d-tr/dv/06/06en.pdf (Erişim tarihi: 23.8.2024).

⁷⁶⁷ "EU Steps Up Assistance for Syrian Refugees in Turkey", 9 December 2014, European Commission, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/805725/IP-14-2500_en.pdf (Erişim tarihi: 23.8.2024).

⁷⁶⁸ "EU-Turkey Joint Action Plan," European Commission, 15 October 2015, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hr/memo_15_5860 (Erişim tarihi: 23.8.2024).

mülteci ve Türkiye'nin Ekim 2015'e kadar yaptığı harcamalar hakkında açıklamalar yapmıştır. Eylem planının ilk bölümünde, AB yeni fonları harekete geçireceğini duyurmuştur.⁷⁶⁹ Bu plan çerçevesinde Türkiye ile AB, Suriyeli mülteciler için göç yönetim sistemini geliştirmek, geçici koruma altındakilere daha iyi hizmet sunmak ve düzensiz göçü önlemek için işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir.

Eylem planının ikinci bölümünde ise, düzensiz göçü engellemek amacıyla sahil güvenlik kapasitesinin artırılması ve yasadışı göçmenler için ortak dönüş operasyonlarının düzenlenmesi gibi konular yer almıştır. Ayrıca, vize serbestisi diyalogu için Türkiye'ye mali yardım sağlanması da planlanmıştır.⁷⁷⁰ Bu eylemler, Suriyelilerin Avrupa'ya gelmesini engellemeyi ve gelenlerin geri gönderilmesi için gerekli yasal düzenlemeleri içermektedir. Türkiye, AB üye ülkeleriyle işbirliği yaparak Sahil Güvenlik kapasitesini güçlendirecek ve düzensiz göçmenlerin geri kabul sürecini kolaylaştıracaktır. Ayrıca, göçmen kaçakçılığına karşı mücadele için Türk kolluk kuvvetleri ile Avrupalı mevkidaşları arasındaki işbirliği artırılacaktır. Bu eylem planı, AB'nin Türkiye'yi ilk kez doğrudan muhatap aldığı ve Türkiye'nin rolünü belirgin bir şekilde raporlarına yansıttığı bir girişim olarak öne çıkmaktadır.

Özetle Arap Baharı sürecinde bir dış politika aktörü olarak AB'nin tutumunu spesifik olarak ülkelere bağımsız olarak değerlendirecek olursak; Arap Baharı'nın patlak vermesiyle birlikte, AB başlangıçta bir 'bekle-gör' politikası izlemiştir. Üye ülkeler arasında ortak bir dış politika belirlemek konusunda yaşanan zorluklar, AB'nin bu süreçte etkin bir rol oynamasını engellemiştir. Özellikle Tunus ve Mısır gibi ülkelerdeki lider değişikliklerine yönelik olarak AB temkinli bir yaklaşım sergilemiş ve bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin sona ermesini olumlu karşılamıştır.⁷⁷¹ Ancak bu

⁷⁶⁹ Ibid.

⁷⁷⁰ Ibid.

⁷⁷¹ Abdurrahman Gümüş, "Foreign Policy of the European Union towards the Arab Uprisings" *Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2022, ss. 619-622.

olumlu yaklaşım AB'nin bölgedeki değişim taleplerine yeterince güçlü bir destek vermediği eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.⁷⁷² Libya'da yaşanan olaylar ise AB'nin bölgedeki etkisini daha açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Fransa ve Birleşik Krallık operasyonun AB çatısı altında gerçekleştirilmesi için çaba sarf etse de Almanya ve İtalya'nın olumsuz tutumu nedeniyle bu girişim başarısız olmuştur. AB üyesi ülkeler arasında çıkar çatışmalarının ve farklı politikaların varlığı AB'nin ODGP çerçevesinde askeri müdahalede bulunmasını engellemiştir. Birlik, yalnızca kriz yönetimi konsepti kapsamında EUFOR Libya⁷⁷³ adında bir askeri operasyon planlamış, ancak bu girişim sivililerin tahliyesiyle sınırlı kalmış ve beklenen etkiyi yaratamamıştır. AB genel stratejisini yumuşak güç unsurlarına dayandırırken ortak bir dış ve güvenlik politikasının olmayışı eleştirilmiştir.⁷⁷⁴

Suriye'deki iç savaş ise AB'nin dış politikasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Esad rejimine karşı oluşan muhalif hareketler ve protestolar kısa sürede bir iç savaşa dönüşmüş ve bu süreçte AB ABD ile uyumlu bir dış politika gütmüş, Birleşik Krallık ve Fransa Şam'daki büyükelçiliklerini kapatmış ve yaptırım merkezli bir politika izlemiştir.⁷⁷⁵ Ancak bu yaptırımlar Suriye'deki durumu değiştirmede etkisiz kalmıştır. Dahası, Suriye'den kaynaklanan mülteci akını AB için yeni bir kriz yaratmıştır. Bu mülteci krizi, AB'nin dış politika mekanizmalarının ve Lizbon Anlaşması ile geliştirilen ortak dış politika vizyonunun yetersizliğini bir kez daha ortaya koymuştur.⁷⁷⁶ Sonuç olarak, Arap Baharı AB'nin normatif güç olma iddiasını ciddi

⁷⁷² Jan Wouters and Sanderijn Duquet, "The Arab Uprisings and the European Union: In Search of a Comprehensive Strategy", *Yearbook of European Law*, Vol: 32, No: 1, 2013, s. 231, 238.

⁷⁷³ "EUFOR Libya- EU Military Operation in Support of Humanitarian Assistance Operations in Libya", European External Action Service (EEAS), https://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eufor-libya/index_en.htm (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁷⁷⁴ Stelios Stavridis, "EU incoherence and inconsistency over Libya": Evidence to the Contrary", No: 89, 2014, *Cahiers de la Méditerranée*, Centre de la Méditerranée Moderne et Contemporaine, ss. 159-179, Gümüş, ibid., ss. 619-622.

⁷⁷⁵ Sergio Fabbrini, "The European Union and the Libyan Crisis", *International Politics*, Vol: 51, No: 2, 2014, s. 184.

⁷⁷⁶ Katarzyna Wardin, "Armed Conflicts in Fragile States and Their Influence on Illegal Migrations and Refugees in The European Union in the 21st Century", *Politeja*, Vol: 15, No: 5 (56), 2018, s. 223;

şekilde sınıamıştır. AB savunduğu değerler ve normlara rağmen bölgedeki çıkarlarını önceleyen bir politika izleyerek normatif bir güç olma iddiasını zayıflatmıştır. Bu süreç AB'nin küresel bir aktör olarak etkinliğinin sorgulanmasına, evrensel değerlerin savunucusu ve dağıtıcısı olma imajının zedelenmesine ve kendisine yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Arap Baharı AB için hem bir fırsat hem de bir meydan okuma olarak değerlendirilirken, AB bu fırsatı yeterince değerlendiremeyerek bölgedeki rolünü sınırlı bir düzeyde tutmuştur.⁷⁷⁷ Askeri bütünleşme zor ve uzun zaman isteyen bir süreç olmakla birlikte Birlik bunu sağlayacak mekanizmalara sahiptir. Tek eksiklik siyasi iradedir ki Fransa ve Birleşik Krallık örneğinde olduğu gibi ortak çıkarlar (ekonomik krizin ortaya çıkardıkları gibi) bu siyasi iradenin oluşmasına olanak sağlayabilecektir. AB'nin OGSP konundaki başarısızlığı ve Arap baharına karşı bölünmüş tutumu- Tezin önceki bölümlerinde de bahsi geçtiği gibi- 1991 yılında Belçika'nın eski Dışişleri Bakanlarından Mark Eyskens'in AB için “*ekonomik dev, siyasi cüce, askeri kelebek*” benzetmesini hatırlatmıştır. Elde edilen sonuçlar benzetmenin haklılığını ve geçerliliğini vurgulamaktadır. Hatta daha da ileri giderek söylenebilir ki, AB'nin o dönemde içinde bulunduğu ekonomik kriz söylemdeki ‘ekonomik dev’ ibaresinin de geçerliliğini yitirmekte olduğunu gösterir nitelikte olmuştur.

Arap Baharı'nın etkisiyle AB'nin bölgeye yönelik demokratik yapıları destekleme ve kapsayıcı ekonomik büyümeye katkı sunma politikaları yeniden şekillendirilmiş, Komisyon ve EEAS tarafından ‘yeni’ Komşuluk Politikası ilkelerine yönelik ‘Demokrasi ve Ortak Refah için Ortaklık (*Partnership for Democracy and Shared*

Çiğdem H. Benam, “Emergence of a “Big Brother” in Europe: Border Control and Securitization of Migration”, *Insight Turkey*, Vol: 13, No: 3, 2011, s. 191.

⁷⁷⁷ Gümüş, *ibid.*, ss. 619-622.

Prosperity)⁷⁷⁸ ile ‘Değişen Komşuluğa Yeni Cevap (*A New Response to a Changing Neighbourhood*)’⁷⁷⁹ girişimleri hayata geçirilmiştir.⁷⁸⁰ Bu çerçevede, bölgedeki demokratik geçiş sürecinin mali olarak desteklenmesi, komşu ülkelerin AB içinde serbest dolaşım imkânlarının artırılması ve Akdeniz ülkelerinin Birlik pazarına erişimlerinin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Demokrasi ve insan hakları bu sürecin temel ilkeleri olarak belirlenmiştir. Bu politikaların AB’nin bölgedeki yeni dinamikleri dikkate aldığını gösterdiği söylenebilir. Ancak yine de AB bölgeye yönelik güvenlik yerine ekonomik temelli bir yaklaşımı benimsediğini ortaya koymuştur.

Bu doğrultuda, AB’nin bölgedeki hedefleriyle uyumlu olarak, 2011 Eylül’ünde ‘Ortaklığa Destek, Reform ve Kapsayıcı Büyüme (Bahar) Programı’ kabul edilmiştir. Arap Baharı’nın yarattığı dönüşümlere doğrudan yanıt niteliğinde olan bu program, halk hareketlerinin yarattığı ekonomik zararı ortadan kaldırmak amacıyla 2011-2012 döneminde AB bütçesinden 350 milyon Avro tahsis edilerek oluşturulmuştur.⁷⁸¹ Program kapsamında demokratik reformlar ve kurumsal gelişim açısından daha fazla ilerleme kaydeden ülkelerin daha fazla destek alacağı ‘ne kadar fazla, o kadar fazla’ (*more for more*) ya da reform sürecinde yetersiz kalan ülkelerin daha az yardım alacağı ‘ne kadar az, o kadar az’ (*less for less*) prensibi benimsenmiştir. Bahar Programı Güney

⁷⁷⁸ “A Partnership For Democracy And Shared Prosperity With The Southern Mediterranean”, European Commission, 08.03.2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0200:FIN:en:PDF> (Erişim tarihi: 11.03.2025)

⁷⁷⁹ “Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region, A new response to a Changing Neighborhood”, European Commission, 25.05.2011, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52011DC0303> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

⁷⁸⁰ Zelal Başak Kızılkın, “Arap Baharı Sonrası Avrupa Birliği’nin ‘Yeni’ Komşuluk Politikası”, *Mukaddime*, 2018, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 92-97.

⁷⁸¹ “EU Response to the Arab Spring: the SPRING Programme”, European Commission, 27 September 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_11_636 (Erişim tarihi: 11.03.2025), Rosa Balfour, “Changes and Continuities in EU-Mediterranean Relations After the Arab Spring”, Sven Biscop, Rosa Balfour, Michael E. Emerson (der.) *An Arab Springboard for EU Foreign Policy*, Egmont, 2012, s. 30.

Komşuluk Bölgesi'ndeki tüm ortak ülkeleri kapsayacak şekilde tasarlanmış olup, Mayıs 2011 itibarıyla ilk aşamada Tunus, Mısır, Ürdün ve Fas'a mali destek sağlanmıştır.⁷⁸²

D. Gazze Gelişmeleri ve Türkiye-AB Ayrışmasının Derinleşmesi

Ahmet Davutoğlu döneminde yine Türkiye Ortadoğu ilişkilerini derinden etkileyen bir başka olay 2012 ve 2014 Gazze Savaşları olmuştur. Tezin bu bölümünde söz konusu savaşlar bağlamında Türkiye'nin ortaya koyduğu dış politika Sosyal İnşacılık teorisi bağlamında ele alınmış ve bunun AB ile olan ilişkilere etkisi değerlendirilmiştir.

Arap Baharı'nın ardından bölgede oluşan yeni siyasi dengeler Türkiye'nin Filistin meselesi gibi bölgesel sorunlar karşısındaki tutumunu güçlendiren unsurlardan biri olmuştur. Örneğin Mısır'da Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesiyle Türkiye, Filistin-İsrail çatışmasında ABD'ye karşı durabilecek bir siyasi konumda olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Bu çaba özellikle 2012'de Gazze'ye yapılan İsrail saldırısına Türkiye'nin verdiği tepkide belirginleşmiştir. 14 Kasım 2012'de başlayan ve 21 Kasım'a kadar süren saldırıda İsrail, Hamas'ın askeri lideri Ahmed el-Cabari'yi öldürerek Gazze'ye karşı büyük çaplı bir askeri operasyon başlatmıştır.⁷⁸³ Bu saldırıyı Hamas'ın roket saldırılarına karşı bir meşru müdafaa olarak tanımlamıştır. Bu süreçte 191 Filistinli öldürülmüş, 1526 kişi ise yaralanmıştır. Buna karşılık, Gazze'den atılan roketler beş İsraillinin ölümüne neden olmuştur. Yani 'orantısız bir meşru müdafaa' saldırısı olduğu açıkça görülmüştür. İsrail Gazze'deki hedeflere saldırmaya devam etmiş ve 2013 yılına kadar sınırları kapalı tutmuştur. Her ne kadar İsrail askeri hedeflerine

⁷⁸² Rosa Balfour, "EU Conditionality After the Arab Spring", PapersieMed Joint Series with Euromisco, European Institute of the Mediterranean, 2012, s. 20, <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2017/10/201206-EuroMeSCo-Paper-16.pdf> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

⁷⁸³ "Gaza War II: Operation Pillar of Cloud 2012", Fanack, 14.05.2013, <https://fanack.com/arab-palestinian-israeli-conflict/history-of-the-palestinian-israeli-conflict/the-gaza-war-of-2012/> (Erişim Tarihi: 06.09.2024).

ulaşamasa da Hamas bu savaşı ‘zafer’ sayılabilecek şekilde sonuçlandırmıştır. Ateşkes, Mısır'ın sponsorluğunda Türkiye ve Katar'ın işbirliği ile sağlanmıştır.⁷⁸⁴

Bu dönemde Türkiye, Katar ve Mısır Sünni ideolojiyi paylaştan ülkeler olarak İran ve Suriye liderliğindeki Şii güçlere karşı bir blok oluşturmuştur. 2012 Gazze Savaşı'na tepki olarak Erdoğan 17 Kasım 2012'de Mısır'a gitmiş, dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi ve Katar Emiri ile bir araya gelmiştir. Yine dönemin Hamas lideri Halid Meşal ile de görüşen bu üç ülke, 18 Kasım 2012'de düzenledikleri ortak basın toplantısında bölgedeki rol ve savaşın durdurulmasına yönelik müzakerelerdeki önemlerini vurgulamıştır.⁷⁸⁵ Erdoğan ve Mursi'nin Gazze saldırısına verdikleri tepkiler aynı söylemi paylaşmıştır. Mursi, İsrail'i ‘işgalci güç’ olarak tanımlamış ve bölgede eski liderlerin yerini yeni liderlerin aldığını belirterek, İsrail'in adım atmadan önce cezalandırılmaya hazır olması gerektiğini söylemiştir. Erdoğan da Netanyahu'ya hitaben 2008 ve 2012 yılları arasındaki farkı vurgulamış ve İsrail'i uyararak hesaplarını doğru yapmasını istemiştir.⁷⁸⁶ Dönemin ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton 17 Kasım'da Türkiye'den, Mısır'ın ardından Hamas'a şiddeti tırmandırmaması yönünde baskı yapmasını istemiş, dönemin Türk Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise İsrail'in aşırı güç kullandığını belirterek ABD'ye *"Önce İsrail'i durdurun, İsrail aşırı güç kullanıyor ve sivilleri hedef alıyor."* cevabını vermiştir.⁷⁸⁷ 20 Kasım 2012'de Davutoğlu, Gazze'yi ziyaret ederek *"Yaralarınız 75 milyon Türkiye'nin yarasıdır."* demiş ve Filistin halkının

⁷⁸⁴ Mohsen Muhammed Saleh, “The Palestinian Strategic Report 2012-2013”, Al- Zaytouna Center for Strategic Studies, 2016, s. 100, <https://eng.alzaytouna.net/2013/02/28/the-palestinian-strategic-report-2012-2013-3/> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

⁷⁸⁵ “Press Release Regarding the Ceasefire Agreement between Israel and Palestine No: 264, 21 November 2012”, Dışışleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-264_-21-november-2012_-press-release-regarding-the-ceasefire-agreement-reached-tonight-between-israel-and-palestine.en.mfa (Erişim tarihi: 11.04.2025), “Israel and Hamas: Fire And Ceasefire In A New Middle East”, Middle East Report No:133, *International Crisis Group*, 2012, ss.12-13, <https://www.files.ethz.ch/isn/156069/133-israel-and-hamas-fire-and-ceasefire-in-a-new-middle-east.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

⁷⁸⁶ “Erdoğan'dan İsrail'e Sert Eleştiri”, *Hürriyet*, 19.11.2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-israile-sert-elestiri-21956061> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁷⁸⁷ “Clinton'dan Davutoğlu'na Hamas Ricası”, *Sabah*, 2012, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/11/17/clintondan-davutogluna-hamas-ricasi?paging=4> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

özgürlüğüne kavuşana kadar yanlarında olacaklarını ifade etmiştir.⁷⁸⁸ Erdoğan ise İsrail'i, ABD'yi ve BM'yi sert bir şekilde eleştirmiş, Birleşmiş Milletler'in adaletine inanmadığını ve İsrail'in meşru müdafaa hakkını kullanmadığını şu sözleriyle vurgulamıştır: *"Kimse İsrail savunma hakkını kullanıyor diyemez. İsrail terör estiriyor. Ben Birleşmiş Milletler'in adaletine inanmıyorum (...) Hala tribünden mi izleyeceğiz? Ya elimizle ya dilimizle müdahale edeceğiz. Öleceksek adam gibi ölelim."*⁷⁸⁹ Bu diplomatik çabalar, Türkiye'nin 2012 Gazze Savaşı'nda Filistinlilere verdiği desteğin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye 2012 Gazze Savaşı'na ciddi bir tepki ile karşılık vermiştir. Buna mukabil AB'nin sürece yaklaşımı Türkiye'ninkinden farklı olmuştur. AB tarafından 19 Kasım 2012 tarihinde gerçekleştirilen Dış İlişkiler Konseyi Sonuç Bildirgesi'nden⁷⁹⁰ anlaşıldığı kadarıyla İsrail yanlısı bir tutum benimsemeyi tercih etmiştir. Sonuç metnine göre AB, İsrail'e Hamas tarafından başlatılan füze saldırılarını kınamıştır. İsrail'in bu saldırılardan kendi halkını koruma hakkı olduğunu ifade eden AB, İsrail tarafından bu saldırılara orantılı şekilde ve sivilleri koruyarak cevap verilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Bu metin, dönemin AB Yüksek Temsilcisi Ashton'ın *"Hamas'ın ve Gazze'deki diğer hiziplerin bu güncel krizde peydah olan roket saldırıları hiçbir hükümet tarafından kabul edilemezdir ve durdurulması gerekmektedir. İsrail kendi nüfusunu bu türden saldırılardan muhafaza etme hakkına sahiptir. Ben İsrail'i cevabının orantılı olduğunu garanti etmeye davet ediyorum."* ifadeleri ile benzer olması

⁷⁸⁸ "Davutoğlu, Gazze'de Gözyaşlarını Tutamadı", Memurlar, 20.11.2012, <https://www.memurlar.net/haber/308586/davutoglu-gazze-de-gozyaslarini-tutamadi.html> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁷⁸⁹ "Öleceksek Adam Gibi Ölelim", CNN Türk, 20.11.2012, <https://www.cnnturk.com/2012/guncel/11/20/oleceksek.adam.gibi.olelim/685371.0/index.html> (Erişim tarihi: 06.09.2024), "Başbakan Erdoğan'ın BM Genel Kurulu'nda Yaptığı Konuşmanın Tam Metni", <https://web.archive.org/web/20111229172119/http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-bm-genel-kurulunda-yaptigi-konusmanin-tam-metni/13300> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁷⁹⁰ "3199th Council Meeting Foreign Affairs" Council of the European Union, 19 November 2012, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_12_467 (Erişim tarihi: 12.03.2024).

bakımından dikkat çekicidir.⁷⁹¹ Diğer yandan AB üyesi olan diğer ülkeler de benzer açıklamalar yapmışlardır. Örneğin, dönemin Belçika Dışişleri Bakanı Didier Reynders'in "*İsrail'in kendi nüfusunu savunma yönündeki meşru bir hakkı*" olduğunu beyan etmesi ve "*cevabın ölçülü olması*" yönündeki uyarısı bu anlamda dikkat çekicidir.⁷⁹² Benzer şekilde Çek Cumhuriyeti⁷⁹³, Almanya⁷⁹⁴, Fransa da benzer açıklamalar yapmıştır. Dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius ise İsrail'in kendi halkını koruma hakkını, şiddet yoluyla kullanmaması gerektiği yönünde bir değerlendirmede bulunmuş ve Gazze'deki yıkıcı durum hakkında endişe duyduklarını ifade etmiştir. Buna karşın Fransa'nın İsrail Büyükelçisi Christophe Bigot, Hamas saldırılarında üç İsrail vatandaşının öldüğü Kiryat Malachi'yi ziyaret ederek manevi olarak İsrail'in yanında oldukları mesajını vermiştir.⁷⁹⁵ Alman Şansölyesi Angela Merkel ise doğrudan Hamas'ı hedef alarak "*Gazze'de Hamas şiddetin patlak vermesinden sorumludur. Burada İsrail'e füze atarak sivil nüfusun büyük bir acı çekmesine neden olan ateşlemeyi yapmakta meşru bir gerekçe yoktur.*" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca, Gazze Şeridi'nden İsrail'e açılan ateşin derhal sona erdirilmesi çağrısında bulunmuştur. Ek olarak Merkel, Mısır hükümeti ile temasa geçerek Hamas üzerindeki etkisini kullanmasını ve şiddetin sınırlandırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁶ Dönemin Hollanda Dışişleri Bakanı Timmermans ise "*Hamas tekrar ve*

⁷⁹¹ "EU's Response to the Escalation in Violence in the Gaza Strip: Missed Opportunities and Grave Misjudgments", Al-Haq, 2012, <https://www.alhaq.org/advocacy/6810.html> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁷⁹² "EU Ministers Caution Israel Over Escalation in Gaza", Euractiv, 16.11.2012, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-ministers-caution-israel-over-escalation-in-gaza/> (Erişim tarihi: 12.03.2024).

⁷⁹³ "Prime Minister: Israel Is Our Key Partner in the Middle East", Government of the Czech Republic, <https://uv.gov.cz/en/media-centrum/aktualne/prime-minister-israel-is-our-key-partner-in-the-middle-east-95617/> (Erişim tarihi: 06.09.2024), "Czech-Israeli Intergovernmental Consultations Joint Statement", May 17, 2012 https://vlada.gov.cz/assets/media-centrum/aktualne/joint_statement_tisk.pdf (Erişim tarihi: 11.03.2025).

⁷⁹⁴ Raphael Ahren, "Egypt, Jordan, Turkey and Russia Chorus Condemnation of Israel's Resort to Force, US Leads Western Supporters", The Times of Israel, 15.11.2002, <https://www.timesofisrael.com/egypt-jordan-turkey-and-russia-chorus-condemnation-of-israels-resort-to-force-us-leads-western-supporters/> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁷⁹⁵ Ibid.

⁷⁹⁶ Tovah Lazarof, "Ashton, Merkel Say Israel Has Right to Defend Itself", The Jerusalem Post, 16.11.2012, <https://www.jpost.com/diplomacy-and-politics/ashton-merkel-say-israel-has-right-to-defend-itself> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

tekrar İsrail üzerine füze saldırıları yapmaktadır. Böyle yapmak Hamas'ı İsrail tepkilerinin baş müsebbibi haline getirmektedir. (...) Gazze Şeridi'nde an itibarıyla yaratılmış ve inanılmaz haldeki acıların ilk planda, Hamas'ın eylemlerinin sonucu olduğunu açıklığa kavuşturulalım." ifadelerini kullanmıştır.⁷⁹⁷ Benzer şekilde yine dönemin İtalyan Dışişleri Bakanı Terzi de Hamas'ı hedef alarak, füze saldırılarının halk için ciddi bir risk olduğunu ve İsrail'in cevap verme hakkının meşru olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁹⁸

2012 Gazze Savaşı'nın ardından Türkiye Gazze'deki İsrail ablukasının sona erdirilmesine yönelik girişimlerine devam etmiştir. Mısır'da Müslüman Kardeşler hükümetinin iktidarda olması, Türkiye'nin diplomatik kanalları daha etkin kullanmasını ve Filistin meselesinde daha fazla rol üstlenmesini sağlayan bir unsur olmuştur.⁷⁹⁹ 2014 Gazze Savaşı'nda da Türkiye İsrail'in Gazze üzerindeki ablukasını kaldırma çabalarını sürdürmüştür. Ancak Müslüman Kardeşler hükümetinin devrilmesi Türkiye'nin diplomatik girişimlerini zorlaştırmış, Erdoğan'ın 2013 yılında planladığı Gazze ziyareti ertelenmiştir.⁸⁰⁰ Türkiye İsrail ile ilişkilerini normalleştirmek için İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi, Gazze ablukasının kaldırılması ve Mavi Marmara Olayı'nda hayatını kaybedenlerin ailelerine tazminat ödenmesi şartlarını öne sürmüştür. 22 Mart 2013'te

⁷⁹⁷ "Chronological Review of Events Relating to the Question of Palestine", Monthly Media Monitoring Review, November 2012, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-193121/> (Erişim tarihi: 11.03.2025), Glen Segell, "Israel, Hamas and Gaza 14-21 November 2012: Operation Pillar of Defense; Operation Stones of Shale; Operation Blue Sky", London Security Policy Study Special Issue, 1 December 2012, s. 33, 42, <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2013/07/Israel-Hamas-and-Gaza-14-21-November-2012.pdf> (Erişim tarihi: 11.03.2025).

⁷⁹⁸ "Italian FM: In the Face of Strong Tensions, Israel had to Assassinate Hamas' Jabari", European Jewish Press, https://archive.today/20121209043948/http://www.ejpress.org/article/news/western_europe/63251 (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁷⁹⁹ Arap Baharı'nın başlarında Mısır'da diktatör Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra iktidara gelen İslamcı Müslüman Kardeşler ile Erdoğan ideolojik olarak benzer bir konumda bulunmaktadır. Ak Parti 2002'de iktidara gelmesinden itibaren Türkiye'nin dış politikasında İslami bir ton benimsemiş, ancak bunu evrensel değerlerle harmanlayarak sunmuştur. Bu yaklaşım, özellikle Arap Baharı sürecinde, Mısır'daki İhvan hareketi ile kurulan ilişkilerde belirgin hale gelmiştir. Parti, İhvan'a model olma iddiasını, kendi iktidar deneyimleri üzerinden güçlendirmiştir. Ak Parti'nin İslami kimliği, bu süreçte İhvan ile olan ilişkilerinde önemli bir etken olmuş, ancak bu kimlik, demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi evrensel değerlerle de uyumlu hale getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sara Roy, *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*, Princeton University Press, 2011.

⁸⁰⁰ Metehan Demir, "Turkish PM Erdoğan's Gaza Visit To Take Place After Obama Meeting", Hurriyet Daily News, 10.04.2013, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogans-gaza-visit-to-take-place-after-obama-meeting--44618> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

İsrail Türkiye’den resmi olarak özür dilemiş ve ablukanın bazı kısıtlamalarının kaldırıldığını açıklamıştır.⁸⁰¹ Ne var ki, 2014 Gazze Savaşı bu süreçte yaşanan gelişmeleri kesintiye uğratmış, İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırısı Türkiye’nin sert tepkisini çekmiş ve Erdoğan, İsrail durmadıkça Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmeyeceğini açıklamıştır.

Erdoğan, ulusal birlik hükümetine yönelik işbirliği çağrısı yaparak, Meşal ve Abbas’a seslenmiş ve "*Filistin’deki ulusal birlik hükümetinin dayanışması, mevcut süreçte çok önemlidir*" demiştir.⁸⁰² Ardından, 18 Temmuz 2014’te yaptığı bir konuşmada "*İsrail’in Hamas ve Fetih arasında bir ulusal uzlaşî hükümeti kurulmasını istemediğini*" belirterek "*bir soykırım gerçekleştirdiğini ve terör estirdiğini*" ifade etmiştir.⁸⁰³ Erdoğan’ın bu sert duruşu İsrail tarafından ‘dünyanın en sert İsrail karşıtı lideri’ olarak algılanmasına sebep olmuştur.

2012 yılında Türkiye’nin hem Müslüman Kardeşler gibi Sünni-Müslüman cephede önemli bir destekçisinin olması hem de Türkiye’nin meşruiyetinin uluslararası alanda kuvvetli olması nedeniyle İsrail’e karşı daha sert bir tepki göstermesini mümkün kıldığı görülmektedir. 2014 Gazze Savaşı’nda ise Türkiye’nin Filistin-İsrail çatışmasındaki rolünün bölgesel faktörler nedeniyle azaldığı öne sürülmüştür.⁸⁰⁴ Mısır’da aynı yıl gerçekleşen askeri darbe Türkiye ile Mısır arasında bir düşmanlığa yol

⁸⁰¹ "Prime Minister Erdogan Spoke Today With Prime Minister Netanyahu of Israel", Press Statement Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/bsbk-aciklama-israil-en.pdf (Erişim tarihi: 06.09.2024), Harriet Sherwood, Ewen MacAskill, "Netanyahu Apologises to Turkish PM for Israeli Role in Gaza Flotilla Raid" 22 March 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/22/israel-apologises-turkey-gaza-flotilla-deaths> (Erişim tarihi: 06.09.2024), Mohsen Muhammed Saleh, ibid., s. 104.

⁸⁰² "Erdoğan’dan Flaş İsrail Açıklaması", Sözcü, 18 Temmuz 2014, <http://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogandan-flas-israil-aciklamasi-2-559028> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁸⁰³ Emal Sultan, *The Analysis of Turkish Foreign Policy Towards The Palestinian Issue in the JDP Era Within the Context of Constructivism and Post Structuralism*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 2020, s. 193.

⁸⁰⁴ Mohammad Saleh, "The Palestinian Issue and Muslim World 2014-2015", Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2016, s. 6, https://www.alzaytouna.net/english/publications/PSR14_15/PSR_14-15_CH4.pdf (Erişim tarihi: 11.04.2025).

açmış ve bu durum Türkiye'nin olaylar üzerindeki etkisini azaltmıştır. Buna ek olarak, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulması da bu durumu etkilemiştir. Bu koşullar altında Türkiye 2012 savaşında olduğu gibi diplomasi kullanarak hızlı bir ateşkes sağlama konusunda baskı yapamamış ve Mısır'ın İsrail lehine ağırlık kazanan ateşkes girişimine karşı kendi (veya Katar'la ortak) bir girişim ortaya koyamamıştır.⁸⁰⁵

Buna karşın AB ve AB ülkeleri benzer argümanlarını ve söylemlerini sürdürmüşlerdir. AB tarafından yapılan açıklamada şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“AB güçlü bir şekilde, Hamas tarafından ve askeri gruplar tarafından İsrail üzerine ayırım gözetmeksizin gerçekleştirilen füze saldırılarını kınamaktadır (...) Gazze'deki tüm terörist gruplar silah bırakmalıdır. AB Gazze'nin sivil halkına kendilerini insani kalkanlar olarak kullandıklarını, böyle yaparak aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu yüzlerce sivilin hayatını kaybetmesine neden olmalarını lanetlemektedir (...) İsrail'in kendisini herhangi bir saldırı karşısında meşru savunma hakkını kabul ederken, AB İsrail ordusunun operasyonlarının uluslararası insani hukuk ile orantılı olması gerektiğinin altını çizmektedir (...).”⁸⁰⁶

AB'nin Gazze'deki savaşa verdiği yanıt, bölgede güvenilir bir aktör olma kabiliyetine dair şüpheler uyandıran, alakasız ve tutarsız olduğu gerekçesiyle yaygın

⁸⁰⁵ Idem.

⁸⁰⁶ “3330th Council Meeting Press Release”, Council of the European Union, 22 July 2014, <https://www.consilium.europa.eu/media/25367/144098.pdf> (Erişim tarihi: 06.09.2024), Yossi Lempkowicz, “EU Strongly Condemns Indiscriminate Hamas Rockets On Israel and Use Of Palestinian Population As Human Shields, ‘Terrorist Groups in Gaza Must Disarm’, Calls For ‘Immediate Ceasefire’”, 22 July 2014, https://web.archive.org/web/20140904174154/http://ejpress.org/index.php?option=com_content&view=article&id=49892 (Erişim tarihi: 06.09.2024).

olarak eleştirilmiştir.⁸⁰⁷ Diğer yandan, AB ülkeleri bu dönemde bireysel olarak zayıf da olsa bir söylem ve tutum değişikliğine gitmiş görünmektedir. Örneğin dönemin Belçika Başbakanı Elio Di Rupo, İsrail'in meşru savunma hakkını tanımakla birlikte, bir olgu olarak, orantısız güç kullandıklarını da beyan etmiştir.⁸⁰⁸ Benzer şekilde yine dönemin Çek Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, her ne kadar hem İsrail hem de Gazze halkının barış ve güvenlik içinde yaşama hakkına sahip ise de, çatışma doayısıyla çoğu sivil olan kişilerin bu durumdan aşırı derecede ve olumsuz anlamda etkilenmiş olmalarından endişe duyduklarını ifade etmiş ve bilhassa Filistinli çocukların ve sivillerin vefatı dolayısıyla üzüntü duyduklarını belirtmiştir.⁸⁰⁹ Diğer yandan Fransa'da devlet başkanı Hollande, güçlü bir şekilde Hamas'ın saldırılarını kınadığını belirtmiştir. Buna karşın Başbakan Fabius ise Gazze'ye yönelik bir saldırı başlatılmasından da endişe duyduklarını ifade etmiş, hiçbir şeyin böyle bir saldırıyı ve 'kıyımı' (*massacre*) meşru göstermeyeceğini ifade etmiştir.⁸¹⁰ Bu eleştiriler bir politik duruş olarak okunabilir. Diğer bir okuma ise, İsrail'e destek açıklamalarının devlet başkanı seviyesinde; eleştirilerin ise başbakan seviyesinde yapılarak Fransa'nın zımni bir tercih yaptığını gösterdiği şeklinde yapılabilir. Dönemin Alman Şansölyesi Merkel ise, füze saldırıları sonrasında doğrudan Netanyahu'yu aramış ve herhangi bir çekince koymaksızın bu

⁸⁰⁷ Maya Sion-Tzidkiyahu, Azriel Bermant, "Europe's Response to the War in Gaza: Capabilities and Actorness", *Strategic Assessment*, Vol: 27, No: 4, 2024, https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2025/02/Adkan27.4_ENG_5.pdf (Erişim tarihi: 11.03.2025).

⁸⁰⁸ "Didier Reynders Calls For a Ceasefire Between Gaza and Israel, Kingdom of Belgium Foreign Affairs, Foreign Trade and Development Cooperation", 15 July 2014, https://web.archive.org/web/20140725070226/http://diplomatie.belgium.be/en/Newsroom/news/press_releases/foreign_affairs/2014/07/ni_150714_gaza_israel.jsp?referer=tcm%3A312-252669-64%2FDidier, (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁸⁰⁹ "Statement of the Ministry of Foreign Affairs on the Situation in Gaza", Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, 15.07.2004, https://web.archive.org/web/20141129022714/http://www.mzv.cz/jnp/en/issues_and_press/mfa_statement_s/x2014_07_15_statement_of_the_ministry_of_foreign_affairs_on_the_situation_in_gaza.html (Erişim tarihi: 06.09.2024).

⁸¹⁰ Gil Ronen, "France, Germany 'Strongly Condemn' Rockets on Israel", Israel National News, 9 July 2014, <https://www.israelnationalnews.com/news/182721>, (Erişim tarihi: 06.09.2024), "US, UN, France Call on Israel to do More to Prevent Civilian Casualties in Gaza", The Jerusalem Post, 18 July 2014, <https://www.jpost.com/Operation-Protective-Edge/US-UN-France-call-on-Israel-to-do-more-to-prevent-civilian-casualties-in-Gaza-363321> (Erişim tarihi: 06.09.2024), "France Condemns Gaza 'Massacres,' Calls for Ceasefire", The Times of Israel, 22 July 2014, <https://www.timesofisrael.com/france-condemns-gaza-massacres-calls-for-ceasefire/#ixzz38EHO4bSj> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

saldırıların lanetlendiğini bildirmiştir.⁸¹¹ Dönemin İtalyan Dışişleri Bakanı Mogherini de “İsrail’e karşı tekrarlanan füze saldırıları en sert kınamayı haketmektedir; Sivil alanlar üzerindeki tüm saldırılar derhal durdurulmalıdır.” ifadeleriye İtalya’nın duruşunu belirtmiştir.⁸¹²

Bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye'nin 2012 ve 2014 Gazze savaşlarına yaklaşımında İslam dünyasının bir parçası olarak kendini konumlandığı ve bu kimliği uluslararası arenada savunduğu görülmüştür. Sosyal İnşacılık bu vizyonu Türkiye’nin kendini Filistin halkının savunucusu olarak tanımladığı bir kimlik inşası süreci olarak yorumladığından Erdoğan’ın Gazze ziyaretinde Filistinlilere verdiği destek, bu kimlik inşasının somut bir göstergesi olmuştur. AB'nin Filistin meselesine yönelik tutumu ise Türkiye’nin aksine daha dengeli ve İsrail yanlısı olmuştur. AB'nin İsrail’in kendini savunma hakkını vurgulayan söylemi, kendi normatif değerleri çerçevesinde bir kimlik inşası sürecine işaret etmiştir. Bu durum, AB'nin bölgesel meselelerde nasıl bir normatif güç olma iddiasında bulunduğunu da göstermiştir. Sonuç olarak, Sosyal İnşacılık perspektifinden bakıldığında hem Türkiye'nin hem de AB'nin dış politikaları, toplumsal kimlikler ve normlar üzerinden şekillenen bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Ak Parti'nin 2009-2014 yılları arasında Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan gerilimler, özellikle Arap Baharı'nın ardından Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişimlerle doğrudan bağlantılı olmuştur. Bu dönemde Ahmet Davutoğlu'nun ‘Stratejik Derinlik’ doktriniyle şekillenen dış politika anlayışı, Türkiye'nin bölgesel bir güç olma hedefi doğrultusunda Ortadoğu ülkelerine müdahale etme eğilimi göstermiştir. Bu politikalar, AB'nin demokratikleşme ve insan hakları gibi değerlere dayalı dış

⁸¹¹ Ilan Ben Zion, Lazar Berman, Marissa Newman, “ Hamas Rockets Reach the North Abbas Charges Israel with Genocide”, The Times of Israel, 9 July 2014, https://www.timesofisrael.com/israel-pounds-gaza-targets-after-rocket-barrage-hits-as-far-north-as-hadera/#at_22:15 (Erişim Tarihi: 06.09.2024).

⁸¹² “Mideast: Mogherini Condemns Rocket Strikes On Israel, Calls For Halt To Attacks Against Civilians”, Ministry of Foreign Affairs of Italy, 07.08.2014, https://web.archive.org/web/20200615085557/https://www.esteri.it/mae/en/sala stampa/archivionotizie/comunicati/2014/07/20140708_mograzzistr.html, (Erişim tarihi: 06.09.2024).

politika anlayışıyla zaman zaman çatışma yaratmış, Türkiye'nin AB üyelik hedefinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Ak Parti'nin 2009-2014 yılları arasındaki dış politikası da bu bağlamda Türkiye'nin kimlik inşasında önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Davutoğlu'nun söylemlerinde Türkiye'nin Osmanlı mirası ve bölgesel liderlik hedefi öne çıkarken, bu kimlik inşası Batı ile olan ilişkilerde, özellikle AB ile olan entegrasyonda sorunlar yaratmıştır.

Davutoğlu, Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayarak, Türkiye'nin coğrafi ve tarihsel mirasıyla bölgesel bir lider olma iddiasını sürdürmüştür. Bu dönemde Davutoğlu'nun sıkça kullandığı 'merkez ülke' kavramı, Türkiye'nin sadece bir köprü değil, Ortadoğu'da düzen kurucu bir aktör olarak konumlanmasını ifade etmiştir. Bu söylem Türkiye'nin bölgede etkin olma arzusunu gösterirken, aynı zamanda AB ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerde gerilimlere neden olmuştur. AB ülkeleri, özellikle Almanya ve Fransa, Türkiye'nin Ortadoğu'ya bu denli müdahil olmasından rahatsız olmuşlardır. Kaldı ki Türkiye, bu politikası ile AB üyelik politikasından uzaklaşmıştır. Bu sonucu ortaya koyan en temel işaret ise 2002-2009 yılları arasındaki AB üyelik sürecine yönelik söylemsel gücün bu dönemde olmayışdır.

Arap Baharı, Türkiye'nin Ortadoğu'da daha aktif bir rol üstlenmesine ve bu süreçte AB ile ilişkilerinin gerilmesine yol açmıştır. Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'deki gelişmelere Türkiye'nin verdiği tepkiler, AB tarafından eleştirilmiştir. Davutoğlu ve Erdoğan'ın söylemleri, Türkiye'nin bu ülkelerdeki rejim değişikliklerine aktif destek verdiğini ortaya koymuştur. Özellikle Erdoğan'ın, Mısır'da Müslüman Kardeşler'e verdiği destek ve Suriye'de Beşar Esad rejimine karşı takındığı sert tutum, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde olumsuz etki yaratmıştır. Erdoğan'ın "*Mısır'da demokrasiyi savunuyoruz*" şeklindeki söylemleri, Türkiye'nin Ortadoğu'daki halk hareketlerine verdiği desteği vurgularken, AB bu süreçlere daha mesafeli yaklaşmıştır. Örneğin, Fransa Sisi rejimi ile yakın ilişkiler kurarak Mısır'ın bölgede istikrarı sağlama çabalarını

desteklemiştir. Bu dönemde, Fransa ve Mısır arasındaki askeri ve ekonomik işbirliği de önemli ölçüde artmıştır. Fransa, Mısır'a silah satışlarını artırmış, Mısır'la çeşitli ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. Sonuç olarak, Fransa'nın Arap Baharı sonrası Mısır'a yönelik politikası, ülkedeki değişen siyasi koşullara uyum sağlama ve Fransa'nın bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma çabasıyla şekillenmiştir. AB ülkeleri ve Türkiye'nin Libya bağlamındaki politikaları da çatışmıştır. Türkiye, insan hakları ve demokrasi söylemi üzerinden, Libya'daki iç savaşa müdahil olmuş ve BM tarafından tanınan hükümeti meşru hükümet olarak kabul etmiştir. AB ülkeleri ise Libya'ya göçmen krizi ve Kuzey Afrika'daki etkinliklerini korumak perspektifinden yaklaşmıştır. Zira Libya AB'nin enerji ihtiyacının yaklaşık %7'sini karşılarken, aynı zamanda Afrika'dan Avrupa'ya gerçekleşen düzensiz göçün geçiş noktalarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu nedenle, AB'nin Libya'ya yönelik politikaları hem enerji arz güvenliğini sağlama hem de göçmen akışını kontrol altına alma amacı gütmüştür.

Davutoğlu'nun Ortadoğu'ya yönelik dış politika anlayışı, Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiasını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu süreç, Türkiye'nin AB ile uyumlu bir dış politika izlemek yerine, bölgede daha bağımsız ve müdahaleci bir rol üstlenmesine neden olmuştur. Suriye'de Esad rejimine karşı sert tutumu ve Mısır'daki askeri darbeye karşı gösterdiği tepki, Türkiye ile AB arasındaki dış politika uyumsuzluğunu daha da derinleştirmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Sosyal İnşacılık açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bu dönemde kendisini Batı'dan ziyade Ortadoğu'da kimlik inşa eden bir ülke olarak konumlandığı söylenebilir. Davutoğlu'nun merkez ülke söylemi, Türkiye'nin Batı ile olan bağlarını zayıflatmış ve Ortadoğu'daki kimlik inşası çabalarını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin AB üyelik sürecinden uzaklaşmasının temel nedenlerinden biri, Ortadoğu'daki yeni kimlik inşa sürecinin AB ile uyumsuz hale gelmesi olmuştur. Türkiye'nin Tunus müdahalesi AB ile ilişkilerdeki gerilimleri daha da artırmıştır. Tunus'ta Yasemin

Devrimi'ni destekleyen Türkiye, bu ülkede demokratikleşme sürecine katkıda bulunmuş ve Ak Parti'nin Ortadoğu'daki rolünü güçlendirmiştir. Ancak Fransa, Türkiye'nin bu süreçteki aktif rolünü eleştirmiş ve bölgedeki çıkarlarının zarar gördüğünü ifade etmiştir.

Suriye'de iç savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'nin Esad rejimine karşı takındığı sert tutum, AB ile ilişkilerde en büyük kırılma noktalarından biri olmuştur. Erdoğan ve Davutoğlu, Suriye'de muhalif gruplara açık destek vermiş ve Esad'ın devrilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu politika AB'nin daha diplomatik ve temkinli yaklaşımıyla çatışmış ve Türkiye'nin bölgedeki rolü AB tarafından eleştirilmiştir. Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesi, AB ile dış politika uyumsuzluğunu derinleştirirken, Türkiye'nin bölgesel müdahaleleri AB'nin demokratikleşme ve insan hakları eksenli politikalarına ters düşmüştür.

Özetle, 2009-2014 yılları arasındaki Türkiye-AB ilişkileri özellikle Arap Baharı ve Ortadoğu'daki gelişmelerle şekillenmiş ve bu süreçte Türkiye'nin AB üyelik hedefinden uzaklaştığı görülmüştür. Davutoğlu'nun stratejik derinlik doktrini çerçevesinde Türkiye, Ortadoğu'da bölgesel liderlik hedefi doğrultusunda hareket etmiş, ancak bu süreç AB ile gerilimlere yol açmıştır. Almanya ve Fransa başta olmak üzere AB ülkeleri Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasını eleştirmiş ve Türkiye'nin Batı'dan hızla uzaklaştığını savunmuştur. Dolayısıyla Sosyal İnşacılık bağlamında, Türkiye'nin bu dönemde kimlik inşa sürecinde Ortadoğu'ya odaklandığı ve AB ile olan ilişkilerde kopukluklar yaşandığı söylenebilecektir.

SONUÇ

Tez Türkiye- AB ilişkilerinin Arap Ortadoğusu'ndaki gelişmelere, tarafların bölgeye ilişkin algılarına, beklentilerine ve politikalarına göre nasıl şekillendiğini analiz etmeye çalışmıştır. Tezde Türkiye ve AB'nin Ortadoğu'daki yönelimleri ve bu bağlamda iki aktörün birbirleriyle olan ilişkilerinin söz konusu coğrafyayla olan ilişkilerine göre nasıl değiştiği sorunsalı irdelenmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle, 'siyasi, ekonomik, toplumsal, jeopolitik ve stratejik yönleriyle Arap Ortadoğusu, Türkiye- AB ilişkilerinin şekillenmesinde ne kadar etkili bir faktördür?' sorusuna cevap aranmıştır. Türkiye ve AB'nin Ortadoğu'daki öncelikleri örtüştüğü sürece bu durum ikili ilişkilere olumlu yansımıştır savı analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye AB'den bağımsız ve AB'ninkinden ayrışan bir Ortadoğu politikası uygulamaya yöneldikçe ya da AB Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolünü Türkiye'nin önceliklerinden farklı tanımladıkça, bu durum Türkiye- AB ilişkilerine olumsuz etkide bulunmuştur.

Zaman zaman önemli istisnalar olsa da, Türkiye'nin Ortadoğu yaklaşımı İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 2009'a kadar Batılı müttefiklerinin takip ettikleri siyasetle büyük ölçüde örtüşmüştür. Hatta Türkiye Ortadoğu'ya yönelik önceliklerini Batı dünyasıyla ilişkilerini daha da geliştirmek ana hedefi üzerinden tanımlamayı yeğlemiştir. İlk işaretleri 2003 Irak İşgali'nden itibaren ortaya çıksa da, esasen Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olduğu 2009'dan itibaren, söz konusu örtüşmenin yerini, öncelikle biçimsel ayrışmalar ve olgusal yorum farklılıkları, Arap Baharı'nın ortaya çıkış ve evrilme sürecinde ise giderek derinleşen bir karşılıklı yabancılaşma almıştır. Türkiye'nin 'yeni' ve 'özgün' dış politik ilkeleri, İsrail'le ilişkilerinin seyri, İran'la olan yakın ilişkileri ve bölgedeki İslami hareketlere olan desteği ABD ve AB ülkelerinde kimi zaman 'eksen kayması' eleştirisine muhatap olmuş, Ortadoğu'daki

tutumu Türkiye'nin AB ile ilişkilerine olumlu yönde katkı sağlayabilecek bir faktör olma niteliğini git gide yitirmeye başlamıştır.

2002-2014 yılları arasında Ak Parti hükümetlerinin Türk dış politikası, özellikle 2009 sonrası, hem iç hem de dış dinamiklerin etkisiyle önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu dönemde Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin dış politika yöneliminde kilit bir figür olarak öne çıkmıştır. Davutoğlu'nun 'komşularla sıfır sorun' politikası, 'merkez ülke' ve bölgesel güç olma stratejisi, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye-AB ilişkileri de Ortadoğu'daki gelişmelerden ve yeni dış politika vizyonundan doğrudan etkilenmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere, Ak Parti'nin 2002-2009 yılları arasındaki dış politikası, özellikle AB ile uyum sürecine odaklanırken, aynı zamanda Ortadoğu ile ilişkilerde de önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde Türkiye, hem Batı ile entegrasyon sürecini devam ettirmiş hem de Ortadoğu'da aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Parti yönetiminin söylemleri ve bu süreçte yaşanan somut gelişmeler, Sosyal İnşacılık bakış açısıyla Türkiye'nin uluslararası kimliğini yeniden inşa etme çabasını yansıtmaktadır. Bu bağlamda enerji boru hatları projeleri, Medeniyetler İttifakı girişimi, 2006 Lübnan Operasyonu ve Hariri suikastı gibi olaylar Türkiye'nin söz konusu dönemde hem Batı hem de Ortadoğu ile dengeli bir dış politika yürüttüğünün dikkat çekici örnekleri olmuştur.

Giriş Bölümünde detaylıca tartışıldığı üzere, Sosyal İnşacılık teorisine göre devletlerin kimlikleri, tarihsel ve toplumsal süreçlerle yeniden inşa edilmektedir. Ak Parti Hükümeti 2002-2009 döneminde Türkiye'nin uluslararası kimliğini AB üyelik sürecine uyum sağlayarak yeniden inşa etmeye çalışmıştır. AB üyelik hedefi doğrultusunda demokratikleşme, insan hakları reformları ve ekonomik gelişme ön plana çıkarılmıştır. Bu dönemde enerji boru hattı projelerinde -özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan

Projesi- Türkiye'nin merkezi bir aktör haline gelmesi, enerji güvenliği açısından hem Batı hem de Ortadoğu için kritik bir ülke olduğunu göstermiş ve stratejik önemini artırmıştır.

Bunun yanı sıra Hükümet, Batı ile Doğu arasında bir köprü olarak Türkiye'nin kimliğini pekiştiren önemli bir diğer girişimde bulunmuştur: Medeniyetler İttifakı. Bu girişim, 2005 yılında Türkiye ve İspanya tarafından BM çatısı altında başlatılmış ve dünya genelinde kültürler ve medeniyetler arası diyalogu teşvik etmeyi amaçlamıştır. Parti bu girişimi hem Batı hem de İslam dünyası arasında bir anlayış köprüsü kurma çabası olarak vurgulamıştır. Erdoğan ve Ak Parti yönetimi Türkiye'nin seküler ve Müslüman kimliklerini bir arada barındıran bir ülke olarak, bu tür diyalogları yürütme kapasitesine sahip olduğuna dikkat çekmişlerdir. Sosyal İnşacılık bağlamında Medeniyetler İttifakı girişimi, Türkiye'nin uluslararası arenadaki kimliğini Batı ile uyumlu, barışçıl ve diyalog odaklı bir aktör olarak yeniden inşa etme çabası olarak nitelendirilebilecektir. Ak Parti'nin bu söylemi, Türkiye'nin hem AB normlarına bağlı kalarak demokratik ve barışçıl bir ülke olduğunu hem de Ortadoğu'daki tarihsel ve kültürel bağlarını güçlendirdiğini göstermektedir. Medeniyetler İttifakı, Türkiye'nin uluslararası arenada kimlik inşası sürecinde bir yumuşak güç unsuru olarak öne çıkması bakımından da önemlidir.

2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin suikaste uğraması, Ortadoğu'daki siyasi dengeleri değiştiren bir gelişme olmuştur. Suikast, Suriye'nin Lübnan'daki etkisine karşı bir tepki yaratmış ve Türkiye bu süreçte diplomatik dengeleri gözetken bir rol üstlenmiştir. Türkiye'nin olaya yaklaşımı bölgede tarafsız bir arabulucu olarak algılanmasını ve böylece Ortadoğu'da daha fazla etkinlik kazanmasını sağlamıştır. Bu süreç, Sosyal İnşacılık bağlamında Türkiye'nin kimlik inşasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hariri suikastı sonrası Türkiye bölgede barışçıl çözüm arayışında bir aktör olarak AB ile uyumlu bir dış politika çizgisinde hareket etmiştir.

Parti Hükümetinin bu süreçteki söylemleri, ülkenin Ortadoğu’da istikrar sağlayıcı bir aktör olma kimliğini güçlendirmiştir.

Sonrasında yaşanan 2006 Lübnan Savaşı, Türkiye’nin Ortadoğu politikasında denge sağlayan bir aktör olarak nasıl algılandığını gösteren bir diğer önemli olaydır. İsrail ve Hizbullah arasındaki çatışmalar sırasında Türkiye hem bölgede istikrarı koruma amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuş hem de Batı ile ilişkilerini korumuştur. Ak Parti Hükümeti, Lübnan’a barış gücü askeri gönderme kararı almış ve bölgedeki istikrarı sağlama konusunda aktif bir rol üstlenmiştir. Sosyal İnşacılık çerçevesinde, bu operasyon Türkiye’nin Ortadoğu’yla tarihi ve kültürel bağlarına rağmen, AB normlarına uygun bir şekilde barışçıl ve istikrar sağlayıcı bir aktör olarak, hem Batı hem de Ortadoğu’yla bir uyum içinde hareket ettiğini göstermiştir. Bu dönemde Erdoğan ve Ak Parti’nin ileri gelenlerinin söylemleri, Türkiye’nin bölgede bir denge unsuru olduğunu ve AB ile uyumlu bir dış politika izlediğini vurgulamıştır.

Ak Parti’nin Ortadoğu’daki en önemli yumuşak güç unsurlarından biri, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın bölgedeki halklar nezdindeki popülerliği olmuştur. 2006 Lübnan Savaşı ve İsrail’e yönelik sert eleştirileri, Erdoğan’ın Ortadoğu’daki halklar tarafından bir lider olarak görülmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle 2009 yılında Davos Ekonomi Zirvesi’nde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres’e karşı gösterdiği tepki (One Minute krizi), Erdoğan’ın bölge halkları arasında büyük bir destek kazanmasını sağlamıştır. Erdoğan’ın söylemleri Sosyal İnşacılık perspektifinden bakıldığında, Türkiye’nin İslam dünyasında lider bir ülke olarak algılanmasını sağlamış ve Ortadoğu’daki halklar nezdinde Türkiye’nin imajını güçlendirmiştir. Bu liderlik imajı, Türkiye’nin hem Batı ile uyumlu bir dış politika izleyen bir aktör olarak kalmasını sağlamış, hem de bölgede Müslüman kimliğini koruyarak halklarla güçlü bağlar kurmasını mümkün kılmıştır.

Özetle Ak Parti'nin 2002-2009 yılları arasındaki dış politikası, Sosyal İnşacılık çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye'nin uluslararası kimliğini hem AB normlarına uyum sağlayarak Batı ile entegrasyon hedefi doğrultusunda hem de Ortadoğu'da tarihsel ve kültürel bağlarını güçlendirerek yeniden inşa etme çabasını yansıtmıştır. Türkiye bu dönemde hem Batı ile uyum içinde bir dış politika izlemiş hem de Ortadoğu'da denge sağlayan bir aktör olarak rol almıştır. Erdoğan'ın bölgedeki liderlik imajı da bu sürecin bir parçası olarak Türkiye'nin bölge halklarıyla güçlü bağlar kurmasını sağlamış ve Türkiye'nin uluslararası arenada çok yönlü bir kimlik inşası sürecini desteklemiştir.

Belirtildiği üzere, Ak Parti'nin iktidara geldiği ilk yıllarda AB ile müzakerelerin hız kazanması ve reform sürecinin derinleşmesi, Türkiye'nin demokratikleşme ve insan hakları konularında kaydettiği ilerlemelerle paralel olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte, AB üyeliği Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi olarak Batı ile entegre olma hedefinin bir parçası olarak görülmüştür. Ancak, 2010 yılından itibaren Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı, Suriye İç Savaşı, Gazze savaşları ve bu bağlamda Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları, Türkiye-AB ilişkilerini doğrudan ve olumsuz yönde etkilemiştir.

2010 sonrası dönemde Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin dış politika yöneliminde önemli değişikliklere yol açmıştır. Dış politikasında daha bağımsız ve bölgesel bir güç olma arayışı Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dinamiği beraberinde getirmiştir. Davutoğlu'nun Ortadoğu'da aktif bir politika izleme ve bölgesel güç olma çabası, Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırmayı hedeflemiş, ancak bu durum AB ile olan ilişkilerde de birtakım gerilimlere yol açmıştır. Özellikle Türkiye'nin Suriye politikası, Davutoğlu'nun stratejik derinlik vizyonu çerçevesinde şekillenmiş, bu vizyon ise Türkiye'yi Batı'dan kısmen uzaklaştırarak Ortadoğu'ya daha fazla odaklanmasına neden olmuştur. Suriye krizi Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'ndaki komşularıyla

ilişkilerini yeniden şekillendirirken, aynı zamanda AB ile olan ilişkilerini de karmaşıktırmıştır.

Daha önce tartışıldığı gibi, İnşacı yaklaşıma göre uluslararası sistemin oluşumunda yalnızca maddi unsurlar değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal aktörlerin inşa ettiği normatif yapılar da belirleyici rol oynamaktadır.⁸¹³ Bu anlamda, maddi kaynakların anlamı, aktörlerin ortak normatif yapıları aracılığıyla mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla İnşacılık uluslararası yapının yanı sıra bu yapı içerisindeki devlet aktörünün yapısının da ağırlıklı olarak normatif ve düşünsel yapılar tarafından koşullandığını öne sürmektedir. Bu yaklaşım, devletlerin dış politika hedeflerini ve çıkarlarını hangi normatif temellerle tanımladıkları sorusunu gündeme getirmekte; bu da uluslararası sistemin işleyişini ve aktörlerin karar alma süreçlerini anlamada temel bir önem taşımaktadır.⁸¹⁴

Ek olarak, aktörlerin kimlikleri ile normatif yapılar arasındaki bağlantı, İnşacılık Teorisinde kilit bir yere sahiptir. Bu yaklaşıma göre, bir devletin kimliği onun çıkarlarını şekillendiren ve dolayısıyla dış politika eylemlerini yönlendiren temel unsurdur.⁸¹⁵ İnşacılıkta en popüler varsayım kimliğin bir aktörün inanç ve tercihlerini şekillendirmede belirleyici olduğu düşüncesidir. Kuramsal olarak bu yaklaşıma göre, bir aktörün uluslararası arenadaki tutum ve davranışlarını anlamak için, öncelikli olarak kimliğinin analiz edilmesi gerekmektedir; çıkarları ikincil olarak tanımlanır. Böylece, İnşacı Teoride rasyonalist yaklaşımın öne sürdüğü mutlak ve zamansız gerçekler aslında normatif ve düşünsel oluşumlar tarafından koşullanmaktadır. Bu tür normatif yapılar sosyal olarak inşa edilir ve ancak aktörlerin süregelen ilişkileri aracılığıyla anlam kazanır.

⁸¹³ Christian Reus-Smit, “Konstruktivizm”, Scott Burchill ve Andrew Linklater (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, 2013, s. 294.

⁸¹⁴ Wendt, “Constructing International Politics”, s. 73.

⁸¹⁵ Reus-Smit, *ibid.*, s. 295.

Belirtildiği üzere Tezde Davutoğlu'nun dış politikadaki eylemleri İnşacı bakış açısıyla analiz edilmiştir. 2002'den 2009'a kadar Başbakanlık Dış Politika Başkanlığı ve 2009'dan 2014'e kadar Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Ahmet Davutoğlu'nun çalışmaları ve ortaya koyduğu düşünsel yapı söz konusu dönem boyunca Türk dış politikasının oluşumunda rol oynadığı için, akademik çalışmaları ve dış politika konusundaki görüşleri İnşacılık penceresinden tartışılmıştır. 2010 yılında Ortadoğu'da Arap Baharı'nın başlamasından itibaren 2014 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'nin, esasen Davutoğlu'nun, bölgeye yönelik dış politika yaklaşımlarında İnşacı perspektifin etkileri belirgin biçimde görülmüştür. Bu dönemde Türkiye, Libya ve Suriye krizine müdahalelerinde küresel aktörlerle işbirliği yapmaya çalışmış ve normlara dayalı çok taraflı bir dış politika izlemiştir. Ancak, söz konusu dönemde artan bölgesel bir güç olma isteği AB ile ilişkilerini sarsmaya başlamıştır. Sosyal İnşacılık Teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye-AB ilişkilerinin şekillenmesinde de kimlik, normlar ve algıların belirleyici olduğu söylenebilir. Kimlik inşasında önemli bir yer tutan stratejik derinlik anlayışıyla Türkiye kendini hem Doğu'ya hem de Batı'ya ait bir aktör olarak konumlandırmaya çalışmıştır. Ancak, AB ile olan ilişkilerde zaman zaman Batı'dan uzaklaşan özerk bir kimlik sergilemesi Türkiye-AB ilişkilerinde bir bozulmaya ve normatif bir çerçeveden ziyade pragmatik çıkarların ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki aktif politikaları ve bölgedeki güç dengelerindeki değişimler Türkiye-AB ilişkilerinde yeni gerilimler yaratmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin özellikle Batı karşıtı söylemleri ve dış politikadaki özerklik arayışları, AB ile olan ilişkilerde derin çatlaklara yol açmıştır. Bu dönemde AB Türkiye'nin iç ve dış politikadaki bazı uygulamalarını eleştirmiş, bu da Türkiye'nin AB üyelik sürecine olan inancının zayıflamasına neden olmuştur. Sosyal İnşacılık perspektifinden bakıldığında,

bu eleştiriler ve Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşma yönelimi, Türkiye'nin kimlik algısında bir dönüşümü yansıtmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yaşanan bu gerilimlere rağmen ilerleyen süreçte iki taraf da ilişkilerin tamamen kopmasını engelleyecek adımlar atmıştır. Her ne kadar Tezin dönem sınırlandırmasının dışında kalsa da belirtilmelidir ki; 2015 itibariyle Türkiye-AB ilişkileri, özellikle Suriye krizi bağlamında, yeniden tanımlanmış ve ekonomik işbirliği, mülteci krizi, enerji güvenliği gibi konularda sürdürülen diyalog, Türkiye'nin AB ile olan bağlarının tamamen kopmamasını sağlamıştır. Ancak, bu dönemde ilişkilerin daha çok kriz yönetimi ve çıkarlar üzerine kurulu olduğu, değerler ve ilkelerden uzaklaştığı gözlemlenmiştir. Bunun en belirgin örneklerinden biri de Suriye krizinde görülmüştür. Türkiye'nin Suriyeli mülteciler konusunda üstlendiği rol, AB'nin Suriyeli mülteciler krizi karşısındaki tutumu ve Türkiye ile yapılan geri kabul anlaşmaları, iki taraf arasındaki ilişkilerin güvene dayalı bir zeminden uzaklaşarak daha pragmatik bir niteliğe büründüğünü göstermiştir. Bununla beraber, Arap Baharının son dönemindeki gelişmelerle birlikte Türkiye bölgede güç kaybetmeye başlayınca AB ile ilişkilerini tekrar onarmaya çalışmıştır. Ancak bu ortaklık karşılıklı güvensizlik ve çıkar çatışmalarıyla şekillenmiştir. Zira hatırlanacağı üzere öncesinde Ahmet Davutoğlu'nun geliştirdiği dış politika stratejileri Türkiye'nin Ortadoğu'daki rolünü güçlendirmiş, ancak bu durum AB ile olan ilişkileri zedelemiş ve kalıcı bir stratejik ortaklık kurulamamasına yol açmıştır. Türkiye'nin AB üyelik sürecinin geleceği büyük ölçüde bu dönemde yaşanan gelişmelere ve Türkiye'nin dış politikada izleyeceği yeni stratejilere göre şekillenmiştir.⁸¹⁶ Sosyal İnşacılık

⁸¹⁶ Türkiye- AB üyelik sürecinin geleceği ve farklı modelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem Müftüler-Baç, "Turkey's Future With The European Union: An Alternative Model of Differentiated Integration", *Turkish Studies*, Vol: 18, No: 3, 2017, ss. 416-438, Meltem Müftüler-Baç, "A Fragile Relationship: Turkey and the European Union Moving Beyond Membership with External Differentiated Integration", *West European Politics*, Vol: 48, No: 5, 2025, ss.1186-1215, Ebru Turhan, "Thinking Out of The Accession Box: The Potential and Limitations of Internal and External Differentiated Integration Between Turkey and The EU", (der.) Matthias Waechter, Hartmut Marhold, *Europe- Against the Tide*, Nomos, 2018, ss. 43-59.

açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde pragmatik çıkarların, ortak kimlik ve normların önüne geçtiği söylenebilir.

Sonuç olarak, 2002-2014 yılları arasındaki Ak Parti dönemi Türkiye-AB ilişkilerinde hem yakınlaşma hem de uzaklaşma süreçlerinin yaşandığı karmaşık bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Ortadoğu'daki gelişmeler Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemiş ve bu dönemde Türkiye Batı ile Doğu arasında denge kurmaya çalışan bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Ancak, bu dengeleme çabası zaman zaman AB ile olan ilişkilerde güven kaybına, üyelik perspektifinden uzaklaşılmasına ve stratejik ortaklık yerine pragmatik işbirliklerine yol açmıştır. Sosyal İnşacılık perspektifi bu süreci Türkiye'nin kimlik algısındaki dönüşüm ve normatif çerçeveden çıkar temelli bir ilişkiye geçiş olarak anlamlandırmamıza yardımcı olmuştur.

Türkiye- AB ilişkileri akademik yazında genellikle dış politika ya da ekonomi üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bölgesel politikalar- özellikle Ortadoğu politikası- işin içine dahil edilmeden yapılan her analiz eksik kalacaktır. Zira her iki aktörün bölge özelinde benzeşen ve farklılaşan politikaları, aktörlerin kendi aralarındaki ilişkiyi de her zaman etkilemiştir ve etkilemeye devam edecektir. Tez de analizdeki söz konusu eksikliğin giderilmesi için bir nebze de olsa katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinin seyri iki taraf arasındaki ilişkilerde yaşanan sorunların yalnızca katılım müzakerelerinden ibaret olmadığını, ilişkileri etkileyebilecek ciddi dış politika farklılıklarının, ideolojik tutumların ve reel politik gerçekliklerin de mevcut olduğunu göstermiştir. Akademik yazında Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde ekseriyetle 'üyelik' perspektifi ele alınmıştır. Başka bir seçenek ya da ilişkilere bir alternatif yokmuş bakış açısı hâkimdir. Türkiye-AB ilişkileri genellikle siyasi, teknik, ekonomik uyum üzerinden okunmuştur. Oysa Tezde de vurgulandığı üzere, aslında Türkiye-AB

ilişkileri esasen Ortadoğu politikaları üzerinden ayrılmaya başlamıştır. İki aktörün dış politikalarındaki bu ayrışma Türkiye-AB ilişkisinin stratejik olarak oturduğu zemini de sarsmıştır. Bu da orta ve uzun vadede yapıcı ve kalıcı bir ilişkinin kurulmasının önünde duran belki de en büyük engel olarak değerlendirilmektedir. Özellikle AB'nin Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yönelik karşıt tutum sergilemesi ilişkilerdeki sorunların yalnızca AB üyelik süreci bağlamında değerlendirilmemesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Bu yönüyle iki tarafın karşılıklı ilişkilerinin 'demokratik değerler' ya da 'hukukun üstünlüğü' gibi Türkiye'nin AB üyelik sürecinde sıklıkla atıf yapılan normatif unsurlardan daha çok dış politikada 'beklentilerin farklılığı' ve 'çıkarların uyumsuzluğu' gibi kavramlar üzerinden değerlendirilmesi gerekliliği söz konusu olmuştur.

Ortadoğu'da yaşanan ve Tezin de konusu olan gelişmeler AB'nin özellikle dış ve güvenlik politikasında 'Birlik olamama' problemini bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır. Tezde de analiz edildiği üzere, yaşanan krizlerde üyeler arasındaki görüş ayrılıklarının boyutu, AB'nin ortak karar alma konusundaki problemini gözler önüne sermiştir. Tüm bu dış politik gelişmeler Türkiye ile AB ilişkilerinin reformlardan ibaret olmadığını, AB ülkelerinin dış politika konularında Türkiye'den çok farklı gündemlere ve amaçlara sahip olduklarını göstermiştir. Bu yönüyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "*Gelin uluslararası konularda işbirliğimizi derinleştirelim*"⁸¹⁷ şeklindeki ifadelerinin AB ülkeleri nezdinde karşılık bulmadığı görülmüş tam aksine Birlik üyelerinin Türkiye'den oldukça farklılaşan küresel/bölgesel gündemlerinin olduğu anlaşılmıştır. Bölgede yaşanan dış politik gelişmeler iki aktör arasında yaşanan anlaşmazlıkların yalnızca AB'ye üyelik sürecinden ibaret olmadığını, aktörlerin stratejik, reel politik ve jeopolitik açıdan farklı gündemlere sahip olduklarını da ortaya çıkarmıştır.

⁸¹⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Zorlu Bir Dönemi Geride Bırakmış Olmayı Umuyoruz", Anadolu Ajansı, 27.03.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-zorlu-bir-donemi-geride-birakmis-olmayi-umuyoruz-/1100074> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

Sonuç olarak Tezde Türkiye ve AB'nin Arap Ortadoğusu'ndaki politikalarının Türkiye'nin AB üyeliğinin gerçekleşmesi ihtimaliyle 'birbirine yakınlaşma' mı, üyelik dışı fakat birlikte çalışmanın sürdürüldüğü 'işbirliği' mi, yoksa iki aktörün birbirini rakip olarak algılayıp reel politik bir mücadeleye giriştikleri 'çatışma' şeklinde mi olacağı analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin bölgesel güvenliği ve çıkarlarının devamı için attığı dış politika adımlarına AB kanadından verilen tepkiler iki tarafın sadece üyelik ya da üyelik dışı model amacıyla değil, çeşitli dış politik konularda da diyalog kanalları oluşturmaları ve işbirliği yapmaları gerektiğini göstermiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin bölgesel gelişmelerden ve iç dinamiklerden nasıl etkileneceği, Sosyal İnşacılık çerçevesinde de önemli bir araştırma konusu olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, Faruk (2019) *Türkiye-Avrupa Birliği Mülteci Politikaları ve Suriyeli Mülteciler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Açıkmeye, Akgül Sinem, Dizdaroğlu, Cihan (2014) “NATO-AB İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Dinamikleri”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 40, ss. 130-163.
- Açıkmeye, Sinem Akgül, Triantaphyllou, Dimitrios (2012) “The NATO-EU-Turkey Triology: The Impact of the Cyprus Conundrum”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol: 12, No: 4, ss. 555-573.
- Adıgüzel, Hüseyin (2006) Büyük Orta Doğu Projesi ve Gerçekler, *İleri Dergisi*, Sayı: 30, ss. 141-145.
- Adler, Emanuel (2005) Constructivism and International Relations”, *Handbook of International Relations*, (der.) Walter Carlsnaes, Thomas Risse, Beth A. Simmons, SAGE Publications.
- Ahmed, Hassan Bakr (2000) “Arab-Turkish Relations Between the Present and the Future”, *Emirates Center for Strategic Studies and Research*, No: 41.
- Akbaş, Zafer, Arslan Düzgün, Zeynep (2012) “Libya’daki Arap Baharı’na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 57-81.
- Akçay, Özlem (2021) *Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Ekseninde Avrupa Komşuluk Politikası: Azerbaycan Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdemir, Erhan (2012) “Arap Dünyasındaki Dönüşüm Süreci ve Türkiye-AB İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, ss. 1-126.
- Akdoğan, Yalçın (2010) “Muhafazakar- Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, Hakan Yavuz (der.) *AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Kitap Yayınevi.
- Akgün, Birol (2009) “Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 1-40.
- Akın, Pırl (2011) *The Formation of Iraqi Nationalism Under the British Mandate (1920-1932)* Saarbrücken, Lambert Academic Publishing.
- Aksar, Yusuf (2012) “Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 33, ss. 23-40.

- Aliboni, Roberto (2005) “The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy,” *European Foreign Affairs Review*, Vol: 10, No: 1, ss.1-16.
- Alkan Özcan, Sevinç (2004) “Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve AGSP Arasında Türkiye”, *Anlayış Dergisi*, Sayı:13, <https://anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=13&makaleid=3536>, (Erişim tarihi: 20.03.2025).
- Allen, Chris, Nielsen, Jorgen (2002) “Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001”, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Vienna.
- Alpkaya, Gökçen (1991) “Türkiye Cumhuriyeti, İslam Konferansı Örgütü ve Laiklik”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 46, Sayı: 1, ss. 55-68.
- Alpman, Polat S. (2018) Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, ss. 1-28.
- Altın, Omca (2023) “Arap-İsrail Anlaşmazlığının AB’nin Akdeniz Politikaları Üzerindeki Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 50, ss. 20-33.
- Altuğ, Yılmaz (1989) “Foreign Policy of Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 6, No: 16, ss. 39-46.
- Aras, Bülent (2004) *Turkey and the Greater Middle East*, TASAM.
- Aras, Bulent (2009) “The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Vol: 11, No: 3, ss. 127-142.
- Aras, Bülent, Akpınar, Pınar (2009) “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi: 2009 Değerlendirmesi”, (der.) Burhanettin Duran, Kemal İnât, Mesut Özcan, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, Seta Yayınları.
- Aras, İlhan “Fransa’nın Arap Baharı Politikası”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 135-167.
- Ardıç, Nurullah (2014) “Civilizational Discourse, the ‘Alliance of Civilizations’ and Turkish Foreign Policy”, *Insight Turkey*, Cilt: 16, Sayı: 3, ss. 101-122.
- Arı, Tayyar (2008) “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluştan Günümüze)”, (der.) Mustafa Bıyıklı, *Türk Dış Politikası 2: Cumhuriyet Dönemi*, Gökkuşbu Yayınları.
- Arık, Erkun (2010) *Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasından Türkiye’nin Önemi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Arık, Umut (2010) “Türk Dış Politikasında Nerelere Gelindi?”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:11, ss. 157-167.
- Armaoğlu, Fahir (1998) “Filistin Meselesi ve Arap -İsrail Savaşları (1948-1988)”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2004) “20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995”, Alkım Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2018) *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik.
- Arsava, A. Füsün (2000) “Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”, *Amsterdam Antlaşmasının AB Hukukuna Katkıları* (makaleler derlemesi), A.Ü. SBF Yayınları, No: 589.
- Arsava, Ayşe Füsün (2002) “Nice Antlaşmasının Getirdikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 1-30.
- Artner, Stephen J. (1980) “The Middle East: A Chance for Europe?”, *International Affairs*, Vol: 56, No: 3, 1980, ss. 420-442.
- Ashley, Richard K. (1987) "The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics, " *Alternatives*, Vol: 12, No: 4, ss. 403-434.
- Ashley, Richard K. (1988) “Foreign Policy as Political Performance,” *International Studies Notes*, Vol: 13, No: 2 ss. 51-54.
- Ateş, Davut (2008) “Uluslararası İlişkilerde Konsrükativizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, ss. 213-235.
- Atmaca, Ayşe Ömür (2011) “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 157-191.
- Aydın, Ahmet, Poyraz, Emel (2020) “Mavi Marmara Saldırısı Sonrası Süreçte Türkiye’nin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, *Kırlareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 15-29.
- Aydın, Aydın (2013) “Three Types of Turkish Foreign Policy After the Cold War on The Middle East”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 3, ss. 475-495.
- Aydın, Mustafa (2000) “Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War”, *Middle Eastern Studies*, Vol: 36, No: 1, ss. 103-139.
- Aydın, Mustafa, Kaptanoğlu, Neslihan (2008) “Regionalization of Great Power Security- Near Abroad, Broader Middle East, and European Neighbourhood”, (der.) Hans Günter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czesław Mesjasz, *Globalization and Environmental Challenges*, Springer, ss. 763-774.

- Ayhan, Veysel (2011) “Libya Savaşı, Uluslararası Etkileri ve Türkiye’nin Konumu”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 28, ss. 8-18.
- Bakırezer, Güven, Demirer, Yücel (2013) “AK Parti’nin Sosyal Siyaseti”, (der.) İlhan Uzgöl, Bülent Duru, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Phoenix.
- Balcı, Ali (2014) “Stratejik Derinlik’te Kemalizm ile Hesaplaşmak”, (der.) Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran, *Stratejik Zihniyet; Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları.
- Balcı, Ali, Miş, Nebi (2008) “Turkey’s Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, *Turkish Studies*, Vol: 9, No: 3, ss. 387-406.
- Balcı, Ali (2015) *Türkiye Dış Politikası-İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları.
- Balcı, Ali (2020) *Dış Politikada Hesaplaşmak; AK Parti, Ordu ve Kemalizm*, Lejand.
- Balfour, Rosa (2012) “Changes and Continuities in EU-Mediterranean Relations After the Arab Spring”, (der.) Sven Biscop, Rosa Balfour, Michael E. Emerson, “*An Arab Springboard for EU Foreign Policy*”, Egmont.
- Barbe, Esther (1998) “Balancing Europe’s Eastern and Southern Dimension,” (der.) Jan Zielonka, *Paradoxes of European Foreign Policy*, Kluwer Law.
- Barkey, Hanry J. (2010) “Turkey’s New Engagement in Iraq”, *USIP Special Report*, No: 237.
- Barnett, Michael (2008) “Social Constructivism”, (der.) John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, *The Globalizations of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford University Press.
- Başer, Ekrem T. (2015) “Shift-of-axis in Turkish Foreign Policy: Turkish National Role Conceptions Before and During AKP Rule”, *Turkish Studies*, Vol:16, No: 3, ss. 291-309.
- Başlevent, Cem, Kirmanoğlu, Hasan, Şenatalar, Burhan (2009) “Party Preferences and Economic Voting in Turkey (Now That the Crisis Is Over)”, *Party Politics*, Vol: 15, No: 3, ss. 377-391.
- Battal, Merve (2021) “Konstruktivizm ve Kimlik: Türkiye’nin Bosna Hersek Savaşı Politikasının İncelenmesi”, *Troy Akademi*, Cilt: 6, Sayı:1, ss. 286-310.
- Battır, Orhan Davut Ateş (2013) “Türkiye Bölgesel Hegemonya Arayışında Mı?”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, ss. 31-44.

- Bayraklı, Enes, Güngörmez, Oğuz, Mehmet, Hacı (2017) “Türkiye-AB İlişkilerini Rasyonelleştirmek”, *SETA Analiz*, Sayı: 227.
- Bekiroğlu, Tahir (2023) “Neoklasik Realist Perspektiften Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası (2002-2017)” *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı: 54, ss. 75-100.
- Benam, Çiğdem H. (2011) “Emergence of a “Big Brother” in Europe: Border Control and Securitization of Migration”, *Insight Turkey*, Vol: 13, No: 3, ss. 191-207.
- Bengio, Ofra (2004) *The Turkish-Israeli Relationship, Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, Palgrave: Macmillan.
- Benli Altunışık, Meliha (2000) “Turkish Policy toward Israel”, (der.) Alan Makovsky, Sayarı Sabri, *Turkey’s New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington Institute for Near East Policy.
- Benli Altunışık, Meliha (2005) “The Turkish Model and Democratization In The Middle East”, *Arab Studies Quarterly*, Vol: 27, No: 1/2, ss. 45-63.
- Benli Altunışık, Meliha, Tür, Özlem (2005) *Turkey, Challenges of Continuity and Change*, Routledge Curzon.
- Benli Altunışık, Meliha, Martin, Lenore G. (2023) “Turkey and the Middle East and North Africa under the AKP: A Three Level Analysis of Foreign Policy Change”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 20, Sayı: 78, ss. 79-96.
- Bhutto, Munawar Ali (2013) “The Barcelona Declaration and the Role of EU in the Development of Southern and Eastern”, *Adam Akademi*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 63-82.
- Bicchi, Federica (2007) *European Foreign Policy Making Toward the Mediterranean*, Palgrave Macmillan.
- Bicchi, Federica (2012) “The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of EuroMediterranean Relations”, (der.) Federica Bicchi, Richard Gillespie, *The Union for the Mediterranean*, Taylor and Francis, Oxxon.
- Biçer, Savaş (2003) “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci”, (der.) Beril Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Boyut Kitapları.
- Bilgin Dikici, Hasret (2008) “Foreign Policy Orientation of Turkey’s Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the Ak Parti and Refah”, *Turkish Studies*, Vol: 9, No: 3, ss. 407-421.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı (2016) “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”, *Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 18, s. 33-44.

- Bilgin, Pınar (2010) “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *Stratejik Araştırmalar*, Cilt: 8, Sayı:14, ss. 69-96.
- Bloomfield, John (1978) “Prag Baharı: Bir Yeniden Değerlendirme”, *Birikim Dergisi*, No: 42-43-44, ss. 98-105.
- Bonvicini, Gianni “The Genscher- Colombo Plan and the Solemn Declaration on European Union (1981-83)”, (der.) Roy Pryce, *The Dynamics of European Union*, Routledge.
- Boswell, Christina (2003) “The External Dimension of EU Immigration and Asylum Policy,” *International Affairs*, Vol: 79, No: 3, ss. 619-638.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2008) Modernity, Identity and Turkey’s Foreign Policy, *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 55-76.
- Bozdağlıoğlu, Yücel (2007) “Constructivism and Identity Formation: An Interactive Approach”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3 Sayı: 11, ss. 121-144.
- Bozkurt, Kutluhan (2018) “Suriye İç Savaşı: Savaşın Yarattığı Mültecilik Akımının Türkiye ve Avrupa Birliği’ne Yansımaları”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 57-70.
- Bozkurt, Veysel (1997) *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Alfa Yayınları.
- Bölme, Selin M., Küçükkeleş, Müjge, Ulutaş, Ufuk, , Özhan, Taha, Yılmaz, Nuh, Ensaroğlu, Yılmaz (2011) “25 Ocak’tan Yeni Anayasaya: Mısır’da Dönüşümün Anatomisi”, *SETA Rapor*, No: 2.
- Bölme, Selin M., Ulutaş, Ufuk, Küçükkeleş, Müjge, Özhan, Taha, Bektaş, Eda (2011) “Batı ve Kaddafi Makasında Libya”, *SETA Rapor*, No: 3.
- Brach, Juliane (2006) “Ten Years After: Achievements and Challenges of the Euro-Mediterranean Economic and Financial Partnership”, *GIGA Working Papers*, No. 26.
- Brockmeier, Sarah (2013) “Germany and the Intervention in Libya”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Vol: 55, No: 6, ss. 63-90.
- Brown, Carl L. (1984) *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game*, I.B. Tauris.
- Burchill, Scott, Linklater, Andrew, Devetak, Richard, Donnelly, Jack, Nardin, Terry, Paterson, Matthew, Reus-smit Christian ve Jacqui True (2013) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev.) Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, Küre Yayınları.

- Burghardt, Günther (1991) “Political Objectives, Potential and Instruments of a CFSP”, (der.) Werner Weidenfeld, Josef Janning, *Global Responsibilities: Europe in Tomorrow’s World*, Bertelsmann Found. Publ.
- Buzan, Barry (1984) “Peace, Power, and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations”, *Journal of Peace Research*, Vol: 21, No: 2, ss. 109-125.
- Buzan, Barry (1991) “New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century”, *International Affairs*, Vol: 67, No: 3, ss. 431-451.
- Canyurt, Dilek (2018) “Kazanani Olmayan Savaş “Suriye İç Savaşı”: Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir?”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 4, ss. 1103-1120.
- Caşın, Mesut Hakkı, Dedeoğlu, Beril (1999) “Yeni Avrupa Güvenlik Kimliğinde Stratejik Arayışlar”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 5, Sayı: 4, ss. 155-196.
- Chourou, Bechir (2003) “A Challenge for EU Mediterranean Policy: Upgrading Democracy from Threat to Risk”, (der.) Stefania Panebianco, *A New Euro-Mediterranean Cultural Identity*, Frank Cass.
- Cicioğlu, Filiz, Kalaycı, Rıdvan (2012) “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Barselona Süreci”, (der.) Ali Ayata ve Murat Mercan, *Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri*, Nobel Yayıncılık.
- Clark, Ian (1989) *The Hierarchy of States: Reform and Resistance in International Order*, Cambridge University Press.
- Cleveland, William (1994) *A History of the Modern Middle East*, Westview Press.
- Cohen, Saul Bernard (2003) “Geopolitics of the World System”, Rowman and Littlefield.
- Çakmak, Haydar (2019) “Akdeniz İçin Birlik ve Türkiye’nin Rolü”, *Dış Politika Analizi-12, TESAM Analiz*.
- Çavuşoğlu, Esra (2022) “Körfez Ülkeleri ve Filistin: Güçlü Tarihsel Bağlar Temelinde Körfez Siyaseti”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 15-33.
- Çayhan, Esra, Oğurlu, Ebru (2014) *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Siyasal Partilerin Bakışı: Son 10 Yılda Ne Değişti*, Beta Yayıncılık.
- Çelik, Mustafa Edip (2019) “İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paktı’na Geçen Süreçte Türkiye’nin Ortadoğu Politikası” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 64, ss. 475-497.

- Çelikkol, Oğuz (2016) “Turkish- Israeli Relations: Crises and Cooperations”, Israel-Turkey Policy Dialogue Publication Series, *Global Political Trends Center Policy Brief*, İstanbul Kültür University.
- Çingir, Ömer Faruk (2022) "Soğuk Savaş Dönemindeki Çift Kutuplu Dünya'ya Bir Alternatif Arayışı: Bağlantısızlar Hareketi, Bandung Konferansı ve Türk Dış Politikası,” *Strata Dergi*, Sayı: 11, ss. 93-117.
- Çiftçi, Özer (2009) *A Comparative Analysis of the National Interest Concept in Theories of International Relations*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Dağcı, Kenan (2007) “The EU’s Middle East Policy and Its Implications to the Region”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt: 6, Sayı:1&2, ss. 176-185.
- Dağı, Zeynep (der.) (2006) *Doğu’dan Batı’ya Dış Politika: AK Partili Yıllar*, Orion.
- Dalacoura, Katarina (2010) “US Foreign Policy and Democracy Promotion in the Middle East: Theoretical Perspectives and Policy Recommendations”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 57-76.
- Davidson, Ian ve Philip H. Gordon (1998) “Assessing European Foreign Policy”, *International Security*, Vol: 23, No: 2, ss. 183-188.
- Davis, Paul K. (1982) “Observations on the Rapid Deployment Joint Task Force: Origins, Direction, and Mission”, *The Rand Paper Series*.
- Davutoğlu, Ahmet (2002) *Küresel Bunalım*, Küre Yayınları.
- Davutoğlu Ahmet (2007) “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 77-96.
- Davutoğlu, Ahmet (2010) “Turkish Foreign Policy and the EU in 2010”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 8, No: 3, ss. 11-17.
- Davutoğlu, Ahmet (2010) *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (2014) “Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring,” *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, No: 1, ss. 96-105.
- Davutoğlu, Ahmet (2014) “Türkiye’nin Restorasyonu: Güçlü Demokrasi, Dinamik Ekonomi, Etkin Diplomasi”, *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, No: 7.
- Davutoğlu, Ahmet (2016) *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları.

- Dedeoğlu, Beril (2002) *Ortadoğu Üzerine Notlar*, Derin Yayınları.
- Dedman, Martin (2010) *The Origins And Development Of The European Union, 1945-2008: A History Of European Integration*, Routledge.
- Del Sarto, A. R. (2004) “Turkey’s EU Membership: An Asset for the EU’s Policy towards the Mediterranean/Middle East?”, (der.) Natalia Tocci, A. Evin, *Towards Accession Negotiations: Turkey’s Domestic and Foreign Policy Challenges Ahead*. San Domenico di Fiesole: EUI.
- Demir, Hakan (2011) “Bingazi’de Türkiye ve Batı Algısı: Saha Araştırmasına Dayalı Bir Çalışma”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 33, ss. 49-58.
- Demir, Yeşim (2007) “1960-1980 Yılları Arası Türkiye’nin Orta Doğu Politikası”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Demirtaş, Birgül (2014) “İnşacılık”, Şaban Kardaş, Ali Balcı, (der.) *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları.
- Deniz, Şadiye (2012) “Ortadoğu’nun Yeniden İnşası’nın Yapı Bozumu: “Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 20, ss. 168-183.
- Dikmen Caniklioğlu, Meltem (2007) “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye’nin 2003 Tezkere Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 29-97.
- Dinan, Desmod (2005) “Avrupa Birliği Ansiklopedisi İkinci Cilt”, (çev.) Hale Akay, Kitap Yayınevi.
- Dinan, Desmond (2014) *Europe Recast: A History of European Union*, Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Dinet, Etienne, S. Ibrahim, Ben (1922) *L'Orient vu de l'Occident*, Héritage.
- Dosenrode, Soren ve Stubkjaer, Anders (2002) *The European Union and the Middle East*. Sheffield Academic Press.
- Dover, Robert (2005) “The EU and the Bosnian Civil War 1992-1995: The Capabilities -Expectations Gap at the Hearth of EU Foreign Policy”, *European Security*, Vol: 14, No: 3, ss. 279-318.
- Duke, Simon (2000) *The Elusive Quest for European Security From EDC to CFSP*, Macmillan Press.
- Duman, Gökhan (2018) “An Analysis of Turkish-Tunisian Relations in Light of Arab Spring”, *Yıldız Social Science Review*, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 53-64.

- Dunn, Michael Collins (1996) “The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution” (der.) John Ruedy, *Islamism and Secularism in North Africa*, Palgrave Macmillan.
- Duran, Burhanettin (2011) “Türk Dış Politikasının İç Siyaset Boyutu: 2010 Değerlendirmesi”, (der.) Burhanettin Duran, Kemal İnät, Mesut Özcan, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA).
- Eckhard, Steffen (2016) “The EU’s Contribution to Police Reform in Kosovo”, *International Assistance to Police Reform Managing Peacebuilding*, Palgrave Macmillan.
- Efe, Haydar (2005) *Avrupa Birliği’nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yaratma Çabaları ve Türkiye’ye Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emre, Aydın, Aydın, Ertuğrul (2011) “İnsanlık ve Leviathan Karşı Karşıya” *Türkiye İsrail İlişkileri, Siyonist Sömürgeciliğin Karakteri*, Dübam Yayınları.
- Erdogan, Recep Tayyip (2006) “Our European Destiny”, *Global Agenda, World Economic Forum*, Vol: 4, No: 1, ss. 30-32.
- Erhan, Çağrı (1996) “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, ss. 275-287.
- Erhan, Çağrı (2002) “Türkiye’nin İsrail ile İlişkileri (1948-2001),” *Türkler Ansiklopedisi*, 17. Cilt, ss. 251-259.
- Erhan, Çağrı (2005) “Broader Middle East and North Africa Initiative and Beyond”, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, Vol: 10, No: 3, ss. 153-170.
- Erhan, Çağrı (2006) *Bizim Kırmızı Çizgilerimiz Vardı*, Siyasal Kitabevi.
- Erhan, Çağrı, Ocak, Pırl, Kuşoğlu, Baran (2015) “Turkey: Succeeded or Failed as a Role Model and Pillar of Stability in the Middle East?”, (der.) Beate Neuss, Antje Nötzold, *The Southern Mediterranean Challenges to the European Foreign and Security Policy*, Nomos.
- Fabbrini, Sergio (2014) “The European Union and the Libyan Crisis”, *International Politics*, Vol: 51, No: 2, ss. 177-195.
- Fernandez, Haizam, Menendez, Amirah, Irene (2009) “Reform in Comparative Perspective: US and EU Strategies of Democracy Promotion in the MENA Region after 9/11”, *Journal of Contemporary European Studies*, Vol: 17, No: 3, ss. 325-338.
- Fırat, Melek (1997) “1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu”, Siyasal Kitabevi.

- Fırat, Melek, Kürkçüoğlu, Ömer (2003) “Orta Doğu’yla İlişkiler”, (der.) Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I-1919-1980*, İletişim Yayınevi.
- Fierke, Karin M. (2013) “*Constructivism*”, (der.) Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith, *International Relations Theories Discipline and Diversity*, Oxford University Press.
- Flemes, Daniel (2007) “Conceptualising Regional Power in International Relations: Lessons from the South African Case”, *GIGA Working Paper*, No: 53, ss. 1-59.
- Forsberg Tuomas (2005) “German Foreign Policy and the War on Iraq: Anti Americanism, Pacifism or Emancipation”, *Security Dialogue*, Vol: 36, No: 2, ss. 213-231.
- Gerbert, Pierre (1989) “In Search of Political Union: The Fouchet Plan Negotiations (1960-62)”, (der.) Roy Pryce, *The Dynamics of European Union*, Routledge.
- Ginsberg, Roy H. (1989) *Foreign Policy Actions of the European Community*, Lynne Rienner Publisher.
- Gordon, Philip ve Shapiro, Jeremy (2004) *Allies at War: America, Europe and the Crisis over Iraq*, McGraw-Hill.
- Göktepe, Cihat (2007) “Kıbrıs Meselesi’nde Kriz Süreci ve Türkiye (1964-1974)”, 38. (ICANAS) *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15.09.2007, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Gönen, Talha (2021) *Arap Baharı ve Mısır- Türkiye'nin Mısır Politikası*, Urzeni Yayıncılık.
- Gönlübol, Mehmet, Ülman, Haluk (1996) “1945-1965 Dönemi”, (der.) Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi.
- Gözakman, Armağan (2014) “Avrupa Savunma Topluluğu'nun Reddi Üzerine Bir Analiz”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 6-19.
- Gözen, Ramazan (2002) “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri,” (der.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 233-250.
- Gözen, Ramazan (2009) *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye’nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık.
- Grimm, Jannis, Roll, Stephan (2012) “Egyptian Foreign Policy Under Mohamed Morsi”, German Institute for International and Security Affairs, *SWP Comments*, No: 35.

- Guilfoyle, Douglas (2010) "The Mavi Marmara Incident and Blockade in Armed Conflict", *British Yearbook of International Law*, Vol: 81, No: 1, ss. 1-23.
- Gunter, Michael M. (2011) *The Kurds Ascending: The Evolving Solution To The Kurdish Problem in Iraq and Turkey*, Palgrave Macmillan.
- Guzzini, Stefano (2000) "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol: 6, No: 2, ss. 147-182.
- Güldalı, Serdar (2009) *2003 Amerikan İşgali Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, Abdullah Erdem (2017) *Uluslararası Hukuk Perspektifinde Türkiye’de Göç ve Sığınmacı Sorunu: Suriyeli Sığınmacılar Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, Abdurrahman (2022) "Foreign Policy of the European Union towards the Arab Uprisings" *Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 612-627.
- Günel, Altuğ (2004) "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye," *Ege Academic Review*, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 156-164.
- Gürkaynak, Muharrem (2004) *Avrupa’da Savunma ve Güvenlik*, Asil Yayın ve Dağıtım.
- Gürtuna, Anıl, Çelik, Serkan (2005) "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye’ye Etkileri", *Global Strateji Enstitüsü Yayınları*, Sayı: 2.
- Hahn, Peter L. (2006) "Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957", *Presidential Studies Quarterly*, Vol: 36, No: 1, ss. 38-47.
- Hale, William (2017) *1774’ten Günümüze Türk Dış Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hale, William (2000) *Turkish Foreign Policy, 1777-2000*, Frank Cass Publishers.
- Hasanov, Eldar (2014) "Mavi Marmara Sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri", *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Perspektif Serileri*, No: 6.
- Hill, Christopher, Smith, Karen E. (2003) *European Foreign Policy Key Documents*, Taylor ve Francis e-Library.
- Hollis, Rosemary (1997) "Europe and the Middle East: Power by Stealth?", *International Affairs*, Vol: 73, No: 1, ss. 15-30.

- Hollis, Rosemary (2011) "Europe and the Middle East: Has the EU Missed its Moment of Opportunity?", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 33-56.
- Hunter, Robert E. (1986) "Western Europe and the Middle East Since the Lebanon War," Robert E. Freedman (der.), *The Middle East after the Israeli Invasion of Lebanon*, Syracuse University Press.
- Huntington, Samuel P. (2002) *The Clash Of Civilizations: And The Remaking Of World Order*, Simon & Schuster.
- Ifestos, Panayotis (1987) *European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy?*, Aldershot.
- İleri, Hanife (2023) "Avrupa'da İslamofobinin Artmasının Güvenlikleştirme Teorisi Kapsamında Analizi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE.
- İnaç, Hüsamettin, Güner, Ümit (2006) "Avrupa ve Amerikan Güvenlik Çatışmaları Bağlamında Türk Dış Politikası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 137-152.
- İnançlı, Selim, Ak, Mehmet Zeki (2006) "Türkiye'nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri", (der.) Kemal İnät, Ali Balcı, *Ortadoğu Yıllığı*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Jackson, Robert ve Sorensen, Georg (2006) *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press.
- Jasch, Hans-Christian (2007) "State-Dialogue with Muslim Communities in Italy and Germany- The Political Context and the Legal Frameworks for Dialogue with Islamic Faith Communities in Both Countries", *German Law Journal*, Vol: 8, No: 4, ss. 341-380.
- Jung, Dietrich (2012) "The Domestic Context of New Activism in Turkish Foreign Policy: Does Religion Matter?", *International Journal*, Vol: 67, No: 1, ss. 23-38.
- Kahraman, Ahmet (1990) *İnsanlar ve İnsancıklar*, Boyut.
- Kahraman, Sevilay (2011) "Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other?", *Turkish Studies*, Vol: 12, No: 4, ss. 699-716.
- Kara, Mehtap (2011) *Axis Shift" in Turkish Foreign Policy during AKP Administration: New Fundamental Foreign Policy Principles and Challenges*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eastern Mediterranean University, Gazimağusa, KKTC.
- Karabulut, Umut, Eryılmaz, Engin (2016) "Pkk Terör Örgütü ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri (1991-2003)", *Belgi*, Sayı: 11, ss. 17-40.

- Karacasulu, Nilüfer (2015) “Interpreting Turkey’s Middle East Policy in the Last Decade”, *All Azimuth*, Vol: 4, No: 1, ss. 27-38.
- Karaosmanoğlu, Ali. L. (1983) “Turkey’s Security and the Middle East”, *Foreign Affairs*, Vol: 62, No: 1, ss. 157-175.
- Kardaş, Şaban (2011) “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2011, ss. 19-42.
- Karluk, Rıdvan (2013) *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkmaz Sokak*, Beta Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2012) *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş.
- Kasalak, Kadir (2016) “İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, ss. 65-78.
- Kaya, Sezgin (2008) “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 3, ss. 83-114.
- Keskintepe, Reha (2004) “Ekonomi Gözlüğüyle Geniş Orta Doğu Projesi ve Türkiye”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları Sayı: XV, <https://www.mfa.gov.tr/ekonomi-gozluguyle-genis-orta-dogu-projesi-ve-turkiye.tr.mfa> (Erişim tarihi: 21.6.2024).
- Khan, M. Sheharyar (2015) “The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East”, *Policy Perspectives*, Vol: 12, No: 1, ss. 31-50.
- Kılıçoğlu, Mehmet Erkan (2022) “1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı ve Ortadoğu”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 129-151.
- Kılıç, Aziz (2021) “14 Temmuz 1958 Irak Darbesi’nin Türkiye’deki İktidar-Muhalefet İlişkilerine Yansımaları”, *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, ss. 40-52.
- Kırışman, Armağan, Özen, Çınar (2005) “Changing Patterns in Turkey-EU Relations: From Eligibility to Candidacy and Beyond”, *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol: XXXVI, ss. 119-138.
- Kıyanç, Sinan (2022) “1957 Türkiye Suriye Krizi’nin Analizi”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, Sayı: 10, ss. 209-236.
- Kızıllıkan, Zelal Başak (2019) “Changing Policies of Turkey and EU to the Syrian Conflict”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 1, ss. 321- 338.
- Kızıllıkan, Zelal Başak (2018) “Arap Baharı Sonrası Avrupa Birliği’nin ‘Yeni’ Komşuluk Politikası”, *Mukaddime*, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 79-101.

- Kıbaroğlu, Mustafa, Kıbaroğlu, Ayşegül (2009) *Global Security Watch-Turkey: A Reference Handbook*, Westport, Conn: Praeger Security International.
- Kiraz, Sami (2014) “Sosyal İnşacılık Yaklaşımı”, (der.) Mehmet Şahin, Osman Şen, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, Kripto Yayıncılık.
- Kirdiş, Esen (2015) “The Role of Foreign Policy in Constructing the Party Identity of the Turkish Justice and Development Party (AKP)”, *Turkish Studies*, Vol: 16, No: 2, ss. 178-194.
- Kirişçi, Kemal (2009) “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, No: 40, ss. 29-57.
- Kirişçi, Kemal (2011) “Turkey’s “Demonstrative Effect” and the Transformation of the Middle East, *Insight Turkey*, Cilt: 13, Sayı: 2, ss. 33–55.
- Kocamaz, Sinem (2010) “Lizbon Antlaşması Çerçevesinde Avrupa Birliği Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasının Geleceği”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 10, Sayı: 3, ss. 951-980.
- Koç, Fatih (2006) *Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesinin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- Kornikowsky, Andrzej (1999) “EU-Israeli Elections,” (der.) Carol Cosgrove Sacks, *The European Union and the Developing Countries: The Challenges of Globalization*, Macmillan.
- Köse, Ayşe (2010) *Avrupa Birliği’nin Türkiye’deki Azınlıklar Konusuna Yaklaşımının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köse, Esra (2017) *Türkiye- Mısır İlişkileri (2002-2016)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE.
- Köse, Talha (2014) “Türkiye’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11, Sayı: 41, ss. 29-61.
- Kösebalaban, Hasan (2014) *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Bigbang Yayınları.
- Köseoğlu, Sinem (2011) *Ak Parti Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları; Ekonomik ve Kamuoyu Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kratochwill, Friedrich W (1989) *Rules, Norms and Decisions*, Cambridge University Press.

- Kuloğlu, Armağan (2011) “Libya Harekâtı, Gelişmeler ve Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 28, ss. 49-56.
- Kurtbağ, Ömer (2003) “Avrupa Akdeniz Ortaklığı Barselona Süreci”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 74-75.
- Kurubaş, Erol (2011) “Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü?”, *Adam Akademi*, Cilt: 1, Sayı:1, ss. 101-108.
- Küçük, Ayşe (2015) *Türkiye İsrail İlişkilerinde Mavi Marmara Krizi Kriz Yönetimi Açısından İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE.
- Küçük, Cevdet (2005) “Misak-ı Milli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. 173-175.
- Küçük, Mustafa (2009) “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşümü Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 771-795.
- Küçükkeleş, Müjge (2013) “AB’nin Orta Doğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı.” *SETA Analiz*, Sayı: 63.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1972) *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No: 340.
- Küsters, Hans Jürgen (1989) “The Treaties of Rome (1955-57)”, (der.) Roy Pryce, *The Dynamics of European Union*, Routledge.
- Lakomy, Miron (2012) “The ‘Arab Spring’ in French Foreign Policy”, *The Central European Journal of International and Security Studies*, Vol: 6, No: 3/4, ss. 67-86.
- Lancaster, Carol (2007) “France: Rank et Rayonnement”, *Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics*, The University of Chicago Press.
- Larrabee, Stephen (2007) “Turkey Rediscovered the Middle East,” *Foreign Affairs*, Vol: 86, No: 4, ss. 103-114.
- Lenore G. Martin (2004) “Turkey’s Middle East Foreign Policy”, (der.) Lenore Martin, & Dimitris Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*, MIT Press.
- Levi, Idan (2005) *The EU Policy in the Middle East Problematic Nature and Potential Role*, PhD Thesis, Hamburg University.
- Levin, Paul T. (2023) “Reflections on Şerif Mardin’s Center-Periphery Thesis”, *Turkish Studies*, Vol: 24, No: 3/4, ss. 617- 639.

- Lewandowski, Wojciech (2004) "The Influence of the War in Iraq on Transatlantic Relations", *SEI Working Paper No:79*, Sussex European Institute.
- Libront, Karolina (2015) "The Dilemma of Stabilisation versus Democratisation: German Policy Towards Egypt Before and After the Arab Spring", (der.) Anna Potyrala, Beata Przbylska-Maszner, Sebastian Wojciechowski "Relations Between the European Union and Egypt after 2011: Determinants, Areas of Co-operation and Prospects, Logos-Verlag.
- Loth, Wilfried (2015) *Building Europe: A History of European Unification*, De Gruyter Oldenbourg.
- Maktouf, Lütfi (2013) *Tunus 'u Kurtarmak*, Modus Kitap.
- Manners, Ian (2002) "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol: 40, No:2, ss. 235-258.
- Manners, Ian, Whitman, Richard G. (2003) "The "Difference Engine": Constructing and Representing the International Identity of the European Union", *European Journal of Public Policy*, Vol: 10, No: 3, ss. 380-404.
- Mardin, Şerif (1973) "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?" *Daedalus*, Vol: 102, No: 1.
- Marks, John (1996) "High Hopes and Low Motives: The New Euro-Mediterranean Partnership Initiative", *Mediterranean Politics*, Vol: 1, No: 1, ss. 1-24.
- McSweeney, Bill (1999) *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press.
- Memiş, Ekrem (2002) *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Çizgi Kitabevi.
- Miller, Rory, Mishrif, Ashraf (2005) "The Barcelona Peace Process and Euro-Arab Economic Relations", *Middle East Review of International Affairs*, Vol: 9, No. 2, ss. 94-108.
- Mirkasymov, Bakhtiyar (2007) The US Greater Middle East Initiative, *Policy Perspectives*, Vol: 4, No: 2, ss. 1-20.
- Mirzaei, Diba (2013) *EU Citizens' Attitudes Towards Turkey's Membership*, Bachelor Thesis, University of Twente School of Management and Governance.
- Missiroli, Antonio (2003) "The European Union: Just a Regional Peacekeeper?" *European Foreign Affairs Review*, No: 8, ss. 493-503.
- Morgenthau, Hans J. (1949) "The Primacy of the National Interest," as part of the forum entitled "National Interest and Moral Principles in Foreign Policy," *American Scholar*, Vol: 18, No: 2, ss. 207-212.

- Musu, Costanza (2003) "European Foreign Policy: A Collective Policy or a Policy of Converging Parallels?" *European Foreign Affairs Review*, Vol: 8, No: 1, ss. 35-49.
- Musu, Costanza (2010) *European Union Policy towards the Arab-Israeli Peace Process*, Palgrave Macmillan.
- Müftüler-Baç, Meltem (2000) "Turkey's Role in the EU's Security and Foreign Policies", *Security Dialogue*, Vol: 31, No: 4, ss. 489-502.
- Müftüler-Baç, Meltem (2017) "Turkey's Future With The European Union: An Alternative Model of Differentiated Integration", *Turkish Studies*, Vol: 18, No: 3, ss. 416-438.
- Müftüler-Baç, Meltem (2025) "A Fragile Relationship: Turkey and the European Union Moving Beyond Membership with External Differentiated Integration", *West European Politics*, Vol: 48, No: 5, ss.1186-1215.
- NATO El Kitabı* (2001), Office of Information and Press NATO.
- Neumann, Iver B. (1999) Avrupa Kimliği, AB Genişlemesi ve Entegrasyon/ Dışlama Bağlantısı, *Avrasya Dosyası Avrupa Birliği Özel*, Cilt: 5, Sayı: 4, ss. 6-22.
- Nicolaidis, Kalypso, Nicolaidis Dimitri (2006) "The EuroMed beyond Civilisational Paradigms", (der.) Adler, E, Crawford, B, Bicchi, Federica, Del Sarto, R, *The Convergence Of Civilizations: Constructing A Mediterranean Region*, German and European Studies, University of Toronto Press.
- Nisbet, Eric C., Nisbet, Matthew C., Scheufele, Dietram A., Shanahan, James E. (2004) "Public Diplomacy, Television News, and Muslim Opinion", *The Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol: 9, No: 2, ss. 11-37.
- Noor, Sanam (2004) "European Union and the Middle East: A Historical Analysis", *Pakistan Horizon*, Vol: 57, No: 1, ss. 23-46.
- Nuttal, Simon J. (2000) *European Foreign Policy*, Oxford University Press.
- Nye, Joseph Jr. (1990) *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*, Basic Books.
- Nye, Joseph Jr. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs.
- Oğuzlu, Tarık (2007) "Soft Power in Turkish Foreign Policy," *Australian Journal of International Affairs*, Vol: 61, No: 1, ss. 81-97.
- Oğuzlu, Tarık (2012) "Arap Baharı ve Türk Dış Politikasında Çıkarlar Değerler İlişkisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 38, ss. 8-17.

- Olson, Robert K. (1997) "Partners in the Peace Process: The United States and Europe", *Journal of Palestine Studies*, Vol: 26, No: 4, ss. 78-89.
- Onuf, Nicholas Greenwood (2012) *World Of Our Making: Rules And Rule in Social Theory And International Relations*. Routledge.
- Oran, Baskın (der.) (2003) *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I-1919-1980*, İletişim Yayınevi.
- Oran, Baskın (der.) (2003) *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II-1919-1980*, İletişim Yayınevi.
- Osgood, Robert (1953) *Ideals and Self-Interest in America's Foreign Relations*, University of Chicago Press.
- Öğüt, Selman (2023) "Uluslararası Hukukta Barışçıl Çözüm Yolları Açısından Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Arasındaki Arabuluculuğu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 75, ss. 475-493.
- Önal, Tekin, Özdağ, Abdullah (2016) "Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri", *Turkish Studies*, Vol: 11, No: 16, ss. 53-70.
- Öniş, Ziya, Yılmaz, Şuhnaz (2009) "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era," *Turkish Studies*, Vol: 10, No: 1, ss. 7-24.
- Özcan, Gencer (1998) "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken", (der.) Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayıncılık.
- Özcan, Gencer (2005) "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", *Dış Politika Programı Dış Politika Analiz Serisi*, No: 1, TESEV Yayınları.
- Özcan, Mehmet, Elmas, Fatma Y, Kutlay, Mustafa, Mutuş, Ceren (2009) *Bundan Sonrası? Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*, USAK Yayınları.
- Özcan, Mesut (2008) *Harmonizing of Foreign Policy Turkey, the EU and the Middle East*, Ashgate.
- Özdal, Barış, Genç, Mehmet (2005) *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Türkiye- AB İlişkilerine Etkileri*, Aktüel Yayınları.
- Özdal, Barış, Genç, Mehmet (2005) *Lizbon (Reform) Antlaşması'nın Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'na İlişkin Düzenlemeleri ve Türkiye*, Alfa Akademi Basım Yayım.
- Özdemir, Elvan (2010) "Turkey's Middle East Policy in the Post-Cold War Era", *History Studies Middle East Special Issue*, Vol: 2, No: 3, ss. 271-285.

- Özen, Çınar (1998) *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Neofonksiyonalist Teori Çerçevesinde Analizi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, Çınar (2001) “Concequences Of The European Security And Defense Policy For The European Non-Eu Nato Members”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1, ss. 139-153.
- Özen, Çınar (2002) “ESDP-NATO Relations: Considerations on the Future of European Security Architecture”, *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol: XXXIII, ss. 231-255.
- Özer, Mehmet Akif (2009) “Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 16, Sayı: 1, ss. 1-17.
- Özgöker, Uğur C. (1998) *Avrupa Siyasal Birliği Çerçevesinde Avrupa Topluluğu’nun Güvenlik ve Savunma Boyutu Olarak Batı Avrupa Birliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmen, Nebile (2017) “Karikatür Krizi: Danimarka’da Homojen Kültür Söylemi ve İslamofobinin Tezahürü”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 53, Sayı: 2, ss. 101-118.
- Özsoy, Nihal Kırkpınar ve Kobak, Özsoy (2019) “Yugoslavya’daki Kimlik Çatışmalarının Sosyal İnşacılık Teorisi Kapsamında İncelenmesi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22, ss. 207-219.
- Öztürk, Salih, Saygın, Selin (2017) “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, ss. 1-12.
- Palmer Raporu Sonrası İsrail-Türkiye İlişkileri (2011) , *Global Political Trends Center Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirgesi*, İstanbul Kültür University, No: 2.
- Parlar Dal, Emel (2012) “The Transformation of Turkey’s Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?”, *Turkish Studies*, Vol: 13, No: 2, ss. 245-267.
- Parlar Dal, Emel (2016) “Conceptualising and Testing the ‘Emerging Regional Power’ of Turkey in the Shifting International Order”, *Third World Quarterly*, Vol: 37, No: 8, ss. 1425-1453.
- Purtaş, Fırat (2008) "Rusya ve Arap Ortadoğusu", *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 45-75.
- Resch, Robert Paul (1992) *Athusser and the Renewal of Marxist Social Theory*, University of California Press.
- Reus-Smit, Christian (2013) “Konstruktivizm”, Scott Burchill ve Andrew Linklater (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, 2013.

- Roberson, Barbara Allen (1998) "Introduction", (der.) Barbara Allen Roberson, *The Middle East and Europe -The Power Deficit*, Routledge.
- Robert, Pranger J. (1982) "The Emergence of the Palestinians in American Strategy for the Middle East: Issues and Options", (der.) Rashid Khalidi ve Camille Mabsour, *Palestine and the Gulf*, Institute for Palestine Studies.
- Robins, Philip (2003) *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, University of Washington Press.
- Rodman, Robert W. (1991) "Middle East Diplomacy After the Gulf War," *Foreign Affairs*, Vol: 70, No: 2, ss. 1-18.
- Rosecrance, Richard (1986) *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, Basic Books.
- Roy, Sara (2011) *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*, Princeton University Press.
- Ruggie, John Gerard (1982) "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order" *International Organization*, Vol: 36, No: 2, ss. 379-415.
- Ruggie, John Gerard (1998) "What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and The Social Constructivist Challenge", *International Organization*, Vol: 52, No: 4, ss. 870-880.
- Sadek, Sherin Ahmed El-Badry (2016) *EU Foreign Policy Towards The Southern Mediterranean*, Masters Thesis, Centre International de Formation Europeenne Institut Europeeni.
- Saleh, Nivien (1999) "The European Union and the Gulf States: A Growing Partnership", *Middle East Policy*, Vol: 7, No: 1, ss. 50-71.
- Samur, Hakan (2009) "Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 27, ss. 18-35.
- Sander, Oral (2013) *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınevi.
- Sandıklı, Atilla, Salihi, Emin (2011), "İran, Şii Hilali ve Arap Baharı", *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Rapor*, No: 35.
- Sarıнай, Yusuf (2012) "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 48, ss. 857-886.
- Schonberg, Karl K. (2009) "Robert E. Osgood and the Origins of Social International Relations Theory," *International Journal*, Vol: 64, No: 3, ss. 811-824.

- Schulz, Steffen (2001) *Payer or Player? The Role of the European Union in the Middle East Peace Process*, German National Library, Diplomica.
- Schwedler, Jillian (2011) "Review Article: Can Islamists Become Moderates? Rethinking the Inclusion-Moderation Hypothesis", *World Politics* Vol: 63 No: 2, ss. 347–76.
- Seeberg, Peter (2012) *Syria and the EU. The Crisis in Syria and the International Sanctions wiht a Focus on Syrian-EU Relations*, Center for Mellemøststudier.
- Semercioğlu, Harun (2017) "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 63, ss.1339-1360.
- Shaheen Zafar, Shaista (2010) "EU-Libya Relations", *SSRN Electronic Journal*, 2010, ss. 125-141, <https://ssrn.com/abstract=1601165> (Erişim tarihi: 20.03.2025).
- Shakor, Roxanne Jamal (2024) "The Impact of Geopolitics on Iraq-Turkey Relations After 2003", *Institute Magazine*, Vol: 16, No: 24, ss. 597-618.
- Sheridan, Lorraine P. (2006) "Islamophobia Pre-and Post-September 11th, 2001", *Journal of Interpersonal Violence*, Vol: 21, No: 3, ss. 317-336.
- Sınmaz, Kadriye (2016) "Mısır Kriz Raporu, Bir Darbenin Muhasebesi", *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Araştırması*, No: 29.
- Sinkaya, Bayram (2011) "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", *Adam Akademi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 79-100.
- Sion-Tzidkiyahu, Maya, Bermant, Azriel (2024) "Europe's Response to the War in Gaza: Capabilities and Actorness", *Strategic Assessment*, Vol: 27, No: 4, ss. 74-90.
- Sjovaag, Marit (1998) "The Single European Act", (der.) Kjell A. Eliassen, *Foreign and Security Policy in European Union*, Sage.
- Sjursen, Helene (2001) "The Common Foreign and Security Policy: Limits of Intergovernmentalism and The Search for a Global Role", (der.) Svein S. Andersen and Kjell A. Eliassen, *Making Policy in Europe*, Sage.
- Sluglett, Peter (2013) "Cold-War In The Middle East", Louise Fawcett (der.), *International Relations of the Middle East*, Oxford University Press.
- Smith, Karen E. (2003) "EU External Relations." (der.) Michelle Cini, *European Union Politics*, Oxford University Press.
- Smith, Michael (2003) "The Framing of European Foreign and Security Policy: Towards a Post-Modern Policy Framework?" *Journal of European Public Policy*, Vol: 10, No: 4, ss. 566-575.

- Somay, Bülent (2004) *Tarihin Bilinçdişı: Popüler Kültür Üzerine Denemeler*, Metis Yayınları.
- Soutou, Georges-Henri (2014) *Avrupa Birliği Tarihi:1815'ten Günümüze*, Bilge Kültür Sanat.
- Soysal, İsmail (1991) *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sönmezoğlu, Faruk (2016) *Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması-Tarihsel Süreçten Kesitlerde Osmanlı/Türkiye Örnekleri*, Der Yayınları.
- Sözen, Ahmet (2010) "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, Vol: 11, No: 1, ss. 103-123.
- Starr, Donna G. (1992) "An Analysis of European Political Cooperation During the Persian Gulf Crisis", *Penn State International Law Review*, Vol: 10, No: 3, ss. 443-460.
- Stavridis, Stelios (2014) "EU incoherence and inconsistency over Libya": Evidence to the Contrary", No: 89, *Cahiers de la Méditerranée*, Centre de la Méditerranée Moderne et Contemporaine, ss. 159-179.
- Stepan, Alfred, Robertson, Graeme B. (2004) "Arab, Not Muslim, Exceptionalism", *Journal of Democracy*, Vol: 15, No: 4, ss. 140-146.
- Sultan, Emal (2020) *The Analysis of Turkish Foreign Policy Towards The Palestinian Issue in the JDP Era Within the Context of Constructivism and Post Structuralism*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE.
- Szasz, Paul C. (1996) "The Protection of Human Rights through Dayton/Paris Peace Agreement on Bosnia", *The American Journal of International Law*, Vol: 90, No: 2, ss. 301-316.
- Şabani, Güner (2007) *2001 Makedonya Etnik Çatışması ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Mehmet (2010) "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 4, Sayı: 8, ss. 15-19.
- Şahin, Mehmet (2011) "Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü", *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 33, ss. 22-29.
- Şeker, Göktuğ (2023) "İslamofobinin Nedenleri ve Türkiye'ye Yansıması Üzerinden Değerlendirilmesi", *Uluborlu Mesleki Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, ss.13-22.

- Şen, Elif (2021) *İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu: Suriye İç Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenel, Muzaffer (2003) “Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Barış Sürecine Etkileri”, (der.) İbrahim Turhan, *Filistin Çıkmazdan Çözümüne*, Küre.
- Tabala, Tabitha Bukumba (2019) *Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nde Belçika Yönetiminin Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE.
- Tangör, Burak (2009) *Avrupa Birliği Güvenlik ve Savunma Politikası’nın Gelişimi*, Seçkin Yayınları.
- Tansü, Yunus Emre, Arslan, Gökhan (2018) “1957 Suriye Krizi”, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Vol: 4, No: 12, ss. 640-647.
- Tarcan, Burçin Hafize, Akgüller, Hilal, Işık, Kübra (2018) “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”, *International Academic Journal*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 250-271.
- Tarhanlı, Turgut (2010) “İnsan Hakları Aktivizmi Işığında Mavi Marmara Vakası”, *Güncel Hukuk*, ss. 38-39.
- Taufiq, Firmanda, Hakim, Lukmanul, Irham, Muhammad (2022) “Islamophobia and Turkey’s Accession to the European Union (EU): Dilemma and Challenge”, *Proceeding of 8th International Dirasat Islamiyah Conference on The Phenomenon of Islamophobia: Ideology and Strategy*, 27-28 September 2022, Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Indonesia.
- Taylor, Alan R. (1978) “The Euro-Arab Dialogue: Quest for an Interregional Partnership”, *Middle East Journal*, Vol: 32, No: 4, ss. 429-443.
- Teasdale, Anthony (2016) “The Fouchet Plan: De Gaulle’s Intergovernmental Design for Europe”, LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series, *LEQS Paper*, No: 117.
- Teazis, Christos (2010) *İkincilerin Cumhuriyeti, Adalet ve Kalkınma Partisi*, Mızrak.
- Tellal, Erel (1994) “Kuzey Irak’taki Gelişmeler ve Türkiye”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 168, ss. 556-563.
- The Economist (2010) *Pocket World in Figures 2011 Edition*, Profile Books.
- Tonus, Özgür (der.) (2013) *Orta Doğu’daki Gelişmelerin Işığında Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyelik Perspektifi*, ADOM Yayınları, No: 2.
- Topal, Ahmet Hamdi (2012) “İsrail’in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı”, *Public and Private International Law Bulletin*, Vol: 32, No: 1, ss. 103-154.

- Tousovskia, Natalia (2006) "EU-NATO Relations: How Close to 'Strategic Partnership'?", *European Security*, Vol: 15, No: 3, ss. 235-258.
- Treacher, Adrian (2004) "From Civilian Power to Military Actor: The EU's Resistible Transformation", *European Foreign Affairs Review*, Vol: 9, No: 1, ss. 49-66.
- Tsoukalis, Loukas (1977) "The EEC and the Mediterranean: Is 'Global' Policy a Misnomer?", *International Affairs*, Vol: 53, No: 3, ss. 422-438.
- Turan, İdris, Akçay, Ekrem Yaşar, Kanat, Selim (2019) "An Overview To Turkey-EU Relations During The Justice And Development Party Period", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 25, ss. 658-666.
- Turhan, Ebru (2018) "Thinking Out of The Accession Box: The Potential and Limitations of Internal and External Differentiated Integration Between Turkey and The EU", (der.) Matthias Waechter, Hartmut Marhold, *Europe- Against the Tide*, Nomos.
- Tür, Özlem (2005) "Türkiye ve Ortadoğu: Gerilimden İşbirliğine", *Demokrasi Platformu*, Cilt: 1, Sayı: 4, ss. 77-95.
- Tür, Özlem (2011) "Economic Relations with the Middle East Under the AKP- Trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones", *Turkish Studies*, Vol: 12, No: 4, ss. 589-602.
- Türkmen, Muhammed (2021) "1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 1, ss. 185-212.
- Ulutaş, Ufuk, Torlak, Furkan (2011) "Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi", *SETA Analiz*, Sayı: 46.
- Usanmaz, Şenol (2012) *Açık Denizlerde Müdahale Yetkileri: Mavi Marmara Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uslu, Nasuh (2010) "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", *Bilig*, Sayı: 52, s. 147-180.
- Uygun, Ekin Deniz (2022) "Değişen Avrupa Savunma ve Güvenlik Anlayışı Dinamiği: Fouchet Planı ve Avrupa Birliği Anlaşması", *1. Uluslararası Lisansüstü Öğrenci Konferansı 21. YY'da Güvenlik ve Barışın İnşası Tam Metin Bildiri Kitabı*, İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Ülger, İrfan Kaya (2002) *Avrupa Birliği'nde Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası'nın Oluşumu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülger, İrfan Kaya (2002) *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*, Gündoğan Yayınları.

- Ünver Noi, Aylin (2012) “Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, ss. 10-19.
- Vandame, Jacques “The Tindemans Report (1975-76)”, (der.) Roy Pryce, *The Dynamics of European Union*, Routledge.
- Vural, Ebru (2010) *The Middle East As A Regional Security Complex: Continuities And Changes In Turkish Foreign Policy Under The JDP Rule*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wardin, Katarzyna (2018) “Armed Conflicts in Fragile States and Their Influence on Illegal Migrations and Refugees in The European Union in the 21st Century”, *Politeja*, Vol: 15, No: 5 (56), ss. 211- 230.
- Watt, D Cameron (1988) “The Saadabad Pact of 8 July 1937”, (der.) Uriel Dann, *The Great Powers in the Middle East 1919-1939*, Holmes & Meier.
- Weiler, Joseph H. H (1988) “The Evolution of a European Foreign Policy: Mechanisms and Institutions”, (der.) Joseph H. H, Weiler ve Ilan Greilsammer, *Europe and Israel: Troubled Neighbours*. University of Florence.
- Weldes, Jutta (1996) “Constructing National Interests”, *European Journal of International Relations*, Vol: 2, No: 3, ss. 275-318.
- Wendt, Alexander E. (1992) “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Vol: 46, No: 2, ss. 391-426.
- Wendt, Alexander E. (1995) “Constructing International Politics”, *International Security*, Vol: 20, No:1, ss. 71-81.
- Wendt, Alexander E. (1999) *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press.
- Wessel, Ramses A. (2009) *The European Union’s Foreign And Security Policy, A Legal Institutional Respective*, Kluwer Law International.
- Wiener, Antje (2003) “Constructivism: The Limits of Bridging Gaps”, *Journal of International Relations and Development*, Vol: 6, No: 3, ss. 252-275.
- Wiltse, Evren Çelik (2021) “Liberalizm, İşbirliği, Kolektif Güvenlik Ve Neoliberal Kurumsalcılık”, (der.) Evren Balta, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları.
- Wivel, Anders (2005) “The Security Challenge of Small EU Member States: Interests, Identity and the Development of the EU as a Security Actor”, *Journal of Common Market Studies*, Vol: 43, No: 2, ss. 393-412.

- Wouters, Jan, Duquet, Sanderijn (2013) "The Arab Uprisings and the European Union: In Search of a Comprehensive Strategy", *Yearbook of European Law*, Vol: 32, No: 1, ss. 230-265.
- Yanık, Celalettin (2013) "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", *Kaygı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı: 20, ss. 225-237.
- Yattioui, Mohamed Badine El, Yattioui, Yassine El (2024) "The Turkish Diplomatic Strategy in Iraq: Shifts and Continuities, 2003-2023", *Oasis*, No: 39 ss. 87-102.
- Yavuz, Celalettin (2005) *Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suriye İlişkileri*, Ankara Ticaret Odası, Ankara.
- Yavuz, Hakan (1998) "İkicilik (Duality): Türk- Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu", (der.) Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayıncılık.
- Yavuz, M. Hakan (2001) "Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey", *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol: 7, No: 3, ss. 1-24.
- Yavuz, Hakan (2009) *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*, Cambridge University Press.
- Yazıcı, Elif Miray (2021) "Camp David Antlaşmaları Çerçevesinde Mısır- İsrail İlişkileri ve Günümüze Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1, ss. 1-19.
- Yeltin, Hüseyin (2018) "Türkiye'nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat Kalkanı Harekâtı", *Econder International Academic Journal*, Cilt: 2 Sayı: 2, ss. 200-214.
- Yenal, Serkan (2013) "Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 7, Sayı: 14, ss. 201-212.
- Yeşilada, Birol A. (1991) "The European Community's Mediterranean Policy: 1989-1990" (der.) Leon Hurwitz ve Christian Lequesne, *The State of the European Community: 1989-1990*, Lynne Reinner Publishing Co., Boulder.
- Yeşiltaş, Murat, Balcı, Ali (2011) "AKP Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi*, Sayı: 23, ss. 9-35.
- Yeşilyurt, Nuri, Akdevelioğlu, Atay (2009) "Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Sayı: 40, ss. 39-70.
- Yıldırım, Engin (1999) "Anthony Giddens'in Yapılanma Teorisi", *Bilgi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 25-44.

Yıldırım, Yusuf (2021) “İsrail Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları” *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 18, Sayı: 41, ss. 3840-3884.

Youngs, Richard (2004) “Europe’s Uncertain Pursuit of Middle East Reform”, *Carneige Papers No. 45*, Carneige Endowment for International Peace.

Yuhannan, Abdullah (2017) “Possible Impacts and Potential Benefits From Turkey in the EU’s Enlargement Process”, *Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 47-68.

Yüksel, Ali Sait (1998) *Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu*, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını.

Zhussipbek, Galym (2008) *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın Gelişim Süreci ve Sovyet Sonrası Coğrafya Güvenliğine Etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BELGELER

- “1950th Council Meeting- General Affairs -Pres/96/253 European Commission”, 1996, October 1, Retrieved on October 22, 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_96_253 (Erişim tarihi: 18.12.2024).
- “1982’den Bugüne Hizbullah Kronolojisi, <https://fikirturu.com/jeo-politika/1982den-bugune-hizbullah-kronolojisi/> (Erişim tarihi: 12.04.2025).
- “1991 Operation Provide Comfort and Northern Watch”, <https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458953/1991-operation-provide-comfort-and-northern-watch/> (Erişim tarihi: 31.12.2024).
- “1993 Declaration of Principles”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/middle_east/israel_and_the_palestinians/key_documents/1682727.stm (Erişim tarihi: 24.12.2024).
- “2003 Süleymaniye (Çuval) Krizi”, 10 Ekim 2013, <https://www.tdpkrizleri.org/2003-sueleymaniye-cuval-krizi-2/> (Erişim tarihi: 18.12.2024).
- “2012 Yılı Türkiye Tarafından Hazırlanan İlerleme Raporu”, https://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_02_01_13_fotomat_version.pdf (Erişim tarihi: 07.08.2024).
- “2013 Yılı Türkiye Tarafından Hazırlanan İlerleme Raporu”, https://www.ikv.org.tr/images/files/Turkiye_Tarafından_Haz%C4%B1rlanan_2013_İlerleme_Raporu.pdf (Erişim tarihi: 07.08.2024).
- “3065th Council Meeting”, Council of the European Union, 31 January 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_11_16 (Erişim tarihi: 22.03.2025).
- “3199th Council Meeting Foreign Affairs” Council of the European Union, 19 November 2012, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_12_467 (Erişim tarihi: 12.03.2024).
- “3330th Council Meeting Press Release”, Council of the European Union, 22 July 2014, <https://www.consilium.europa.eu/media/25367/144098.pdf> (Erişim tarihi: 06.09.2024).
- “47th Munich Security Conference Concludes With Egypt Dominating Deliberations”, 6 February 2011, <https://www.kuna.net.kw/ArticleDetails.aspx?id=2143175&language=en#> (Erişim tarihi: 04.04.2025).

“5th Euro-Mediterranean Conference Of Foreign Ministers (Valencia, 22-23 April 2002)”,
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/70289.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2024).

“A Partnership For Democracy And Shared Prosperity With The Southern Mediterranean”, European Commission, 08.03.2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0200:FIN:en:PDF> (Erişim tarihi: 11.03.2025).

“A Secure Europe in a Better World”, European Security Strategy, 8 December 2003, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15895-2003-INIT/en/pdf> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

“Adalet ve Kalkınma Partisi Kuruldu”, Hürriyet, 14 Ağustos 2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/adalet-ve-kalkinma-partisi-kuruldu-38258548> (Erişim tarihi: 19.03.2025).

“Address given by Emilio Colombo (Florence, 28 January 1981)”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resources#d2f67c9c-715c-44db-abef-c9240193a8a3_en&overlay (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Address Given by Ernest Bevin (22 January 1948)”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe-29dbfc79be69/Resources#7bc0ecbd-c50e-4035-8e36-ed70bfbd204c_en&overlay (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (Frontex)”, <https://www.frontex.europa.eu/> (Erişim tarihi: 22.05.2024).

“Ak Parti 2002 Kalkınma ve Demokratikleşme Programı”, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/3370001d-0a58-415c-bd99-c522d9427e84/content> (Erişim tarihi: 19.03.2025).

“Ak Parti 2002 Seçim Beyannamesi”, <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

“Alliance of Civilizations”, UN, 2013, <https://www.un.org/youthenvoy/2013/09/unaoc-alliance-of-civilizations/> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

“Almanya’dan Mısır’daki İdam Kararlarına Tepki”, Hürriyet, 28.03.2014 <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/almanyadan-misirdaki-idam-kararlarina-tepki-26103205> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

- “Anglo-Egyptian Treaty (1936)”, Britannica, <https://www.britannica.com/event/Anglo-Egyptian-Treaty> (Erişim tarihi: 27.01.2023).
- “Arap Birliği”, TDV İşlam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap-birligi> (Erişim tarihi: 11.02.2025).
- “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Anlaşma”, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (Erişim tarihi: 30.01.2025).
- “Barcelona Euro-Mediterranean Conference (27-28 November 1995) -Declaration And Work Programme”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_95_7 (Erişim tarihi: 18.03.2025).
- “Barcelona Process: Union for the Mediterranean”, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/barcelona-process-union-for-the-mediterranean.html> (Erişim tarihi: 24.12.2024).
- “Başbakan Erdoğan’ın BM Genel Kurulu’nda Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <https://web.archive.org/web/20111229172119/http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-bm-genel-kurulunda-yaptigi-konusmanin-tam-metni/13300> (Erişim tarihi: 06.09.2024).
- “Batı Avrupa Birliği - BAB (Western European Union)”, <https://oldweb.ikv.org.tr/print.asp?id=1024&baslik=AB%20KAVRAMLARI%20S%D6ZL%DC%D0%DC> (Erişim tarihi: 20.10.2022).
- “Begin ve Reagan’ın Filistinliler Hakkında 1982’de Yaptığı Plan”, İktibas Dergisi, 5 Haziran 2022, <https://iktibasdergisi.com/2022/06/05/begin-ve-reaganin-filistinliler-hakkinda-1982de-yaptigi-plan/> (Erişim tarihi: 24.04.2025).
- “Berlin European Council 24 And 25 March 1999 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/ber1_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).
- “Birleşik Arap Cumhuriyeti”, Britannica, <https://www.britannica.com/place/United-Arab-Republic> (Erişim tarihi: 30.12.2024).
- “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2009-2010 Dönemi Geçici yeliğine İlişkin Seçimler Hk.”, Dışışleri Bakanlığı, No: 184, 17 Ekim 2008, https://www.mfa.gov.tr/no_184---17-ekim-2008_-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-2009-2010-donemi-gecici-uyeligine-iliskin-secimler-hk_.tr.mfa (Erişim tarihi: 21.03.2025).
- “Biz Tarihın En şerefli Milletiyiz! AB Kim?” <https://www.facebook.com/refahist/videos/biz-tarihin-en-%C5%9Ferefli-milletiyiz-ab-kim/491861255091785/> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

“Bloodshed Off Gaza: European Countries Condemn Storming of Aid Flotilla”, Spiegel, 31 Mayıs 2010, <https://www.spiegel.de/international/world/bloodshed-off-gaza-european-countries-condemn-storming-of-aid-flotilla-a-697739.html> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

“BM, Palestine Plan of Partition With Economic Union - General Assembly Resolution 181 (II) Future Government Of Palestine”, 29 November 1947, [https://docs.un.org/en/A/RES/181\(II\)](https://docs.un.org/en/A/RES/181(II)) (Erişim tarihi: 22.03.2025).

“Brussel Treaty 1948, Treaty of Economic, Social and Cultural Collobarration and Collective Self Defence”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe-29dbfc79be69/Resources#3467de5e-9802-4b65-8076-778bc7d164d3_en&overlay (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“Camp David Accords and the Arab-Israeli Peace Process”, <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/camp-david#:~:text=The%20Camp%20David%20Accords%2C%20signed,and%20Egypt%20in%20March%201979> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

“Camp David Summit 2000”, <https://www.adl.org/resources/backgrounder/camp-david-summit-2000> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

“Cannes European Council 26 And 27 June 1995 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/can2_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).

“Chronological Review of Events Relating to the Question of Palestine”, Monthly Media Monitoring Review, November 2012, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-193121/> (Erişim tarihi: 11.03.2025).

“Clinton'dan Davutoğlu'na Hamas Ricası”, Sabah, 2012, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/11/17/clintondan-davutogluna-hamas-ricasi?paging=4> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Collective Defence and Article 5”, https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_110496.htm?selectedLocale=en (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“COM 200 Final, A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southearn Mediterrenean: Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Comittee and the Commitee of the Regions”, European Comission, Brüksel, 8 Mart 2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0200:FIN:en:PDF> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

- “Commission Assesses Progress by Turkey in Visa Dialogue”, European Commission, 20 October 2014, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/d-tr/dv/06/06en.pdf (Erişim tarihi: 23.8.2024).
- “Commission of the European Communities SEC (90) 812 Final”, <http://aei.pitt.edu/4402/1/4402.pdf> (Erişim tarihi: 31.01.2023).
- “Communication From The Commission, European Neighbourhood Policy Strategy Paper COM (2004) 373 Final”, 12.05.2004, [http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_\(2004\)_373.pdf](http://aei.pitt.edu/38132/1/COM_(2004)_373.pdf) (Erişim tarihi: 26.04.2023).
- “Conclusion of the European Council”, European Council, 4 February 2011, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-2-2011-INIT/en/pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).
- “Conférence de Presse du 15 Mai 1962 (Questions Européennes)”, <https://fresques.ina.fr/de-gaulle/fiche-media/Gaule00078/conference-de-presse-du-15-mai-1962-questions-europeennes.html> (Erişim tarihi: 27.01.2025).
- “Conferenza Euromediterranea dei Ministri degli Affari Esteri Marsiglia 15-16 Novembre 2000”, <https://www.euromedi.org/attivita/dettaglioattivita.asp?idevento=102> (Erişim tarihi: 24.12.2024).
- “Cooperation Between the European Union and Iraq”, Joint Strategy Paper 2011-2013, https://eeas.europa.eu/archives/docs/iraq/docs/2011_2013_jsp_nip_en.pdf (Erişim tarihi: 18.08.2021).
- “Copenhagen European Council 12 And 13 December 2002 Presidency Conclusions”, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2015917%202002%20INIT/EN/pdf> (Erişim tarihi: 26.04.2023).
- “Correspondance Européenne (COREU)”, EUR-Lex, <https://eur-lex.europa.eu/FR/legal-content/glossary/coreu-corespondance-europeenne.html#:~:text=COREU%20permet%20%C3%A0%20l'UE,du%20r%C3%A8glement%20int%C3%A9rieur%20du%20Conseil> (Erişim tarihi: 27.01.2025).
- “Council Regulation (EC) No 1488/96 of 23 July 1996 on financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership [Official Journal L 189 of 30.07.1996]”, <https://www.legislation.gov.uk/eur/1996/1488> (Erişim tarihi: 23.02.2025).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Zorlu Bir Dönemi Geride Bırakmış Olmayı Umuyoruz”, Anadolu Ajansı, 27.03.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-erdogan-zorlu-bir-donemi-geride-birakmis-olmayi-umuyoruz-1100074> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

“Czech-Israeli Intergovernmental Consultations Joint Statement”, May 17, 2012
https://vlada.gov.cz/assets/media-centrum/aktualne/joint_statement_tisk.pdf
(Erişim tarihi: 11.03.2025).

“Davignon Report”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE)
https://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Davutoğlu, Gazze’de Gözyaşlarını Tutamadı”, Memurlar, 20.11.2012,
<https://www.memurlar.net/haber/308586/davutoglu-gazze-de-gozyaslarini-tutamadi.html> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Declaration By High Representative, Catherine Ashton, On Behalf Of The EU On The Violent Crackdown On Peaceful Demonstrators In Syria,” European Union, 22 March 2011,
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/120169.pdf (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance (The London Declaration)”,
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

“Declaration on Peace and Cooperation (The Rome Declaration)”,
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23846.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

“Developments in Libya: An Overview of the EU's Response”, European Union External Action Service, 01/04/2011,
https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sede/dv/sede130411developmentslibya/sede130411developmentslibya_en.pdf (Erişim tarihi: 20.8.2024).

“Dışışleri Bakanı Davutoğlu “Filistin Devleti’nin Tanınması Uluslararası Toplum İçin Bir Seçenek Değil, Ahlakı, Siyasi, Stratejik ve Meşru Bir Yukmllktr”, Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-filistin-devletinin-taninmasi-uluslararasi-toplum-icin-bir-secenek-degil-ahlaki-siyasi-yukumluluktur.tr.mfa> (Erişim tarihi: 07.03.2025).

“Dışışleri Bakanı Davutoğlu’nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Yaptığı Konuşma (31 Mayıs 2010)”, <https://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu-nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-nde-yaptigi-konusma-31-mayis-2010.tr.mfa> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

“Didier Reynders Calls For a Ceasefire Between Gaza and Israel, Kingdom of Belgium Foreign Affairs, Foreign Trade and Development Cooperation”, 15 July 2014,
https://web.archive.org/web/20140725070226/http://diplomatie.belgium.be/en/Newsroom/news/press_releases/foreign_affairs/2014/07/ni_150714_gaza_israel.js?p?referer=tcm%3A312-252669-64%2FDidier (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Draft Treaty Drawn up by France’s Five Partners on 20 January 1962”, [Alternative Treaty drawn up by France's five partners \(20 January 1962\)](#) (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Draft Treaty- Fouchet Plan I”, [Draft Treaty — Fouchet Plan I \(2 November 1961\) - Historical events in the European integration process \(1945–2009\)](#) (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Draft Treaty- Fouchet Plan II”, [Draft Treaty — Fouchet Plan II \(18 January 1962\) - Historical events in the European integration process \(1945–2009\)](#) (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“ECU”, Ansiklopedik Ekonomi ve İş Hayatı Sözlüğü, <https://www.ekonomim.com/sozluk/avrupa-para-birimi> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

“Egypt’s Muslim Brotherhood Criticized Erdogan’s Call For a Secular State”, Al Arabiya, 2011, <https://english.alarabiya.net/articles/2011%2F09%2F14%2F166814> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

“Ennahda Party”, Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Ennahda-Party> (Erişim tarihi: 21.03.2025).

“Erdoğan Mısır'daki 'Laiklik' Konuşmasını Hatırlattı”, Yeni Şafak, 26/04/2016, <https://www.yenisafak.com/gundem/erdogan-misirdaki-laiklik-konusmasini-hatirlatti-2457486> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

“Erdoğan’dan Flaş İsrail Açıklaması”, Sözcü, 18 Temmuz 2014, <http://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/erdogandan-flas-israil-aciklamasi-2-559028> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Erdoğan’ın Balkon Konuşması”, Yeşil Gazete, 2011, <https://yesilgazete.org/erdoganin-balkon-konusmasi-tam-metin/> (Erişim tarihi: 20.6.2024).

“Erdoğan'dan İsrail'e Sert Eleştiri”, Hürriyet, 19.11.2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-israile-sert-elestiri-21956061> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Etki Raporu”, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/tr_rep_20061998/2004_tr_rap.pdf (Erişim tarihi: 06.08.2024).

“EU Arms Embargo on Iraq”, Sockholm International Peace Research Institute, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2016-03/European-Arms-Embargo-on-Iraq.pdf> (Erişim tarihi: 27.01.2022).

- “EU High Representative Catherine Ashton Opens EU Office in Benghazi”, European Union External Action, 22 May 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_11_625 (Erişim tarihi: 20.8.2024).
- “EU in Crisis After ‘Gang Of Eight’ Statement”, Dawn, 2 February 2003, <https://www.dawn.com/news/80435/eu-in-crisis-after-gang-of-eight-statement> (Erişim tarihi: 21.05.2024).
- “EU Ministers Caution Israel Over Escalation in Gaza”, Euractiv, 16.11.2012, <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-ministers-caution-israel-over-escalation-in-gaza/> (Erişim tarihi: 12.03.2024).
- “EU Response to the Arab Spring: the SPRING Programme”, European Commission, 27 September 2011, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_11_636 (Erişim tarihi: 11.03.2025).
- “EU Steps Up Assistance for Syrian Refugees in Turkey”, 9 December 2014, European Commission, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/805725/IP-14-2500_en.pdf (Erişim tarihi: 23.8.2024).
- “EU Trade Relations with The Gulf Region. Facts, Figures And Latest Developments”, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/gulf-region/> (Erişim tarihi: 07.01.2022).
- “EU’s Response to the Escalation in Violence in the Gaza Strip: Missed Opportunities and Grave Misjudgments”, Al-Haq, 2012, <https://www.alhaq.org/advocacy/6810.html> (Erişim tarihi: 06.09.2024).
- “EUFOR Libya- EU Military Operation in Support of Humanitarian Assistance Operations in Libya”, European External Action Service (EEAS), https://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eufor-libya/index_en.htm (Erişim tarihi: 20.8.2024).
- “Euro-Mediterranean Association Agreements”, EU Official Journal, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar14104> (Erişim tarihi: 23.12.2021).
- “European Council At Corfu 24 - 25 June 1994 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/cor1_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).
- “European Council Meeting on 9 And 10 December 1994 in Essen Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/ess1_en.htm (Erişim tarihi: 18.03.2025).

- “European Union External Action”, <https://www.eeas.europa.eu/en> (Erişim tarihi: 20.10.2022).
- “EU-Syria Relations”, European External Action Service, 14.07.2016, https://www.eeas.europa.eu/node/6769_en (Erişim tarihi: 23.8.2024).
- “EU-Turkey Joint Action Plan,” European Commission, 15 October 2015, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hr/memo_15_5860 (Erişim tarihi: 23.8.2024).
- “Explaining the EU: What is a Gymnich Meeting?”, 27.08.2020, <https://www.eu2020.de/eu2020-en/news/article/gzmnich-eu-foreign-affairs-ministers-2378278> (Erişim tarihi: 05.02.2025).
- “Filistin Seimlerini Hamas Kazandı”, 26 Ocak 2006, <https://bianet.org/haber/filistin-secimlerini-hamas-kazandi-73884> (Erişim tarihi: 10.04.2025).
- “Filistinli ve İsraili Mzakareciler Oslo’da İlkeler Bildirgesi Metnini İmzaladılar”, <https://dijitalhafiza.com/zaman-tuneli/filistinli-ve-israilli-muzakareciler-osloda-ilkeler-bildirgesi-metnini-imzaladilar> (Erişim tarihi: 18.03.2025).
- “Final Communiqué of the Hague Summit (2 December 1969)”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE) https://www.cvce.eu/obj/final_communique_of_the_hague_summit_2_december_1969-en-33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507.html (Erişim tarihi: 27.01.2025).
- “France Condemns Gaza ‘Massacres,’ Calls for Ceasefire”, The Times of Israel, 22 July 2014, <https://www.timesofisrael.com/france-condemns-gaza-massacres-calls-for-ceasefire/#ixzz38EHO4bSj> (Erişim tarihi: 06.09.2024).
- “France's Position On Iraq”, Press Conference of Foreign affairs Minister Dominique de Villepin”, January 20, 2003, <https://web.archive.org/web/20060927144309/http://www.ambafrance-us.org/news/statmnts/2003/vilepin012003.asp>, (Erişim tarihi: 22.8.2024).
- “Fransa Suriye Elçiliğini Kapattı”, 2 Mart 2012, <https://www.france24.com/en/20120302-syria-france-assad-homs-sarkozy-un-sanctions-embassy> (Erişim tarihi: 23.8.2024).
- “Frequently asked questions on the Barcelona Process and the Union for the Mediterranean”, <https://ufmsecretariat.org/25faqs/#:~:text=The%20Barcelona%20Process%20was%20born,progress%20and%20dialogue%20between%20peoples> (Erişim tarihi: 24.12.2024).
- “G8 Leaders' Meeting (June 8-10, 2004, Sea Island) Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa”,

<https://www.mofa.go.jp/policy/economy/summit/2004/partner.pdf> (Erişim tarihi: 06.08.2024).

“Gaza War II: Operation Pillar of Cloud 2012”, Fanack, 14.05.2013, <https://fanack.com/arab-palestinian-israeli-conflict/history-of-the-palestinian-israeli-conflict/the-gaza-war-of-2012/> (Erişim Tarihi: 06.09.2024).

“Geçici Koruma Yönetmeliği 13/10/2014 No: 2014/6883”, <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/mevzuat/Gecici-Koruma.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“Germany Recognises Libya Rebels As Sole Government”, BBC, June 13, 2011, <https://www.bbc.com/news/world-europe-13753422> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

“Güneri Civaoglu Günün Yorumu”, Milliyet, 6 Temmuz 2013, <https://www.milliyet.com.tr/milliyet-tv/gunun-yorumu-5-temmuz-2013-video-3151421> (Erişim tarihi: 20.6.2024).

“Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions”, https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm#b (Erişim tarihi: 13.09.2021).

“History of the Union for Mediterranean”, <https://ufmsecretariat.org/who-we-are/history/> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

“How Is The European Commission Responding To the Needs of the Palestinians”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_07_589 (Erişim tarihi: 20.03.2025).

“Human Rights and Democracy: The 2011 Foreign & Commonwealth Office Report”, Foreign and Commonwealth Office, 2012, <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a8092a740f0b623026944ba/Cm-8339.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

“Irak: Ce Que l'Europe Devrait Dire Aux Américains”, 1.10.2002, https://www.lesoir.be/art/irak-ce-que-l-europe-devrait-dire-aux-americains_t-20021001-Z0MALT.html (Erişim tarihi: 21.05.2024).

“Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL)”, Counter Terrorism Guide, Office of the Director of National Intelligence, <https://www.dni.gov/nctc/groups/isil.html> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“Israel and Hamas: Fire And Ceasefire In A New Middle East”, Middle East Report No:133, International Crisis Group, 2012, <https://www.files.ethz.ch/isn/156069/133-israel-and-hamas-fire-and-ceasefire-in-a-new-middle-east.pdf> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“Italian FM: In the Face of Strong Tensions, Israel had to Assassinate Hamas’ Jabari”, European Jewish Press, https://archive.today/20121209043948/http://www.ejpress.org/article/news/western_europe/63251 (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“İkinci İntifada”, <https://dijitalhafiza.com/kavramlar-sozlugu/ikinci-intifada-2> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

“İngiltere Şam’daki Elçiliğini Kapattı”, Sabah, 1 Mart 2012, <https://www.sabah.com.tr/dunya/ingiltere-samdaki-elciligini-kapatti-2136024> (Erişim tarihi: 23.8.2024).

“İnsani Yardım Sıralamasında Türkiye Dördüncü”, BBC News Türkçe, 17 Temmuz 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130717_turkiye_insani_yardim (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“İntifada: Filistinli Çocukların Baş Kaldırışı”, İnsani Yardım Vakfı, 08.12.2024, <https://ihh.org.tr/haber/intifada-filistinli-cocuklarin-bas-kaldirisi-1200> (Erişim Tarihi: 31.12.2024).

“İran’da Sıkıntılı Zirve”, Milliyet, 09.12.1997, <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1997.12.09> (Erişim tarihi: 31.12.2024).

“İsmail Cem’in Birleşmiş Milletler Genel Kurul Konuşması”, New York, 26 Eylül 1997. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n97/860/74/pdf/n9786074.pdf> (Erişim tarihi: 19.12.2024).

“İsrail İnsanlığı Vurdu”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Haziran 2010, <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/en/catalog/192/2010/6/1/11> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

“İsrail Türkiye’den Resmen Özür Diledi, Tazminat Ödemeyi Kabul Etti!” <https://t24.com.tr/haber/israil-turkiyeden-resmen-ozur-diledi-tazminat-odemeyi-kabul-etti,226291> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

“Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region, A new response to a Changing Neighborhood”, European Commission, 25.05.2011, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52011DC0303> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“Jordan: EU provides new support to deal with refugee crisis,” European Commission, 3 June 2013, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_13_497 (Erişim tarihi: 23.8.2024).

“José Luis Rodriguez Zapatero, İspanya'nın Eski Başbakanı 2004'te BM Genel Kurulu'na Hitap Ederken”, <https://www.un.org/webcast/ga/59/statements/spaeng040921.pdf> (Erişim tarihi: 15.08.2024).

“Kominform”, <https://www.britannica.com/topic/Cominform> (Erişim tarihi:15.01.2025).

“Leaders Discuss Egypt, Global, Regional Security Challenges in Munich”, 7 February 2011, http://www.china.org.cn/world/2011-02/07/content_21876410.htm (Erişim tarihi: 04.04.2025).

“Libya'ya Yönelik Türkiye-BAE Ortak İnsani Yardım Operasyonu Hk No: 69”, 12 Mart 2011, Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-69_-14-mart-2011_-libya_ya-yonelik-turkiye-bae-ortak-insani-yardim-operasyonu-hk_.tr.mfa (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“London Report”, European Political Co-operation (EPC) Press and Information Office, Bonn, 1988, https://aei.pitt.edu/4546/1/epc_london_1981_report.pdf (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Marshall Plan (1948)”, US Department of State Archive, <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan#:~:text=On%20April%20%2C%201948%2C%20President,economic%20infrastructure%20of%20postwar%20Europe> (Erişim tarihi: 07.03.2023).

“Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den Özür Diledi”, BBC News Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur (Erişim tarihi: 10.03.2025).

“Medeniyetler İttifakı'nın Kuruluşundan İtibaren İttifak Güven Fonu'na Katkı Sağlayan İlk On Bağışçı”, <https://www.unaoc.org/who-we-are/trust-fund-and-donors/> (Erişim tarihi 09.09.2024).

“Mısır Ülke Raporu”, Birleşmiş Markalar Derneği, Mart 2012, <https://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Misir.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

“Mısır'daki Kanlı Müdahale Başbakanlık Tarafından Yapılan Açıklamayla Kınandı”, Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/misirdaki-kanli-mudahale-basbakanlik-tarafindan-yapilan-aciklamayla-kinandi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

“Mideast: Mogherini Condemns Rocket Strikes On Israel, Calls For Halt To Attacks Against Civilians”, Ministry of Foreign Affairs of Italy, 07.08.2014, https://web.archive.org/web/20200615085557/https://www.esteri.it/mae/en/sala stampa/archivionotizie/comunicati/2014/07/20140708_mograzzistr.html (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Mukteda es-Sadr: Irak'ta Siyasete 20 Yıldır Damga Vuran Şii Din Adamı”, 31 Ağustos 2022, BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/crgwz11lyjro> (Erişim tarihi: 03.05.2025).

“Müslüman Kardeşler: Mısır'da kurulan 91 yıllık İslami hareket”, BBC News Türkçe, 18 Haziran 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48107342> (Erişim tarihi: 20.6.2024).

“NATO”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67656.htm (Erişim tarihi: 30.12.2024).

“Obama’dan İlk Tepki”, Hürriyet, 31 Mayıs 2010, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/obamadan-ilk-tepki-14891266> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

“Organisation of Islamic Cooperation”, <https://new.oic-oci.org/SitePages/CommonPage.aspx?Item=1> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

“Orta Doğu Barış Süreci”, Dışişleri Bakanlığı, 2024, <https://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa> (Erişim tarihi: 27.7.2024).

“Ortak Bildirim: Güney Akdeniz ile Demokrasi ve Refah Paylaşımı için Ortaklık”, Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, <https://www.eeas.europa.eu/delegations/t%C3%BCrkiye/ortak-bildirim-g%C3%BCney-akdeniz-ile-demokrasi-ve-refah-payla%C5%9F%C4%B1m%C4%B1-i%C3%A7in-ortakl%C4%B1k-tr> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

“Öleceksek Adam Gibi Ölelim”, CNN Türk, 20.11.2012, <https://www.cnntrk.com/2012/guncel/11/20/oleceksek.adam.gibi.olelim/685371.0/index.html> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Palestine Liberation Organisation (PLO)”, https://www.plo.ps/en,https://ecfr.eu/special/mapping_palestinian_politics/plo/ (Erişim tarihi: 05.02.2025).

“Palestine, United Nations Relief and Works Agency”, https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/where/middle-east-and-northern-africa/palestine_en (Erişim tarihi: 24.12.2021)

“Patten Lays Into Bush's America, Fury at President's 'Axis of Evil' Speech”, <https://www.theguardian.com/world/2002/feb/09/politics.september11> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

“Petersberg Declaration (Petersberg Missions)”, İKV, <https://oldweb.ikv.org.tr/print.asp?id=1268&baslik=AB%20KAVRAMLARI%20S%D6ZL%DC%D0%DC> (Erişim tarihi: 7.10.2022).

“Petersberg Declaration Made by the WEU Council of Ministers (Bonn, 19 June 1992)”,
https://www.cvce.eu/en/obj/petersberg_declaration_made_by_the_weu_council_of_ministers_bonn_19_june_1992-en-16938094-bb79-41ff-951c-f6c7aae8a97a.html (Erişim tarihi: 10.09.2021).

“PKK”, Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa> (Erişim tarihi: 11.02.2025).

“Presidency Conclusions Seville European Council 21 and 22 June 2002”,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_02_13 (Erişim Tarihi: 18.03.2025).

“Press Release Regarding the Ceasefire Agreement between Israel and Palestine No: 264, 21 November 2012”, Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_264_21-november-2012_press-release-regarding-the-ceasefire-agreement-reached-tonight-between-israel-and-palestine.en.mfa (Erişim tarihi: 11.04.2025).

“Prime Minister Condemns Violence in Egypt”, Foreign and Commonwealth Office, 2 February 2011, <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-condemns-violence-in-egypt> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

“Prime Minister Erdogan Spoke Today With Prime Minister Netanyahu of Israel”, Press Statement Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/bsbk-aciklama-israil-en.pdf (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Prime Minister: Israel Is Our Key Partner in the Middle East”, Government of the Czech Republic, <https://uv.gov.cz/en/media-centrum/aktualne/prime-minister-israel-is-our-key-partner-in-the-middle-east-95617/> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Prominent People in The Wrong Roles”, Dawn, 10 February 2002, <https://www.dawn.com/news/1062678> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

“Protocol Modifying and Completing the Brussels Treaty”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE),
https://www.cvce.eu/en/obj/modified_brussels_treaty_paris_23_october_1954-en-7d182408-0ff6-432e-b793-0d1065ebe695.html (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“Rede von Hans-Dietrich Genscher (Stuttgart, 6. Januar 1981)”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/511084a1-fac4-44e0-82b1-a7a101b2d913/Resourcen#73cd40b0-7dce-479b-8c7c-8404afe7c69e_en&overlay (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Règlement (CE) No: 2007/2004 Du Conseil Du 26 Octobre 2004 Portant Création D’une Agence Européenne Pour La Gestion De La Coopération Opérationnelle Aux Frontières Extérieures Des États Membres De l’Union Européenne”, Pub. L. No. 32004R2007, 349 OJ L, 2006,
<http://data.europa.eu/eli/reg/2004/2007/oj/fra> (Erişim tarihi: 22.05.2024).

“Regulation No 442/2011 of May 2011 Concerning Restrictive Measures in view of the situation in Syria”, Official Journal of the European Union, 9 May 2011, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/442/oj/eng> (Erişim tarihi: 23.8.2024).

“Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Gaza Flotilla Incident” (Palmer Raporu), <https://digitallibrary.un.org/record/720841?v=pdf> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

“Resolution 338 (1973) / [adopted by the Security Council at its 1747th meeting], of 22 October 1973”, <https://digitallibrary.un.org/record/93466?v=pdf> (Erişim tarihi: 27.01.2023).

“Sabra and Chatila, Lebanon, Violence de Masse et Résistance- Réseau de Recherche”, 14 Mars, 2008, <https://www.sciencespo.fr/mass-violence-war-massacre-resistance/fr/document/sabra-and-chatila.html> (Erişim tarihi: 18.03.2025),

“Sabra ve şatilla 16-18 Eylöl 1982 Vekaleten Katliam”, <https://www.palquest.org/en/highlight/169/sabra-and-shatila-16-18-september-1982> (Erişim tarihi: 18.03.2025).

“SACEUR”, <https://www.eucom.mil/about-the-command/history-of-useucom/history-of-supreme-allied-commander-europe-saceur> (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“Sea Island Summit”, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/g8/2004/> (Erişim tarihi: 06.08.2024).

“Second Euro-Mediterranean Ministerial Conference Malta, 15 and 16 April 1997”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_97_180 (Erişim tarihi: 23.02.2025).

“SHAPE”, <https://shape.nato.int/about> (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“Sharm El-Sheikh Fact-Finding Committee Report “Mitchell Report” https://eeas.europa.eu/archives/docs/mepp/docs/mitchell_report_2001_en.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2021).

“Signing of the Final Act of the Nine-Power Conference”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE) https://www.cvce.eu/en/obj/signing_of_the_final_act_of_the_nine_power_conference_london_3_october_1954-en-4273a21e-f039-4679-9792-2a9a0b6d4910.html (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“Solemn Declaration”, https://aei.pitt.edu/1788/1/stuttgart_declaration_1983.pdf (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Statement From the Paris Summit”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/obj/statement_from_the_paris_summit_19_to_21_octob

[er_1972-en-b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901.html](https://www.mzv.cz/jnp/en/issues_and_press/mfa_statements/x2014_07_15_statement_of_the_ministry_of_foreign_affairs_on_the_situation_in_gaza.html) (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Statement of the Ministry of Foreign Affairs on the Situation in Gaza”, Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic, 15.07.2004, https://web.archive.org/web/20141129022714/http://www.mzv.cz/jnp/en/issues_and_press/mfa_statements/x2014_07_15_statement_of_the_ministry_of_foreign_affairs_on_the_situation_in_gaza.html (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Strategic Assessment 1995 US Security Challenges in Transition”, Institute for National Strategic Studies, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA316808.pdf> (Erişim tarihi 06.08.2024).

“Tel Aviv Büyükelçisi Ankara’ya Geri  a rıldı”, <http://www.salom.com.tr/news/detail/15847-TelAviv-Buyukelcisi-Ankaraya-geri-cagildi.aspx> (Erişim tarihi: 19.8.2024).

“Text Of Arab Peace Initiative Adopted at Beirut Summit”, https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/empa/dv/1_arab-initiative-beirut_/1_arab-initiative-beirut_en.pdf (Erişim tarihi: 27.7.2024).

“Text of the Pleven Plan”, <https://www.fransamalingvongeusau.com/documents/dl2/h6/2.6.1.pdf> (Erişim tarihi:15.01.2025).

“The Alliance of Civilizations Initiative”, Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024, <https://www.mfa.gov.tr/the-alliance-of-civilizations-initiative.en.mfa> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

“The Alliance's New Strategic Concept”, NATO, 1991, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

“The Alliance's New Strategic Concept”, NATO, 1999, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm (Erişim tarihi: 20.03.2023).

“The Baghdad Pact (1955) and the Central Treaty Organization (CENTO)”, US Department of State Archive, <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lw/98683.htm> (Erişim tarihi: 07.03.2023).

“The Budapest Document 1994 Towards a Genuine Partnership in a New Era”, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/1/39554.pdf> (Erişim tarihi: 7.10.2022).

“The Eisenhower Doctrine Message from President Eisenhower to Congress (January 5, 1957)”, <https://loveman.sdsu.edu/docs/1957EisenhowerDoctrine.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).

- “The EU, the Mediterranean and the Middle East- A Longstanding Partnership”
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_04_294 (Erişim tarihi: 10.08.2021).
- “The EU’s Response to the Arab Spring”, European Commission, 16 December 2011,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_11_918 (Erişim tarihi: 20.8.2024).
- “The Euro-Arab Dialogue”, UN Digital Library,
<https://digitallibrary.un.org/record/1299591?v=pdf#files> (Erişim tarihi: 05.02.2025).
- “The European Commission's Work To Help Refugees”, European Commission, 20 June 2013,
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/memo_13_594/MEMO_13_594_EN.pdf (Erişim tarihi: 23.8.2024).
- “The Iraqi Invasion; Trade Sanctions Against Baghdad Imposed by European Community”, Clyde Haberman, Special To the New York Times, Aug. 5, 1990,
<https://www.nytimes.com/1990/08/05/world/the-iraqi-invasion-trade-sanctions-against-baghdad-imposed-by-european-community.html> (Erişim tarihi: 27.01.2022).
- “The League of Arab States”,
<http://www.leagueofarabstates.net/en/aboutlas/Pages/HistoricalOverView.aspx> (Erişim tarihi: 11.02.2025).
- “The Mitchell Report on the Al-Aqsa Intifadeh”,
http://www.mideastweb.org/mitchell_report.htm (Erişim tarihi: 24.12.2021).
- “The North Atlantic Treaty”,
https://www.nato.int/cps/ua/natohq/official_texts_17120.htm (Erişim tarihi: 24.12.2024).
- “The Organisation of Islamic Cooperation (OIC)”, https://www.oic-oic.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en (Erişim tarihi: 08.03.2023).
- “The Single European Act”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legissum:xy0027> (Erişim tarihi: 27.01.2025).
- “The Tindemans Report”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE),
<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/63f5fca7-54ec-4792-8723-1e626324f9e3> (Erişim tarihi: 27.01.2025).
- “The Treaty of Dunkirk”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE),
<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe->

29dbfc79be69/Resources#1fb9f4b5-64e2-4337-bc78-db7e1978de09_en&overlay (Erişim tarihi:15.01.2025).

“The Truman Doctrine”, US Department of State Archive, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine> (Erişim tarihi: 07.03.2023).

“Third Euro-Mediterranean Conference, Stuttgart, 15-16 April 1999”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_99_223 (Erişim tarihi: 24.12.2024)

“TİKA Filistin- Ramallah Program Koordinasyon Ofisi”, <https://tika.gov.tr/office/filistin-ramallah-program-koordinasyon-ofisi/> (Erişim tarihi: 21.6.2024).

“Tindemans Report”, Bulletin of the European Communities, https://aei.pitt.edu/942/1/political_tindemans_report.pdf, (Erişim tarihi: 27.01.2025)

“Traité Instituant Un Conseil Unique Et Des Une Commission Communautés Unique Européennes (67/443 CEE 67/27 Euratom)”, https://web.archive.org/web/20211015210339/https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar%3A89b3b5b7-e861-4de6-b92c-7c280ca6d6fb.0002.01%2FDOC_1&format=PDF, (Erişim tarihi: 24.12.2024).

“Treaty of Amsterdam, Article J.7” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.12.2021).

“Treaty of Amsterdam, Article J.8/3” <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.12.2021).

“Treaty of Lisbon”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL> (Erişim tarihi: 30.01.2025).

“Treaty of Nice”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12001C/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.12.2021).

“Treaty of Rome”, https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome?&at_campaign=2024-AboutParliament&at_medium=Google_Ads&at_platform=Search&at_creation=DSA&at_goal=TR_G&at_advertiser=Webcomm&at_topic=Rome&at_location=IT&gad_source=1&gclid=Cj0KCQIA7se8BhCAARIsAKnF3rwW6h1LJy6nB82vM0jSbey4ZTNK5N98Bo32e-iyBlKNxd8pQdljxP0aAmvBEALw_wcB (Erişim tarihi:15.01.2025).

- “Treaty On European Union”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN> (Erişim tarihi: 17.09.2021).
- “Tunus Ülke Raporu”, Birleşmiş Markalar Derneği, 2012, <https://www.birlesmismarkalar.org.tr/uploads/Tunus.pdf> (Erişim tarihi: 22.03.2025).
- “Tunus’ta Zeynel Abidin bin Ali’nin Partisi Fesh Edildi”, BBC News Türkçe, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/03/110309_tunisia_party_dissolve.shtml (Erişim tarihi: 15.03.2025).
- “Türkiye- Filistin Siyasi İlişkileri”, Dışışleri Bakanlığı, 2024, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-filistin-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 21.6.2024).
- “Türkiye’de Son Yıllarda Düzenlenen Büyük Saldırıları”, BBC News Türkçe, 23 Ekim 2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/clmgndprxg8o> (Erişim tarihi: 20.10.2024).
- “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu ve Tavsiye Metni”, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2004, [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiyenin Avrupa Birligine Katilim Surecine Iliskin_2004_Yili_Ilerleme_Raporu_ve_Tavsiye_Metni.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Turkiyenin_Avrupa_Birligine_Katilim_Surecine_Iliskin_2004_Yili_Ilerleme_Raporu_ve_Tavsiye_Metni.pdf) (Erişim tarihi: 01.08.2023).
- “UN General Assembly 29th Session Resolutions No: 3236 and 3237”, 1974, <https://www.un.org/unispal/wp-content/uploads/2016/05/ARES3236XXIX.pdf> (Erişim tarihi: 12.08.2021).
- “UN Resolution 1973 (2011)”, [https://docs.un.org/en/S/RES/1973%20\(2011\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1973%20(2011)) (Erişim tarihi: 20.8.2024).
- “UN Resolution 660”, <http://unscr.com/en/resolutions/660> (Erişim tarihi: 24.12.2021).
- “UN Resolution No. 3379”, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20A%20RES%203379.pdf> (Erişim tarihi: 31.12.2021).
- “UN S/RES/662 (1990)”, [https://undocs.org/S/RES/662\(1990\)](https://undocs.org/S/RES/662(1990)) (Erişim tarihi: 24.12.2021).
- “Union for the Mediterranean”, <https://ufmsecretariat.org/who-we-are/history/> (Erişim tarihi: 17.08.2021).

“United Nations Alliance of Civilizations”, <https://www.unaoc.org/who-we-are/history/> (Erişim tarihi: 15.08.2024).

“United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA)”, <https://www.unrwa.org/> (Erişim tarihi: 20.03.2023).

“United Nations, Division for Palestinian Rights, Chronological Review of Events Relating to the Question of Palestine”, February 2002, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-194384/> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

“US, UN, France Call on Israel to do More to Prevent Civilian Casualties in Gaza”, The Jerusalem Post, 18 July 2014, <https://www.jpost.com/Operation-Protective-Edge/US-UN-France-call-on-Israel-to-do-more-to-prevent-civilian-casualties-in-Gaza-363321> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

“Uyuşmazlıkların Barışcıl Çözümü ve Arabuluculuk”, Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (Erişim tarihi: 19.12.2024).

“Venice Declaration”, https://eeas.europa.eu/archives/docs/mepp/docs/venice_declaration_1980_en.pdf (Erişim tarihi: 17.12.2021).

“Volapük Press Conference”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), https://www.cvce.eu/en/obj/press_conference_given_by_charles_de_gaulle_15_may_1962-en-98595c27-9bac-4b12-ab24-770b121b921d.html (Erişim tarihi: 27.01.2025).

“Western Union”, The Centre virtuel de la connaissance sur l’Europe (CVCE), <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/d16547a7-de20-4a4f-9bfe-29dbfc79be69> (Erişim tarihi: 15.01.2025).

“What Is The G-8?”, <https://www.gov.uk/government/news/what-is-the-g8> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

“Working Documents 302/72”, Avrupa Parlamentosu Resmi Web Sitesi, 1973, http://www.europarl.europa.eu/pdf/cardoc/2011/2011_05/A0-0302!720010EN.pdf (Erişim tarihi: 17.12.2021).

Ahmet Davutoğlu, "Vision 2023: Turkey’s Foreign Policy Objectives", Speech Delivered at the Turkey Investor Conference: The Road to 2023, November 22, 2011, http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-_vision-2023_-turkey_s-foreign-policyobjectives_-delivered-by-h_e_-ahmet-Davutoğlu_-minister-of-foreign-af.en.mfa (Erişim tarihi: 07.03.2024).

- Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy,” *Foreign Policy*, May 20, 2010, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/05/20/turkeys_zero_problems_foreign_policy?page=full (Erişim tarihi: 20.6.2024).
- Ahmet Davutoğlu, “Zero Problems in a New Era,” *Foreign Policy Magazine* (USA), March 21, 2013, <https://www.mfa.gov.tr/article-by-h e -mr -ahmet-davutoglu -minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-published-in-foreign-policy-magazin-2.en.mfa> (Erişim tarihi: 10.04.2025).
- Amin Houweidi, “Le Plan Du Grand Moyen-Orient”, *Dar Al-Hayat*, 16 Mars 2004, <https://www.voltairenet.org/IMG/pdf/fr-Voltaire-20040317.pdf> (Erişim tarihi: 12.04.2025).
- Andrew Glass, “President Bush Cites ‘Axis of Evil,’” Jan. 29, 2002, <https://www.politico.com/story/2019/01/29/bush-axis-of-evil-2002-1127725> (Erişim tarihi: 18.12.2024).
- Ayşe Sayın, “AKP: Türkiye’nin Son 22 Yılına Damga Vuran Parti”, 14 Ağustos 2022, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3g4llnr2jmo> (Erişim tarihi: 19.03.2025).
- Ben Zala, “Libya: Where Are the BRICS?”, March 21, 2011, https://fpif.org/libya_where_are_the_brics/ (Erişim tarihi: 20.8.2024).
- Carol Migdalovitz, “Israel’s Blockade of Gaza, the Mavi Marmara Incident, and Its Aftermath”, CRS Report for Congress, June 23, 2010, <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R41275.pdf> (Erişim tarihi: 15.03.2025).
- Catherine Ashton, “Speech to the European Parliament on the Situation in Gaza 10/315”, European Parliament, Strasbourg, 16 June 2010, <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/catherine-ashton-eu-high-representative-foreign-affairs-and> (Erişim tarihi: 10.03.2025).
- Cevdet Küçük, “Misak-ı Milli”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2005, <https://islamansiklopedisi.org.tr/misak-i-milli> (Erişim tarihi: 19.08.2021).
- Dora Mengüç, “60 Yıl Önce Bugün III. Dünya Savaşı'nın Eşiğinden Nasıl Dönüldü, Türkiye'nin Rolü Neydi?”, *Independent Türkçe*, Kasım 2022, <https://www.indyturk.com/node/578291/d%C3%BCnya/60-y%C4%B1l-%C3%B6nce-bug%C3%BCn-iii-d%C3%BCnya-sava%C5%9F%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n-e%C5%9Fi%C4%9Finden-d%C3%B6n%C3%BClen-g%C3%BCn> (Erişim tarihi: 08.03.2023).
- Dorothee Schmid, “Europe Confronting the Defradation of Turkish-Israeli Relations: Is There Room For Arbitration?”, 2011, *Institute Français des Relations Internationales* (IFRI), <https://www.ifri.org/en/external-articles/europe-confronting-degradation-turkish-israeli-relations-there-room-arbitration> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

- Earl H. Tilford, Jr., “World View: The 1995 Strategic Assessment From The Strategic Studies Institute”, February 10, 1995, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA442207.pdf> (Erişim tarihi: 06.08.2024).
- Ebru Canan-Sokullu, Bezen Balamir oşkun, Mustafa Aydın, “20. yılında ABD’nin Irak’ı İşgalinin Ulusal, Bölgesel ve Küresel Sonuçları”, UİK Panorama, 3 Nisan 2023, <https://www.uikpanorama.com/blog/2023/04/03/ps-2/> (Erişim tarihi: 18.12.2023).
- Egemen Bağış, “Democracy and Bread: Turkey’s Link Between the EU and the Middle East”, 2012, https://www.ab.gov.tr/files/haberler/2012/democracy_and_bread.pdf (Erişim tarihi: 22.6.2024).
- Emre Yıldırım, “Medeniyetler İttifakı ve AB”, 2008, TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/764/medeniyetler_ittifaki_ve_ab (Erişim tarihi: 25.7.2024).
- Ezzerhoini Dahou, “L’Islamophobie, un Racism Apparu avec la Colonisation”, Algérie-focus, in Robin Richardson, “Islamophobia or Anti-Muslim Racism-or What?- Concepts and Terms Revisited”, Insted Colsultancy, 2012, <http://www.insted.co.uk/anti-muslim-racism.pdf> (Erişim tarihi: 09.04.2025).
- Gareth Harding, “EU Seeks Role in Mid-East Drama”, The Washington Times, 10 July 2003, <https://www.upi.com/Defense-News/2003/07/10/Analysis-EU-seeks-role-in-Mid-East-drama/67131057854223/> (Erişim tarihi: 22.05.2024).
- Gil Ronen, “France, Germany ‘Strongly Condemn’ Rockets on Israel”, Israel National News, 9 July 2014, <https://www.israelnationalnews.com/news/182721>, (Erişim tarihi: 06.09.2024).
- Gilbert Achkar, “Greater Middle East: the US plan”, Le Monde Diplomatique, April 2004, <https://mondediplo.com/2004/04/04world> (Erişim tarihi: 12.04.2025),
- Glen Segell, “Israel, Hamas and Gaza 14-21 November 2012: Operation Pillar of Defense; Operation Stones of Shale; Operation Blue Sky”, London Security Policy Study Special Issue, 1 December 2012, <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2013/07/Israel-Hamas-and-Gaza-14-21-November-2012.pdf> (Erişim tarihi: 11.03.2025).
- Harriet Sherwood, Ewen MacAskill, “Netanyahu Apologises to Turkish PM for Israeli Role in Gaza Flotilla Raid” 22 March 2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/mar/22/israel-apologises-turkey-gaza-flotilla-deaths> (Erişim tarihi: 06.09.2024).
- Heinz Kramer, “AKP’s “New” Foreign Policy Between Vision and Pragmatism”, SWP Berlin Working Paper, FG2, Haziran 2010, www.swp-berlin.org/en/common/get_document.php?asset_id=7270. (Erişim tarihi: 12.04.2025).

“IMF ve Dünya Bankasına Üyelik”, TBMM 5016 Sayılı Yasa, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc068/kanuntbmmc068/kanuntbmmc06803066.pdf (Erişim tarihi: 20.03.2023).

Ian Black, “Divided EU May Hold Emergency Summit”, <https://www.theguardian.com/world/2003/feb/01/eu.politics> (Erişim tarihi: 21.05.2024).

Ilan Ben Zion, Lazar Berman, Marissa Newman, “ Hamas Rockets Reach the North Abbas Charges Israel with Genocide”, The Times of Israel, 9 July 2014, https://www.timesofisrael.com/israel-pounds-gaza-targets-after-rocket-barrage-hits-as-far-north-as-hadera/#at_22:15 (Erişim Tarihi: 06.09.2024).

Isabel Kershner, “10 Reported Killed as Israel Attacks Boats Headed to Gaza,” The New York Times, 2010, <https://www.nytimes.com/2010/05/31/world/middleeast/31flotilla.html> (Erişim tarihi: 19.8.2024).

Isabel Kershner, “Israel Agrees to Truce with Hamas on Gaza”, The New York Times, 18 Haziran 2008, <https://www.nytimes.com/2008/06/18/world/middleeast/18mideast.html> (Erişim tarihi: 12 Kasım 2011).

J. McClory, “The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power”, Report, Portland Communications, 2017, <https://softpower30.com/wpcontent/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf> (Erişim Tarihi: 20.6.2024).

Jaap Hoeksma, “Democratic Global Governance Beyond Westphalia”, The Loop ECPR’s Political Science Blog, <https://theloop.ecpr.eu/beyond-westphalian-democratic-governance/> (Erişim tarihi: 24.04.2025).

Jean-Robert Henry, “French Initiative in the Mediterranean Region: Back to Square One?”, European Institute of the Mediterranean (IEMed), 2008, <https://www.iemed.org/publication/french-initiative-in-the-mediterranean-region-back-to-square-one/> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

Jeremy Bowen, “1967 Arap-İsrail Savaşı: Orta Doğu'yu sarsan 6 gün”, BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cly4ddp2dy2o> (Erişim tarihi: 05.02.2025)

Jeremy M. Sharp, “The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview”, CRS Report for Congress, The Library of Congress, February 15, 2005, <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS22053.pdf> (Erişim tarihi: 29.04.2025).

John, R. Lampe, “War Crimes and Trials in Bosnian War”, Britannica, <https://www.britannica.com/event/Bosnian-War/War-crimes-and-trials> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

- Jordan Schachtel, “EU Is an ‘Islamophobic Christian Club’ If They Refuse Us Entry: Turkish Pres Erdogan,” Breitbart, 26.01.2015, <http://www.breitbart.com/national-security/2015/01/26/eu-is-an-islamophobic-christian-club-if-they-refuse-us-entry-turkish-pres-erdogan/> (Erişim tarihi: 25.7.2024).
- Karel Valansi, “The Importance of Turkey’s Mediation Role”, UIK Panorama, 2024, <https://www.uikpanorama.com/blog/2024/04/05/mediation/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).
- Katrin Bennhold, “Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos”, New York Times, 29 Ocak 2009, <https://www.nytimes.com/2009/01/30/world/europe/30clash.html> (Erişim tarihi: 22.6.2024).
- M. Paul-Henri Spaak, “l'Europe des patries est une notion étriquée et insuffisante”, Le Monde, 1962, https://www.lemonde.fr/archives/article/1962/01/12/m-spaak-l-europe-des-patries-est-une-notion-etriquee-et-insuffisante_2352171_1819218.html (Erişim tarihi: 27.01.2025).
- Mahmut Hamsici, “Filistinli Örgütler ve Aralarındaki Farklar: El Fetih, Hamas, İslami Cihad, FHKC ve Diğer Gruplar Hakkında Neler Biliniyor?” BBC Türkçe, 30 Ekim 2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0x63nql1wyo> (Erişim tarihi: 24.12.2024).
- Manfred Gerstenfeld, “The Gaza Flotilla: Facts and Official Reactions”, September 15, 2010, No:102, Jerusalem Center for Security and Foreign Affairs (JCFA), <https://jcpa.org/article/the-gaza-flotilla-facts-and-official-reactions/> (Erişim tarihi: 10.03.2025).
- Maria Gainar, “European Political Cooperation (1970-1993)”, Digital Encyclopedia of European History, <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/international-relations/diplomatic-practices/european-political-cooperation-1970-1993> (Erişim tarihi: 27.01.2025).
- Maria Gianniu, “Sarkozy's Proposal for a Mediterranean Union”, <https://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/684/Mediterranean.pdf?sequence=2> (Erişim tarihi: 24.12.2024).
- Maria Sorger, “The US Policy in the Middle East (The Iraqi Campaign and The Greater Middle East Initiative), No: 50, October 2004, <https://www.lebarmy.gov.lb/en/content/us-policy-middle-east-iraqi-campaign-and-greater-middle-east-initiative> (Erişim tarihi: 12.04.2025).
- Marc Champion, Matt Bradley, “Islamists Criticize Turkish Premier’s Secular Remarks”, The Wall Street Journal, 15 September 2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424053111904491704576570670264116178> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

Mehmet Aydın, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1932-1938), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ünite 9, Ondokuz Mayıs Üniversitesi UZEM, <https://uzem.omu.edu.tr/> (Erişim tarihi: 30.12.2024).

Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, “Mısır Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru”, TESEV Rapor, 2014, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_M%C4%B1s%C4%B1r-Tu%CC%88rkiye-ilis%CC%A7kilerinde-daha-iyi-bir-geleceg%CC%86e-dog%CC%86ru.-12-Mart-14.pdf (Erişim tarihi: 20.8.2024).

Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, “Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2011”, TESEV Rapor, 2011, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/ortadoguda-turkiye-algisi-2011/> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

Metehan Demir, “Turkish PM Erdoğan’s Gaza Visit To Take Place After Obama Meeting”, Hurriyet Daily News, 10.04.2013, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-pm-erdogans-gaza-visit-to-take-place-after-obama-meeting--44618> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

Michael Elliot, “How Libya Became a French and British War” 19 March 2011, Time World, <https://time.com/archive/6956900/viewpoint-how-libya-became-a-french-and-british-war/> (Erişim tarihi: 11.03.2025).

Mohsen Mohammad Saleh, “The Palestinian Issue and Muslim World 2014-2015”, Beirut: Al-Zaytouna Center for Studies and Consultations, 2016, https://www.alzaytouna.net/english/publications/PSR14_15/PSR_14-15_CH4.pdf (Erişim tarihi: 11.04.2025).

Mohsen Muhammed Saleh, “The Palestinian Strategic Report 2012-2013”, Al-Zaytouna Center for Strategic Studies, 2016, <https://eng.alzaytouna.net/2013/02/28/the-palestinian-strategic-report-2012-2013-3/> (Erişim tarihi: 11.04.2025).

Murat Bardakçı, “Johnson’un Meşhur Mektubunun Resmî Tercümesini, Yazılmasından Tam 55 Yıl Sonra Yayınliyorum”, Habertürk, 26.10.2019, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2534577-johnsonun-meshur-mektubunun-resmi-tercumesini-yazilmasindan-tam-55-yil-sonra-yayinliyorum> (Erişim tarihi: 08.03.2023).

Murat Yeşiltaş, “Dış Politikadan Büyük Stratejiye AK Parti’nin 19. Yılı”, 15 Ağustos 2020, <https://www.setav.org/yorum/dis-politikadan-buyuk-stratejiye-ak-partinin-19-yili> (Erişim tarihi: 19.03.2025).

Narin Güler, “Barselona Süreci ve Akdeniz İçin Birlik”, İzmir Ticaret Odası, 2010, https://silo.tips/download/barselona-srec-akdeniz-n-brlk#google_vignette (Erişim tarihi: 24.12.2024).

Neha Sahgal, Besheer Mohamed, “In the U.S. and Western Europe, People Say They Accept Muslims, But Opinions Are Divided on Islam”, Pew Research, 08.10.2019, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/10/08/in-the-u-s->

[and-western-europe-people-say-they-accept-muslims-but-opinions-are-divided-on-islam/](#) (Erişim tarihi: 25.7.2024).

Nicola Mirenzi, “Erdoğan and Secularism”, Reset Dialogues, 27 September 2011, <https://www.resetdoc.org/story/erdogan-and-secularism/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

Oğuz Çelikkol, “Filistin Sorunu ve Türkiye İsrail İlişkileri”, 24 Mayıs 2018, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/filistin-sorunu-ve-turkiye-israil-iliskileri-40846459> (Erişim tarihi: 10.03.2025).

Raphael Ahren, “Egypt, Jordan, Turkey and Russia Chorus Condemnation of Israel’s Resort to Force, US Leads Western Supporters”, The Times of Israel, 15.11.2002, <https://www.timesofisrael.com/egypt-jordan-turkey-and-russia-chorus-condemnation-of-israels-resort-to-force-us-leads-western-supporters/> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

Robert H. Reid, “France: No Troops to Iraq”, CBS News, 15 July 2003, <https://www.cbsnews.com/news/france-no-troops-to-iraq/> (Erişim tarihi: 21.6.2024).

Roberto Aliboni, “The Charter For Peace And Stability In The Mediterranean”, Bonn, 19-20 March 1999, <https://www.iai.it/sites/default/files/iai9905.pdf> (Erişim tarihi: 24.12.2024).

Roberto Aliboni, “The Euro-Mediterranean Partnership an Interpretation From Italy”, Paper presented at the conference on "Cooperation and security in the Mediterranean: prospects after Barcelona" Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, University of Malta, 22-23 March 1996, https://www.iai.it/sites/default/files/conf_1996_03_22-23_malta.pdf (Erişim tarihi: 24.12.2024).

Rosa Balfour, “EU Conditionality After the Arab Spring”, PapersieMed Joint Series with Euromisco, European Institute of the Mediterranean, 2012, <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2017/10/201206-EuroMeSCo-Paper-16.pdf> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

Salim Çevik, “Erdoğan, Gaza and Turkey’s Regional Reconciliation”, Arab Center Washington DC, 2023, <https://arabcenterdc.org/resource/erdogan-gaza-and-turkeys-regional-reconciliation/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

Senem Aydın Düzgit, Nathalie Tocci, “Transforming Turkish Foreign Policy: The Quest for Regional Leadership and Europeanization”, CEPS Commentary, 2009, <https://www.ceps.eu/ceps-publications/transforming-turkish-foreign-policy-quest-regional-leadership-and-europeanisation/> (Erişim tarihi: 22.6.2024).

Solene Jeanjean, “France’s Reaction to the Arab Spring”, Bilgesam, 21.12.2011, <http://www.bilgesam.org/en/incele/412/-france%E2%80%99s-reaction-to-the-arab-spring/#.VrdVLSLRdg> (Erişim tarihi: 21.03.2025).

Soner Çağaptay, Marc Sievers, “Turkey and Egypt’s Great Game in the Middle East”, The Washington Institute for Near East Policy, 2015, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-and-egypts-great-game-middle-east> (Erişim tarihi: 20.8.2024).

Steven Erlanger, “Sarkozy Puts France at Vanguard of West’s War Effort”, The New York Times, 20 March 2011, <https://www.nytimes.com/2011/03/21/world/europe/21france.html> (Erişim tarihi: 11.03.2025).

Strategic Defense Initiative (SDI), 1983, <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/rd/104253.htm> (Erişim tarihi: 06.10.2022).

Taner Koçak, “Ortadoğu Tarihi 1. Bölüm: 1800-1939, Fransa’nın Mısır’ı İşgalinden 1939 Filistin Ayaklanmasına”, Art-izan, BGST Toplumsal Araştırmalar Birimi, 01.09.2005, <https://www.art-izan.org/artizan-arsivi/fransanın-misiri-isgalinden-1-filistin-intifadasina-kadar-ortadogu-siyasi-tarihi-1800-1990/> (Erişim Tarihi: 12.04.2025).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 6, Yasama Yılı 1, 1.03.2003, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak?Id=1f2edd6d-e1ef-47e6-b675-0185ceac7b13> (Erişim tarihi: 18.12.2024).

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 8, Yasama Yılı 1, 20.03.2003, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak?Id=f3938b04-1509-4fc9-89f4-0185ceac7af5> (Erişim tarihi: 18.12.2024).

Tovah Lazarof, “Ashton, Merkel Say Israel Has Right to Defend Itself”, The Jerusalem Post, 16.11.2012, <https://www.jpost.com/diplomacy-and-politics/ashton-merkel-say-israel-has-right-to-defend-itself> (Erişim tarihi: 06.09.2024).

Vahap Munyar, “Türkiye Laik Kalacak Mı Tayyip Bey?”, Hürriyet, 28.01.2007, <https://www.hurriyet.com.tr/turkiye-laik-kalacak-mi-tayyip-bey-5851102> (Erişim tarihi: 07.08.2024).

William Tuohy, “In Wake of Gulf Conflict, NATO Sees U.S. in a Continuing Lead Role”, 11 March 1991, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-03-11-mn-170-story.html> (Erişim tarihi: 27.01.2025).

Yakup Döğler, “Erdoğan’ın 2004-2024 Yirmi Yıllık ABD-İsrail ve AB Politikası”, <https://iktibasdergisi.com/2024/03/03/erdoganin-2004-2024-yirmi-yillik-abd-israil-ve-ab-politikasi/> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

Yossi Lempkowicz, “EU Strongly Condemns Indiscriminate Hamas Rockets On Israel and Use Of Palestinian Population As Human Shields, ‘Terrorist Groups in Gaza Must Disarm’, Calls For ‘Immediate Ceasefire’”, 22 July 2014, https://web.archive.org/web/20140904174154/http://ejpress.org/index.php?option=com_content&view=article&id=49892 (Erişim tarihi: 06.09.2024).

Zehra Aydın İşcan, “İsrail-Filistin Çatışmasında Türkiye'nin Garantörlüğü”, Anadolu Ajansı, 31.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-israil-filistin-catismasinda-turkiyenin-garantorlugu/3038629> (Erişim tarihi:19.12.2024).

Zeliha Eliaçık, “İslamofobi ile Küresel Mücadelede Öncü Rol Türkiye'nin”, SETA, 15.06.2021, <https://www.setav.org/avrupa-arastirmalari/islamofobi-ile-kuresel-mucadelede-uncu-rol-turkiyenin> (Erişim tarihi: 25.7.2024).

ÖZET

Bu çalışmada Arap Ortadoğusu'ndaki gelişmelerin Türkiye- AB ilişkilerine etkisi incelenmiştir. Türkiye ve AB'nin Ortadoğu politikalarının yıllar içerisindeki seyri ele alınmış ve söz konusu politikaların çeşitli unsurlar üzerinden karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Bununla birlikte, Ortadoğu'daki gelişmelerin Türkiye'nin dış politikasına nasıl yansıdığı ve diğer taraftan Türkiye'nin AB ile olan ilişkisine etkisinin olup olmadığı tartışılırken, Soğuk Savaş sonrasında Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı'nın sonlandığı 2014'e kadarki dönem çalışmanın esas inceleme dönemi olarak belirlenmiştir. Türk dış politikasında en başından itibaren Avrupa ve Ortadoğu politikaları arasında bir etkileşim söz konusu olmuştur. Bu etkileşim birbirini bağlayan ve güçlendiren bir nitelik taşıırken, belirli dönemlerde birbirinin önünü tıkayan, çatışan ve alternatifi haline getiren bir nitelik kazanmıştır. Çalışmada, bu etkileşimin dönemsel değişiklikleri belirleyen dinamikleri tespit edilip, söz konusu belirleyicilerin değişim nedenleri, yönleri ve etkileşimi analiz edilmektedir. Bu kapsamda, 2002-2005 yılları arasındaki dönem, Türkiye-AB ilişkilerinde 'altın çağ' olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından sürekli olarak AB yanlısı görüşlerin vurgulanması ve bu yönde bir politikanın geliştirilmesidir. 2005 sonrası bu tutum değişmiş, 2007 sonrası ise AB ile ilişkilerde bozulma ortaya çıkmış, ilişkiler gerilmiş ve hatta bir kırılma yaşanmıştır. Sonucunda hem Parti içerisinde hem Türk kamuoyunda artarak hissedilen bir Avrupa Şüpheciliği (*Euroscepticism*) başlamıştır. Esasen Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olduğu 2009'dan itibaren iki aktörün Ortadoğu politikasında biçimsel ayrışmalar ve olgusal yorum farklılıkları iyice belirginleşmiş, Arap Baharı'nın ortaya çıkış ve evrilme sürecinde ise giderek derinleşen bir karşılıklı yabancılaşma başlamıştır. Türk dış politikası git gide Avrupa merkezli olmaktan çıkarak Ortadoğu merkezli bir yönelim kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-AB İlişkileri, Türkiye-Ortadoğu İlişkileri, AB-Ortadoğu İlişkileri, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Kimlik ve Dış Politika

ABSTRACT

This study examines the impact of developments in the Arab Middle East on Turkey-EU relations. The course of Turkey's and the EU's Middle East policies over the years has been addressed and a comparative analysis of these policies has been made on various factors. In addition, while discussing how developments in the Middle East have been reflected in Turkey's foreign policy and whether they have an impact on its relations with the EU, the period from the end of the Cold War to 2014, when Ahmet Davutoğlu's Ministry of Foreign Affairs period ended, has been determined as the main examination period of the study. There has been an interaction between European and Middle Eastern policies in Turkish Foreign Policy from the very beginning. While this interaction has characteristics that connects and strengthens each other, it has also gained an attribution that blocks, conflicts and becomes an alternative to each other in certain periods. The study identifies the dynamics of this interaction that determines periodic changes and analyzes the reasons for change, directions and interaction of these determinants. In this context, the period between 2002-2005 is called the 'golden age' in Turkey-EU relations. The reason for this is that the Justice and Development Party, which came into power in 2002, constantly emphasized pro-EU views and developed a policy in this direction. This attitude changed after 2005, and after 2007, relations with the EU deteriorated, became strained and even experienced a breakage. As a result, a Euroscepticism that was increasingly felt both within the Party and in the Turkish public opinion began. Essentially, since 2009, when Davutoğlu became Minister of Foreign Affairs, the formal distinctions and differences of factual interpretation in the Middle East policy of the two actors have become more apparent. With the emergence and evolution of the Arab Spring, a deepening mutual alienation began. Turkish Foreign Policy has gradually shifted from being Euro-centered to a Middle East-centered orientation.

Key Words: Turkey- EU Relations, Turkey- Middle East Relations, EU- Middle East Relations, Common Foreign and Security Policy, Identity and Foreign Policy